

1112 Budapest,
Budaörsi út 45.
Internet:
www.tarki.hu

TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK

MONITOR, 1999

(Szerkesztette: Szivós Péter– Tóth István György)

Budapest, 1999. december

TÁRKI HÁZTARTÁS MONITOR

A TÁRKI rendszeres éves háztartásvizsgálata

Vezető kutatók: Kolosi Tamás

Róbert Péter

Sik Endre

Spéder Zsolt

Szivós Péter

Tóth István György

Kutatásvezető: Szivós Péter

Munkatársak: Czeglédi Tibor (adatszolgáltató)

Csendes Lilla (olvasószerkesztő)

Fábián Zoltán (tudományos munkatárs)

Pallagi Ilona (műszaki szerkesztő)

Révész Erika (kutatásszervező)

Sági Matild (tudományos munkatárs)

Tarjányi József (adatfelvételi vezető)

TÁRKI

1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Tel.: 309-7676

Fax: 309-7666

E-mail: tarki@tarki.hu

Internet: <http://www.tarki.hu>

Tartalomjegyzék

Bevezetés (Szivós Péter–Tóth István György)	5
1. A társadalom szerkezete, főbb jellemzők	7
1.1. Jövedelmek és fogyasztási csoport (Fábián Zoltán–Kolosi Tamás–Róbert Péter)	7
1.1.1 Munkaerőpiac és jövedelmek	7
1.1.2. Fogyasztási csoportok.....	8
1.1.2.1. Előzetes, avagy néhány metafora a társadalmi rétegződés szociológiai megközelítéséről	8
1.1.2.2. Eszközök és módszerek.....	10
1.1.2.3. Fogyasztási csoportok meghatározása klaszterelemzéssel.....	12
1.1.2.4. Fogyasztási csoportok elhelyezkedése a társadalmi egyenlőtlenségek terében	14
1.1.2.5. Fogyasztási jellegzetességek.....	16
1.1.2.6. A fogyasztási csoportok társadalmi-demográfiai profilja	19
1.1.2.7. Attitűdök	20
1.1.3. Összegzés	25
1.2. Előrejtás a társadalmi ranglétrán: egy magyarázat-kísérlet (Tóth István György) ...	42
1.2.1. Bevezetés: kutatási kérdések	42
1.2.2. Az anyagi-jóléti státuspontszámok képzése	42
1.2.3. A magyarázó változók képzése	43
1.2.4. Elemzés	44
1.2.4.1. Az anyagi-jóléti státus magyarázata	44
1.2.4.2. Gazdagság és szegénység	47
1.3. A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és jóléti támogatások (Medgyesi Márton–Szivós Péter–Tóth István György)	60
1.3.1. A szegénység időbeli trendjei.....	61
1.3.2. A szegénység előfordulása	62
1.3.3. A szegénységet meghatározó tényezők modellje.....	64
1.3.4. A támogatások és a szegénység.....	65
1.3.5. Anyasági támogatások és családi pótlék egyenlőtlenség-csökkentő hatása....	66
1.3.6. Az időskorúak helye a jövedelemeloszlásban.....	67
1.4. A munkakeresés jellemzői	83
2. Fogyasztás	92
2.1. A háztartások fogyasztása, kiadásai (Medgyesi Márton–Szivós Péter)	92
2.1.1. A kiadások szerkezete	92
2.1.2. Egyenlőtlenségek a fogyasztásban	94
2.1.3. Összes kiadás a háztartások különböző csoportjaiban.....	95
2.1.4. A fogyasztási hányad alakulása a háztartások különböző csoportjaiban	95
2.1.5. Az élelmiszerkiadás aránya.....	106
2.2. Kulturális fogyasztás (Róbert Péter).....	106
2.2.1. Bevezetés	106
2.2.2. A háztartások kulturális szintje	106
2.2.3. Kulturális fogyasztás egyéni szinten.....	108
2.2.4. Összegzés	111
2.3. Média fogyasztás (F. Varga Noémi)	119
2.3.1. Bevezetés	119
2.3.2. A televíziózás és rádiózás technikai feltételei.....	120
2.3.4. A televíziózás, mint társas cselekvés	122
2.4. Üdülések, nyaralások (Blaskó Zsuzsa)	130
2.4.1. Bevezető	130
2.4.2.1. A háztartások üdülési kiadásai 1998-ban	130

2.4.2.2. Egyéni üdülések 1993 és 1998 között	132
2.4.2.3. Külföldi üdülések 1993-1998	134
2.4.3. Összegzés	136
2.5. Ár és minőség-érzékenység (Sik Endre)	141
2.5.1. Ár- és minőség-érzékenység	141
2.5.2. Az adatokról	142
2.5.3. Alapvetések	142
2.5.4. Érzékenység és szegénység	144
2.5.5. Kik az ár- és minőség-érzékenyek?	144
3. Megtakarítás, vagyon	152
3.1. A háztartások megtakarítása (Szivós Péter–Medgyesi Márton)	152
3.1.1. Kik a megtakarítók?	153
3.1.2. Mennyi megtakarítással rendelkeznek?	154
3.1.3. Milyen formában takarékoskodnak?	155
3.1.4. A tartozással rendelkezők, illetve a megtakarítói pozíció jellemzése	156
3.1.5. A megtakarítási attitűdök vizsgálata	157
3.1.6. Összegzés	159
3.2. A magánnyugdíj-pénztárak tagsága (Janky Béla)	168
3.2.1. Bevezetés	168
3.2.2. Néhány alapvető társadalmi háttérváltozó szerepe – feltevések és eredmények	168
3.2.3. Jövedelem és munkahely	170
3.2.4. Befektetési magatartás	171
3.2.5. Az attitűdök	172
3.2.6. Az önkéntes pénztárak és egyéb kiegészítő nyugdíjbiztosítási fomák	172
3.2.7. Összegzés	174
3.3. A háztartások vagyoni helyzete (Bukodi Erzsébet)	178
3.3.1. A háztartások vagyontárgyakkal való ellátottsága – nemzetközi kitekintésben	178
3.3.2. A háztartások vagyontárgyakkal való ellátottsága néhány demográfiai és munkaerőpiaci jellemző tükrében – leíró elemzés	179
3.3.3. A háztartások vagyontárgyakkal való ellátottsága néhány demográfiai és munkaerőpiaci jellemző tükrében – többváltozós statisztikai elemzés	181
3.3.4. Összegzés	182
4. Társas kapcsolatok és attitűdök	193
4.1. Szubjektív anyagi helyzet és vonatkoztatási csoportok (Sági Matild)	193
4.1.1. Bevezetés	193
4.1.2. A lakosság személyes jövedelmi perspektívái	195
4.1.3. Észlelt relatív jövedelmi helyzet	197
4.1.4. Jövedelmi feszültség	198
4.1.5. Jövedelmi mobilitás	200
4.1.6. Referencia-csoportok	201
4.1.7. Oksági modellek	204
4.1.7a. A jövedelmi feszültséget befolyásoló faktorok	204
4.1.7b. A személyes anyagi prosperitást befolyásoló tényezők	205
4.1.1. Melléklet	217
4.2. A bizalmas kapcsolatokról (Albert Fruzsina–Dávid Beáta)	218
4.3. Politika, vallás (Gábos András)	230
4.3.1. Résztvételi hajlandóság	230
4.3.2. Pártpreferenciák és a pártok szavazóbázisa	232
4.3.3. Összegzés	235
F.1. Az adatfelvételről (Csizér Kata)	253
F.2. Az adatfelvétel jellemzői és amit a jövedelemszámításról tudni kell.....	260

Bevezetés (Szivós Péter–Tóth István György)

A Háztartás Monitor vizsgálatot a TÁRKI ebben az évben másodszor végezte el. Ez a kutatás abba a sorozatba illeszkedik, ami a kilencvenes években végig igyekezett nyomon követni a magyar társadalom jövedelmi, munkaerőpiaci és egyéb változásait. Ez a kutatás sok tekintetben a Magyar Háztartás Panel vizsgálat folytatása, egy alapvető különbség viszont van. A Monitor kutatás keresztmetszeti vizsgálat, nem ad lehetőséget longitudinális elemzésekre. Minden évben más és más háztartások kerülnek be a mintába.

A vizsgálat a háztartás egészére és a háztartás felnőtt tagjaira irányul. A kutatás a háztartás demográfiai adatainak, lakás jellemzőinek, a háztartástagok jövedelmi, képzettségi, foglalkozási adatainak feltérképezése mellett részletesen sorra veszi a háztartások megélhetési jellemzőit, kiadásait, vagyonának alakulását is. Nagy hangsúlyt helyeztünk olyan életmódot jellemző információk megszerzésére is, mint a kultúra fogyasztása, a szabadidő eltöltése. Vizsgáltuk továbbá az elégedettséget, a gazdasági várakozásokat és bizonyos vásárlási és megtakarítási attitűdöket is. Ebben az évben a korábbiakhoz képest nagyobb hangsúlyt helyeztünk a normák, értékek, vélemények és a gazdálkodási magatartás összefüggéseinek vizsgálatára.

A kutatás módszerei is hasonlóak a korábbi vizsgálatoknál megismertekhez. A megkérdezett 2024 háztartás, a többlépcsős rétegzett mintavételnek köszönhetően reprezentálja a magyarországi nem intézeti háztartásokat. Az adatfelvétel 1999. április-májusban zajlott, amit azért kell hangsúlyozni, mert amikor 1999-ről írunk a kötetben az ennek az évnek tavaszát jelenti. Az elemzésekben használt jövedelmek alatt vagy a felvételt megelőző 12 hónap jövedelmei, vagy 1999. márciusi jövedelmek értendők.

Az a tény, hogy ezévi vizsgálatunkra 1999 tavaszán került sor, lehetőséget biztosít számunkra, hogy kutatásunkat akár egyfajta társadalmi leltárnak is tekinthessük. Tavaly egyébként, amikor a Monitor vizsgálat legutóbbi jelentését a Társadalmi tény-képet bemutattuk, pontosan azt emeltük ki, hogy az elkövetkező években megpróbáljuk nyomon követni a fejleményeket, megvizsgáljuk, mi változik egy-egy év elteltével a jövedelemeloszlásban, a munkaerőpiaci helyzetben, a társadalmi szerkezetben és az attitűdökben.

Tanulmányaink között ebben az évben ismét nagyobb szerepet kapnak azok a vizsgálatok, amelyek az adott problémát többváltozós elemzés segítségével dolgozzák fel. Erre egyfelől azért került sor, mert a kutatók érezhetően egy kicsit tovább szerettek volna lépni az elemzések módszertani karakterének kifinomultabbá tétele irányába, másfelől pedig ahogy azt az utóbbi években már jeleztük, hogy a magyar társadalom túljutott azon a szakaszon, amikor a rendszerváltás nagy társadalmi folyamatai egyes társadalmi indikátorokban egyik évről a másikra nagy változásokat okoztak, így a leírás mellett, az okok keresésére is nagyobb hangsúlyt fektetünk. Annak, hogy oksági elemzéseket végezzünk, a jövőben méginkább növekedni fog a jelentősége. Ebben a Monitor sorozatban ugyanis szeretnénk az események egyszerű nyomon követésén túl mélyebb elemzéseket is végezni, olyanokat, amikkel a történések hátterét is jobban meg tudjuk magyarázni.

Idén a társadalom szerkezetére vonatkozó leíró modelljeink is tovább finomodtak. Egy korábban elkezdett munka folytatásaként e kötet egyik meghatározó tanulmányának szerzői fogyasztási és életstílus csoportok képzése segítségével újabb kísérletet tesznek a társadalmi szerkezet megrajzolására. Ezen kívül számos olyan tanulmány található a kötetben, amelyek viszonylag bonyolultabb matematikai-statisztika eljárásokat használnak a vizsgált változók közötti összefüggések bemutatására. Mindazonáltal a szerzők és a szerkesztők is törekedtek arra, hogy mindezt közérthető módon világos és szabatos fogalmazással tárják az olvasók elé.

Ami a fontosabb eredményeket illeti: adataink szerint a munkaerőpiac az elmúlt egy évben jelentős változásokat nem mutatott. Az a folyamat, ami a gazdaság visszaesésekor a foglalkoztatottság csökkenését eredményezte, néhány évvel ezelőtt megállt, de a gazdasági növekedés a munkaerőpiac jelentős felpezsdülését eddig még nem hozta meg.

A jövedelmi egyenlőtlenségek valamelyest tovább nőttek, elsősorban a legfelső jövedelmi csoportok (a 9. és a 10. jövedelmi decilis) helyzete javult. A jövedelmek szóródását jelző mutatók továbbra is azt jelzik, hogy elsősorban a piacon szerezhető jövedelmek határozzák meg az egyenlőtlenségek mértékét, amelyet azonban az állami újraelosztás eszközrendszerre valamelyest tompít.

Az elmúlt évben sajnálatos módon jelentősen nőtt a gyermekek körében a szegénység, miközben összességében a szegénységi ráták a hibahatárt közelítő mértékben nőttek. A gyermekek szegénységének növekedésére valószínűleg az ad magyarázatot, hogy 1998-ban intézményi szempontból vákuum volt. A családtámogatások korábbi években történt erőteljes leépítése következtében relatíve megnőtt azoknak az aránya, akik kimaradtak, vagy kisebb mértékben részesedtek az anyasági támogatásokból. Ezt a folyamatot erősítette az is, hogy a családi pótlék érdemben már hosszú évek óta nem nőtt, reálértékben csökkent, az anyasági támogatások visszaállítása pedig 1998 folyamán és 1999-ben is csak a jövőre vonatkozó ígéret maradt. Ami történt, az a gyermekek után járó adókedvezmények kiterjesztése volt, ez viszont a legalacsonyabb jövedelmű csoportokat nem érintette.

Az elmúlt években többször találtuk szembe magunkat azzal a kérdéssel, hogy vajon mitől lehet az, hogy miközben bizonyos társadalmi csoportok abszolút vagy relatív helyzete javul, azonban a gazdaság jövőbeni alakulásával, vagy az egyéni helyzettel kapcsolatos vélemények, várakozások pesszimizmust vagy csak kismértékű javulást mutatnak. Kötetünk egyik tanulmánya most éppen erre keresi a magyarázatot. Ebből az derül ki, hogy a társadalom különböző csoportjai más és más referenciacsoportokhoz viszonyítják a saját helyzetüket: a szegények a saját környezetükből indulnak ki, a középrétegek inkább a társadalmi átlaghoz vagy saját korábbi helyzetükhöz viszonyítanak, míg a legfelsőbb társadalmi csoportok alapvetően a nyugati fogyasztási mintákat tekintik példának. Úgy tűnik, hogy amint valakinek a helyzete, anyagi pozíciója javul, nagy valószínűséggel a referenciacsoportja is megváltozik.

Már tavaly, amikor először végeztünk keresztmetszeti vizsgálatot a korábbi évek paneljai után, szembesülnünk kellett azzal a problémával, hogy egy teljesen új minta esetében nagyobb lesz azoknak az aránya, akik vagy a kérdőív egészére, vagy a kérdőív egy részére vonatkozóan megtagadják a választ. Ezt igyekeztünk különféle kérdőív szerkesztési újítások segítségével minimalizálni. Mindazonáltal a legkényesebb területen, a jövedelmek esetében most is imputálásra, a hiányzó adatok becslésen alapuló visszapótlására volt szükségünk. Mindezek miatt a kötet egyes elemzéseinek során az adatok értelmezése különös gondosságot igényel. E kötet végén az adatfelvétel sajátosságainak ismertetését követően részletesen leírjuk az imputálás procedúráját is.

A kutatás pénzügyi háttérét kutatási szerződések biztosították, amelyeket megrendelőinkkel (Szociális és Családügyi Minisztérium, Magyar Nemzeti Bank, Állami Pénztárfelügyelet, Központi Statisztikai Hivatal, Országos Rádió és Televízió Tanács Műsorszolgáltatási Alapja) és egy magáncég (OTP Bank Rt.) kötöttünk. A kötet a KSH segítségével készült el annyi példányban, hogy azt a szélesebb szakmai közvélemény megismerhesse, ezért külön köszönetet mondunk. Partnereink és támogatóink segítségét ezúton is köszönjük, az olvasóknak pedig jó olvasást kívánunk.

1. A társadalom szerkezete, főbb jellemzők

1.1. Jövedelmek és fogyasztási csoportok (Fábián Zoltán–Kolosi Tamás–Róbert Péter)

Fejezetünkben előbb áttekintjük a munkaerőpiacon és jövedelmekben az elmúlt egy évben bekövetkezett legfontosabb tendenciákat, majd kísérletet teszünk a népesség egyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt helyének többdimenziós ábrázolására és egy lehetséges fogyasztási tipológia felvázolására.

1.1.1. Munkaerőpiac és jövedelmek

Adataink azt mutatják, hogy az 1998 márciusa és 1999 márciusa közötti vizsgálati időszakban a jelentős gazdasági növekedés ellenére lényegében a stabilitás jegyei mutatkoztak a munkaerőpiacon. A foglalkoztatottság a rendszerváltást és a gazdasági válságot kísérő jelentős csökkenés után a kilencvenes évek közepétől stabilizálódott, és az egyes gazdasági aktivitási kategóriák esetében az utóbbi két évben a statisztikai hibahatáron belüli mozgásokat észleltünk. (1.1.1. sz. táblázat)

Ez alól egyedül az önbevalláson alapuló munkanélküliség jelent kivételt, ami a vizsgálati időszakban viszonylag jelentős növekedést mutatott. Miközben a KSH nemzetközi elveken nyugvó statisztikái a munkanélküliség stagnálására és enyhe csökkenésére utalnak, az utóbbi egy évben a megkérdezettek közül szignifikánsan többen vallják magukat munkanélkülinek.¹ Ez feltehetőleg abból is adódik, hogy a munkaerőpiacról kiszorultak, a munkával nem rendelkezők száma növekedett, és közülük az idei felmérésben többen vallották magukat munkanélkülinek és nem eltartottnak.

Az idei adatfelvétel abban a tekintetben is újat hozott, hogy a rendszerváltás óta ez az első esztendő, hogy a magánszektorban foglalkoztatottak aránya nem nőtt, sőt enyhe csökkenés mellett az állami szektorban való foglalkoztatottság növekedését figyeltük meg. (1.1.2. sz. táblázat) Mindez együttesen arra utal, hogy a munkaerőpiacon egyértelműen a stabilitás jegyei uralkodnak, és a jelentős gazdasági növekedés még nem volt képes a munkaerőpiacon meglevő kedvezőtlen tendenciákat kimozdítani.

A gazdasági növekedés bizonyos pontokon ugyanakkor viszonylag jelentős jövedelememelkedéssel járt együtt. Az elmúlt két évben, 1997 és 1999 március között, a fogyasztói árak növekedése 21–25 százalék körül alakult, a foglalkoztatottak nettó személyi jövedelme több mint 27 százalékkal, a nyugdíjasok nettó személyi jövedelme (tehát a nyugdíj mellett a nyugdíjas egyéb jövedelmeit, esetleges keresetét is tartalmazó jövedelme) 31 százalékkal. Adataink ugyanakkor, az elmúlt esztendőben reáljövedelem csökkenést mutatnak a vállalkozóknál és a gyesen levőknél, a munkanélkülieknek pedig a nominális jövedelme is csökkent. (1.1.3. sz. táblázat)

Az éves jövedelmekből számolt havi nettó átlagjövedelmek az alkalmazottaknál 50000, a vállalkozóknál 65000 és a nyugdíjasoknál 30000 forint körül alakultak. A foglalkozási csoportok közötti jövedelemkülönbségek ugyanakkor tovább növekedtek. A szellemi dolgozók jövedelememelkedése elérte az infláció kétszeresét, a szakmunkásoknál 2-3 ponttal haladta

¹ A felvételünkből számított „nemzetközi” munkanélküli arány is magasabb a KSH által közöltekénél, ez minden bizonnyal a felvétel hibája.

meg a fogyasztói áremelkedést, a szakképzetlen munkásoknál pedig a reáljövedelmek lényegében stagnáltak. (1.1.4. sz. táblázat)

Jelentősen nőtt a háztartási jövedelmek differenciáltsága is. Az átlag család nettó éves jövedelme meghaladja a 900000 forintot, és az egy főre jutó havi jövedelem (25 százalékos növekedés után) megközelíti a 32 ezer forintot. Ugyanakkor az alsó nyolc decilis mindegyikében 20 százalék az egy főre jutó jövedelem emelkedése (és ebben nincs különbség a középrétegek és a legszegényebbek között), a 9. decilisben 25 százalék a legfelső decilisben 35 százalék az előző évhez képest a növekedés. Mindennek következtében a legfelső decilis mért jövedelme első alkalommal több, mint nyolcszorosa a legalsó decilis jövedelmének. (1.1.5. sz. táblázat)

Korábbi hipotézisünk az volt, hogy a gazdasági növekedés beindulása eleinte a jövedelmi egyenlőtlenségek növekedésével jár együtt, mert a középrétegek lényegesen hamarabb részesülnek a növekedés jótékony hatásaiból, mint a szegények, és néhány év stabil gazdasági növekedés kell ahhoz, hogy a növekedés kedvező hatásai a legszegényebbekhez is elérjenek. Adataink igazolják ezt a hipotézist, de úgy tűnik, hogy a növekedés előnyeinek „lecsorgása” lassúbb várakozásainknál, az 1999 márciusáig terjedő időszakban csak a felső középrétegeket érte el, és így nemcsak a felső és alsó, valamint a középső és alsó rétegek közötti különbség nőtt, hanem a felső középréteg (a felső 20 százalék) és a népesség többi része közötti differenciáltság is.

Összességében tehát azt tapasztaljuk, hogy a beindult gazdasági növekedés végre ki-mozdította a jövedelmeket is, megkezdődött a reáljövedelmek és az életszínvonal növekedése. Ez a növekedés lényegében a családok döntő többségét eléri, hiszen kisebb-nagyobb mértékben a szakképzett munkásoktól a felső vezetőkhöz majd minden réteg személyi jövedelme nőtt, és az aktív keresők jövedelememelkedését meghaladó mértékű a nyugdíjasok jövedelmi helyzetének javulása is.

Ugyanakkor a növekedés kedvező hatásaiból a képzetlen munkások és a munkaerőpiacról kiszoruló aktív korúak teljesen kimaradtak, a lakosság nagyobb része érzi magát munkanélkülinek, nőttek a jövedelmi egyenlőtlenségek. A gazdasági növekedés tehát még egyáltalán nem mutatja jótékony hatását a munkaerőpiac kedvezőtlen jelenségeinek vagy a szegénység problémájának kezelésében, sőt még csak alig-alig gyűrűzött le a középréteg középső és alsó csoportjaihoz. Figyelmeztető jelenség az is, hogy megtorpant a magángazdaságban foglalkoztatottak növekedése, és enyhén nőtt mindazok aránya, akik a társadalombiztosításon, a szociálpolitikán vagy éppen az állami foglalkoztatottságon keresztül az állami újraelosztástól függenek.

1.1.2. Fogyasztási csoportok

1.1.2.1. *Előzetes, avagy néhány metafora a társadalmi rétegződés szociológiai megközelítéséről*

„Minden modell vagy térkép absztrakció, és egyes célokra jobban, más célokra pedig kevésbé alkalmazható. Az autós térkép megmutatja nekünk, hogyan juthatunk el A-ból B-be, de nem igazán hasznos, ha repülőgépet vezetünk, amikor is olyan térképre van szükségünk, amely feltünteti a repülőtereket, az adótoronyokat (...). Térkép nélkül eltévedünk. Minél részletesebb a térkép, annál teljesebben tükrözi a valóságot. Ám egy túlzottan részletes térkép nem túl sok célra hasznosítható.”

Samuel P. Huntington²

² Samuel P. Huntington. 1998. *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó. pp. 29-30.

Az átalakuló posztkommunista magyar társadalomról több térkép is forgalomban van. Mi magunk is többször többféle térkép megrajzolásával próbálkoztunk már. (Kolosi et al., 1991; Kolosi és Sági, 1996; Fábrián, Róbert és Szivós, 1998; 1999). Jelen írásunk célja olyan térkép felvázolása, amely az anyagi és kulturális fogyasztás szempontjából különíti el a magyar társadalom fő csoportjait. Úgy véljük ugyanis, hogy ezek a szolgáltató-információs társadalomban a társadalmi rétegződés legfontosabb összetevői, mert a fogyasztás révén fejeződik ki nyilvánosan is a hierarchikus és a nem hierarchikus jellegű társadalmi különbségek. Úgyis mondhatjuk, hogy a fogyasztás a társadalmi rétegződés leginkább *látható* dimenziója. A jövedelmét a legtöbb ember inkább eltitkolni igyekszik. Amit az egyén a társadalmi hovatartozásáról üzeni akar, azt a fogyasztás „nyelvén” üzeni. A ház, az autó, a mobiltelefon és a ruházkodás olyan jelek, melyeket a szomszédok, az ismerősök és az ismeretlenek számára is könnyedén dekódolhatók. Elég utalni a presztízs fogyasztás, illetve hivalkodó fogyasztás kategóriáira (Veblen, 1975), vagy az életstílus, mint státust kifelé prezentáló fogyasztási forma amerikai vizsgálatára (Sobel, 1981). A fogyasztási szokások átláthatóságának mértéke sem időben, sem társadalmi térben nem állandó. Paul Fussel (1983) az amerikai osztálylétra éles szemű (és kiváló fülű) leírója állapítja meg szociológiai bestsellerében: „Merő más a gazdagság képe ma már, mint ahogyan az 1890-es években Thorstein Veblen ábrázolta gunyorosan *The Theory of Leisure Class*-ban (...). Veblen korában a gazdagok boldogan tüntettek vagyonukkal, társaságukkal, szolgálikkal. Ma rejtőznek, nem csupán az irigység és a bosszú elől (...).” Fussel kilencfokú osztálylétrájának teteje és alja egyaránt „láthatatlan”. Általában is igaz, hogy a gazdaságilag fejlett fogyasztói társadalmakban a társadalom alján és legtetején elhelyezkedő csoportok láthatatlan „szigeteket” alkotnak, és e csoportok fogyasztási szokásai nem ismerhetők meg teljes mértékben a kérdőíves módszerrel. Galbraith (1958) „szigetes szegénységről” ír, mert a társadalom legszegényebb csoportjai szegregált lakókönyezetben élnek, és ezeken a szigeteken a jómódú átlagpolgár nem fordul meg. Magyarországon a kis lélekszámú községekben, a fennmaradt-újratermelődött cigánytelepeken élő romák (vö. Bokor 1985), az intézményes háztartásokban élők és a hajléktalanok bizonyos csoportjai tűnnek el a köznapi ember szeme elől. Mindazonáltal a fogyasztás szociológiai jelentősége, amint már a hatvanas években felismerték a *fogyasztói társadalmak* kutatói, nem a termeléshez képest passzív jellegében rejlik, és nem is egyszerűen a szükségletek kielégítéséről van szó (Baudrillard, 1987). A fogyasztás ugyanis aktív jelentéshordozó, amelynek többretegű üzenete van: egyfelől kifejezi a fogyasztó társadalmi státusát, másfelől pedig megjeleníti a fogyasztó értékpreferenciáit, azt, hogy miként viszonyul a kulturális rendszerhez. Ha elfogadjuk azt a metaforát, hogy a fogyasztás nem más, mint „beszéd” (Baudrillard), akkor azt mondhatjuk, hogy mi azokat a mondatokat elemezzük írásunkban, amelyek a fogyasztó egyének státusáról állítanak valamit. Olyan térképet vázolunk fel, amely a főképpen a vertikális tájékozódáshoz szükséges információkat ragadja meg, vagyis a hierarchikus jellegű társadalmi különbségeket. Tesszük mindezt a tudományos érdeklődésen túl azért, mert az alkalmazott társadalomkutatásban érzékelhetően megnőtt a piaci igény arra, hogy a tipikus fogyasztási célcsoportok azonosíthatók legyenek.

Röviden jelezni kívánjuk azt is, hogy írásunkban mire nem vállalkozunk. Nem vállalkozunk a fogyasztás, a fogyasztói társadalom kritikájára, hiszen erről számos tudományos igényű (többnyire hatvanas években fogant baloldali) mű és a tudományosságtól távol eső (többnyire jobboldali) publicisztikai írás szól. (Az előbbire lásd Marcuse, 1990 és Fromm, 1994.) Nem vállalkozunk a társadalom struktúrájának a leírására sem. Ezt sem felkészültségünk, sem a jelen keretek nem teszik lehetővé. Végül pedig érdemes megjegyezni, hogy a jelen írás társadalomtudományi és nem piackutatási céllal íródott, bár az ismertett csoportosítás támpontokat szolgáltat a piaci elemzésekhez is.

1.1.2.2. Eszközök és módszerek

- **A fogalmak**

A fogyasztás kategóriáján belül megkülönböztettük az anyagi és a kulturális fogyasztást. Minden fogyasztás persze kulturális jellegű is. A *kulturális fogyasztás* fogalmán a kultúra-ipar árucikkeinek fogyasztását értjük. A kulturális fogyasztás elkülönítését az indokolja, hogy a korábbi rétegződés és mobilitás vizsgálatok egybehangzó eredménye szerint a magyar társadalomban az egyenlőtlenségi rendszert a legnagyobb mértékben a kulturális jellegű társadalmi különbségek határozzák meg. (Róbert, 1986; Kolosi, 1987) A kulturális fogyasztás tőkévé, kulturális tőkévé válhat, mely több generáción keresztül is kamatozhat. Az anyagi javak fogyasztásától viszont elkülönítettük (1) a *lakásvagyont* és a lakással összefüggő javak fogyasztását. Ezt indokoltta teszi az, hogy a háztartások gazdálkodásában általában ez a legértékesebb beruházás, és az a tény, hogy a magyarországi ingatlanpiacon nemzetközi összehasonlításban is különösen nagy társadalmi egyenlőtlenségek jelennek meg. A lakásért, a házért sokan „életüket és bérüket” áldozzák, ahogy ezt egy reklámszlogenben megfogalmazták. Ennek következtében kialakul a család hosszú évek munkájával megszerzett otthonának egyfajta fetiszizálása, amely a lakásvagyon birtoklását elszakítja a tényleges fogyasztási szükségletektől. (2) A tulajdonképpen *anyagi fogyasztás* fogalmába a tartós fogyasztási cikkek birtoklását, valamint bizonyos térítéses szolgáltatások igénybevételét értjük. (3) A *kulturális fogyasztási státus* fogalmán tehát azt értjük, hogy ki, milyen mértékben fogyasztója a kultúripar termékeinek. Ez mindenek előtt a szabadidő felhasználáson keresztül ragadható meg. Modellünk ezért beleilleszkedik az *életstílus szempontú* megközelítések sorába.

- **A fogalmak mérése: operacionalizálás**

E három előzetesen definiált státusdimenzió operacionalizálása során dichotóm és háromértékű változókkal dolgoztunk. A társadalmilag ritka javak birtoklását, illetve az elit jellegű fogyasztási szokásokat jelző dichotóm változókat 0-2 pontozással kódoltuk, egyéb esetekben viszont a szokásos 0-1 értékpárt használtuk. A kérdőív változókból kialakított háromértékű változóink 0-tól 2-ig terjedő ordinális skálák. Ezeket mutatja be az I. sz. táblázat. Az alapváltozókat jórészt intuitív úton, valamint korábbi vizsgálataink tapasztalatai alapján választottuk ki, majd egyszerű összeadásuk révén (additív) skálákat képeztünk. Végezetül a státusdimenziókat mérő összesített skálapontszámokat zéró átlagú 1 szórású sztenderdizált z-pontszámokká alakítottuk át.

I. sz. táblázat

A lakás, az anyagi és a kulturális fogyasztási státus operacionalizálásához felhasznált alapváltozók

#	1. LAKÁS		2. ANYAGI FOGYASZTÁS		3. KULTURÁLIS FOGYASZTÁS (SZABADIDŐ)	
	változó	kód	változó	kód	változó	kód
1	Laksűrűség	0-1-2	Színes televízióval való ellátottság	0-1	Színházba járás gyakorisága	0-1
2	Vezetékes vízzel való ellátottság	0-1	Automata mosógéppel való ellátottság	0-1	Múzeumba járás gyakorisága	0-1
3	Fürdőszobával való ellátottság	0-1	Számítógéppel és Internettel való ellátottság	0-1-2	Hangversenyre járás gyakorisága	0-2
4	Fűtés jellege	0-1-2	Értékes műtárgy birtoklása	0-2	Étterembe járás gyakorisága	0-1
5	Telefonnal való ellátottság	0-1-2	Nyarálói birtoklása	0-2	Nyarálás	0-1-2
6	Lakóhely jellege	0-1-2	Autók száma a háztartásban	0-1-2	Könyvek száma a háztartásban	0-1-2
7			Testápolásra fordított kiadások nagysága	0-1-2	Hanglemezek száma a háztartásban	0-1-2
8			Művelődésre és oktatásra fordított kiadások nagysága	0-1-2	CD-k száma a háztartásban	0-1-2
9			Fodrászhoz járás gyakorisága	0-1		
Terjedelem		0-10		0-15		0-13

Megjegyzés: A változók eloszlását lásd 1.1.6. sz. táblázatban.

Az alapváltozók ismertetése után röviden térjünk ki arra, hogy miként mértük az elemzés során a látens fogalmakat. Előzetesen feltételeztük, hogy a három mért státus változónk (lakás, anyagi fogyasztás, kulturális fogyasztás) együttesen kifejezi a fogyasztás látens *vertikális* jellegű dimenzióját. Ezt a feltevésünket igazolta a változók közötti korrelatív összefüggések vizsgálata, és az ezen alapuló főkomponens elemzés. Az anyagi és kulturális fogyasztás közötti kapcsolat szorosabb ($r=0,68$) mint az említett változók kapcsolata a lakásstátussal ($r=0,3$). A főkomponens elemzés során egyetlen olyan faktor képződött, melynek sajátértéke egynél nagyobb volt. (II. sz. táblázat) A három változó közös főkomponense az együttes szórárs 65 százalékát fejezi ki. A második főkomponens sajátértéke 1 alatti, de korántsem zéró, és ez a faktor 24 százalékát magyarázza a három változó információ tartalmának.

II. sz. táblázat

Az anyagi fogyasztási, a kulturális fogyasztási és a lakás státus főkomponens elemzése: Komponens mátrix

	1. főkomponens (státus)	2. főkomponens (státusinkonzisztencia)
Kulturális fogyasztási státus	0,874	-0,269
Anyagi fogyasztási státus	0,867	-0,301
Lakás státus	0,662	0,750
Sajátérték	1,953	0,725
Megmagyarázott szórás	65,101	24,164

Megjegyzés: Sztenderdizált skálapontszámok, rotálatlan főkomponensek.

Az első főkomponens faktorpontszáma a fogyasztás szerinti hierarchikus különbségeket fejezi ki, és faktorpontszámára a továbbiakban, mint *fogyasztási státusra* hivatkozunk. Az első főkomponenstől független (merőleges) második főkomponens a társadalmi rétegződés nem-hierarchikus vetületét, a státusinkonzisztenciát fejezi ki³. A komponens mátrixból is kitűnik, hogy az alapvető inkonzisztenciák a lakáshelyzet, valamint a két fogyasztási státusdimenzió „meg nem feleléséből” fakadnak. (vö. II. sz. táblázat)

1.1.2.3. Fogyasztási csoportok meghatározása klaszterelemzéssel

Elemzésünk célja nem pusztán az, hogy a fogyasztás szerinti társadalmi hierarchiában elhelyezzük a személyeket és meghatározzuk a státusinkonzisztencia mértékét az egyenlőtlenségi rendszer különféle dimenziói mentén. Ennél tovább menve azt a kérdést is vizsgáltuk, hogy a három vizsgált fogyasztási dimenzió szerint milyen *tipikus* csoportok különülnek el a mai magyar társadalomban.⁴

E kérdés megválaszolásához egy sor klaszterelemzést végeztünk exploratív célzattal. A klaszterelemzés célja ugyanis az, hogy a bevont változók szerint adott (*k*) számú homogén csoportot különíthessünk el. A klaszterelemzés során mi magunk dönthetjük el „szociológiai képzelőerőnk” alapján azt, hogy a számos lehetséges megoldás közül melyiket fogadjuk el. Aggodalomra azonban semmi ok: lényeglátásunknak korlátokat szab a választott módszer, és annak szárnyalását az adatok a társadalmi tényekhez horgonyozzák. Az elemzés részleteinek ismertetésétől a jelen keretek között is kénytelenek vagyunk eltekinteni⁵. Végül is a sztenderdizált z-pontszámok klaszterelemzése alapján az I. sz. ábrán látható hatcsoportos megoldást fogadtuk el.

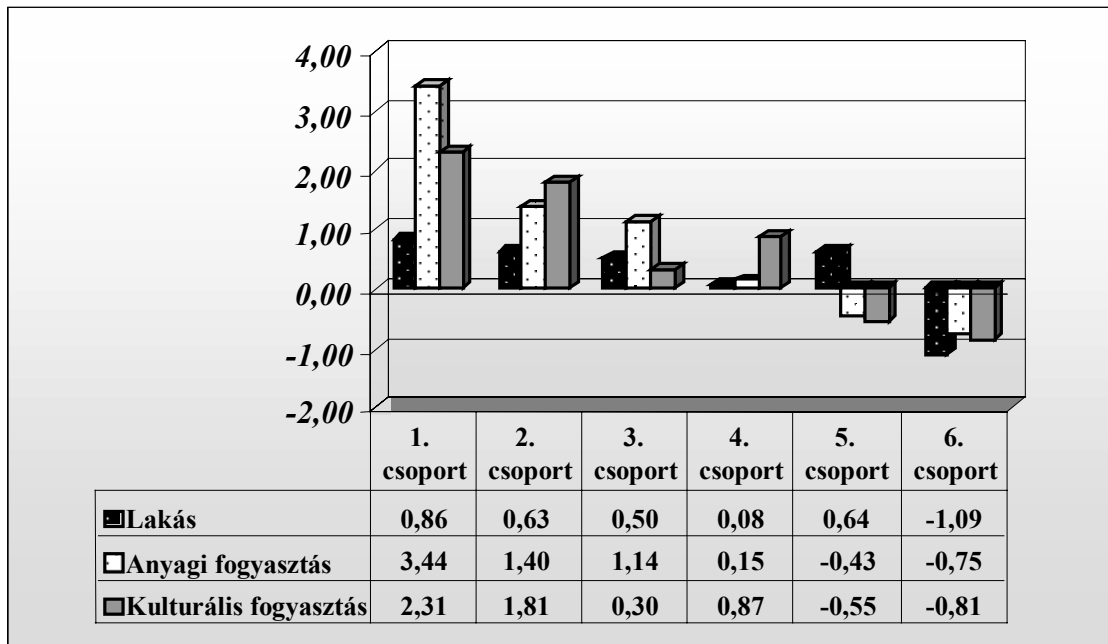
³ A státusinkonzisztenciának ily módon történő mérését Hope (1975) vezette be. Például K. Slomczyński (1989, 1999) lengyel szociológus elemzése is e módszeren alapulnak.

⁴ Elemzésünket a 16 éves és idősebb, egyéni kérdőívet kitöltő személyek súlyozott (SULY99E) mintáján végeztük el. A súlyozás a mintát nem, életkor, iskolai végzettség és településtípus szerint az 1996-os Mikrocenzus megoszlásaihoz igazítja. A teljes súlyozott mintanagyság: N=3776. Az elemzésben szereplő megállapítások tehát a 16 évesnél idősebb *személyekre* vonatkoznak (Érvényes súlyozott esetek száma, N=3467).

⁵ Különbölegesen sztenderdizált skálapontszámokkal 5-6-7-8 csoportos klaszterelemzést végeztünk.

I. sz. ábra

A fogyasztási státuscsoportok (átlagai) a lakás, az anyagi fogyasztás és a kulturális fogyasztás változókon*

Megjegyzés: N=3467.

Mivel 0 átlagú z pontszámokat alkalmaztunk az egyes dimenziók csoportátlagainak megjelenítésekor jól megkülönböztethetőek az átlag feletti, illetve az átlag alatti helyzetű csoportok. Az 1. és a 2. sz. csoport konzisztensen előnyös helyzettel jellemezhető mindhárom vizsgált fogyasztási dimenzióban. A két csoport között azonban jelentős hierarchikus jellegű különbségek vannak. A csekély létszámú 1. sz. csoport kimagasló anyagi és kulturális fogyasztási pozíciója alapján egyértelműen *elit* helyzetű, és elkülönül a *jómódú* 2. sz. csoporttól. Az előnyös helyzetű csoportok aránya a 16 éven felüli népességben 10 százalék. A 3. és 4. sz. csoportok az átlag körül, illetve valamivel az átlag felett helyezkednek el. E két csoport képezi a fogyasztási középrétegeket. Együttesen az egyének kb. harmada (31%) tartozik a középrétegekbe. A két csoport leginkább az anyagi és a kulturális fogyasztás tekintetében tér el egymástól. A 3. sz. csoport (14%) az anyagi fogyasztási javak *felhalmozásával* tűnik ki, míg a 4. csoport (17%) kiemelkedő kulturális fogyasztásával. Mivel ez utóbbit főképpen a szabadidő felhasználásán keresztül mértük, *szabadidő orientált középnek* nevezzük. Ötödik csoportunk lakás státusa átlag feletti, még az említett középrétegeknél is magasabb. E csoport anyagi és kulturális fogyasztása az átlagtól elmarad. A szociológiában és a szociálpszichológiában a viszonylagos hátrányos helyzetet, illetve annak érzetét a latin eredetű *depriváció* fogalmával jelölik. Az ötödik klasztercsoportot, mely arányában 28 százalékot tesz ki, *jó lakású-deprivált* csoportnak nevezzük, mert ez a csoport a lakást kivéve az átlaghoz viszonyítva „megfosztott” az anyagi és kulturális javak fogyasztásától. Más szempontból ez a csoport már „megkapaszkodott” a fogyasztási létrán, hiszen az egyik legalapvetőbb szükségletét képes átlag feletti szinten kielégíteni. A fogyasztási hierarchia alapján a mindhárom vizsgált szempontból legkedvezőtlenebb helyzetű csoport helyezkedik el. Ez a társadalom alsó harmadát (31%) kitevő csoport a fogyasztási szempontból *deprivált-szegények* csoportja. Fontos hangsúlyozni azt, hogy a *deprivált* csoportok között és a *deprivált* csoportokon belül jelentős különbségek vannak, továbbá azt, hogy a *depriváció* nem azonos az abszolút értelemben vett szegénységgel. Habár, elemzésünkben a legmélyebb szegénységben élők is – amilyen mértékben ezt a vizsgálat jellege megengedi – megjelennek a *deprivált-szegény* csoportban. A legalsó csoport 10 százaléka olyan családok

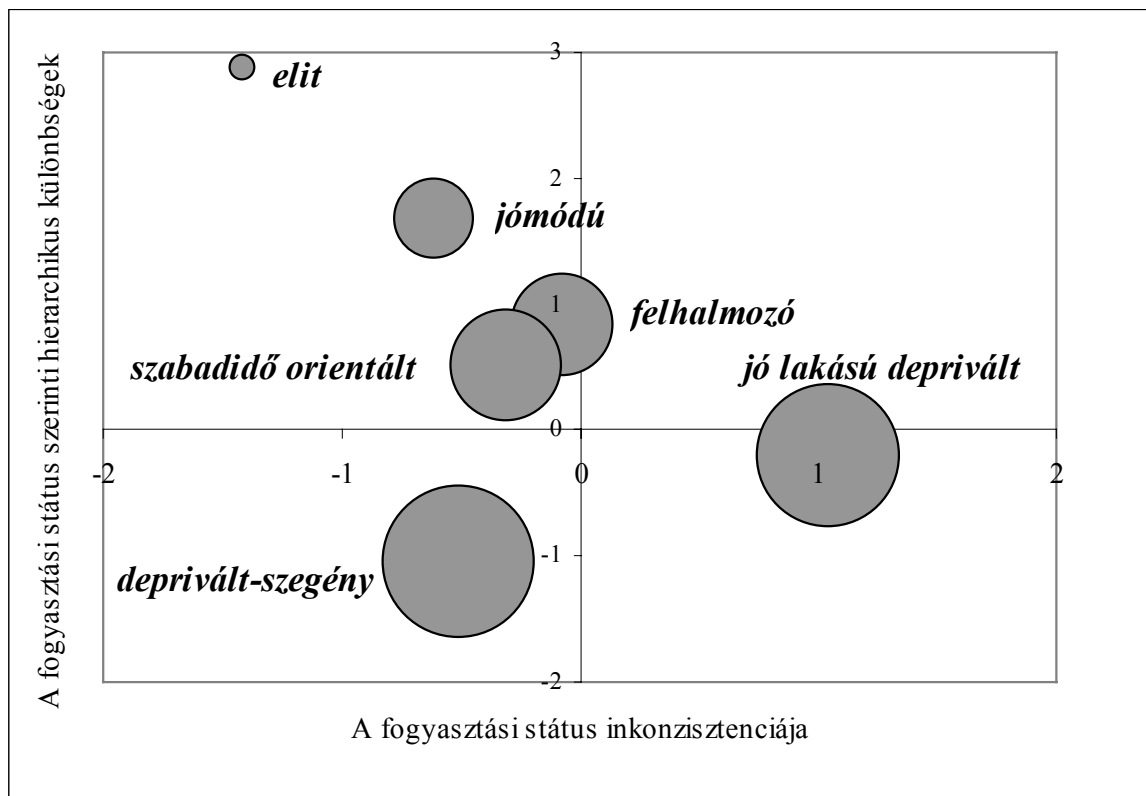
tagja, melyekre a háztartásfő szerint az jellemző, hogy „nélkülözések között élnek”, és további 31 százalék esetében pedig arról számoltak be, hogy „hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak”.

1.1.2.4. Fogyasztási csoportok elhelyezkedése a társadalmi egyenlőtlenségek terében

Láthattuk, hogy az egyes fogyasztási csoportok különböző – esetenként inkonzisztens – pozíciót foglalnak el a fogyasztás három vizsgált dimenziójában. Mint korábban kifejtettük, a hierarchikus és nem-hierarchikus különbségek számszerűsíthetők a fogyasztási státust és a státusinkonzisztenciát kifejező faktorpontszámok segítségével. Mivel a két főkomponens – a geometria nyelvén megfogalmazva – egymásra merőlegesek, lehetőségünk van arra, hogy a csoportokat elhelyezzük a státus és a státusinkonzisztencia kétdimenziós terében. A II. sz. ábrán éppen ezt tettük. A csoportokat szimbolizáló körök területe a csoportok méretét jelzi.

II. sz. ábra

Fogyasztási csoportok a fogyasztási státus és a státusinkonzisztencia terében: Az 1. és a 2. főkomponens faktorpontszámainak átlaga

Az y tengelyen értelemszerűen a hierarchikus különbségeket jelenítettük meg, az x tengely pedig a státusinkonzisztencia dimenzióját jeleníti meg. Az x tengelyen az origótól való eltérés bármely irányba státusinkonzisztenciát jelez. A pozitív irány azt fejezi ki, hogy az anyagi és fogyasztási státushoz viszonyítva a lakás státus előnyösebb és vice versa: a negatív eltérés viszonylagosan előnytelen lakás státust fejez ki. Az ábrán látható, hogy a jó lakású-deprivált csoportot leszámítva ez utóbbi fajta inkonzisztencia a tipikusabb. Úgy véljük, hogy ez egy fontos eredmény, még akkor is, ha látjuk, hogy részben a választott módszerekből fakad. Egyfelől arra gondolunk, hogy a lakás státus mérése során túl szigorúan definiáltuk alapváltozóinkat. A lakás változó elméleti terjedelmének maximumát (10 pont) még az

elit csoport körében sem figyelhettük meg. A második ok összefügg az előzővel. A mintában szereplő fogyasztási elit lakás státusa nem kiugróan magasabb, mint a jómódú és a középrétegeké, ezért találtuk azt, hogy nagyfokú inkonzisztencia jellemzi a fogyasztási elitünket. Magyarországon is van konzisztens, jobb minőségű, nagyobb házakban élő fogyasztási elit is, amely ama bizonyos „láthatatlan csúcshoz” tartozik. A kérdezők esetükben maximum a videó kaputelefont figyelhették meg egymást követően három alkalommal, majd eggyel több esetet soroltak a kiesett főcímek közé. Mindazonáltal úgy véljük, hogy a magyarországi lakáshelyzet valóban inkonzisztenciák forrása, hiszen még a jobbmódúak és középrétegek számára is hatalmas terhet jelent lakásuk minőségének javítása⁶.

Kíváncsiak voltunk arra is, hogy miképpen helyezkednek el a fogyasztási csoportok a társadalmi rétegződés konvencionális indikátorai mentén, vagyis milyen a jövedelem, a foglalkozási presztízs és az iskolai végzettség szerinti helyzetük⁷. A társadalmi státust és az annak dimenziói szerint számított státusinkonzisztenciát az előzőekhez hasonlóan főkomponens elemzés révén állapítottuk meg. (vö. 1.1.7. sz. táblázat) Az inkonzisztencia ezúttal – hasonlóan ahhoz, amit más fejlett ipari társadalmakban megfigyeltek – a jövedelmi helyzet „meg nem feleléséből” adódik⁸.

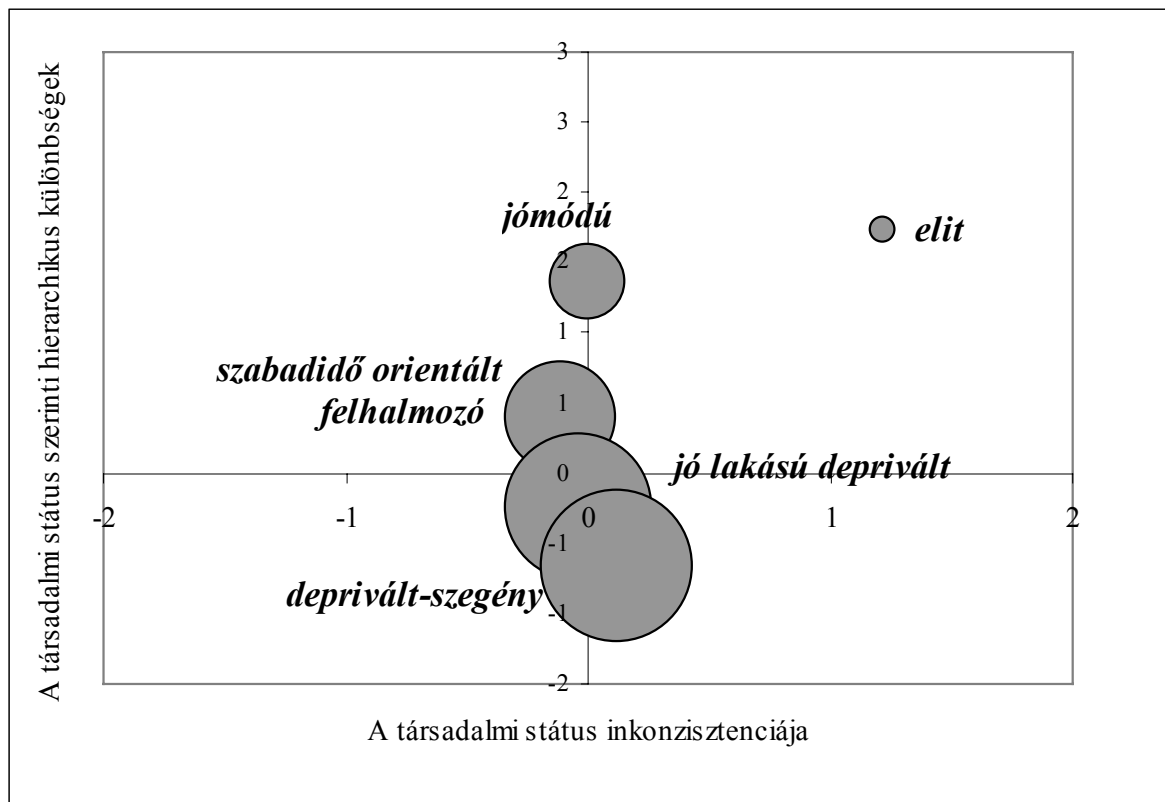
⁶ Például a szűk elitre egyáltalán nem jellemző az, hogy anyagi gondjai lennének, mégis viszonylag nagy arányban (27%) a háztartás gazdálkodásával kapcsolatban kompetens személy arról számolt be, hogy az elmúlt év folyamán a „szükségesnél” kevesebb jutott lakáskarbantartásra.

⁷ A jövedelmet a március havi személyes jövedelemmel, a foglalkozási presztízst a Treiman-féle Sztenderd Nemzetközi Foglalkozási Presztízs (SIOPS) pontszámokkal (Ganzeboom, Graaf és Treiman, 1992), az iskolai végzettséget pedig az elvégzett osztályok számával mértük. A nyugdíjasok és az egyéb inaktív kategóriák esetében a SIOPS pontszám az utolsó foglalkozásra vonatkozik, de számottevő azok aránya, akik életükben sosem dolgoztak. Ez az oka az alacsonyabb esetszámnak (N=2973) a foglalkozás esetében. (1.1.8. sz. táblázat)

⁸ A már idézett Slomczyński (1989, 1999) japán, lengyel és egyesült államokbeli adatokat közöl. A faktorok mintázata, megmagyarázott szórása a magyarországihoz nagyon hasonló. (vö. 1.1.7. sz. táblázat)

III. sz. ábra

Társadalmi státus és státusinkonzisztencia fogyasztási csoportok szerint: Az 1. és a 2. főkomponens faktorpontszámai

A társadalmi státus konvencionális indikátorait tekintve a fogyasztási csoportok szerinti hierarchikus különbségek kisebbek, mint a fogyasztás szerinti hierarchikus különbségek. (III. sz. ábra) Ez a társadalmi integráció szempontjából kedvező jelként értékelhető: a fogyasztási egyenlőtlenségek hosszabb távon csökkenhetnek, ha a társadalmi egyenlőtlenségi rendszer egyéb meghatározói – oktatás, jövedelemeloszlás, foglalkozási szerkezet – nem betonozzák be a kialakult fogyasztási egyenlőtlenségeket. A felhalmozó és a szabadidő orientált közép társadalmi státusa gyakorlatilag azonos, és e középső csoportok távolsága az alsóbb kategóriáktól is kisebb. A deprivált-szegények csoportjából tehát vezethetnek mobilitási utak a középrétegek felé. Nagyobb fokú hierarchikus különbség a középső csoportok és a fogyasztási hierarchia csúcsa (jómódú, elit) között található. A fogyasztói csoportok meglehetősen konzisztensek az iskolai végzettség, a foglalkozási presztízs és a személyes jövedelem együttjárását tekintve. Az inkonzisztencia az elitre jellemző, amely kimagasló jövedelmét tekintve – a meritokratikus elv terminológiájával – „túljutalmazott” helyzetben van. Ez az eredményünk egybevág azzal, amit korábban a jövedelmi dinamikával kapcsolatban megállapítottunk: a gazdasági növekedés következtében a felső csoportok jövedelmi pozíciója javult az átlagot meghaladó mértékben.

1.1.2.5. Fogyasztási jellegzetességek

- **Lakás**

A deprivált-szegények átlagos lakás alapterülete 73 m² és a fogyasztási hierarchiában emelkedve a lakás mérete is folyamatosan nő. Az elit átlagos lakásnagysága 100 m². Azon-

ban a lakásra is igaz, hogy nem a méret, ami igazán számít. Jelentősebb különbségek mutatkoznak a lakás minőségében és komfort fokozatában. (1.1.9. sz. táblázat)

Minden negyedik (24%) elit csoportba tartozó személy többlakásos villa-, illetve sorházban lakik, és 39 százalékuk újabb városi társasházban. (1.1.10. sz. táblázat) A lakások településen belül a többség esetében (78%) „átlagos” lakáspiaci övezetbe tartozik, továbbá a kérdezők megítélése szerint az elit többsége „értékes modern”, illetve „patinás” bútorokkal berendezett lakásokban él.

A legelső fogyasztói csoportbeli személyek az átlagosnál nagyobb arányban (81%) élnek családi házakban, melyek jelentős hányadban (34%) a településeken belül az olcsónak számító övezetekben találhatóak. A deprivált-szegények több mint harmada olyan házakban és lakásokban él, melynek a „napi életvitelt megnehezítő, kellemetlenné tevő” hiányossága van például zajos, dohos, sötét, stb. (1.10.11. sz. táblázat) A kérdezők 50 százalékuk esetében „szegényesnek” ítélte meg a lakás berendezését. Továbbá a deprivált-szegények 30 százaléka olyan lakásban lakik, ahol nincs melegvíz és fürdőszoba, egy szűkebb csoportjuknak otthonában (21%) pedig egyáltalán nincsen vezetékes víz és ennek következtében WC sem. Valamilyen fűtés szinte kivétel nélkül minden lakásban található. A deprivált-szegények zömének lakásában hagyományos egyedi fűtés van, melyhez olaj, fa avagy szén adja az energiát. A magasabb státusúak tipikusan modernebb (gáz, villany) egyedi, vagy központi fűtésű lakásokban laknak.

A telefonnal való ellátottság manapság már szinte minden fogyasztói csoportra egyaránt jellemző. Kivételt képez a legelső fogyasztói csoport. A deprivált-szegény személyek zöme (54%) azonban telefon nélküli lakásokban él. Az elit csoportba tartozók 16 százalékának családjában nemcsak vezetékes, hanem mobiltelefon is van. Megjegyzendő, hogy vezetékes telefon minden elit fogyasztói csoportba tartozó egyén lakásában van.

Az elit lakások átlagos piaci értéke 8 millió forint fölött van, míg a szegények lakásának értéke nem éri el a 2 millió forintot. (1.1.9. sz. táblázat) A magyarországi lakáspiac sokat kritizált jellemzője az, hogy a rendszerváltást követően a szociális bérlakások aránya összezsugorodott, és a magán bérlakás-piac pedig nem épült ki. A lakáshasználat jogcímét megfigyelve az tapasztalható, hogy a legelső fogyasztói csoportok tagjainak 84 százaléka is tulajdonosként (vagy a tulajdonos családtagjaként) használja lakását. Ez az arány az elit körében 97 százalék.

- **Tartós fogyasztási cikkek és pénzbeli kiadások**

Átlagosan a személyek 44 százalékának a családjában használnak személyes célra gépkocsit. A hierarchikus különbségeket a fogyasztási csoportok kialakítása során figyelembe vettük, tehát nem meglepő, hogy ez az arány a deprivált csoportok esetében átlag alatti, míg a középrétegek és a jobb módúak esetében átlag feletti. Cég tulajdonában lévő személygépkocsit csak nagyon kevesek (2%) családjában használnak bevallottan magáncélra. Ez az arány gyakorlatilag nulla a depriváltak esetében, viszont 30 százalék az elit esetében.

Hűtőgép, automata mosógép, színes televízió és személyi számítógép. Ezek a tartós fogyasztási cikkek minden elitbe tartozó személy háztartásában megtalálhatók. (1.1.12. sz. táblázat) A hűtőgép státus jelző szerepe persze csekély, hiszen még a deprivált-szegény személyek több mint kilenczedeke is van hűtőgépe a lakásában. Más fogyasztási cikkek marker jellege kézenfekvőbb: például az elitbe tartozó személyek 100 százalékának van lakásában személyi számítógép, míg a deprivált-szegények körében ez az arány csupán 1 százalék. A legelső státus csoport 82 százaléka számára a számítógépes világhálózat, az Internet otthon is elérhető. Az otthoni Internet lényegesen kisebb arányokban a jómódúak és a felhalmozó közép háztartásaiban található még meg, alacsonyabb fogyasztási csoportokban gyakorlatilag nem fordult elő. Az igazán luxus cikkek számító fogyasztási javakról (pl. házi mozi, vitorlás hajó) a kérdőívünk nem tartalmazott kérdéseket. Elterjedtsége alapján talán csak a mosogatógép és a légkondicionáló berendezés számít annak: az előbbi 30 szá-

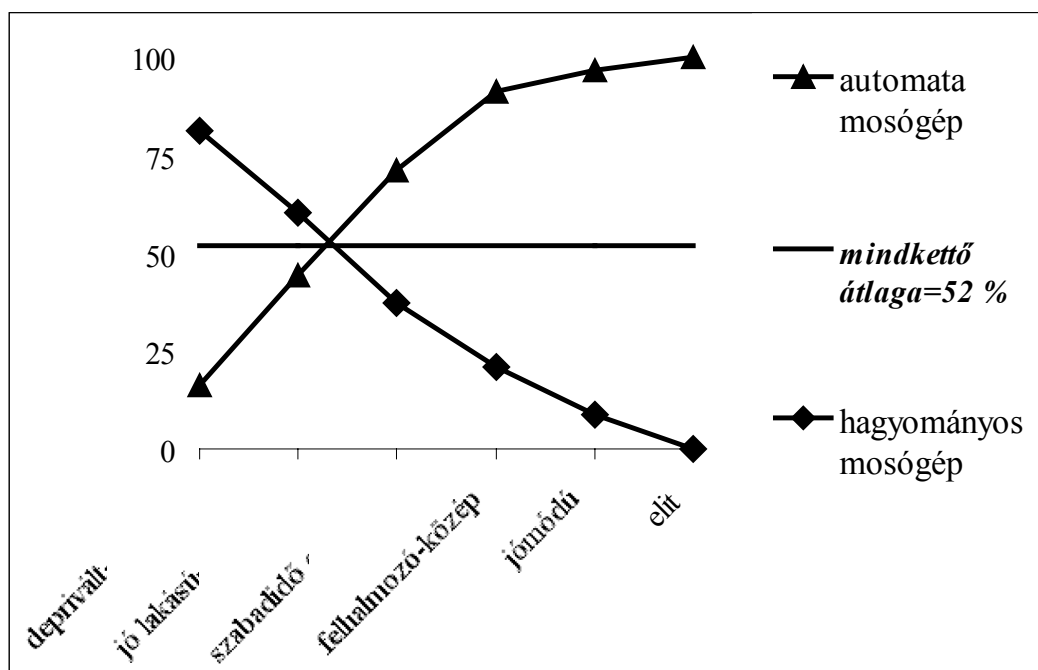
zalékos, az utóbbi pedig mindössze 5 százalékos arányban található meg a legfelső fogyasztási csoport tagjainak háztartásában.

A színes televízióra is igaz az, hogy a berendezés birtoklása önmagában nem sokat árul el az egyén státusáról. Azonban a házak tetején lévő antennák és kábelek nemcsak a készülékbe viszik a jeleket, de a külvilág számára is üzennek. Az elit tagjainak 14 százalékának a lakásában van olyan tévékészülék, amely hagyományos tetőantennához csatlakozik. A deprivált szegényeknél ez az arány 61 százalék. A kábelen érkező jel viszont tipikusan a magasabb státusú személyek privilégiuma: a deprivált-szegények negyede nézhet kábeltelvíziót, míg az elit közel kilenctizede (89 százalék). Ezek az arányok a saját műholdvevő készülék esetében a legalsó és a legfelső státuscsoportban 12 és 24 százalék. Nem mindegy persze, hogy a tetőn avagy az erkélyen elhelyezett „lavór” valódi műholdvevő és a csillagokat nézi, vagy „csak” AM-Mikro és a Szabadsághegyet bámulja. Ez utóbbival a fővárosban és az agglomerációjában találkozhatunk. Az mindenesetre biztosan tudható, hogy a magasabb státusúak otthonában átlagosan több tévékészülék is van, és több tévécsatorna közül választhatnak, mint az alacsonyabb státusúak, viszont a felsőbb státusúak kevesebb időt fordítanak tévénézésre. Megjósolható, hogy a fogható csatornák száma szerinti különbség a jövőben növekedni fog a digitális kábeltévé és a hozzákapcsolódó szolgáltatások, valamint az AM-Mikro sugárzás kódolása következményeképpen.

Vannak hasonló státusfüggő komplementer fogyasztási javak, mint azt láttuk a kábeltelvízió és a tetőantenna példáján. Ennek legtipikusabb példája az automata mosógép és a hagyományos mosógép. A vizsgált népesség felének (52%) van otthon hagyományos avagy automata mosógépe. E két cikk rétegeloszlását mutatja a IV. sz. ábra.

IV. sz. ábra

A személyek hány százaléka lakik olyan háztartásban, ahol van automata és hagyományos mosógép: A válaszok eloszlása fogyasztási csoportok szerint

A fogyasztási hierarchiában felfelé haladva egyre nagyobb valószínűséggel automata mosógépet találunk a háztartásokban. Az elit csoport tagjai esetében ez a valószínűség 100 százalék, és 0 százalék annak a valószínűsége, hogy hagyományos mosógépet találunk. Négy deprivált-szegény közül három ruháját hagyományos mosógép tisztítja.

Míg a legfelső fogyasztási csoport egy főre jutó háztartás jövedelmei 3,5-szer több, mint a legalsó csoporté, addig a kiadásokban kisebb (2,9-szeres) különbség van. Ez jórészt abból adódik, hogy a háztartások kiadásai nagymértékben kötöttek, másrészt pedig a felső fogyasztási csoport többlet jövedelmeinek egy részét nem fogyasztásra, hanem megtakarításra fordítja. A megtakarítások nagyságáról – a tág statisztikai és nem-statisztikai jellegű hibahatárok miatt – csak óvatos becsléseket tehetünk. A deprivált-szegények átlagos (egy főre vetített) családi megtakarítása 17 ezer forint, az elit személyeké ennek kb. 26-szorosa: 430 ezer forint. (1.1.13. sz. táblázat)

Azon személyekre vonatkozóan, ahol a családnak egyáltalán vannak megtakarításai, nagyon beszédes státus-függő különbségeket találhatunk azzal kapcsolatban, hogy a családok mire spórolnak. Az életkori különbségeket is figyelembe véve középrétegek és a jobb módúak családjában fogyasztási cikkekre és öngondoskodásra („nyugdíjas korra”) takarékoskodnak. A fiatalabb, deprivált-szegények családjában a „gyerekekkel kapcsolatos kiadásra”, az idősebbek esetében pedig „váratlan eseményre” és temetésre teszik félre a pénzt.

- **Kulturális fogyasztás**

A következőkben a fogyasztási rétegződés jellemzését az egyes csoportok kulturális fogyasztásán keresztül végezzük el. Az eljáró kulturális aktivitást tekintve fogyasztási csoportjaink hierarchikus elrendeződése jól visszatükröződik. Színházba, moziba, múzeumba, könyvtárba, komolyzenei koncertre stb. az elit és a jómódú típus összehasonlíthatatlanul inkább eljár, mint a két alsó csoport. A két középső csoport közül pedig a szabadidő orientáltak kulturális fogyasztása magasabb, mint a felhalmozóké. Az alsóbb csoportokhoz viszonyítva az elitből többen és többször (átlagosan évente 10-szer) járnak színházba. A deprivált-szegények közül azon keveseknél, akik eljutnak színházba, ez az átlag 2 alatt van. Jóllehet a szabadidő orientáltak gyakrabban mondták, hogy eljárnak kulturális intézményekbe, ha már csak a fogyasztókat vizsgáljuk, kisebb a különbség a felhalmozó és a szabadidő orientált típus között. A „magas kultúrán” kívül a fenti jellemzés megállja a helyét az étterembe járásra is, de például fodrászhoz a felhalmozó típusba tartozók járnak leginkább, bár nem a leggyakrabban.

A csoportok közötti hierarchikus viszonyok megmutatkoznak a jellegzetes otthonülő aktivitásokban is. Az elit és a jómódú típus 70-80 százaléka olvas rendszeresen újságot, a depriváltak fele sem. Hasonlóan az elit és a jómódúak mintegy fele olvas rendszeresen könyvet, a depriváltak alig több mint 10 százaléka. A szabadidő orientáltak könyvet is gyakrabban olvasnak, mint a felhalmozók. Bár nem az elit tagjai mondják magukat a leggyakoribb könyvolvasóknak, mégis ötször annyi könyvet olvasnak, mint a depriváltak. A hierarchia megjelenik a másik tipikus otthonülő kulturális fogyasztásban, a tévézésben is, – bár éppen ellenkező módon. Az elit hétköznapi tévézése 2 óra alatt marad, miközben a jó lakású-depriváltak majd 3 órát ülnek a tévé előtt hét közben. Az elit a hétvégén se néz tévét 2 óránál sokkal többet, miközben az alacsony státusú csoportokban 3 és fél órát ülnek a tévé előtt hétvégén. A szabadidő orientáltak egyébként többet is tévéznek, mint a felhalmozók.

1.1.2.6. A fogyasztási csoportok társadalmi-demográfiai profilja

A fogyasztási státus pozíció társadalmi-demográfiai meghatározottságára ugyanaz érvényes, amely a társadalmi egyenlőtlenségek egyéb metszeteire. Elmondható, hogy a fiatalabbak, a gazdaságilag aktívak – mindenképp a vállalkozók – és a nagyobb városban lakók helyzete általában kedvezőbb, mint az idősebbek, a nyugdíjasok és más inaktív csoportok, valamint a vidéki kistelepüléseken élők helyzete. A társadalmi státussal való összefüggést tárgyalva jeleztük, hogy a fogyasztási státuscsoportok között vannak jelentős jövedelmi, iskolázottsági és foglalkozási presztízsbeli különbségek is. (1.1.8. sz. táblázat) A fogyasztási csoportok nem szerinti összetételükben is különbözőek. A felsőbb csoportokban a nők alul-

míg a depriváció közeli csoportban felülreprezentáltak. Mindazonáltal nem figyelhető meg szignifikáns különbség férfiak és nők között a hierarchikus fogyasztási státuszpozícióban.

A társadalmi-demográfiai tényezők rangsorolásával kapcsolatban elmondható az, hogy a legnagyobb szerepe az iskolai végzettségnek van. (1.1.14. sz. táblázat) A deprivált-szegények több mint kilenczede nem rendelkezik érettségivel. Az elit és a jómódúak közel fele viszont felsőfokú végzettségű. A települési egyenlőtlenségek szerepe szintén kitüntetett. Az elit zöme (58%) a fővárosban él, a deprivált-szegények viszont a községekben koncentrálnak, itt él e csoport 71 százaléka. (1.1.15. sz. táblázat) Fontossági sorrendben az iskolázottsági és települési egyenlőtlenségeket az életkori, jövedelmi és gazdasági aktivitásbeli különbségek követik. (1.1.1. ábra)

1.1.2.7. Attitűdök

- **Identitás és társadalmi összehasonlítás**

Az egyének különböző csoportok tagjaként, azaz társas lényként cselekednek. Az egyén saját társadalmi helyzetét csoportok tagjaként, más csoportokkal összehasonlítva és saját élettörténetéhez mérve értékeli aszerint, hogy milyen mértékben képes céljait megvalósítani. Ez az összetett folyamat minél kedvezőbb képet ad az egyénről, annál nagyobb fokú az egyén lelki jóléte, és ez képessé teszi kreativitásának kibontakoztatására. Ha az egyén nem képes céljait megvalósítani, akkor módosíthatja igényeit, motivációit. Ha ezek nem módosíthatók (például enni mindenkinek kell, hogy Maslow motivációs hierarchiájára utaljunk), akkor vagy a normatív rendszer kérdőjeleződik meg az egyén számára (anómia), vagy az egyén saját magáról alkotott kognitív és affektív értékítélete változik kedvezőtlen irányba (depresszió). A részletek bemutatása nélkül csak jelezni kívánjuk, hogy e folyamat társadalmi meghatározottsága jól kimutatható a fogyasztási csoportok példáján is. A hierarchia alján lényegesen gyakoribbak az anómikus és depressziós tünetek, mint a felsőbb csoportokban. Ez az összefüggés kézenfekvően abból adódik, hogy a magasabb státusúak számára több társadalmi erőforrás adott céljaik megvalósításához. Részletesebben mutatjuk be azt, hogy az egyének milyen társadalmi osztályokkal azonosulnak és kikhez hasonlítják családjuk élet-színvonalát, illetve annak változását.

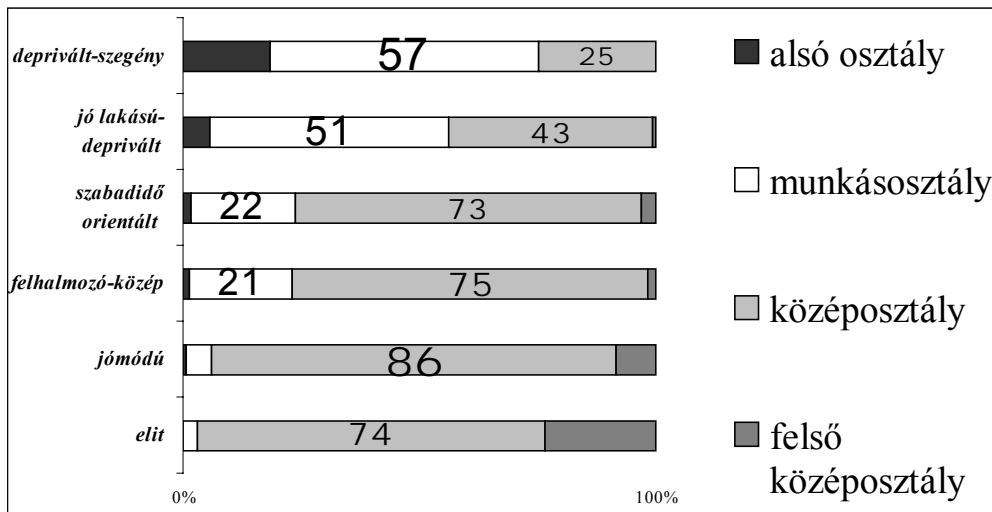
Napjaink Magyarországon a népesség nagyobb része vagy a munkásosztályba (38%), vagy pedig a középosztály valamely szegmensébe sorolja magát (52%)⁹. Az emberek egy kisebb hányada (8%) „alsó osztályba” sorolja magát, s valószínűleg nem tévedünk, ha őket a tulajdonképpeni szegényekkel azonosítjuk, értve ez alatt azt, hogy szegénységük nem időleges és szegény mivoltuk meghatározza életformájukat, ha már egyszer „alsó” helyzetük beépült identitástudatukba. Ezt támasztja alá az is, hogy az alsó osztályba tartozók 59 százaléka esetében „nélkülözésről” és hónapról-hónapra ismétlődő „anyagi gondokról” számolt be a háztartás gazdálkodásában kompetens személy. Az emberek csak szűk töredéke (2%) az, amely felső középosztályba sorolja magát. A középosztály nagyobb hányada (29%) a jelző nélküli középosztályt, kisebb része (21%) pedig az „alsó középosztályt” jelenti.

Fogyasztási csoportok szempontjából az tűnik ki, hogy a deprivált-szegények zöme (57%) a munkásosztállyal, egy kisebb csoportjuk – amely jelentős hányadot képvisel (25%) – a középosztállyal azonosul. (V. sz. ábra) Ezen túl e csoport majd minden ötödik (19%) tagja alsó osztályinak minősíti magát. A munkásosztályi azonosulás dominál a jó lakású-depriváltak körében is. A középosztályi identitás a felsőbb fogyasztási csoportokban válik igazán tipikussá. A legnagyobb arányban (86%) a jómódúak körében sorolták magukat a középosztályba. Az elit tagjainak negyede (24%) a felső középosztállyal azonosul.

⁹ A kilencvenes évek elején megfigyelhető volt a középosztályi identitás tényerése a munkásosztályi azonosulással szemben. (Róbert, 1994) E folyamat mögött azonban feltehetően nem egy „objektív” középosztályosodási folyamat állt, hanem ezen azonosulási kategóriák átértékelése. (Fábián, 1994)

V. sz. ábra

A fogyasztási csoportok összetétele osztályazonosulás szerint

A kérdőívünkben tizenhárom olyan viszonyítási lehetőséget soroltunk fel, melyek szóba jöhetnek a család életszínvonalának értékelésekor. Ezek egy kivételével („saját régebbi életszínvonala”) csoportok, melyek vonatkoztatási szerepet tölthetnek be. Arra kértük a megkérdezetteinket, hogy válasszanak ki hármat, melyeket leginkább figyelembe vesznek akkor, amikor a családjuk életszínvonalát megítélik. (III. sz. táblázat)

Az emberek általában barátaikhoz, ismerőseikhez, valamint saját régebbi életszínvonalukhoz viszonyítanak, amikor a családjuk életszínvonalát értékelik. A fogyasztási elit megkülönböztető jegye az, hogy gyakorta a nyugat-európai országok lakóihoz hasonlítják magukat. A jómódúak, és a középrétegek sajátossága, hogy az átlagemberekhez viszonyítanak, a deprivált csoportoké pedig az, hogy a szomszédságukhoz, lakókörnyezetükhöz avagy közeli rokonaikhoz. A szabadidő orientált közép e szempontból átmenetet képez: mert ők egyaránt gyakran választották az átlagembereket és a lakókörnyezetet. A leggyakoribb három választás között e csoportnál nem szerepel a saját régebbi életszínvonal, melynek háttérében az is állhat, hogy e csoport átlag életkora a legalacsonyabb.

Megfigyelhető az, hogy az elit csoporthoz tartozók körében gyakori referencia a magán-cégeknek dolgozók csoportja is. Az állami szektorban dolgozókhöz leggyakrabban a jómódúak és a felhalmozó közép hasonlítja magát. Hasonlóan a lakókörnyezethez viszonyításhoz, a rokonsági összehasonlítás is egyre gyakoribb a fogyasztási hierarchia alja felé. Nem meglepő, hogy ugyanez igaz a magyarországi szegényekre, mint viszonyítási kategóriára is, csak hogy a szegényekhez jóval kevesebben mérik magukat, mint a szomszédokhoz és a hozzátartozókhoz. Még a deprivált csoportok tagjai is inkább az „átlagemberekhez” viszonyítanak.

III. sz. táblázat

Vonatkoztatási csoportok a család életszínvonalának megítélésekor: a leggyakoribb említések fogyasztási csoportok szerint

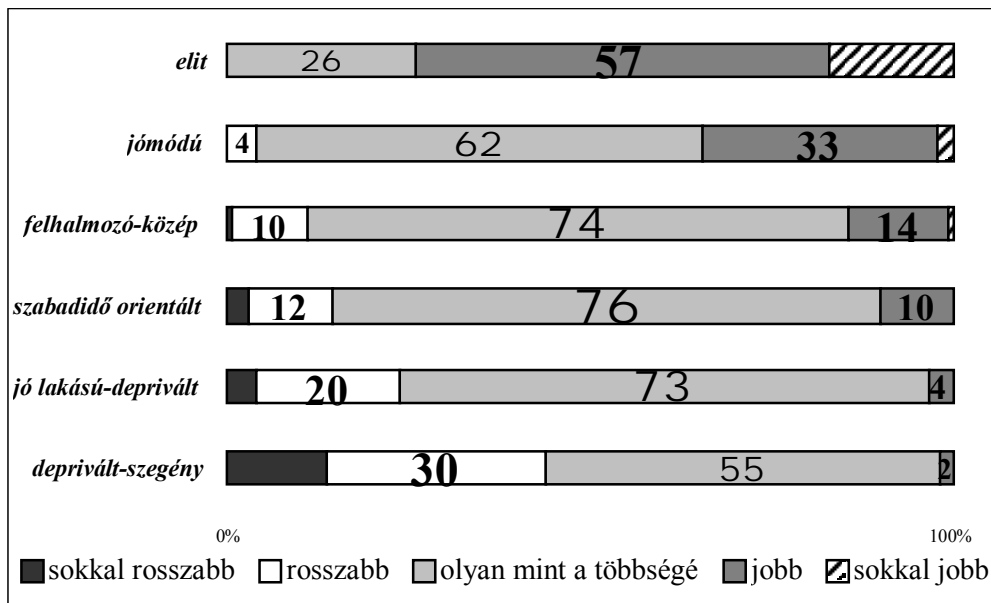
	1. leggyakoribb választás	2. leggyakoribb választás	3. leggyakoribb választás
elit	Barátai, közelebbi ismerősei életszínvonala	Saját régebbi életszínvonala	Nyugat-európai országok lakóinak életszínvonala
jómódú	Barátai, közelebbi ismerősei életszínvonala	Magyarországi átlagemberek életszínvonala	Saját régebbi életszínvonala
felhalmozó	Magyarországi átlagemberek életszínvonala	Barátai, közelebbi ismerősei életszínvonala	Saját régebbi életszínvonala
szabadidő orientált	Barátai, közelebbi ismerősei életszínvonala	Magyarországi átlagemberek életszínvonala	A lakókörnyezetében élő emberek életszínvonala
jó lakású-deprivált	Saját régebbi életszínvonala	A lakókörnyezetében élő emberek életszínvonala	Barátai, közelebbi ismerősei életszínvonala
deprivált-szegény	A lakókörnyezetében élő emberek életszínvonala	Barátai, közelebbi ismerősei életszínvonala	Saját régebbi életszínvonala

vö. 1.1.16. sz. táblázat

Hogy mit érzékelünk átlagosnak, az annak a függvénye, hogy milyen társadalmi közegben mozgunk, és milyen képet alkotunk a tömegkommunikáció üzenetei alapján a külvilágról. Ennek következtében az észlelt átlagok és a társadalomstatisztikai átlagok között nagy különbségek lehetnek. Az elit tagjait leszámítva minden fogyasztási csoport többsége „átlagosnak” ítéli meg családja anyagi helyzetét. (VI. sz. ábra)

VI. sz. ábra

„Az Önök jelenlegi anyagi helyzete az ország lakosainak többségéhez képest...” – Az anyagi helyzet megítélése a fogyasztási csoportokban, százalékok

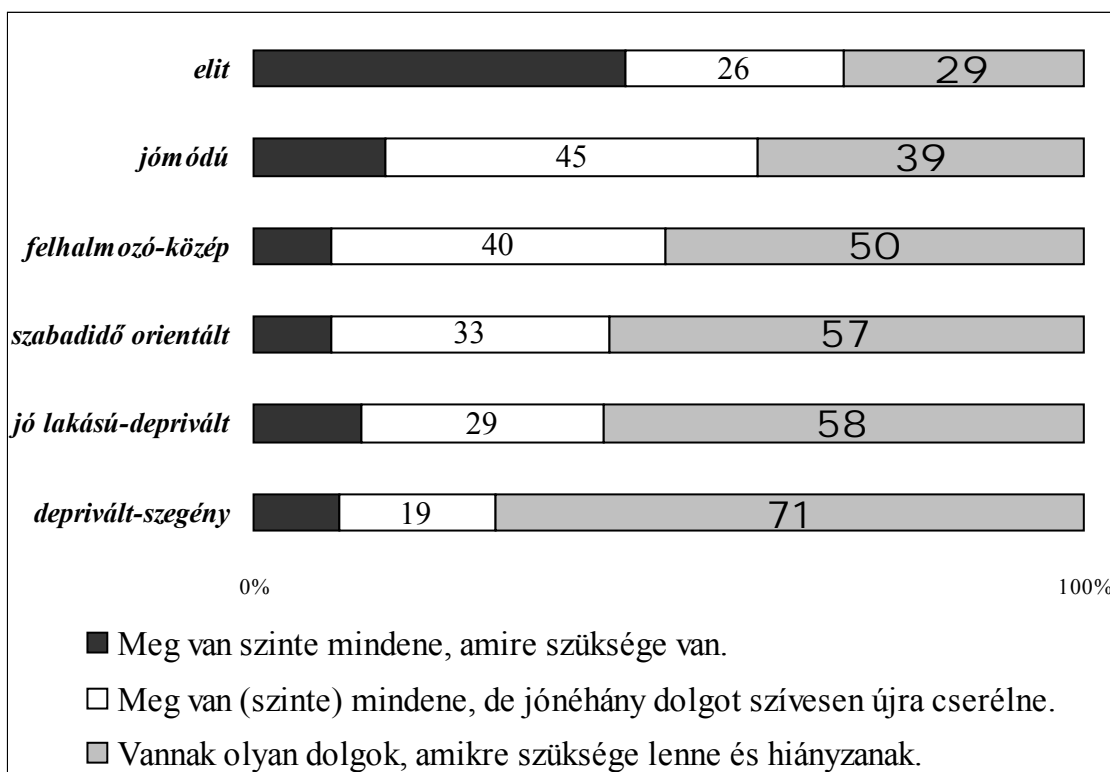

* Megjegyzés: N=3408.

• Fogyasztói attitűdök

Egy igen általános kérdéssel az emberek fogyasztói „jóllakottságát” próbáltuk megragadni. Eszerint mintánkban minden tizedik válaszolónak „meg van mindene”, szűk 30 százalék „jó néhány dolgot szívesen újra cserélné” maga körül, s majd 60 százaléknak hiányzanak dolgok, szükségük lenne valamire. A fogyasztói szempontból nyilván legvonzóbb célcsoportnak, az elitnek is csak a kevesebb, mint a fele állítja, hogy meg van mindene, egynegyedük valamit lecserélné, másik bő negyedüknek még hiányzik is valami. Természetesen a depriváltak 70 százaléka panaszkodik hiányokról, s csak 10 százalékuknak van meg mindene. Lényeges viszont, hogy a jómódúak 40, a felhalmozók 50, a szabadidő orientáltak majd 60 százalékának hiányzik valami, illetve közel ilyen arányban cserélnének ki valamit. (VII. sz. ábra)

VII. sz. ábra
Fogyasztási szükségletek fogyasztási csoportok szerint, százalék*

Megjegyzés: N=3449.

A fogyasztást nemcsak a pénztárca vastagsága, de a fogyasztói beállítódás is meghatározza. Mintánknak csak egynegyede jellemzi magát olyanként, aki szeret minden új terméket kipróbálni. Minden harmadik válaszoló szerint az új dolgok csak a pénztárcák megcsapolására valók. Az elit csoportba tartozók viszont 40 százalékban, de még a felhalmozó, illetve a szabadidő orientált típusba kerültek is egyharmados arányban szeretik kipróbálni az új termékeket. Igazából ez az arány még a depriváltaknál is 20 százalék, még ha az ilyesmi náluk esetleg többnyire csak vágy marad. A depriváltak majd fele – savanyú a szőlő alapon? – úgy gondolja az új dolgok csak arra valók, hogy az emberek több pénzt költsenek. Érdekes módon ezt a nézetet az elit egyharmada is vallja. Viszont a jó módúak, a felhalmozók vagy a szabadidő orientáltak között szignifikánsan alacsonyabb azok aránya, akik ilyen elutasítóan közelednének az új dolgokhoz. Ők tehát adott esetben jobb fogyasztási célcsoport lehetnek a leggazdagabbaknál.

Különbözik természetesen az is, hogyan fogyasztanak az emberek: vásárláskor az árra vagy a minőségre figyelnek. Ezt persze nyilván az is befolyásolja, milyen árucikkről van szó. Két példánk közül, a zöldség-gyümölcs esetében az emberek egynegyede egyértelműen az árra, másik egynegyede egyértelműen a minőségre figyel. Egy fogyasztási cikk (cipő) esetében viszont csak egyötöd nézi egyértelműen a minőséget, egyharmad viszont az árat. Az elitnek közel 60 százaléka, a jó módúaknak viszont csak 30 százaléka, mindenképpen a minőségre figyel, a depriváltak 40-50 százaléka mindenképpen az ár alapján vásárol. Mindkét termék esetében a relatív többség a minőséget helyezi az ár elé vásárlási döntésénél a felhalmozó és a szabadidő orientált csoportban is.

A fogyasztói – befektetői relációban jellegzetes a hazai állapot: egy képzeletbeli nagyobb pénzösszeget kétharmada életszínvonalára javítására fordítana, s csak alig 20% fektetné be. (Lenne egy olyan réteg is, amelyik megtakarításait növelné a pénzzel.) Természetesen az elit kétharmada befektetne, s a depriváltak 70 százaléka fogyasztana ebből a talált pénzből.

A jómódúaknak viszont már csak 30 százaléka fektetne be, miközben a felhalmozó és a szabadidő orientált típusok közel 60 százaléka életszínvonalát emelné.

A kockázatvállalás egyébként sem tűnik erősnek kutatásunk szerint a magyar társadalomban. Egy családtagra, jó ismerősre vonatkozó tanács adott esetben 86 százaléknál úgy szólna, hogy egy átlagos, biztos megélhetést kínáló állást fogadjon el az illető, s ne egy olyat, ahol vagy nagyon sokat, vagy pedig csak a minimálbért kereshetné majd. Igaz a nagyobb kockázatot jelentő választást az elitnek is csak 40 százaléka támogatná, de a depriváltak több mint 90 százaléka szerint a „biztosra kell menni”.

1.1.3. Összegzés

A klaszterelemzés eredményeként kialakított fogyasztási csoportok alapján a magyar társadalomról egy hierarchikusan tagolt piramisszerű képet kaptunk. A szűk körű elitől lefele haladva a társadalmi grádicson fokozatosan jutunk el a hierarchia alján elhelyezkedő számosságában legkiterjedtebb deprivált-szegény csoportig. Látnunk kell azonban azt, hogy ez a kép egy sor tudatos kutatói döntés alapján rajzolódott ki. Egy festmény hangulatát már alapvetően meghatározza az, hogy a festő milyen színeket visz fel a vászonra. Esetünkben a színeket akkor határoztuk meg, amikor a korábbi vizsgálataink tapasztalatai és kutatói intuícióink alapján kiválasztottuk alapváltozóinkat és meghatároztuk azok mérési szintjét, kódolását stb.¹⁰ Mi a jelen keretek között arra törekedtünk, hogy a fogyasztási szempontból a nagyobb vásárlóerővel bíró célcsoportokról nyerjünk árnyaltabb képet. A kirajzolódott fogyasztási piramis nagymértékben e törekvésünk eredménye.

Mindazonáltal elgondolkodtató az, hogy különféle céllal és módszerekkel végzett vizsgálataink szerint a deprivált és a depriváció közeli csoportok együttes aránya a kilencvenes évek második felében Magyarországon 50-60 százalék.

A deprivált fogyasztási csoportok fő jellegzetessége az iskolázatlanság és az, hogy a munkaerőpiacon nem képesek érvényesülni. Ők már nyugdíjba vonultak, vagy időlegesen, avagy hosszabb távon kiszorultak a munkaerőpiacról.

A jó lakású-deprivált csoport 59 százaléka 50 év feletti. Esetünkben ez a státus valószínűleg a korábbi előnyösebb pozíció elvesztéséből fakad. Nem véletlen tehát, hogy életszínvonaluk megítélésekor leggyakrabban saját régebbi életszínvonalukat veszik alapul, és kedvezőtlenül ítélik meg jelenlegi helyzetüket. (vö. III. sz. táblázat) Megkockáztatható, hogy a jó lakású-depriváltak e szegmense a tulajdonképpeni „lecsúszott”, zömében (53%) ma már nyugdíjas kádári kispolgárság, az egykori „városias jómódú munkás” és „városias alsó” státuscsoportok. A lakásfenntartási költségek az összes fogyasztási csoport közül a jó lakású-depriváltak esetében teszik ki a legnagyobb hányadot. Ez azt jelzi, hogy az idősebb jó lakású-depriváltak csoportjának egyre nagyobb erőfeszítést jelent a valamikori státusának megfelelő lakás fenntartása. Ők gyaníthatóan végső esetben arra kényszerülnek majd, hogy lakásuk eladásával jussanak többletjövedelemhez, s ezzel lecsúszhatnak a legalsó fogyasztási csoportba.

A jó lakású-deprivált csoport kétötöde még aktív korú és harmaduk ténylegesen aktív is a munkapiacon. Esetünkben e státus inkább azt fejezi ki, hogy e csoport „megkapaszkodott”. Jelentős anyagi erőfeszítéssel megteremtett magának egy viszonylag jó minőségű lakást, és a lakás megszerzése az anyagi és kulturális fogyasztás rovására történt. A fiatalabb és aktív

¹⁰ Itt vissza kell kanyarodnunk az eredeti változók kódolásának kérdéséhez. Az alkalmazott mérési eljárás a két és a három értékűre átkódolt alapváltozókkal viszonylag tág teret biztosított ahhoz, hogy a változók eloszlását a kutatás céljának megfelelően alakíthassuk ki. Lehetőségünk volt arra például, hogy a dichotóm változókat eloszlásuk alapján 0-1 értékűre, avagy éppenséggel 0-2 értékűre kódoljuk. (vö. 1.1.6. sz. táblázat) A kutatás célja pedig éppen az volt, hogy fogyasztási célcsoportokat határozzunk meg. Egy mondjuk szociálpolitikai célú elemzésnek nyilvánvalóan más szempontokra és más módszertanra kellene támaszkodnia, és egy ilyen elemzés nagy valószínűséggel más képet rajzolna meg a társadalomról.

rész számára azonban még nyitott a fogyasztási középrétegekbe való felemelkedés lehetősége.

Általában is igaz, hogy az alapvető szükségletek kielégítése a deprivált csoportok kiadásainak közel 90-100 százalékát felemésztí. Ebben a helyzetben tehát a lakosság mintegy 60 százalékát a létfenntartó fogyasztás különböző szintjei – a valódi szegénységtől a tisztességgel megélhetésig – jellemzik. A létfenntartási fogyasztás (élelmiszer, ruha, egészségügy, lakásrezsi) körén kívül eső termékek lényegében csak a társadalom 40 százalékát kitevő középrétegeknek és a jobb módúaknak adhatók el.

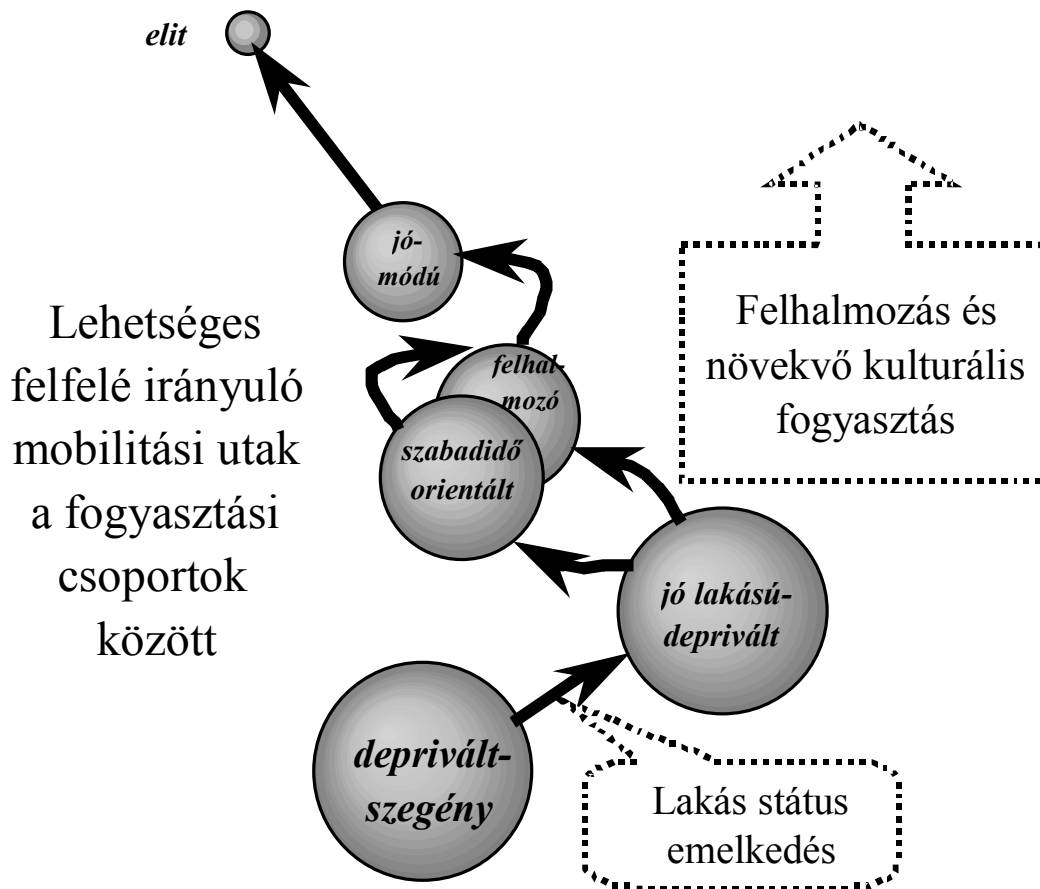
A középrétegek két csoportja, a szabadidő orientáltak és a felhalmozók társadalmi státusa (iskolázottság, foglalkozási presztízs és jövedelem tekintetében) gyakorlatilag azonos. A foglalkozás és gazdasági aktivitás oldaláról azonban találhatók lényeges különbségek a középrétegek között. A diákok – akik általában erősen felülreprezentáltak a felsőbb státuscsoportokban – és a szakmunkások nagyobb arányban találhatók meg a szabadidő orientált csoportban. A felhalmozók között ezzel szemben nagyobb arányú a vállalkozók és a nyugdíjasok csoportja. Ez utóbbi nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy életkorilag a legfiatalabb fogyasztási csoport a szabadidő orientáltak csoportja. A középrétegek két csoportja közötti különbség hátterében főképpen tehát egy életciklus effektus áll. A felhalmozók anyagi fogyasztásra és megtakarításokra fordítja a karriere során kumulálódott jövedelmét.

A középrétegek és a jobb módúak között jelentősek a társadalmi státusban megfigyelt hierarchikus különbségek. Az előbbieket esetében például a diplomások aránya 20 százalék alatti, addig a jómódúak és az elit körében a diplomások 40 százalék feletti részt tesznek ki. Az elit a jómódúaknál nagyobb arányban a fővárosban koncentrálódik és körükben a vállalkozók aránya lényegesen magasabb. Társadalmi státusuk azonban megegyezik. Az eltérő fogyasztási pozíciók hátterében minden bizonnyal a családi átörökítés is szerepet játszik. Erre utal az, hogy az elitbe tartozó személyek egyötöde diák.

Különböző módszerű vizsgálatok összevetése mindig problematikus, mindazonáltal talán érdemes a hosszabb távú tendenciákra is utalnunk. A nyolcvanas évek elején még a deprivált csoportok arányát 10-30 százalékra becsülték, ugyanakkor a középrétegek a társadalom nagyobb hányadát tették ki, mint napjainkban. Az elmúlt két évtizedben a társadalmi egyenlőtlenségek növekedtek, miközben a lakossági reáljövedelmek csökkentek egészen a legutóbbi esztendőig, s ez együtt járt a középrétegek anyagi helyzetének nivellálódásával. E folyamat a rendszerváltás kezdeti szakaszában kapott igazán nagy lendületet.

Érdemes röviden utalni a politikai konzekvenciákra. Az átalakulás politikai dinamikáját a lecsúszó középrétegeknek címzett üzenetek határozták meg. A nyugodt erőként fellépő MDF „fájdalommentes” átalakulást ígért 1990-ben. A nagy visszatérő, a Magyar Szocialista Párt az átalakulás kezdeti szakaszának sokkja után, 1994-ben a szociális biztonság iránti nosztalgiára építhetett. 1998-ban, túl az államháztartás stabilizálásán a Fidesz „polgárosodást”, anyagi-jóléti gyarapodást ígért a középrétegeknek és konszolidációt a lecsúszottaknak.

VIII. sz. ábra

Úgy véljük, hogy – a tárgyalt gazdasági, társadalmi és életkori törésvonalak ellenére – a fogyasztási csoportok között léteznek mobilitási utak. A logikailag lehetséges irányokat mutatja be a 8. sz. ábra. Az, hogy a gyakorlatban mely utak bizonyulnak járhatónak nagymértékben társadalompolitikai kérdés is.

Irodalom

- Baudrillard, Jean (1987): *A tárgyak rendszere*. Budapest: Gondolat.
- Bokor Ágnes (1985): „Telepi cigányok.” *Szociálpolitikai Értesítő* vol. 1. (4-5): 396-422.
- Fábián Zoltán (1994): „A középrétegek: Adalékok a posztkommunista átmenet társadalmi és társadalomlélektani hatásaihoz.” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György. (szerk.) *Társadalmi riport 1994*. Budapest: TÁRKI, pp. 351-377.
- Fábián Zoltán, Róbert Péter Szívós Péter (1998): Anyagi-jóléti státuscsoportok társadalmi milliói. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. és Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1998*. TÁRKI, Budapest
- Fábián Zoltán, Róbert Péter Szívós Péter (1999): A társadalom anyagi-kulturális szegmენტáltsága. In: Szívós P. és Tóth I. Gy. (szerk.) *Társadalmi tény-kép, 1998*. TÁRKI Háztartás Monitor jelentések. TÁRKI. Budapest
- Fromm, Erich (1994): *Birtokolni vagy létezni. Egy új társadalom alapvetése*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (Fordította: Hidas Zoltán)
- Fussel, Paul (1987): *Osztálylétrán Amerikában*. Budapest: Európa Könyvkiadó. (fordította és az utószót írta: Bartos Tibor)
- Ganzeboom, Harry B. G., Graaf, Paul M. és Donald J. Treiman (1992): A Standard International Socio-economic Index of Occupational Status. *Social Science Research* 21: 1-56.
- Hope, Keith. (1975): „Models of Status-Inconsistency and Mobility Effects.” *American Sociological Review* 40: 623-638.
- Kolosi Tamás (1987): *Tagolt társadalom*. Budapest. Gondolat.
- Kolosi Tamás és Sághi Matild (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In: Andorka R., Kolosi T., és Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi Riport 1996*. TÁRKI, Budapest
- Kolosi Tamás, Szelényi Iván, Szelényi Szonja és Bruce Western (1991): „Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában.” *Szociológiai Szemle* (1): pp. 5-34.
- Körösényi András (1996): „Nómenklatúra és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon.” *Századvég* (1): pp. 67-93.
- Marcuse Herbert (1990): *Az egydimenziós ember*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó. (Fordította: Józsa Péter)
- Róbert Péter (1986): *Származás és mobilitás*. Rétegződés-modell vizsgálat VII. Budapest. Társadalomtudományi Intézet
- Róbert Péter (1994): „Egyenlőtlenségtudat.” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás és Vukovich György. (szerk.) *Társadalmi Riport 1994*. Budapest: TÁRKI. pp. 311-333.
- Slomczyński, Kazimierz M. (1989): *Social Structure and Mobility: Poland, Japan, and the United States*. Methodological Studies. Warsaw: Institute of Philosophy and Sociology, Polish Academy of Sciences.
- Slomczyński, Kazimierz M. (1999): „Mental Adjustment to the Post-Communist System in Poland.” Warsaw: IFiS Publishers. (with Krystyna Janicka, Bogdan W. Mach, Wojciech Zaborowski.)
- Sobel, Michael E. (1981): *Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions, and Analyses*. New York: Academic Press

Szelényi Iván, G. Eyal és E. Townsley (1996): „Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai.” I-II. rész. *Politikadományi Szemle* (2. szám): pp. 7-30. és (3. szám): pp. 7-32.

Veblen, Thorstein (1975): *A dologtalan osztály elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

1.1.1.sz. táblázat**A 16 éven felüli népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Alkalmazott	40,2	37,5	37,0	36,1	35,0	35,0	35,5	35,2
Vállalkozó	3,7	3,4	4,5	4,7	5,3	5,0	4,1	4,9
Alkalmi munkás	1,0	0,7	1,0	0,9	1,3	1,0	1,4	0,7
Nyugdíj mellett dolgozik	1,6	1,6	1,6	1,9	1,6	1,7	1,5	1,5
Gyed-gyes	3,7	3,9	4,0	3,9	4,0	4,4	3,6	3,6
Munkanélküli	5,7	7,2	5,5	4,6	4,1	4,5	4,2	5,8
Nyugdíjas	35,0	32,6	33,0	33,7	33,7	34,0	33,7	34,8
Eltartott	9,1	13,1	13,4	14,2	15,0	14,4	16,0	13,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	4508	4449	4340	4245	4131	4032	4393	4504

Forrás: 1992–97 MHP, 1998 Monitor

1.1.2. sz. táblázat**A foglalkoztatottak megoszlása a munkahely tulajdonosa szerint**

	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Állami *	60,8	49,4	46,1	41,3	40,8	37,9	40,6
Vegyes	8,7	13	12,2	12	10,1	9,7	8,6
Magán **	30,5	37,6	41,7	46,7	49,1	52,4	50,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	2083	1841	1779	1696	1650	1494	1467

Forrás: 1992–97 MHP, 1998 Monitor

* állami, költségvetési, önkormányzati tulajdon

** magánvállalkozás, magántulajdonban levő gazdasági társaság, szövetkezet

1.1.3. sz. táblázat**A 16 éven felüli népesség egyes csoportjainak nettó személyi jövedelme**

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	N (1999)
Alkalmazott	18707	22276	26972	30582	33317	39161	41789	49734	1587
Vállalkozó	53149	30797	37351	34365	36394	50056	58641	64294	222
Gyed-gyes	8630	11169	12712	14769	16256	17903	22272	24296	161
Munkanélküli	9370	10005	10660	10089	12018	14385	14623	13630	260
Nyugdíjas	9175	10719	12742	14720	17570	22391	24144	29991	1569
N=	3828	3698	3534	3527	3388	3385	3529	3529	3799
Jövedelemindex (előző = 100,0)									
Alkalmazott	-	119,1	121,1	113,4	108,9	117,5	106,7	119,0	-
Vállalkozó	-	57,9	121,3	92,0	105,9	137,5	117,2	109,6	-
Gyed-gyes	-	129,4	113,8	116,2	110,1	110,1	124,4	109,1	-
Munkanélküli	-	106,8	106,5	94,6	119,1	119,7	101,7	93,2	-
Nyugdíjas	-	116,8	118,9	115,5	119,4	127,4	107,8	124,2	-

Forrás: 1992–97 MHP, 1998 Monitor

1.1.4. sz. táblázat

Az egyes foglalkozási csoportok nettó személyi jövedelme

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	N 1999
Összesen	21 376	23 002	27 235	31 140	34 155	41 706	43 937	51 440	1860
Felső vezető	49 566	57 756	72 825	88 344	85 205	81 932	100 123	130 191	38
Közép vezető	33 885	45 308	46 210	52 794	59 320	74 234	78 341	95 341	53
Alsó vezető	22 508	26 034	34 150	38 499	43 106	47 560	52 391	61 475	72
Beosztott értelmiség	23 202	29 410	35 288	41 007	44 378	49 638	58 546	67 864	176
Egyéb szellemi	17 807	21 092	24 338	29 873	31 151	35 194	42 387	50 859	329
Kereskedő, iparos	58 101	25 950	34 913	34 413	34 319	64 737	57 355	64 974	191
Szakt munkás	16 483	20 156	22 531	25 989	30 823	38 106	39 675	44 745	517
Mg-i munkás	13 062	16 351	17 499	19 724	26 107	24 278	28 765	31 295	58
Betanított munkás	14 569	16 823	20 881	21 551	24 473	29 272	31 187	37 045	331
Segéd munkás	14 166	14 662	16 772	19 472	21 344	27 868	26 926	30 028	95
N=	2 095	1 920	1 911	1 849	1 779	1 721	1 777	1 860	1860
Jövedelemindex (előző = 100,0)									
Összesen	-	107,6	118,4	114,3	109,7	122,1	105,3	117,1	-
Felső vezető	-	116,5	126,1	121,3	96,4	96,2	122,2	130,0	-
Közép vezető	-	133,7	102,0	114,2	112,4	125,1	105,5	121,7	-
Alsó vezető	-	115,7	131,2	112,7	112,0	110,3	110,2	117,3	-
Beosztott értelmiség	-	126,8	120,0	116,2	108,2	111,9	117,9	115,9	-
Egyéb szellemi	-	118,4	115,4	122,7	104,3	113,0	120,4	120,0	-
Kereskedő, iparos	-	44,7	134,5	98,6	99,7	188,6	88,6	113,3	-
Szakt munkás	-	122,3	111,8	115,3	118,6	123,6	104,1	112,8	-
Mg-i munkás	-	125,2	107,0	112,7	132,4	93,0	118,5	108,8	-
Betanított munkás	-	115,5	124,1	103,2	113,6	119,6	106,5	118,8	-
Segéd munkás	-	103,5	114,4	116,1	109,6	130,6	96,6	111,5	-

Forrás: 1992–97 MHP, 1998 Monitor

1.1.5. sz. táblázat

Havi átlagos egy főre jutó nettó jövedelem alapján képzett háztartási decilisek átlagjövedelmei

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Alsó decilis	4 432	4 721	5 200	5 994	6 566	7 309	8 637	10 463
2	6 015	7 007	7 855	8 932	10 047	11 385	13 428	16 259
3	6 847	8 134	9 311	10 591	12 292	14 103	16 202	19 757
4	7 534	9 020	10 445	12 021	14 075	16 111	18 507	22 891
5	8 189	9 867	11 525	13 356	15 752	18 046	21 016	25 523
6	8 934	10 852	12 708	14 720	17 143	19 770	23 328	27 976
7	10 010	12 153	14 284	16 498	19 070	21 812	25 817	30 827
8	11 525	13 949	16 638	19 116	21 606	24 771	29 391	35 272
9	14 166	17 173	20 577	23 984	26 793	30 283	35 146	44 036
Felső decilis	31 274	29 081	36 631	42 087	46 251	57 257	62 475	84 515
Átlag	10 858	12 190	14 511	16 722	18 940	22 091	25 384	31 729
Felső/alsó	7,06	6,16	7,04	7,02	7,04	7,83	7,23	8,08
Háztartás éves jövedelem	347415	388922	454322	526972	593893	676684	760996	909617
Előző év=100	100	111,9	116,8	116,0	112,7	113,9	112,5	119,5
N=	2050	1992	1952	1898	1844	1815	1879	2020

Forrás: 1992–97 MHP, 1998 Monitor

1.1.6. sz. táblázat
A változók definíciója és százalékos megoszlása, valamint a hiányzó esetek száma

I. Lakás és lakóhelyi státus	Változó definíció	A változó értékei (kategóriái)			Hiányzó esetek (N)	Mérési szint
		0	1	2		
I.1. Lakásürség	0: kevesebb mint egy szoba/ftó 1: 1-1,9 szoba/ftó 2: egy személyre legalább két szoba jut	57,6	35,5	7,0	4	háztartás
I.2. Vezetékes vízzel való ellátottság	0: nincs vezetékes víz 1: van vezetékes víz	6,4	93,6	-	0	háztartás
I.3. Fürdőszoba	0: nincs fürdőszoba 1: van fürdőszoba	10,0	90,0	-	0	háztartás
I.4. A lakás fűtése	0: hagyományos egyedi 1: modern egyedi 2: központi fűtés, cirkókazán	20,1	45,6	34,3	0	háztartás
I.5. Telefonnal való ellátottság	0: nincs egyáltalán telefon van 1: vezetékes vagy mobiltelefon van 2: vezetékes és mobiltelefon is van	20,9	75,9	3,2	0	háztartás
I.6. Lakóhelyi státus	0: falusi 1: nem önálló városi 2: önálló városi	37,1	35,5	27,4	0	háztartás

1.1.6. sz. táblázat (folytatás)
A változók definíciója és százalékos megoszlása, valamint a hiányzó esetek száma

II. Anyagi fogyasztás	Változó definíció	A változó értékei (kategóriái)			Hiányzó esetek (N)	Mérési szint
		0	1	2		
II.1. Színes TV	0: nincs színes TV 1: van színes TV	11,5	88,5	-	18	háztartás
II.2. Automata mosógép	0: nincs automata mosógép 1: van automata mosógép:	46,8	53,2	-	8	háztartás
II.3. Számítógép	0: nincs személyi számítógép (PC) 1: van PC, de nincs Internet 2: Internethez csatlakozható PC	83,6	13,8	2,6	62	háztartás
II.4. Műtárgy	0: nincs értékes műtárgy 2: van értékes műtárgy	96,9	-	3,1	0	háztartás
II.5. Nyaraló	0: nincs nyaraló 2: van nyaraló	95,2	-	4,8	0	háztartás
II.6. Autók száma	0: nincs személygépkocsi 1: egyetlen autójuk van 2: több autójuk van	54,7	39,5	5,8	4	háztartás
II.7. Művelődés/oktatás kiadás Ft-ban az elmúlt 3 hónapban	0: 0 Ft 1: 0-10 ezer Ft 2: 10 ezer Ft felett	59,8	30,1	10,1	10	háztartás
II.8. Testápolásra fordított kiadás Ft-ban az elmúlt 3 hónapban	0: 0-3 ezer Ft 1: 3-10 ezer Ft 2: 10 ezer Ft felett	57,2	36,0	6,8	100	háztartás
II.9. Fodrászhoz járás gyakorisága	0: nem volt fodrásznál az utóbbi félévben 1: volt fodrásznál az utóbbi félévben	22,9	77,1	-	2	egyéni

1.1.6. sz. táblázat (folytatás)
A változók definíciója és százalékos megoszlása, valamint a hiányzó esetek száma

III. Kulturális fo- gyasztás	Változó definíció	A változó értékei (kategóriái)			Hiányzó esetek (N)	Mérési szint
		0	1	2		
III. 1. Színházba járás gyakorisága	0: nem volt az utóbbi félévben színházban 1: volt színházban az utóbbi félévben	75,9	24,1	-	5	egyéni
III. 2. Múzeumba járás gyakorisága	0: nem volt az utóbbi félévben múzeumban 1: volt múzeumban az utóbbi félévben	69,5	30,5	-	8	egyéni
III. 3. Hangversenyre járás gyakorisága	0: nem volt az utóbbi félévben hangversenyen 2: volt hangversenyen az utóbbi félévben:	91,5	-	8,5	6	egyéni
III. 4. Étterembe járás gyakorisága	0: nem volt az utóbbi félévben ét- teremben 1: volt étteremben az utóbbi félévben	57,9	42,1	-	6	egyéni
III. 5. Nyaralás (az utóbbi 5 évben)	0: nem volt nyaralni 1: belföldön nyaralt 2: külföldön nyaralt	58,2	21,8	20,0	4	egyéni
III. 6. Könyvek száma	0: 0 db 1: 101-999 db 2: 1000 + db	49,7	39,0	11,3	89	háztartás
III. 7. CD db	0: 0 db 1: 1-49 db 2: 50 + db	76,1	19,3	4,6	30	háztartás
III. 8. Hanglemezek db	0: 0db 1: 1-49 db 2: 50 +db	61,9	21,8	16,3	27	háztartás

1.1.7. sz. táblázat**A személyes jövedelem, a foglalkozási presztízs és az iskolai végzettség főkomponens elemzése: Komponens mátrix**

	1. főkomponens (társadalmi státus)	2. főkomponens (státusinkonzisztencia)
Iskolai végzettség	0,842	-0,236
Foglalkozás	0,817	-0,360
Jövedelem	0,655	0,753
Sajátérték	1,806	0,752
Megmagyarázott szórás	60,201	25,068

Megjegyzés: A változók definícióját lásd a tanulmány szövegében (6. sz. lábjegyzet). Rotálatlan főkomponensek.

1.1.8. sz. táblázat**Átlagos személyes jövedelem, foglalkozási presztízs és iskolai végzettség fogyasztási csoportok szerint***

Fogyasztási csoport	Jövedelem			Foglalkozási presztízs			Iskolai végzettség		
	Átlag	Szórás	N	Átlag	Szórás	N	Átlag	Szórás	N
Elit	97070	141957	37	49,8	12,2	30	13,32	3,21	37
Jómódú	58804	56277	310	51,2	12,5	232	13,34	3,21	309
Felhalmozó-közép	41838	32780	482	42,2	11,4	419	11,68	2,59	482
Szabadidő orientált	39605	31524	598	41,5	10,9	488	11,56	2,45	598
Jó lakású-deprivált	31843	19134	958	36,3	10,5	886	9,59	2,82	958
Deprivált-szegény	25373	14513	1081	32,3	9,5	919	7,98	2,99	1081
Átlag / összesen	35667	33386	3467	38,0	11,9	2973	10,09	3,35	3466

** A változók definícióját lásd a tanulmány szövegében (6. sz. lábjegyzet).*

1.1.9. sz. táblázat

A lakás átlagos alapterülete, becült értéke és piaci értéke

	A lakás alapterülete			A lakás becült értéke*			A lakás becült piaci értéke**		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
Elit	100	37	54	8360842	33	6655133	8107929	31	6751298
Jómódú	86	310	43	6792903	283	4791733	6038204	256	3863019
Felhalmozó-közép	85	482	32	5496680	410	3649101	5119373	379	3666987
Szabadidő orientált	78	592	33	4250307	502	3306559	3809228	477	3086314
Jó lakású-deprvált	75	944	28	4060502	776	3393075	3881786	707	3597099
Deprvált-szegény	73	1066	28	2175374	827	1934634	1987378	727	1882088
Átlagosan / összesen	78	3431	32	4074414	2831	3632115	3781123	2578	3492047

Megjegyzés: A kérdőívben szereplő kérdés a következő volt: * **HA TULAJDONOS:** Mennyit ér ez a lakás / ház? **HA BÉRLŐ:** Mennyit érne ez a lakás / ház, ha öröklakás lenne? ** Mennyit tudnák eladni?

1.1.10. sz. táblázat

Milyen jellegű épületben van a lakás: A kérdezők válaszainak százalékos megoszlása fogyasztási csoportok szerint

	Családi házban	Többlakásos villában	Régi bérházban	Új típusú városi	NT/NV	Összesen
Elit	39	24	0	37	0	100
Jómódú	45	11	12	32	1	100
Felhalmozó-közép	60	6	8	25	1	100
Szabadidő orientált	51	8	12	26	3	100
Jó lakású-deprivált	62	6	9	23	1	100
Deprivált-szegény	81	3	9	4	4	100
Átlag	64	6	9	19	2	100

* N=3469.

1.1.11. sz. táblázat

„Van-e a lakásnak valami olyan hibája, hiányossága, ami a napi életvitelt nehezíti vagy kellemetlenné teszi?” A válaszok százalékos eloszlása fogyasztási csoportok szerint

	Nincs	Van	Összesen
Elit	92	8	100
Jómódú	81	19	100
Felhalmozó-közép	83	17	100
Szabadidő orientált	77	23	100
Jó lakású-deprivált	80	20	100
Deprivált-szegény	64	36	100
Átlag	75	25	100

* Megjegyzés: N=3466.

1.1.12. sz. táblázat
Tartós fogyasztási cikkek aránya a fogyasztási csoportokban: az adott cikkel rendelkezők százalékos aránya

	Elit	Jómódú	Felhalmozó- közép	Szabadidő orientált	Jó lakású- deprivált	Deprivált- szegény	Átlag	N=
HIFI torony	73	60	37	38	11	6	23	3463
Hűtőgép	100	99	100	99	98	92	97	3464
Mélyhűtő, fagyasztóláda	95	76	84	74	70	59	70	3465
Mikrohullámú sütő	84	78	69	55	37	13	41	3468
Hagyományos mosógép	0	9	21	37	60	81	52	3453
Automata mosógép	100	96	91	71	44	16	52	3467
Mosogatógép	30	11	1	3	1	0	2	3455
Színes televízió	100	98	98	96	91	74	88	3467
Lakásiasztó berendezés	21	16	5	3	2	1	4	3458
Személyi számítógép	100	60	37	17	3	1	16	3467
Internet hozzáférés*	82	19	10	2	0	0	16	540
Internet hozzáférés**	82	11	4	0	0	0	2	3468
Videó	92	81	75	65	37	27	49	3465
Légkondicionáló berendezés	5	3	1	0	0	0	0	3463
100 ezer forintnál nagyobb értékű sportfelszerelési cikk	38	3	2	0	0	0	1	3465
50 ezer forintnál nagyobb értékű hangszer	19	11	4	3	1	0	3	3465

* A számítógéppel rendelkezők körében.

** A teljes mintában.

1.1.13. sz. táblázat

Az egy főre jutó havi nettó háztartás jövedelem, az egy főre jutó havi kiadások és az egy főre jutó átlagos megtakarítás nagysága fogyasztási csoportonként, forint

	Egy főre jutó havi háztartás jövedelem			Egy főre jutó havi kiadások			Egy főre jutó átlagos megtakarítás		
	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás	Átlag	N	Szórás
Elit	81372	37	56055	47980	34	24913	430389	32	1009583
Jómódú	54653	310	34259	32219	300	24782	129710	272	232463
Felhalmozó-közép	38058	482	24403	23387	461	10234	78159	441	216818
Szabadidő orientált	34189	598	15597	21752	575	9656	48709	573	125161
Jó lakású-deprivált	31214	955	16308	22068	913	8023	43476	907	248309
Deprivált-szegény	23497	1078	9005	16423	1029	7106	16583	1033	63071
Átlagosan	32918	3461	21478	21628	3312	12327	51551	3257	209975
Felső/alsó	3,46			2,92			25,95		

1.1.14. sz. táblázat

A fogyasztási csoportok iskolai végzettség szerinti összetétele, százalékok

	Érettségénél kevesebb	Érettségi	Felsőfokú	Összesen
Elit	21	34	45	100
Jómódú	19	36	44	100
Felhalmozó-közép	44	40	17	100
Szabadidő orientált	43	44	13	100
Jó lakású-deprivált	77	19	4	100
Deprivált-szegény	92	7	1	100
Átlag	65	24	10	100

* Megjegyzés: N=3468.

1.1.15. sz. táblázat

A fogyasztási csoportok életkor szerinti összetétele, százalékok

	16-25 éves	26-50 éves	50 év felett	Összesen
Elit	27	57	16	100
Jómódú	28	46	25	100
Felhalmozó-közép	20	55	25	100
Szabadidő orientált	32	49	19	100
Jó lakású-deprivált	9	32	59	100
Deprivált-szegény	13	38	49	100
Átlag	18	42	41	100

* Megjegyzés: N=3467

1.1.16. sz. táblázat

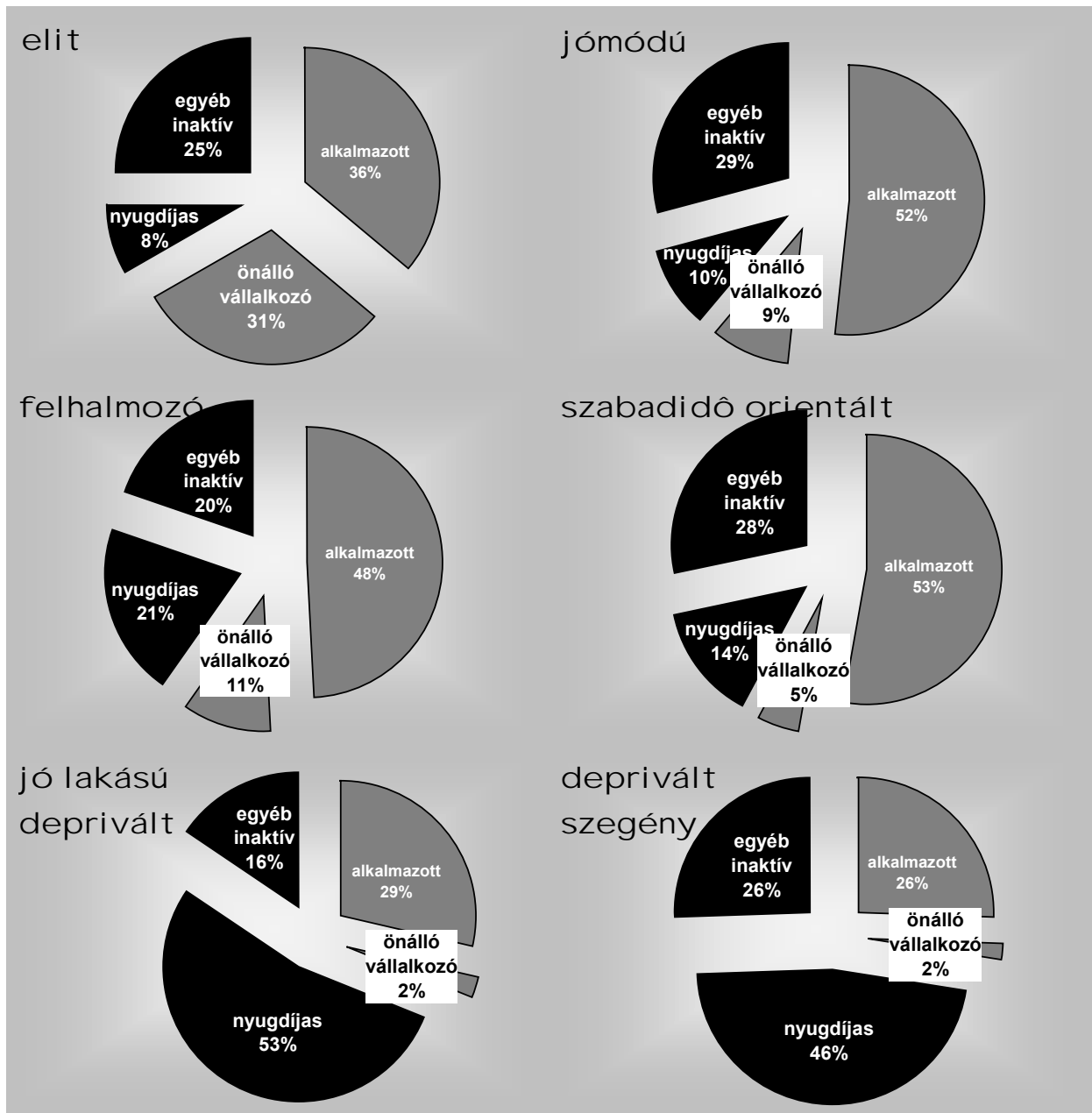
A fogyasztási csoportok vonatkoztatási csoportjai a család életszínvonalának megítélésekor: az adott kategóriát legfontosabb három közé választók százalékos aránya*

	Elit	Jómódú	Felhalmozó-közép	Szabadidő orientált	Jó lakású-deprivált	Deprivált-szegény
A hasonló képzettségű állami szektorban dolgozó emberek életszínvonala.	11	24	22	19	11	9
A hasonló képzettségű magáncégeknél dolgozó emberek életszínvonala.	42	27	24	21	10	8
Főnökei életszínvonala.	5	2	5	3	3	3
Hazai nagyvállalkozók életszínvonala.	6	5	4	2	2	4
A lakókörnyezetében élő emberek életszínvonala.	17	33	42	45	52	58
Barátai, közelebbi ismerősei életszínvonala.	61	63	45	57	48	52
Testvérei, hasonló korú rokonai életszínvonala.	6	19	28	34	41	46
Saját régebbi életszínvonala.	54	45	44	40	54	50
Magyarországi gazdagok életszínvonala.	11	9	6	4	7	7
Magyarországi átlagemberek életszínvonala.	39	46	51	45	43	37
Magyarországi szegények életszínvonala.	0	5	7	7	14	15
Kelet-európai országok lakóinak életszínvonala.	0	2	3	6	3	2
Nyugat-európai országok lakóinak életszínvonala.	50	18	19	13	9	6

* *Megjegyzés: A kérdőív szövege a következő volt: „Kérem, hogy a KARTYACSOMAG-on szereplő csoportok közül válassza ki azt a **hármát**, amelyeket leginkább figyelembe vesz akkor, amikor a családja életszínvonalát megítéli!”*

1.1.1. sz. ábra

A fogyasztási csoportok megoszlása gazdasági aktivitás szerint, százalék

* Megjegyzés: N=3463.

1.2. Előrejutás a társadalmi ranglétrán: egy magyarázat-kísérlet (Tóth István György)

1.2.1. Bevezetés: kutatási kérdések

Ebben a fejezetben a társadalmi érvényesülés, a gazdagodás és szegényedés egy magyarázó modellje felé próbálunk kezdő lépéseket tenni. Előbb egy olyan anyagi-jóléti indexet konstruálunk, ami a jövedelmeknél tágabban, vagyon, lakáshelyzet, valamint az anyagi viszonyokkal való elégedettség mentén mutatja be „fenn” és a „lenn” különböző kategóriáit. Ezután olyan magyarázó modellt igyekszünk építeni, amelyikben egyszerre próbálkozunk meg az adottságok, az erőforrások, az erőfeszítések és a beállítottságok vizsgálatával. Az elemzésben többváltozós regressziós eljárásokkal igyekszünk közelebb jutni egy árnyaltabb magyarázathoz.

1.2.2. Az anyagi-jóléti státuspontszámok képzése

A vizsgálat sorozat eddigi legutolsó, idei hullámának adatai alapján megvizsgáltuk, milyen tényezők határozzák meg, kik kerülnek a gazdaságilag sikeresek és a sikertelenek (a gazdagok, illetve a szegények) közé. Ehhez először is arra volt szükségünk, hogy egy anyagi-jóléti indexet konstruáljunk, aminek a segítségével lehetségessé válik a társadalom tagjainak sorba rendezése egy vertikális dimenzió mentén. Elvileg elégséges lehetne erre a célra egyszerűen a jövedelmeket használni, mi azonban úgy döntöttünk, hogy az anyagi-jóléti indexet a változók egy ennél szélesebb körére építjük. Így az index létrehozásához öt különböző dimenzióba rangsoroltuk az egyéneket. A háztartások egy fogyasztási egységre jutó jövedelmei mellett önálló dimenzióként vettük tekintetbe a lakáskörülményeket (a lakás értéke és felszereltsége), a háztartások egyéb vagyoni jellemzőit (tartós fogyasztási cikkekkel, valamint egyéb nem lakás ingatlanokkal rendelkezés), a háztartás anyagi biztonsági tartalékainak (megtakarítások, bankkártya, biztosítások) meglétét vagy hiányát, és az anyagi körülményekkel való szubjektív elégedettséget (a saját relatív pozíció értékelés és a társadalom többi tagjához képest vett anyagi értékelés). Az index öt fő csoportja számos egyedi változóból állt össze. Ezeknek a részletes listája az 1.2.1. sz. táblázatban található. Az anyagi-jóléti index előállításához arra volt szükség, hogy „beárazzuk” a különböző javakat. Erre a célra egy nagyon egyszerű eljárást alkalmaztunk. Azt vizsgáltuk, hogy egy adott személy az adott változó tekintetében az eloszlás melyik pontján helyezkedik el. Az eloszláson belüli elhelyezkedés mutatójaként a z-score értékeket használtuk. A z-score értékhez úgy jutunk, ha vesszük egy adott változó aktuális értékének az átlagtól való eltérését, és ezt az értéket elosztjuk az adott eloszlásra jellemző standard hiba értékével. Esetünkben a z-score értékeket a következőképpen érthetjük meg. Interpretálásához vegyünk példának egy ritka és egy gyakori jószágot: a lakásriasztót és a hagyományos hűtőszekrényt. Előbbivel a népességnek mintegy 4 százaléka, utóbbival pedig mintegy 97 százalék rendelkezik. A lakásriasztó azok számára, akik rendelkeznek vele, nagy ritkaságértékkel bír, ők tehát viszonylag magas „pontot” kell, hogy kapjanak. Azok azonban, akiknek nincs ebből a rendkívül ritka jószágból, lehet, hogy nem érzik magukat teljes biztonságban, de nem jelent számukra nagyfokú megfosztottságot a riasztó hiánya. Ezzel szemben az, akinek nincs egy egyébként rendkívül gyakori jószágból (ilyenek azok, akik a népességnek abba a három százalékába tartoznak, akik nem rendelkeznek hűtőszekrényvel) nagyfokú megfosztottságot jelenthet a hűtőszekrény hiánya, míg akiknek van belőle, nem fogják magukat nagyon privilegizáltnak érezni. Példánkban a riasztóval rendelkezők számára a z-score értéke +5,0, a nem rendelkezőké pedig -0,2. A hűtővel rendelkezők z-score értéke +0,2, a nem rendelkezőké viszont -5,3. Egy adott változó esetében a z-score várható értéke a népességben 0, standard hibája pedig 1.

Az anyagi-jóléti státuspontszámok értéke végül is úgy állt össze, hogy az 1.2.1. sz. táblázatban található elemi változók (pl. lakásriasztóval vagy devizaszámlával rendelkezés) z-score értékeit előbb elsődleges gyűjtő változókba (pl. tartós cikkekkel való ellátottság, vagy anyagi biztonsági tartalékokkal rendelkezés) összegeztük, majd ezeket a változókat az anyagi jólét státuspontszámába összegeztük, úgy, ahogy azt az 1.2.1. sz. táblázat jelöli¹.

E státuspontszámoknak a segítségével a teljes felnőtt népességet sorba rendezve juthatunk el egy olyan rangsorhoz, aminek a tetején a legtöbb „pontot” szerzők állnak, az aljára pedig azok kerülnek, akiknek a legkevesebb a pontja. Az anyagi-jóléti státuspontszámok eloszlásának alapvető jellemzőit az 1.2.2. sz. táblázat, az index alapján képzett decilisek átlagos jövedelmét, valamint különféle, az index képzéséhez használt javakkal való ellátottságát pedig az 1.2.3. sz. táblázat mutatja. (Pontosabban inkább azt, hogy az adott jószággal rendelkezés mekkora mértékben határozta meg az adott anyagi-jóléti decilisekbe kerülést.) Amint azt az utóbbi táblázatból láthatjuk, összességében egy nagyon konzisztens gazdagság-szegénység skálához jutottunk el. Általában azt láthatjuk, hogy minél magasabb státuscsoportot vizsgálunk, annál több ritka jószág koncentrálódik az adott csoportba és annál kevesebbszer mutathatjuk ki a népességben egyébként gyakori javak hiányát. Tüzetesebben megismerve láthatjuk, hogy a javak egy részével a népesség egy viszonylag nagy hányada rendelkezik és minél magasabb státusú csoportról van szó, annál nagyobb az adott javakkal rendelkezők aránya. Ilyen például a mikrohullámú sütő, az automata mosógép vagy a videó. A javak egy másik részével összességében szintén elég sokan rendelkeznek, de ezek inkább a középső vagy az alsó közép decilisekben jelennek meg nagyobb arányban (pl. a hagyományos mosógép). Más esetekben az adott jószággal rendkívül kevesen rendelkeznek, leginkább csak a legfelsőbb társadalmi rétegek (lakásriasztó, légkondicionáló, nagy értékű sportszer, devizaalapú bankkártya).

Megvizsgáltuk azt, hogy milyen kapcsolat áll fenn a jövedelmek és az anyagi-jóléti státuspontszámok között. Ha mindkét változót decilisekbe rendezzük és megnézzük a belőlük összeállítható keresztábrát, látjuk, hogy a státuspontszám még egy kicsit tovább szélesíti a jövedelmek alapján kapott egyenlőtlenségeket. Mindazonáltal, a szó statisztikai értelmében még így is jelentős kapcsolat lelhető fel a két változó között (a decilisekre a khi négyzet értéke 2548, ami 81 szabadságfok mellett minden szokásos szinten szignifikáns kapcsolatot mutat, a korrelációs együttható pedig 0.65, ami szintén elég magasnak számít).

Ezzel tehát eljutottunk egy olyan rangsorhoz, ami vertikálisan, alapvetően egy dimenzió mentén rendezi a népességet. Az adott pontokból a legtöbbel rendelkező húsz százalékot tekintjük a továbbiakban „gazdagoknak” és a legalacsonyabb húsz százalékot „szegényeknek”. Most annak a kérdésnek a vizsgálata következik, hogy milyen tényezőkkel tudjuk magyarázni, hogy kik kerülnek az adott rangsorban alulra, illetve felülre.

1.2.3. A magyarázó változók képzése

Magyarázó változóinknak durván négy csoportját különíthetjük el.

- Az elsőbe tartoznak az „**adottságok**”: a megkérdezett kora, neme, etnikuma, lakhelyének településtípusa. Ideiglenesen (tudva, hogy a besorolás logikája itt kissé csorbul) ide soroltuk a háztartás méretét és a háztartásban élő 18 év alatti gyermekek számát is.

¹ A figyelmes olvasó észreveheti, hogy az 1.2.1. táblázat a változóknak logikailag két szintjét különíti el, amiket lehet egy lépcsőben összesíteni, vagy lehet őket két lépcsőben összesíteni, úgy, hogy előbb a hierarchiában alacsonyabb szinten levő változókat átlagoljuk, majd ezekből az átlagokból állítjuk elő a képzett összegző változót. Az elemzés során mindkét eljárást végigvittük, mivel azonban a regressziós elemzések eredményeit ez csak nagyon kis mértékben változtatta meg, végül is úgy döntöttünk, hogy azt tartjuk meg, amelyik kevesebb súlyozást tartalmaz. Ennélfogva a közölt eredmények végül egy-egy lépcsőben összesített változóra vonatkoznak.

- A második csoportba az „erőfeszítések” sorolhatók. Ezek az életnek azok a területei, amelyeken az előbbre jutásban nagy szerepe van az egyéni döntéseknek. Iskolai végzettség, idegen nyelvek ismerete, tájékozódás (pl. újságok olvasása révén), valamint a munkaerőpiaci részvételre vonatkozó döntés (inaktív, alkalmazotti vagy vállalkozói státus) tartoznak ebbe a változócsoporthoz.
- A következő csoportba a szellemi, fizikai és szociális „erőforrásokat” (társadalmi kapcsolatháló intenzitása, a barátok száma², mentális és fizikai egészségi állapot) soroltuk.
- Végezetül feltételeztük, hogy a szegények/gazdagok csoportjába kerülés függ bizonyos egyéni **beállítottságoktól**, normáktól, értékektől is (itt a takarékossággal, a kockázattal kapcsolatos beállítottságokat, az új kihívásokkal kapcsolatos attitűdöt, valamint a vallási beállítottságot vettük tekintetbe).

Az egyes változók hatását firtató modellek azt vizsgálták, hogy az ezekben a dimenziókban való elhelyezkedés mennyire csökkenti vagy növeli a szegénység kockázatát, illetve a gazdagság esélyét. A vizsgált változók részletes listáját az 1.2.4. sz. táblázat tartalmazza.

1.2.4. Elemzés

1.2.4.1. Az anyagi-jóléti státus magyarázata

Először nézzük meg azt, hogy a különböző háttérváltozókhöz milyen anyagi-jóléti indexpontoszám-átlagok tartoznak! Ezt foglalják össze az 1.2.5.-1.2.8. sz. táblázatok. Láthatjuk, hogy az adott változók közül nem lineáris kapcsolatot valószínűsíthetünk a kor esetében (a 30-34 éves korig növekszik, aztán csökken az indexpontoszám értéke), valamint a gyermekszám esetében (a gyermektelenek indexpontoszámánál magasabb az egy gyermekeseké, utána viszont e gyermekszámmal csökken az indexpontoszámok átlaga). Ezt majd tekintetbe kell vennünk akkor, amikor többváltozós elemzés segítségével vizsgáljuk meg az egyes változók hatását.

- Első közelítésben azt állapíthatjuk meg, hogy az „adottságok” közé sorolt változók tekintetében a férfiak, a fiatalabbak, a települési lejtő magasabb fokain lakók, a nem cigányok és az alacsonyabb gyermekszámú háztartásokban lakók státuspontoszáma lesz magasabb.
- Az „erőfeszítések” körébe tartozó változók esetében nagyon jelentős különbségeket okoz az egyének iskolai végzettsége (minél magasabb, annál magasabb státus-index tartozik hozzá), a munkaerőpiaci státus (az önállóak státuspontoszáma lényegesen magasabb, mint az alkalmazottaké, azoké pedig meghaladja a nyugdíjasokat is magukban foglaló inaktívakét). Az idegen nyelv tudása határozott előnynek, az újságok olvasása révén megvalósuló tájékozódás hiánya pedig határozott hátránynak mutatkozik.
- Az „erőforrások” körébe tartozó változók közül nagy különbség van a rendszeres társas kapcsolatokkal rendelkezők javára az ilyen kapcsolatokkal nem rendelkezőkkel szemben, a sok barátal rendelkezők javára a barátok nélküliekkel szemben, az egészségüket jól tartók javára a saját egészségi állapotukat inkább rossznak tartókkal szemben. Hasonlóképpen, akik az anómia skálánk szerint problémákkal küzdenek, azoknak lényege-

² A szöveg további részében a barátok terminus jobbára intenzív kapcsolati erőforrásokat, szűk bizalmas kapcsolatokat jelöl. Erről részletesen szól a 4.2. fejezet. Mindenesetre a szöveg az egyszerűség kedvéért mégis csak a „barátok” szót használja a továbbiakban.

sen alacsonyabb státuspontot sikerül elérniük, mint azoknak, akik pozitívabb gondolkodásúak.

- Végezetül, a „beállítottságok” körébe sorolható változóink esetében azt láthatjuk, hogy a vallásosság egyes kategóriái szerint csak kisebb, a takarékosághoz és a befektetésekhez való viszony szerint viszont nagyobb eltéréseket találhatunk. Azoknak, akik szerint az embernek takarékos életet kell élnie, jelentősen magasabb a státuspontszáma, mint azoké, akik szerint „nem sok értelme van takarékoskodni, az ember, amíg teheti, éljen jól”. Hasonlóképpen, azoknak, akik egy nagyobb pénzhez jutva azt vállalkozásba fektették volna, lényegesen magasabb az indexpontszáma, mint azoké, akik ugyanezt a pénzt inkább életszínvonaluk javítására költötték volna.³

A keresztábrás elemzés sokat segít abban, hogy megérthessük, milyen eltérések lehetnek a gazdasági siker és sikertelenség háttérében. Mindazonáltal, a keresztábrás elemzés, azért, mert előfordulhat, hogy két vizsgált változó közötti kapcsolat háttérében egy harmadik húzódnak meg, adott esetben el is rejtethet összefüggéseket.

A vizsgált változóink közötti kapcsolatok feltérképezésére azért többváltozós regressziós elemzések is végeztünk. A regressziós elemzés során a függő változónk az anyagi jóléti státusindex nagysága volt, független változóként pedig az „adottságok”, „erőfeszítések”, „erőforrások” és „beállítottságok” operacionalizálásához használt egyedi változók kaptak szerepet. A regressziós elemzés lényege szerint az adott függő változót próbáljuk meg előállítani a független változók valamilyen lineáris kombinációjaként. Ennek során azt igyekszünk becsülni, hogy az egyes magyarázó változóknak mekkora súlya lehet a függő változó szórásának magyarázatában.⁴

A regressziós eljárást többféleképpen is elvégezhetjük. Egyik lehetőség az, amikor a magyarázó változókat egyszerre, egy lépésben léptetjük be a modellbe. Ezután kerül sor arra, hogy az alkalmazott statisztikai programcsomag kiválogatja azokat, amelyek szignifikáns hatással bírnak. A másik esetben lépcsőzetes beléptetéssel zajlik az eljárás. Előbb megkeressük azt a változót amelyik a legnagyobb hatással van a magyarázandó változó szórására, majd a következő legerősebb hatású változót, és így tovább, egészen addig, amíg a megmagyarázott szórás már nem növekszik többel, mint egy előre meghatározott érték. Az elemzés során először a lépésenkénti beléptetéssel történő regressziós elemzést alkalmaztuk. A magyarázó változók beléptetésének sorrendjét és az adott lépcsőfokhoz tartozó korrigált R négyzet értékeket mutatja az 1.2.9. sz. táblázat.

Ebből láthatjuk, hogy az indirekt hatások kiszűrése után az anyagi-jóléti státuspontszám szórásának megmagyarázásában messze a legnagyobb mértékben a megkérdezettek iskolai végzettsége szerepel. Önmagában az iskolai végzettség bevonása a szórás mintegy 27 százalékát magyarázza meg. Ezt követi a megkérdezettek társas kapcsolatrendszerének intenzitását mutató változó magyarázó ereje, valamint annak a változónak a hatása, ame-

³ Itt ki kell hangsúlyozni, hogy mind a takarékosággal, mind pedig az anómiával kapcsolatos kérdéseknél fel lehetne vetni, hogy az oksági összefüggések esetleg pont fordítva vannak, ahhoz képest, amit a szöveg itt és később sugall. Például lehetne mondani, hogy aki anyagilag sikertelen, annak a világhoz való viszonya előbb utóbb anomikus lesz. Ez egy teljesen elfogadható és plauzibilis hipotézis. Az itt alkalmazott elemzések nem is tudnak valódi oksági összefüggéseket bemutatni, ezért csak annyit mondhatunk, amit mondunk is: az adott változók a siker vagy sikertelenség szórásának egy részét magyarázzák.

⁴ Többváltozós elemzéseknél könnyen előfordulhat, hogy magyarázó változóink nem teljesen függetlenek egymástól. A mi elemzésünkben azt várhatnánk, hogy a multikollinearitás elsősorban a gyermekszám esetében állhat fenn, hiszen a többi változó között ott szerepel a háztartásméret is, ami nyilvánvalóan korrelál a gyermekszámmal. Ugyanígy, elképzelhető, hogy a multikollinearitás problémája fellép a szociabilitási változó esetében (ha másért nem, a barátok számának jelenléte miatt). De az, hogy egy adott magyarázó változó előállhasson a többi változó lineáris kombinációjaként, másért is előfordulhat. Az ezzel kapcsolatos tesztek lefuttatás után láthatjuk, hogy a probléma a gyermekszám változó esetén fennáll, a szociabilitási változó esetében nem, viszont úgy tűnik, hogy a vallással kapcsolatos három változónk vagy nem sokat tehet hozzá a modellünkhöz, vagy más változók „veszik el tőle” ezt a szerepet.

lyikkel megkérdezetteknek az anómia skálán való elhelyezkedését mértük. A negyedik és ötödik legfontosabb változónak az egyének munkaerőpiaci státusa, valamint idegennyelv-ismerete mutatkozott.

Ez az első öt változó együttesen a státuspontszám szórásának már 45 százalékát magyarázza, az utána következő tíz változó bevonásával a megmagyarázott szórás mintegy további öt százalékkal emelkedett. Ha csak az R négyzet emelkedést néznénk, elég lenne az első öt változó hatásának vizsgálata. Ez alapján azt mondhatnánk, hogy az, hogy az egyének az érvényesülés fent definiált lépcsőfokainak melyik fokára kerülnek, leginkább attól függ:

1. Milyen az iskolai végzettségük,
2. Milyen kapcsolati hálóval rendelkeznek,
3. Mennyire mentesek az anómiától és elidegenedettségtől,
4. Milyen munkaerőpiaci státusra sikerül szert tenniük, és
5. Mennyire beszélnek idegen nyelvet.

Az elemzést azonban egy másik eljárás segítségével is elvégeztük. Arra is kíváncsiak voltunk, hogy az egymáshoz teoretikusan kapcsolódó változók együttesen mekkora részt magyaráznak a gazdagság-szegénység skálán való elhelyezkedésből. Ezt úgy végeztük el, hogy az első modellben megnéztük, az „adottságok”-nak mekkora szerepe van, majd a második modellben azt vizsgáltuk, hogy az „adottságok” mellé az „erőfeszítéseket” bevonva mennyit változik a kép, és így tovább, közben pedig figyeltük az R négyzet alakulását. Az eredményeket az 1.2.10. sz. táblázat tartalmazza.

- Az első modellben, amiben az „adottságként” definiált változók szerepelnek, három változónak látszik többé-kevésbé egyformán meghatározó szerepe: a kornak, a településtípusnak és az etnikai hovatartozásnak. E specifikáció alapján úgy tűnhetne, hogy a kor emelkedésével csökken az anyagi státus, a települési hierarchiában fölfelé növekszik, cigánynak lenni jelentősen csökkenti a gazdagság esélyét, meglepő módon nincs kimutatható lineáris hatása a gyermekszámnak, nagyon kevés hatása van a nemnek és a háztartáslétszámnak.
- Ez a kép azonban jelentősen változik akkor, ha a modellbe bevonjuk az un. „erőfeszítés”-változókat is. A kor és a nem itt már nem szignifikáns, annál fontosabb szerep jut azonban az elvégzett iskolai osztályoknak és a munkaerőpiaci státusnak, de nem elhanyagolható szerepet mutat az idegennyelv-ismeret és az újságolvasási gyakoriság is. Figyeljük meg, hogy ennek a változó csoportnak a bevonásával a megmagyarázott szórást jellemző R négyzet érték roppant nagyot növekszik: miközben az első négy változó bevonásával készült modell R négyzet értéke 0,19 volt, az újonnan bevont négy változóval az R négyzet értéke 0,43-ra ugrott fel.
- A következő változó csoportba az „erőforrások” tartoznak. Ezeknek a bevonásával az R négyzet értéke még mindig viszonylag jelentősebbet ugrik felfelé: 0,50-re. A korábban a modellben szereplő változók viszonylagos szerepe változatlan marad, feltűnik viszont két fontos változó: a társas kapcsolatok intenzitása és az anómia index.
- Végezetül, a negyedik változó csoport, a „beállítottságok” bevonásával alig változik az R négyzet értéke, és valójában elhanyagolható mértékben változik a korábban szerepet kapott változók relatív súlya is.

Ennek az elemzési eljárásnak az összefoglalásaként megállapíthatjuk tehát, hogy az anyagi-jóléti siker meghatározásában fontos szerepet játszanak az adottságok, ennél lényegesen nagyobb azonban azoknak az erőfeszítéseknek a szerepe, amit az egyének tesznek

azért, hogy helyzetük javuljon. A jobb anyagi helyzet elérésében segíthet az, ha valakinek nagyobb mértékű erőforráskészlet áll rendelkezésre a szó társas kapcsolatokat magában foglaló és személyes egészségi állapotot tükröző értelmében is. Végezetül, legalábbis az elemzésnek ezen a szintjén úgy tűnik, hogy a személyes beállítottságoknak és attitűdöknek inkább csak kiegészítő szerepe van.

Ezen a ponton azonban fontos megjegyezni, hogy az elméletileg feltételezhető magyarázó tényezők jelentős részének mérésére nem is tettünk kísérletet ebben a vizsgálatban. Mindenekelőtt ide sorolhatjuk a változóknak azokat a komoly csoportját, amelyeket „örökségként” kellene definiálnunk a szó materiális és spirituális értelmében egyaránt. Nagyon valószínűnek kell ugyanis tartanunk azt, hogy például a szülők iskolai végzettsége, anyagi helyzete és nevelési hatása komoly hatással lehet az egyének beállítottságára, ezen keresztül pedig az egyének által követett probléma megoldási módokra, érvényesülési stratégiákra is. Az itt rendelkezésünkre álló adatállomány azonban ilyen változókat nem tartalmazott.

1.2.4.2. Gazdagság és szegénység

Elemzésünk utolsó fázisában egy kicsit pontosabban specifikáljuk és szűkítjük a kutatási kérdést. Arra vagyunk kíváncsiak, mi határozza meg, hogy kik fognak a szegények és kik a gazdagok csoportjába tartozni. Ahogy azt korábban jeleztük, szegénynek azokat tekintjük, akik az anyagi-jóléti státuspontszámok alapján sorba rendezett népesség legalsó ötödébe tartoznak. Ezzel szimmetrikusan határoztuk meg a gazdagság definícióját is: az tekintjük gazdagnak, aki a fenti módon definiált legfelső ötödébe tartozik. Előfordulhat persze, hogy ezzel túl tágan, esetleg túl szűken húzzuk meg a szegények/gazdagok körét. Az elemzést ezért ennél szűkebb és tágabb csoportokra egyaránt elvégezzük. Egyik esetben az alsó és a felső tíz százalékot, másik esetben pedig az alsó és a felső harminc százalékot vizsgáljuk.

A gazdagok és a szegények közé jutás meghatározó tényezőinek magyarázatakor szintén többváltozós regressziót alkalmazunk, de mivel magyarázandó változónk itt kétértékű lesz (egyik esetben szegénység/nem szegénység, másik esetben pedig gazdagság/nem gazdagság szerepel a modellben) itt a logisztikus regressziós eljárás alkalmazása tűnik célszerűnek. A szóban forgó eljárás azokban az esetekben alkalmazható, amikor a független változónk kétértékű (dummy), a függő változók pedig lehetnek kategorikusak, ordinálisak és intervallum skálán mérhetők egyaránt. Ennek az eljárásnak továbbá nincsenek olyan szigorú feltevései a vizsgált változók eloszlására vonatkozóan, mint más eljárásoknak. A logisztikus regresszió lényege, hogy közvetlenül próbáljuk megbecsülni adott esemény előfordulásának valószínűségét. Ha több magyarázó változónk van, akkor adott esemény bekövetkezési valószínűségét a következő egyenlettel becsülhetjük.

$$\text{Prob}(\text{esemény}) = 1/(1 + e^{-Z}),$$

ahol e a természetes logaritmus alapja, megközelítőleg 2,718, Z a modellbe bevonandó magyarázó változók lineáris kombinációjaként írható le a következő formában:

$$Z = B_0 + B_1X_1 + B_2X_2 + \dots + B_kX_k,$$

ahol X_1, X_2, \dots, X_k a magyarázó változók, B_0 konstans, B_1, \dots, B_k pedig az egyes magyarázó változók együtthatói.

A mi esetünkben „eseménynek” egyik esetben a szegények közé jutást tekintjük, szemben a népesség többi részébe kerüléssel, a másik esetben pedig a gazdagok közé kerülés esélyét vizsgáljuk ahhoz képest, mint ha valaki a népesség többi részébe tartozik.

A logisztikus regressziós modellek eredménytábláinak legfontosabb eredményeit foglalja össze az 1.2.11. sz. táblázat. A tábla egyes celláiban a modellben szignifikánsnak talált

változók esélyráta szerepelnek. Az esélyráta nem egyéb, mint egy olyan hányados, ami egy adott esemény bekövetkezési esélyének növekményét jelenti a magyarázó változó értékének egységnyi növekedésére. Tegyük fel például, hogy egy alapfokú végzettséggel rendelkező megkérdezett pontosan negyven százalékos valószínűséggel kerül a legsó ötödbe. Ekkor az ő esetében a kiválasztás esélye (odds) $40/(100-40)=0,66$. Egy egyébként minden egyéb jellemzőjét tekintve ugyanilyen, ám eggyel magasabb iskolai végzettségű megkérdezett esetében a szegénységbe kerülés esélye (odds) $0,66*0,35= 0,23$ lesz, ami azt jelenti, hogy $x/(100-x)=0,23$, tehát egy minden tekintetbe hasonló középfokú végzettségű személy mintegy 19 százalékos, tehát már átlag alatti valószínűséggel fog a szegények közé tartozni.

Az eredménytáblák értékelése előtt kell néhány finomítást tenni a változók definíciójával kapcsolatban. Korábban már említettük, hogy a kor hatását nem tekinthetjük teljesen lineárisnak. Ebben a modellben ezért a kor változót kategorikus változónak kezeltük. Az esélyráta becslésénél pedig azt az eljárást alkalmaztuk, amelyben az éppen soron következő kohorsz esélyráta-növelő hatását közvetlenül a megelőző kohorszéhoz hasonlítjuk (contrast: repeated). A foglalkozás-változót szintén kategorikussá alakítottuk, referencia kategóriának az önállókat kezeltük, hozzájuk viszonyítottuk az inaktívak és az alkalmazottak szegényedési/gazdagodási esélyeit. A vallást az eddigiekhez hasonlóan három különböző kétértékű változóval mértük. A takarékossgal kapcsolatos attitűdöt megint csak kategoriális változónak kezelve referenciának a „hedonistákat” kezeltük, hozzájuk képest vizsgáltuk a feltétel nélkül és a feltételeken takarékoskodók esélyeit. Hasonló eljárással a befektetési attitűd esetében referencia kategória az volt, aki életszínvonalának javítására költené, ha egyszer nagy pénzhez jutna.

Először mind a gazdagság, mind pedig a szegény esetén a húsz százalékos küszöbhez tartozó eredményeket ismertetjük, ehhez képest mutatjuk be a tíz százalékos és a harminc százalékos küszöbhez tartozó eredményeket. A táblázatban nem szerepelnek a 10 százalékos valószínűségi érték mellett nem szignifikáns változók. Nagyobb súlyt helyezünk azoknak a változóknak a bemutatására, amelyeknek az esetében az esélyráta értéke 0,5 alatti vagy 2,0 feletti.

Modellünk eredményei szerint a szegénységbe kerülés legnagyobb mértékben az etnikai hovatartozástól és az inaktív munkaerőpiaci státustól függ: ezeknek a tényezőknek a jelenléte nagymértékben növeli meg annak esélyét, hogy valaki az alsó ötödbe kerül. A nagyobb gyermekszám szintén növeli a szegénység esélyét. Felnőtt korban az életkorral előbb növekszik, aztán csökken az elszegényedés kockázata. Nagyon fontos még az iskolai végzettség szerepe: magasabb iskolai végzettség jelentős védelmet nyújt az elszegényedés ellen. Elég fontos még az idegen nyelv ismeret, a takarékossgal és a befektetésekkel kapcsolatos attitűd. Ha valaki nem tartja fontosnak a takarékoskodást, valamint azt a pénzt, amihez váratlanul jutna, inkább életszínvonalára költené, annak lényegesen nagyobb esélye van az elszegényedésre, mint annak, aki minden körülmények között fontosnak tartja a takarékoskodást, illetve a váratlan nagy pénzt inkább befektetné. A szegénység különböző küszöbértékeinek alkalmazása nem változtat jelentős mértékben az egyes fontosabb változók magyarázó erején. Ez alól csak egyetlen kivétel van, a munkaerőpiaci státus-változó. A harminc százalékos küszöbnél lényegesen nagyobbak az inaktívak elszegényedési esélyei az önállókéhoz képest, mint a tíz százalékos küszöbnél.

Rátérve a gazdagság esélyeire, sok hasonlóságot találunk, persze ellentétes előjelekkel. Nagyon kicsi eséllyel tartoznak a legfelső ötödbe a cigány etnikumhoz tartozók és az inaktívok. Alaposan megnöveli azonban a gazdagok közé kerülés esélyét, ha valakinek magas iskolai végzettsége van és beszél idegen nyelveket. Nagyon még az esélye a gazdagok közé kerülésnek a középkorúak, a tájékozottabbak, a fizikailag és lelkileg egészségesebbek között, valamint azok között, akik a takarékossgot hedonizmussal, a befektetést a vagyonfeléléssel szemben preferálják.

1.2.1. sz. táblázat

Az anyagi-jólét státuszpontszámok képzése

jövedelem	háztartás ekvivalens jövedelem, $e=.55$	
lakás	lakásérték: „mennyiért tudnák eladni”	lakásminőség: (lakáspiacei elhelyezkedés, lakásberendezés)
nem ingatlan vagyon	tartós cikkekkel való ellátottság: (hifi, hűtő, mélyhűtő, mikro, mosógép, automata mosógép, mosogatógép, színes tv, riasztó, pc, Internet, video, légkondi, nagy értékű sportszer, nagy értékű hangszer)	egyéb vagyon: (másik lakóingatlan, nyaraló)
anyagi biztonság	anyagi tartalékokkal való rendelkezés: (életbiztosítás, devizaszámla, forint alapú hitelkártya, forint alapú betétkártya, folyószámla)	
szubjektív helyzetértékelés	szubjektív értékelés (a saját életszínvonal, életvitel értékelése, valamint a másokhoz képest vett relatív életszínvonal értékelése)	frusztráltság (mások és saját család életszínvonalának múltbeli alakulása (képzett változó))

1.2.2. sz. táblázat

Az anyagi jóléti index eloszlásának fontosabb mutatói

Percentilis	Érték
10	-7,3
20	-5,2
30	-3,7
40	-2,3
50	-0,9
60	0,6
70	2,4
80	4,8
90	8,2

Átlag	0,000	Minimum	-15,0
Medián	-0,9	Maximum	39,3

1.2.3. sz. táblázat

Az anyagi-jóléti státuspontok alapján létrehozott decilisek ellátottságának jellemzői

Inddec	AZ ANYAGI JÓLÉTI STÁTUSPONTOK ALAPJÁN KÉPZETT DECILISEK										Átlag
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
	Átlag az adott decilisben										
az indexpont-számok átlaga	-9,4	-6,2	-4,4	-3	-1,6	-0,1	1,5	3,5	6,3	13,5	0
Lakásérték, átlag, ezer forint	1497	1937	2559	3251	3666	4355	4486	5189	5391	7651	4120
Háztartás ekvivalens jövedelem, átlag, ezer forint	297	366	419	468	501	565	606	645	732	1068	567
a család anyagi helyzete a múltban (jelentősen romlott:1, jelentősen javult:5)	2,1	2,6	2,8	2,9	3,1	3	3,1	3,3	3,4	3,9	3
Jelenlegi anyagi helyzete (sokkal rosszabb:1, sokkal jobb, mint másoké:5)	1,8	2,4	2,6	2,8	2,9	2,9	2,9	3	3,1	3,5	2,8
(frusztrációs mutató: saját múltbeli helyzet és mások helyzetének összehasonlítása, képzett változó, átlag)	1,9	2,3	2,6	2,8	2,9	3,1	3,3	3,4	3,6	4	3

1.2.3. sz. táblázat folytatása

	Arány az adott decilisben										N=	Átlag az egész népességben
Olcsó övezetnek értékelt lakások aránya	51,2	32,1	22	21,4	10,5	17	12	4,6	5,9	3,8	667	18,1
Szegényes berendezésűnek értékelt lakások aránya	79,8	55,4	32,1	21,1	13,5	13,2	7,7	4,7	3,1	0,8	832	23,1
Hifi	0	3,4	2,7	10,9	12,2	24,1	33,2	37,8	48,1	65,6	897	23,8
Hűtőszekrény	77,8	94,2	98,4	98,4	99,7	99,2	99,5	99,5	100	100	3643	96,7
Fagyasztószekrény	17,5	47,6	68,2	75,7	79,3	80,7	82,8	81,5	88,1	81,6	2649	70,3
Mikrohullámú sütő	2,4	6,4	15,3	26,3	39,3	53,7	54,9	65	73,5	86,4	1596	42,3
Hagyományos mosógép	72,4	80,9	76	61,7	58,9	43,5	34	37,8	28,6	16	1910	51
Automata mosógép	9	13,5	22,1	41,9	47,5	65,8	75	78,5	85,7	93,9	2005	53,3
Mosogatógép	0	1,9	0	0,5	0,5	0,3	0,5	0,5	4	18,9	102	2,7
Színes tv	37,9	76,7	90,5	92,8	96	98,7	97,3	98,7	97,9	98,9	3324	88,5
Riasztóberendezés	0	0,5	0,5	0,3	0,5	1,1	4,8	4,8	9,1	17,5	146	3,9
Számítógép	0	0	1,9	5,9	5,8	12,5	21,8	28,9	38,4	62,2	668	17,7
Internet hozzáférés	0	0	0	0	10,5	0	2,8	6,1	15	30	97	15,8
Videó	2,9	14,1	20,2	37,2	47,6	61,4	69	73,3	82	88	1869	49,5
Légkondicionáló a lakásban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4,5	17	0,5
Nagy értékű sportszer	0	0	0	0	0	0,3	0,5	0,3	0,3	9,6	41	1,1
Nagy értékű hangszer	0	0,3	0	0	0,5	0,8	1,9	1,6	2,9	18,1	98	2,6
Másik lakóingatlan	0,5	1,1	0,5	3,7	2,9	4,3	6,2	9	15,9	20,8	244	6,5
Nyarló	1,1	0,3	0,8	0,8	1,3	2,9	6,5	6,9	8,5	17,3	174	4,6
Életbiztosítás	2,1	3,2	6,1	7,7	17	23,8	30,6	32,4	45,4	51,2	826	21,9
Deviza alapú bankkártya	0	0	0	0	0	0	0	0	1,6	13,8	57	1,5
Forint alapú hitelkártya	0	0,3	0,8	0,5	1,3	3,3	4,4	15,9	29,9	44	369	10
Forint alapú betétkártya	0,3	0	0,8	0,8	2,1	3,8	8,2	16,9	24,9	28,7	319	8,6
Folyószámla	1,1	8	9,4	15,9	22,6	35,1	47,5	62,4	71,3	77,6	1295	35

1.2.4. sz. táblázat
A modellek magyarázó változói

VÁLTOZÓ TARTALOM	VÁLTOZÓNÉV	KÓDOLÁS	MEGJEGYZÉS, A KÉRDŐÍV VÁLTOZÓ NEVE
Adottságok			
A kérdezett neme	Nem	Férfi:1 Nő:0	H8BNEM0
A kérdezett életkora	Kor5	Ötéves vagy tízéves életkori kohorszok, (-24, 25-29), ... (70-74, 75+)	H8BSZU0 A nem lineáris összefüggés miatt a logisztikus regressziós elemzésben a következő kódolást alkalmaztam: 1: -24, 2: 25-29, 3:30-34, 4: 35-44, 5: 45-54, 6: 55-64, 7: 65+
A kérdezett lakásának településtípusa	TelTip	1:község/tanya 2:város 3:megyeszékhely 4:Budapest	TELTIP
A kérdezett etnikai hovatartozása	E8xcig	1: cigány 0: nem cigány/nem tudjuk	E8XCIG A kérdezőbiztos ítélete szerint
A 18 év alatti gyermekek száma a háztartásban	H8bkor18	1,2,3,4,5,6,7,8, ...	H8BKOR18
Háztartáslétszám	H8htsz99	1,2,3,4, ...	H8HTSZ99
Erőfeszítések			
Iskolai végzettség	Iskola	1: alapfokú vagy kevesebb 2: szakmunkásképző 3: befejezett közép 4: felsőfok	H8IISK0 Regressziós elemzésben: elvégzett iskolai osztályok száma
Foglalkoztatotti státus	Fogl	1:inaktív 2:alkalmazott 3:önálló	H8MAKB0, H8FFOG0
Tájékozódás: újságolvasási gyakoriság	E8cujsag	0: egyáltalán nem 1: alkalomszerűen 2: rendszeresen	E8CUJSAG
Idegen nyelv ismerete	E8inybe	0: nem beszél 1: beszél idegen nyelven	E8INYBE

1.2.4. sz. táblázat folytatása

VÁLTOZÓ TARTALOM	VÁLTOZÓNÉV	KÓDOLÁS	MEGJEGYZÉS, A KÉRDŐÍV VÁLTOZÓ NEVE
Erőforrások			
Társas élet gyakorisága	Szocia	A kapcsolatok intenzitása, 0-8 skálán	H8NROKJ, H8NROKM, H8NBARJ, H8NBARM A skála négy változóból (rokonok/barátok jönnek, rokonokhoz/barátokhoz mennek vendégségbe (0: soha, 1: néha, 2: gyakran) Az összesített index a négy változó értékeinek összege
Barátok száma (szűk bizalmas kapcsolatok száma)	Baratok	A barátok száma, 1,2,3,4,5+	E8TSNEM1 E8TSNEM2 E8TSNEM3 E8TSNEM4 E8TSNEM5 E8TSNEM6 E8TSNEM7 E8TSNEM8
Egészségi állapot	Egesz	4: kiegyensúlyozott 3:változó, de jó 2:változó, nem jó 1: inkább rossz	E8EGESZS
Anómia, mentális egészség	Anomia	Négy változó összevont értékeinek összege alapján képzett 0-12 skála: 1: az ember már azt sem tudja, miben higgyen 2: nincs értelme terveket szőni (mindkettő négyfokú skálán való egyetértést mér) 3: az életnek nincs célja se értelme 4: az ember már nem tud hinni önmagában (mindkettő ötfokú skálán méri az előfordulást)	E8XELNI1 E8XELNI2 E8XCELT1 E8XCELT2
Gazdasági és társadalmi predispozíciók			
Vallás	Vallkat Valprot ateist	Vallkat: 1: magát hívőnek tartó, legalább évente rendszeresen templomba járó katolikus 0: egyéb Vallprot: 1: magát hívőnek tartó, legalább évente rendszeresen istentiszteletre járó protestáns 0: egyéb Ateist: 1: magát nem tartja hívőnek 0: egyéb	E8XHIVO, E8XVALL, E8XTEMPL
Takarékos-sággal kapcsolatos vélemény	hedon	1:az ember mindig tegyen félre 2:ha tud, tegyen félre 3:nem kell félretenni	E8PKVEL
Befektetés-sel kapcsolatos vélemény	nagypenz	A nagy talált pénzt 1: vállalkozásba fektetné 2: félretenné 3: életszínvonalát javítaná belőle	E8ESUSNI
Kockázattal kapcsolatos attitűd	E8eallas	A két állásajánlat közül 1: az átlagos jövedelmű biztosat 2: a kockázatosabb, esetleg nagyobb jövedelmet hozót kell választani	E8EALLAS

1.2.5. sz. táblázat

Az „adottságok” körébe tartozó háttérváltozók alapján meghatározott társadalmi csoportok átlagos indexpontszámai

VÁLTOZÓ ÉRTÉKE	ÁTLAG	SZTENDERD HIBA	ESETSZÁM	F-STATISZTIKA	SZIGNIFIKANCIA
A kérdezett neme					
nő	-0,40	6,26	2036	16,2	0,000
ferfi	0,46	6,87	1743		
A kérdezett életkora					
-24	0,58	6,00	599	65,8	0,000
25-29	1,66	6,78	265		
30-34	2,18	7,30	291		
35-44	1,62	7,17	651		
45-54	1,31	6,97	686		
55-64	-1,40	5,56	534		
65+	-3,50	4,49	753		
Településtípus					
Község	-1,79	5,60	1401	77,5	0,000
Város	-0,04	6,06	912		
Megyeszékhely	1,15	6,92	749		
Főváros	2,35	7,50	717		
Etnikum					
Nem cigány származású	0,39	6,39	3530	212,0	0,000
Cigány származású	-7,31	4,91	150		
Gyermekszám a háztartásban					
0 gyermek	-0,90	6,19	2271	35,8	0,000
1 gyermek	1,93	7,29	750		
2 gyermek	1,33	6,43	571		
3 gyermek	-0,22	5,85	129		
4+ gyermek	-2,30	6,29	58		

1.2.6. sz. táblázat**Az „erőfeszítések” körébe tartozó háttérváltozók alapján meghatározott társadalmi csoportok átlagos indexpontszámai**

VÁLTOZÓ ÉRTÉKE	ÁTLAG	SZTENDERD HIBA	ESETSZÁM	F-STATISZTIKA	SZIGNIFIKANCIA
Iskolai végzettség					
Alapfokú vagy kevesebb	-3,53	4,93	1500	501,7	0,000
Szakmunkásképző	-0,28	4,97	944		
Befejezett középfok	2,93	5,95	919		
Felsőfok	6,91	7,66	415		
Munkaerőpiaci státus					
Inaktív	-2,26	5,61	2203	405,5	0,000
Alkalmazott	2,76	6,07	1361		
Önálló	5,79	8,27	213		
Idegennyelv-ismeret					
Nem beszél idegen nyelvet	-1,07	5,82	2939	383,9	0,000
Beszél idegen nyelvet	3,73	7,60	838		
Újságolvasás					
Egyáltalán nem	-4,91	5,34	328	156,6	0,000
Alkalomszerűen	-0,98	5,98	1189		
Rendszeresen	1,23	6,60	2253		

1.2.7. sz. táblázat

Az „erőforrások” körébe tartozó háttérváltozók alapján meghatározott társadalmi csoportok átlagos indexpontszámai

VÁLTOZÓ ÉRTÉKE	ÁTLAG	SZTENDERD HIBA	ESETSZÁM	F-STATISZTIKA	SZIGNIFIKANCIA
Társas kapcsolatok					
0: Nem létező kapcsolatrendszer	-5,24	4,88	231	118,9	0,000
1	-4,57	3,60	165		
2	-2,56	4,86	641		
3	-1,98	4,69	336		
4	-0,12	5,65	1049		
5	1,95	6,71	311		
6	2,33	6,01	509		
7	3,37	6,80	168		
8: Nagyon intenzív kapcsolatrendszer	5,66	8,53	362		
Barátok száma					
0	-2,63	6,84	325	30,3	0,000
1	-0,40	6,17	1720		
2	-0,09	6,34	922		
3	1,61	6,54	545		
4	2,18	7,60	183		
5+	4,20	7,92	83		
Egészség					
Inkább rossz	-3,94	4,70	556	175,8	0,000
Változó, nem jó	-2,33	5,28	787		
Változó, de jó	1,28	6,35	1236		
Kiegyensúlyozott	2,07	7,04	1187		
Anómia index					
„Anomikus”	-4,38	4,60	593	316,7	0,000
„Átlagos”	-0,42	5,66	1909		
„Pozitív”	3,14	7,24	1187		

1.2.8. sz. táblázat

A „beállítottságok” körébe tartozó háttérváltozók alapján meghatározott társadalmi csoportok átlagos indexpontszámai

VÁLTOZÓ ÉRTEKE	ÁTLAG	SZTENDERD HIBA	ESETSZÁM	F-STATISZTIKA	SZIGNIFIKANCIA
Vallásosság					
Hívő katolikus	-0,57	6,09	1022	10,41	0,001
Egyéb	0,21	6,72	2757		
Hívő protestáns	-0,82	7,10	228	3,8	0,051
Egyéb	0,05	6,53	3551		
Vallástalan	0,79	6,59	2081	68,2	0,000
Egyéb	-0,97	6,40	1698		
Hedonizmus					
Mindig tegyen félre	0,92	6,42	1971	51,66	0,000
Ha tud, tegyen félre	-0,41	6,78	1344		
Nem kell félretenni	-2,54	5,68	379		
Takarékossággal kapcsolatos vélemény: a nagy pénzt ...					
vállalkozásba kell fektetni	3,30	7,33	726	131,0	0,000
félre kell tenni	-0,01	6,69	645		
életszínvonal emelésére kell	-1,07	5,90	2305		
Kockázattal kapcsolatos attitűd					
Kockázatkerülő	-0,43	6,12	3048	81,9	0,000
Kockázatkedvelő	2,37	7,72	493		

1.2.9. sz. táblázat

Az egyes változók bevonásának sorrendje és a hozzájuk tartozó korrigált R négyzet értékek

LÉPÉS	VÁLTOZÓ	KORRIGÁLT R NÉGYZET
1	Iskolai végzettség	0,275
2	Társas kapcsolatok	0,367
3	Anómia	0,403
4	Munkaerőpiaci státus	0,430
5	Idegennyelv-ismeret	0,448
6	Etnikum	0,463
7	Településtípus	0,471
8	Befektetési attitűd	0,477
9	Újságolvasás	0,482
10	Háztartáslétszám	0,487
11	Hedonizmus	0,491
12	Gyermekszám	0,494
13	Barátok száma	0,496
14	Kor	0,497
15	Egészségi állapot	0,498

Az első 15 lépésben be nem vont változók: NEM, VALLKAT, VALLPROT, ATEIST, E8EALLAS

1.2.10. sz. táblázat**Az egyes tényezőcsoportok lépésenkénti bevonásával felépített regressziós modellek eredményei (regressziós béta értékek és az egyes modellekhez tartozó statisztikák)**

VÁLTOZÓ	1. MODELL	2. MODELL	3. MODELL	4. MODELL
Nem	0,04	n.sz.	n.sz.	-0,03
Kor	-0,23	n.sz.	0,06	0,07
Településtípus	0,23	0,11	0,10	0,11
Etnikum	-0,26	-0,14	-0,11	-0,11
Gyermekszám	n.sz.	-0,05	-0,08	-0,08
Háztartáslétszám	0,12	0,13	0,15	0,15
Iskolai végzettség		0,31	0,24	0,23
Munkaerőpiaci státus		0,24	0,20	0,20
Idegennyelv-ismeret		0,18	0,13	0,12
Újságolvasás		0,12	0,07	0,06
Társas kapcsolatok			0,22	0,22
Barátok száma			0,04	0,05
Egészségi állapot			0,06	0,04
Anómia			0,14	0,12
Hívő katolikus?				0,04
Hívő protestáns?				n.sz.
Vallástalan?				0,06
Hedonizmus?				-0,06
Takarékossági attitűd				-0,08
Kockázatvállalás				0,02
Korrigált R négyzet	0,191	0,432	0,498	0,499
Standard hiba	5,86	4,91	4,62	4,54
F =	145,48	279,78	253,88	161,65
Signif F =	0,00	0,00	0,00	0,00

1.2.11. sz. táblázat

A különbözőféleképpen definiált szegénységbe, illetve gazdagságba kerülés esélyeit magyarázó modellek eredményei (backstep eljárással futtatott logisztikus regressziós modellek szignifikáns esélyrátái)

	SZEGÉNY: ALSÓ TIZED	SZEGÉNY: ALSÓ ÖTÖD	SZEGÉNY: ALSÓ 30%	GAZDAG: FELSŐ TIZED	GAZDAG: FELSŐ ÖTÖD	GAZDAG: FELSŐ 30%
-2 LOG LIKELIHOOD	2519,66	1975,99	1195,83	2809,16	2299,10	1426,47
GOODNESS OF FIT	3093,51	3109,73	2700,64	2926,90	2916,52	2349,26
MODEL L KHI2	1304,17	1059,98	690,10	1174,46	966,74	662,80
Helytállóan előrejelzett esetek aránya	0,82	0,86	0,93	0,79	0,83	0,91
Nem	1,31	1,28	N.SZ.	0,83	N.SZ.	N.SZ.
Kor (referencia kategória: 18-24)						
Kor:25-29	0,86	0,78	0,54	N.SZ.	0,67	0,99
Kor:30-34	1,40	1,02	1,27	N.SZ.	1,57	1,21
Kor:35-44	1,11	1,56	1,31	N.SZ.	0,85	0,82
Kor:45-54	1,07	1,17	1,15	N.SZ.	0,63	0,57
Kor:55-64	1,34	1,89	2,31	N.SZ.	1,71	2,34
Kor:65+	0,75	0,82	1,00	N.SZ.	1,34	0,99
Településtípus	0,76	0,81	0,85	1,25	1,32	1,45
Etnikum	7,69	6,64	6,60	0,17	0,23	N.SZ.
Gyermekszám	1,39	1,46	1,33	0,83	N.SZ.	0,76
Háztartáslétszám	0,65	0,67	0,74	1,35	1,20	1,33
Iskolai végzettség (három kategória)	0,41	0,35	0,36	2,07	2,20	2,35
Munkaerőpiaci státus (referencia kategória:önálló)						
Munkaerőpiaci státus (inaktív)	3,62	5,80	10,76	0,31	0,40	0,31
Munkaerőpiaci státus (foglalkoztatott)	1,36	1,95	2,76	0,92	0,87	0,54
Idégenyelv-ismeret	0,46	0,52	0,62	2,09	2,11	2,11
Újságolvasás	0,68	0,61	0,49	1,32	1,37	1,69
Társas kapcsolatok	0,78	0,74	0,71	1,29	1,29	1,36
Barátok száma	0,82	0,80	N.SZ.	1,13	1,12	N.SZ.
Egészségi állapot	0,83	0,83	N.SZ.	1,22	1,29	1,25
Anómia (három kategó- ria)	0,60	0,62	0,48	1,33	1,58	2,07
Katolikus?	0,76	0,68	0,50	N.SZ.	N.SZ.	N.SZ.
Protestáns?	N.SZ.	N.SZ.	N.SZ.	N.SZ.	0,58	N.SZ.
Vallástalan?	0,64	0,58	0,54	1,19	N.SZ.	N.SZ.
Hedonizmus (referencia kategória: hedonista)						
Hedonizmus (feltétel nél- kül takarékos)	0,62	0,54	0,57	1,46	1,50	1,22
Hedonizmus (feltételese n takarékos)	0,92	0,78	0,76	0,90	1,03	0,71
Befektetési attitűd (referencia kategória: életszínvonal növelésre használná)						
Befektetési attitűd (vállal- kozásba fektetné)	0,62	0,57	0,50	1,57	1,51	1,74
Befektetési attitűd (meg- takarítaná)	0,93	0,78	0,95	1,29	1,32	1,68
Kockázattal kapcsolatos attitűd	N.SZ.	N.SZ.	N.SZ.	N.SZ.	N.SZ.	N.SZ.

1.3. A háztartások jövedelmi szerkezete, egyenlőtlenségek, szegénység és jóléti támogatások (Medgyesi Márton–Szivós Péter–Tóth István György)

A társadalmi érvényesülés keretfeltételei és ennek megfelelően az egyenlőtlenségek szerkezete és fontosabb meghatározói is alaposan átalakultak a rendszerváltás éveiben. Bizonyos mértékig pontosan ez volt a célja a rendszerváltozásnak: megváltoztatni azokat az intézményeket, amelyek az előrejutást lehetővé teszik és szabályozzák. Ebben az intézményi változásban bizonyos készségek és képességek jelentősen leértékelődtek, mások pedig felértékelődtek. A legfontosabb ilyen intézmény, a munkaerőpiac alaposan átrendeződött: a foglalkoztatottság egészen 1997-ig esett, a csökkenő munkaerőpiaci részvétel azonban egyre nagyobb mértékben koncentrált a magánszektorban. Összességében az egyenlőtlenségek nagysága is változott: a nyolcvanas évek első feléhez képest a kilencvenes évek végére mintegy kétszeresére nőtt a legalsó és a legfelső jövedelmi decilisek átlagjövedelmeinek aránya. Ugyancsak növekvő a jövedelmi egyenlőtlenségek irodalmában sűrűn használt aggregált egyenlőtlenségi mutató, az ún. Gini együttható. Ez a mutató a jövedelmek koncentrátságának jelzésére használatos, elvileg nulla és egy közötti értékeket vehet fel. Minél alacsonyabb az értéke, annál kisebbek az adott népességben belül a jövedelmi egyenlőtlenségek. A mutató nulla értéke a teljes egyenlőséget reprezentálná, egyes értéket pedig akkor kaphatnánk, ha a társadalomban az összes jövedelem egy személy kezében koncentrálna. Az összes jövedelmekre vonatkozóan a Gini egy 20-25% körüli értéke meglehetősen egyenlő társadalomra utalna (ilyen lehetett pl. a hetvenes évek Magyarország, vagy Csehszlovákia a nyolcvanas évek végén), a mutató 40-50% feletti értéke viszont már egy meglehetősen egyenlőtlen társadalmat sejtet (manapság ilyeneket a volt szovjet tagköztársaságokban lehet találni).

Az előbb említett vizsgálatok időszakában az összes jövedelmek egyenlőtlenségét mutató Gini értéke csak kisebb mértékben emelkedett (több egybehangzó kutatás utal ugyanis arra, hogy az egyenlőtlenségek mértékének dinamikus emelkedése a nyolcvanas évek második fele és a kilencvenes évek eleje között zajlott le). Ahogy a 1.3.1. sz. táblázat legalsó sora mutatja, 1991/92 és 1998/99 között a Gini értéke előbb kismértékben csökkent, majd emelkedett: az első évi értékkel (29,5%) szemben 1997/98-ban 32%-ra emelkedett a jövedelmek egyenlőtlenségét jelző mutató értéke. Úgy tűnik, hogy 1998 és 1999 között az egyenlőtlenségek tovább emelkedtek: a legfrissebb adatok szerint ma Magyarországon a mutató értéke 34% körül van. Ezzel Magyarország a kilencvenes évek közepén a kontinentális Európa országainak egyenlőtlenségi rendszereire jellemző értékek körül van, persze a GDP egy lényegesen alacsonyabb szintjén.

Az 1.3.1. sz. táblázatban egyes jövedelemfajták esetében is bemutatjuk a Gini-együttható alakulását. Ezek szerint a vizsgált időszakban folyamatosan emelkedett a piaci jövedelmek koncentrátsága, ezen belül elsősorban a tőkejövedelmek egyenlőtlensége nőtt, de a keresetek eloszlása is egyre nagyobb egyenlőtlenséget mutat. Az előbbieket mellett a háztartások közötti transzfereket is magában foglaló újraelosztás előtt jövedelmek Gini értéke valamivel több, mint 47 százalékról csaknem 56 százalékra emelkedett. Mint láthatjuk, az összes háztartási jövedelmek ennél kisebb mértékben váltak egyenlőtlennek. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a különböző társadalmi újraelosztó rendszereknek volt egyenlőtlenség csökkentő hatása. Ebben elsősorban az ún. szociális jövedelmeknek (nem keresetfüggő családi támogatásoknak és segélyeknek) kellett nagyobb szerepet játszaniuk, hiszen az alapvetően keresetfüggő társadalombiztosítási típusú ellátások (anyasági támogatások, munkanélküli segélyek és mindenekelőtt a nyugdíjak) feladata éppen hogy a jövedelemkiesés korábbi keresetek arányában történő pótlása lett volna. A jóléti rendszerek többé-kevésbé éppen ezeknek a kritériumoknak feleltek meg, összességében csökkentették az eredendő egyenlőtlenségeket.

1.3.1. A szegénység időbeli trendjei

Kötetünk 1.1-es fejezete kísérletet tesz a társadalom szerkezetének több dimenziós jellegének néhány elemét figyelembe véve a szegénységet a társadalmi szegmentáltság részeként meghatározni (hasonló, bár inkább oksági elemzést mutat be az 1.2. fejezet). Más oldalról pedig a Jelentés egészén végigvonul a jövedelem-nagyságnak mint háttérváltozónak hangsúlyos figyelembevételével, így a különböző témakörökben (mint például a fogyasztási szerkezet, megtakarítások, elégedettség, társas kapcsolatok kiterjedtsége) kiegészül a jövedelemhiányos állapotban lévőkről, a szegényekről nyerhető empirikus ismeretünk. Ebben a tanulmányban a szegénység relatív koncepcióját fogjuk alkalmazni, nevezetesen az átlag, illetve a medián felét és a kvintilis határt tekintjük szegénységi küszöbértéknek. A trendek bemutatásánál és a jóléti ellátások hatásának vizsgálatok az egy főre jutó jövedelem, a szegénységi kockázatok bemutatásakor pedig a háztartás méretgazdaságosságát is figyelembe vevő ekvivalens jövedelem¹ mérési koncepcióját alkalmazzuk, $e=0,73$ -as rugalmassági együtthatót választva.

A szegénység időbeli alakulását vizsgálva szembe kell néznünk azzal a dilemmával, hogy egy adott év szegénységének megítélésekor az időbeli változások milyen körét vegyük figyelembe. Egy adott szegénységi koncepció alkalmazása esetén is lehetséges egy korábbi szegénységi küszöböt valamilyen dinamikai hatásokat figyelembe vevő tényezővel, így például árindexszel vagy jövedelemindexszel továbbvezetni. Az első esetben a jövedelemből megvásárolható adott értékű áru és szolgáltatás tömegét tekintjük konstansnak, míg a második esetben a népesség egészének körében lejátszódó jóléti helyzetben bekövetkező változást követjük. Érdekes kérdéseket vet fel ezen indexálási lehetőségek összefüggése a gazdasági növekedés és a gazdasági recesszió körülményei között. A fenti kérdéseket úgy próbáljuk feloldani, hogy mielőtt a szegénységi mérőszámok alakulását vizsgáljuk, röviden áttekintjük maguknak a szegénységi küszöböknek az időbeli alakulását. 1991/92-ben a Magyar Háztartás Panel felvétel eredményei alapján – mely felvétel képezi idősorunk adatbázisát – az egy főre jutó átlagjövedelem 111 820 Ft volt, ugyanezen átlag 1997/98-ban 274 160 Ft-ot tett ki, míg legutóbbi mérésünk szerint 1998/99-ben 341 730 Ft volt. E három időpontban a medián jövedelem rendre 98 000 Ft, 241 134 Ft, illetve 299 000 Ft volt (mint korábban említettük, szegénységi küszöbként ezen értékek felét alkalmaztuk). A legalsó jövedelmi ötöd felső határa a vizsgált időszak elején 66 502 Ft, 1997/98-ban 160 544 Ft, egy évvel később 194 160 Ft-ot tett ki. Ez azt jelenti, hogy ugyan a három szegénységi küszöb az évek alatt nominál értékben jelentősen emelkedett, de mivel az árindex ugyanezen periódusban ennél magasabb volt, a szegénységi küszöbök reálértékben csökkentek. Az utóbbi évben mindhárom küszöb reálértéke emelkedett, a kvintilis határá néhány százalékponttal elmarad a másik két küszöbérték emelkedésétől.

Az elmúlt fél évtizedet tekintve a relatív szegénység kiterjedése, tehát a szegénységi ráta mindkét középérték jellegű küszöbérték esetében hullámmozgást végzett. A 90-es évek közepén megemelkedett, majd csökkent. A legutóbbi évben a medián fele alatti jövedelemmel a népesség 10,3%-a rendelkezett. Ez a mérési hiba határán levő emelkedést jelent, a 1998/99-es értékek 1 százalékponttal haladják meg az előző évit (lásd 1.3.2. sz. táblázat). A szegénységi rátát nem tekinthetjük egyedül elégségesnek ezen társadalmi jelenség vizsgálatára, ezért a szakirodalom ajánlásai alapján további, a szegénység más aspektusait is bemutató indexeket is számoltunk. A szegénység „súlyosságát” mutatja az ún. szegénységi rés-arány, ami a szegények átlagjövedelmének szegénységi küszöbtől való elmaradását fejezi ki százalékos formában. Ezek az értékek rendre 25 és 33 százalék között szóródnak, amelyek nemzetközi összehasonlításban nem kifejezetten magas értékek, de semmiképpen nem tekinthetők alacsonynak sem. Adataink szerint ez évben a megelőző 2-3 évhez viszonyítva a szegénységi rés arány néhány százalékpontot tovább csökkent.

¹ Az ekvivalens jövedelmet (y_e) a következő képlettel számoljuk: $y_e = Y/S^e$, ahol az Y a háztartás összes jövedelme, S pedig a háztartás tagjainak száma.

Az aggregált szegénységi deficit azt az összeget mutatja meg, amelynek segítségével a szegények jövedelme a szegénységi küszöbig emelhető – a szegénység statikus értelemben megszüntethető. Ennek segítségével képezhető egy viszonyszám, ami a szegénységi deficitet a nem szegények jövedelméhez viszonyítja, s így a szegénység mértékének egy újabb megközelítését adja. E mutatónk a korábbiaktól némileg eltérő tendenciákat mutat, tehát a szegénységi küszöböket nagyságrendbe rendezve (a medián fele, az átlag fele, kvintilis) az időszak elején 1,4, 2,2, illetve 3,8 volt, a legmagasabb értékeket (háromból két esetben) 1996/97-ben érte el, amikor is 1,8, 3,0, illetve 3,5 százalék volt. Ehhez képest 1998/99-ban csökkenést regisztrálhatunk, ez a mutató 1,2, 2,0, 3,3 százalékos értékekkel nagyságrendileg visszaállt az 1991/92-es szintre.

Kiszámítottuk a Sen indexet is, amely olyan mérőszám, ami a szegénység kiterjedését és súlyosságát kombinálja a szegények közötti jövedelemegyenlőtlenség mértékével. A mérőszám képlete: $P_S = H(I + (1-I)G_p)$; ahol H a szegénységi ráta, I az átlagos szegénységi rés, G_p a szegények közötti jövedelemegyenlőtlenség mértéke a Gini mutató alapján. Egy másik mérőszám, amely a súlyozott szegénységi rés paraméterezhető koncepciójára épül, és amely Foster, Greer és Thorbecke nevéhez fűződik, a következő képlettel számítható: $P_{FGT} = 1/n \sum_{i=1,p} ((k-y_i)/k)^\alpha$; ahol $\alpha = 0$, p a szegények száma, n a teljes népesség, y a jövedelem, k a szegénységi küszöb, α a számítási paraméter. A Sen indexek 1995–1997-ben érték el maximumukat, majd 1997/98-ra a két alacsonyabb szegénységi küszöb esetében jelentősen csökkentek. A csökkenés 1998/99-ben is folytatódott, bár mértéke nem nevezhető jelentősnek. Hasonló változásokat mutat a másik index is, 1995–1997-ben található a legmagasabb index értékek, melyekhez képest 1997/98-ban a középérték mutatókhoz kapcsolódó szegénységi küszöbök esetén 30-35 százalékos, a kvintilis határ esetén 15 százalékos csökkenés figyelhető meg. Az FGT index is kismértékű csökkenést mutat a legutóbbi évben.

Mindezek együttesen egy elég jellegzetes képet adnak, nevezetesen azt mondhatjuk, hogy az 1998/99-ben a szegénység lényegében nem csökkent, a szegénység mértékét figyelembe vevő indexeink azonban azt mutatják, hogy a szegénység mélysége mintha enyhült volna.

1.3.2. A szegénység előfordulása

Ebben a részben a szegénységi kockázatok egyes társadalmi és demográfiai csoportok közötti különbségeit vizsgáljuk, egyes esetekben kitérünk a csoportok közötti időbeli átrendeződés jellemzésére is. A marginalizálódás és a társadalmi együttműködés kereteiből való kiszorulás meghatározó tényezői között az elmúlt évek kutatásaiban öt nagyobb csoportot emeltünk ki.

Családi életciklus. A korábbi vizsgálatok szerint szegénységi ráták magasabbak a legalább három gyereket nevelő háztartásokban, vagy akkor, ha a háztartásfő 40 évesnél fiatalabb, vagy ha gyermekét egyedül nevelő szülőről van szó. A 40 és 60 év közötti életkor esetén kisebbek a különböző háztartási típusok közötti különbségek, viszont ebben az esetben is nagyobb valószínűséggel tartoznak a szegények közé az egyszülős és a legalább három gyereket nevelő családok. Végül az idős (több mint 60 éves) háztartásfővel rendelkező háztartásoknak sokkal nagyobb esélyük van az elszegényedésre, ha az idős egyén egyedül él.

Képzettségi hátrányok. Az összes társadalomstatisztikai adat, keresztmetszeti és longitudinális vizsgálat, valamint a többváltozós elemzések is azt mutatják, hogy az oktatási hátrányok egyértelműen megtalálhatók a társadalmi egyenlőtlenségi rendszer meghatározói között. Minél alacsonyabb a képzettség, annál nagyobb az elszegényedés veszélye. Minél alacsonyabb a képzettség, annál nagyobb a munkanélkülivé válás esélye.

Munkaerőpiac. A munkaerőpiac alapvetően fontos szerepet játszhat a szegénység befolyásolásában. A munkanélküli háztartásfővel rendelkező háztartások az átlagosnál jóval nagyobb eséllyel válnak szegényekké. Hozzá kell tenni viszont, hogy a folyamatos vagy tartós

elszegényedés elsősorban azokat fenyegeti, akik tartósan kikerültek a munkaerőpiacról, valamint akik még nem jogosultak nyugdíjra vagy más társadalombiztosítási juttatásra. Ha azonban a munkaerőpiacról kikerülés más, a szegénység szempontjából fontos kockázati tényezővel is együtt jár, esetleg a háztartáson belül halmozódik, az ideiglenes állásvesztés is járhat komoly elszegényedési kockázattal.

Etnikai hovatartozás. Korábbi vizsgálataink szerint a legsúlyosabb szegénységben minden kétséget kizáróan a cigány etnikumhoz tartozó családok vannak. Ezekre a családokra vonatkozó szegénységi ráták nagyon magasak. A részletesebb vizsgálatok azt mutatták, hogy minél szigorúbb szegénységi definíciót alkalmazunk, annál magasabb lesz a szegénységben élő cigányok aránya. A longitudinális elemzések szintén azt bizonyítják, hogy a cigány népességnek gyakorlatilag esélye nincs arra, hogy kilábaljon a szegénységből.

Regionális egyenlőtlenségek. A különböző településeken lakók közül azok vannak a legnagyobb szegénységi kockázatnak kitéve, akik a lakóhelyi hierarchia alsó szegmenseiben (főként vidéken) élnek. Azok, akik tanyán vagy községben élnek, az átlagosnál nagyobb eséllyel lesznek szegények.

Először keresztábra-elemzés segítségével vizsgáljuk az egyes társadalmi csoportok szegénység általi érintettségét, majd megpróbáljuk a szegénységet magyarázó változók tiszta hatását is megbecsülni, többváltozós logisztikus regresszió segítségével. A társadalmi csoportok szegénységi rátáit mutatja be az 1.3.3. sz. táblázat, ahol három relatív szegénységi mutató 1997/98 és 1998/99 évi alakulásának bemutatásával adunk részletes jellemzést a társadalmi demográfiai csoportok szegénység-kockázatáról. E részfejezetben a szöveg az „ekvivalens átlagjövedelem fele” szegénységi határ felhasználásával definiált szegények jellemzőit mutatja be. Ennek oka az, hogy így néhány esetben vissza tudunk tekinteni az 1990-es évek elejére és összehasonlításokat tudunk tenni 1991/92 és 1997/98, valamint 1998/99 között.

Az életkori csoportokat tekintve 1998/99-ben is a gyermekek magas szegénységkockázata szembetűnő, ezen belül is a 0-2 éveseké, ahol a szegénység mértéke majdnem négyeszerese az átlagosnak. E korcsoportban az előző évhez képesti növekedés is drámai, melynek vizsgálatára az 1.3.5. részben térünk ki. Az idősök szegénységi kockázata ezzel ellentétben kevesebb, mint az átlag fele. Ez lényeges megállapítás, ugyanis 1991/92-höz képest jelentős elmozdulást jelent, akkor az idősök szegénységi kockázata átlagos mértékű volt. Az időskorúaknak a jövedelemeloszlásban elfoglalt helyéről az 1.3.6. fejezetben ejtünk részletesebben szót. A demográfiai összetétel egy másik metszete a háztartás nagyságához, illetve a gyermekek számához kötődik. A háztartások nagysága és a szegénység mértéke közötti kapcsolat egy J alakú görbével írható le, ugyanis a háromfős háztartásokban a legalacsonyabb a ráta értéke, majd innen előbb fokozatosan, majd meredeken emelkedik és a hat- és több fős háztartások esetén majd ötszörös (tavaly háromszoros volt) a kockázat az átlaghoz viszonyítva. Ezt a kiegészíti a gyermekszám szerinti vizsgálat: a legalacsonyabb a szegénység-kockázat az olyan háztartásoknál, ahol nem él gyermek, ennek több, mint a duplája és átlag feletti az egygyermekesek körében. A kétgyermekesek kockázata kismértékben átlag alatti, a három- és többgyermekeseké több mint ötszöröse az átlagnak. Ha ugyanezt a vizsgálatot elvégezzük háztartás-típusok szerint, akkor két magas kockázati csoportot tudunk elkülöníteni: a három- és különösen a négygyermekes családokat és a gyermeküket egyedül nevelő családokat.

A szociál-geográfiai nézőpontot két dimenzió mentén tudjuk vizsgálni, egyrészt a település-hierarchia mentén, másrészt öt régió elkülönítésével. A település-hierarchia két széle, tehát a községek és a főváros közötti kockázat aránya másfélszeres (egy éve kétszeres volt), ugyanakkor a megyeszékhelyeken lakók és a kisebb városokban lakóké szegénységi pozíciója az előbbieket relatív helyzetének romlása miatt megfordult. Közhely az ország keleti és nyugati része közötti jövedelmi, szegénységi különbség és ennek növekedése. Az utóbbi egy év alatt a fejlett észak-dunántúli régióban kismértékben, az elmaradottabb területeken azon-

ban jelentősen emelkedett a szegénységi ráta. Figyelmet érdemel, hogy a budapestiek kockázata számottevően emelkedett.

Mielőtt a legfontosabb témakörhöz, a munkaerőpiaci tényezők szegénység meghatározó szerepéhez érünk, egy közbenső dimenziót is meg kell vizsgálnunk. Szinte minden szegénységmérési koncepció mellett az iskolai végzettség hatása egyértelmű, alacsonyabb iskolai végzettség magasabb szegénységi kockázatot jelent, átlag feletti kockázattal jár az általános iskolai vagy alacsonyabb iskolai végzettség, és szinte kockázatminimalizáló a felsőfokú diploma megszerzése. Tavaly azt tapasztaltuk, hogy jelentős ugrás tapasztalható a legfeljebb szakmunkás képesítéssel és középiskolai végzettséggel bírók között, most e két csoport közelebb került egymáshoz. A végzettségi hierarchia széle között 1991/92-ben az arány több mint 6-szoros volt, tavaly 4-5-szörös a különbséget mértünk, 1998/99 elsősorban a felsőfokúak relatív helyzetének javulása miatt ez az arány több, mint 10-szeres.

A munkaerőpiac szerepe különböző dimenziók mentén elemezhető, egyrészt a 16 évesnél idősebb népesség körében a gazdasági aktivitás, másrészt a háztartásfők gazdasági aktivitása és az aktív háztartásfők foglalkozása szerint, illetve a háztartás munkaerőpiaci (aktívok, munkanélküliek, nyugdíjasok) összetétele szerint. A felnőtt népesség gazdasági aktivitása négy csoport magas szegénységi kockázatára hívja fel a figyelmet, magas a szegénység az alkalmi munkások (nem túl nagy) csoportjában, a munkanélküliek között az eltartottak és a gyes-, gyeden lévők között. Igen csekély a szegények aránya a vállalkozói népességben. Az előzőekhez hasonló képet kapunk, természetesen más arányokkal, ha a háztartásfő gazdasági aktivitását vizsgáljuk. A háztartásfő, és itt csak az aktív háztartásokról van szó, tovább differenciálja a képet. A háztartásfő bármilyen szintű vezető volta szinte teljes mértékben megóvja a háztartás tagjait a szegénységtől. Az aktív háztartások szegénységi rátájának átlagát kétszeresen haladja meg a betanított és mezőgazdasági fizikai háztartások átlaga, és ennek is több mint a kétszerese a segédmunkás háztartásfővel rendelkező háztartások körében a szegénység. Mindazonáltal az igazi cezúra a munkaerőpiacon bent lévő és az onnan kiszorulók között húzódik. Ezt mutatja az aktívok háztartáson belüli száma szerinti bontás: eszerint azon háztartások heterogén csoportja, ahol nincs aktív kereső, a szegénység kockázata az átlag négyszerese (egy éve kétszeres volt), ahol egy, ott is átlag feletti, ahol kettő, ott az átlag fele, míg a három, illetve több aktív kereső jövedelemszerző képessége szinte megóvja a háztartást a szegénységtől. A nyugdíjasok háztartáson belüli számának növekedésével a szegénységi ráta csökken, a kettő vagy több nyugdíjossal rendelkező háztartások körében kifejezetten alacsony.

Végül, de nem utolsósorban meg kell említeni azt, hogy a cigányság továbbra is a legmagasabb szegénységi kockázattal rendelkező társadalmi csoport.

1.3.3. A szegénységet meghatározó tényezők modellje

A korábbi években talált eredményeket az idej adatokon úgy teszteltük, hogy megvizsgáltuk: mekkora annak a kockázata, hogy a különböző társadalmi kategóriákba tartozó személyek a jövedelmek alapján sorba rendezett népesség legalsó húsz százalékába tartozzanak. A szegények közé jutás meghatározó tényezőinek magyarázatakor többváltozós matematikai statisztikai eljárás (logisztikus regresszió) segítségével azt igyekeztünk becsülni, hogy a vizsgált háttérváltozók közül melyek növelik a szegénységből való kikerülés esélyét.

A logisztikus regressziós modell eredménytábláját tartalmazza az 1.3.4. sz. táblázat. A tábla egyes celláiból itt az ún. esélyrátának az értékeit emelhetjük ki, amely nem egyéb, mint egy olyan hányados, ami egy adott esemény bekövetkezési esélyének növekményét jelenti a magyarázó változó értékének egységnyi növekedésére. Az eredmények áttekintése visszaigazolja a felvázolt hipotéziseket. Mindenekelőtt: a munkaerőpiaci státus hatása nagyon fontos: mind a munkanélküli, mind pedig az inaktív háztartásfők háztartásaiban élőknek sokkal nagyobb a szegénységi kockázata (lásd az esélyráta 9 körüli értékeit), mint a foglalkoztatott háztartásfőjű háztartásokénak. Az is a korábbi eredményeket igazolja vissza, hogy a

nyugdíjas háztartásfőjű háztartásokban ennél kisebb szegénységi kockázat. Nagyon fontos a háztartásfő etnikai hovatartozása: a roma családokban a szegénységi ráta (a legalsó kvintilisbe kerülés esélye) hetven százalék körüli, szemben a nem cigány népességre jellemző mintegy 19 százalékos értékkel. Ezt mutatja a 4 körüli esélyráta.

Érdekes megfigyelnünk a modellben szereplő demográfiai változók viselkedését. A kor növekedésével összességében csökken a szegénységi kockázat. Hozzá kell tenni, hogy a legidősebb korosztályban ez a tendencia megfordul, de nem annyira, hogy ez a teljes kor-spektrumra számított esélyráta értékét jelentősen megváltoztatná. A háztartásban élő 18 év alatti gyermekek számával jelentősen nő a szegénységi kockázat. A három és több gyermekes családokban élők több, mint fele él a fent említett módon számolt szegénységi küszöb alatt, míg a gyermektelen háztartásokban élők szegénységi rátája mintegy 13 százalék körül van. Az, hogy itt elsősorban a gyermekvállalás és a szegénység közötti kapcsolatról van szó, abból is látszik, hogy a háztartás létszám változóra vonatkozó esélyráta inkább negatív (növekvő létszámmal csökkenő szegénységi ráta) összefüggést mutat. Meg kell még jegyezni, hogy a szegénységi ráták nemek szerinti eltérései nem szignifikánsak. Ez ismét egy olyan eredmény, ami visszaigazolja a szegénység korábban talált jellemzőit.

A háztartásfő magasabb iskolai végzettsége jelentősen csökkenti a szegénységi kockázatot (ezt mutatja az egynél jóval kisebb esélyráta). Miközben a nyolc általánosnál kevesebbvel rendelkező háztartásfők családjainak szegénységi rátája 37 százalék körül van, a felsőfokú végzettségűeké mintegy három százalékos. Végezetül azt is láthatjuk, hogy a szegénység aránya csökken, ha a háztartások a települési hierarchia magasabb státusaiban levő településeken élnek. A községben élők szegénységi rátája jóval az átlag fölött, a fővárosban lakóké pedig jóval az átlag alatt van.

1.3.4. A támogatások és a szegénység

Ebben a fejezetben megvizsgáljuk azt, hogy milyen szerepet játszanak a jóléti támogatások a szegénység csökkentésében, azt, hogy az egyes jóléti támogatások milyen mértékben képesek csökkenteni a szegénységi mértékeket. A gondolatmenet egy nagyon egyszerű feltételezésre épül: nézzük meg előbb, hogy mekkorák a különböző szegénységi küszöbök alapján számolt szegénységi indexek akkor, ha az egyes támogatásokat „beleszámoljuk” a háztartások összes jövedelmeibe, és milyenek, ha a támogatásokat „kivesszük” – változatlanul hagyva a küszöböket.

A családi pótlék hiányában 1995/96-ban a szegénységi ráta – az egy főre jutó átlag felét használva szegénységi küszöbként – 18,0 százalékról 22,7 százalékra, az alsó kvintilis felső határát lerögzítve pedig 20-ról 25,6 százalékra nőtt volna meg. Ugyanezen értékek 1996/97-ben 17,8 és 21,8 százalék, illetve 20 és 23,5 százalék, míg 1998/99-ban 13,8 és 17,2, illetve 20 és 25,1 százalék volt (1.3.5. sz. táblázat). Az elemzés logikáján nem változtatva ugyanilyen típusú számításokat végeztünk a családi pótlékon kívül a munkanélküli-segélyekre, a nyugdíjakra és a szociális segélyekre is. A következő bekezdések ezeket a tapasztalatokat foglalják össze (1.3.6. és 1.3.7. sz. táblázatok).

A vizsgált négy támogatási típus közül a munkanélküliségi járadék és a szociális segélyek „visszavonása” járt volna a legkevésbé drámai hatással, ami az eloszlási tényezők mellett a két ellátás relatíve kisebb súlyából is adódik. Azt láthatjuk, hogy a legkisebb mértékben a munkanélküliségi-segély és a szociális segélyek visszavonása növeli meg a szegénységi rátákat, és az FGT-index, valamint a Sen-index emelkedése is rendszerint jóval belül maradna az egyharmados sávon. Különösen az a rendkívül alacsony növekedés meglepő, ami a szociális segélyek „visszavonását” jellemezte volna.

Az 1.3.6. és az 1.3.7. sz. táblázatok áttanulmányozása során jól láthatjuk, hogy a szegénységi ráták jelentősen megnövekednek a családi pótlék és a nyugdíj „visszavonása” esetében. A táblázatból megállapítható továbbá az is, hogy a családi pótlék és a nyugdíj

szegénységcsökkentő hatásának időbeni változása bizonyos értelemben egymással ellentétes. Ebben bizonyára annak is szerepe van, hogy e két juttatás a szociális rendszer két legnagyobb tétele. Esetükben az egyikre vonatkozó döntés mindig kihatással van a másikra is, hiszen a támogatások „karbantartására” vonatkozó forrásokért, ha áttételesen is, de azért van verseny.

1.3.5. Anyasági támogatások és családi pótlék egyenlőtlenség-csökkentő hatása

A szegénységi profil elemzésekor láthattuk, hogy tavalyhoz képest leglényegesebb változás a gyermekek magas szegénységkockázata volt. Az átlag felét, illetve a legalsó kvintilis határát választva szegénységi küszöbnek 13-15 százalékpontos növekedést látunk a két-éves vagy annál fiatalabb gyermekek szegénységi rátájában, ami még az alacsony eset-szám figyelembevételével is jelentős változásnak mondható. Háromtól hatéves korig is növekszik a szegények aránya, az átlag felét véve szegénységi küszöbnek 17,8%-ról 23,8%-ra. A gyermekszegénység növekedését a szegénységi kockázatok további elemzése is megerősíti. Egyrészt növekedett a gyeden, illetve gyesen levők között a szegények aránya, 21,2%-ról 32%-ra. Szintén növekedést mutat a kettő vagy három, illetve annál több gyerekkel rendelkező háztartásokban élők között a szegények aránya, és ugyanezt mutatja a háztartástípusonkénti elemzés is.

Ahogy az 1.3.1. sz. táblázatban is láthattuk, maguk a különböző szociális és társadalombiztosítási jövedelmek is egyenlőtlenül oszlanak el a háztartások között. Összességében azonban ezek a transzferek csökkentik az összes jövedelemeloszlásában mutatkozó egyenlőtlenségeket, hiszen a szociálpolitika céljaival összhangban azok részesülnek belőle nagyobb arányban, akik piaci jövedelemszerző képessége alacsonyabb. 1.3.8. sz. táblázatunk az egyes társadalmi jövedelmek kumulált rétegeloszlását mutatja, azt, hogy a háztartási ekvivalens jövedelmek alapján képzett jövedelmi tizedek az egyes támogatási fajtáknak hány százalékát kapják. Látható, hogy a családi pótlék esetén kismértékű változás figyelhető csak meg a rétegeloszlás tekintetében. A háztartási ekvivalens jövedelem alapján képzett legalacsonyabb jövedelmű két tized 28,2%-át kapja a családi pótléknak 1998/99-ben, míg egy évvel korábban 32,5%-ában részesült ugyanez a réteg. Az anyasági támogatásoknál a legjelentősebb változás az, hogy növekvő részük jut a legszegényebb két tizedre. Míg az 1997 áprilisától 1998 márciusáig tartó időszakban a jövedelmek alapján a legszegényebb húsz százalék kapta az anyasági támogatások 31%-át, addig az 1998 márciusától 1999 áprilisáig tartó időszakban az ilyen transzferek 38%-a jutott a háztartások legalacsonyabb jövedelemmel rendelkező ötödének. Ez elvileg kétféle folyamatnak lehet a következménye, lehetséges, hogy egyre több kisgyermeket nevelő család csúszik a szegénységi küszöb alá, illetve az is megtörténhet, hogy eleve a szegénységi küszöb alatt élő háztartásban születik gyerek. Nyilvánvaló, hogy a szociálpolitika változása, régi támogatási, segélyezési formák megszűnése, újabbak megjelenése, illetve a támogatások odaítélésével kapcsolatos szabályozás módosulása (pl. egyre erősebben jövedelemfüggő lesz azok kiosztása) minden más demográfiai, jövedelemdinamikai folyamat mellett jelentős befolyást gyakorol.

Véleményünk szerint a szegénységi kockázatok elemzésénél látott növekvő gyermekszegénységben jelentős szerepet játszik a szociálpolitika változása. 1.3.9. sz. táblázatunkból az látható, hogy azon háztartások csoportjában, ahol három éves vagy annál fiatalabb a legkisebb gyermek, ott jelentősen, 20,9%-ról 5,1%-ra csökkent a gyedben részesülők aránya. Ezzel ellentétes irányba ható folyamat, hogy ugyanakkor növekedett a gyermeknevelési támogatásban részesülő háztartások aránya. Azok között a háztartások között, akiknek legkisebb gyermekük három éves vagy fiatalabb 15,6%-ról 21%-ra, a négy és hat éves kor közötti kisgyermekkel rendelkező háztartások között pedig 17,0%-ról 24,6%-ra emelkedett az ilyen típusú támogatást kapók aránya. Szintén növekedett, különösen azon háztartások között,

ahol hét és tizennégy év közötti a legfiatalabb gyerek, a családi pótlékban részesülők aránya.

Ezekből az adatokból összefoglalóan a következő kép rajzolódik ki. A vizsgált periódus, az 1998 háromnegyede és az 1999-es év első harmada, pontosan a családpolitikai váltás időszaka volt, már és még nem működtek bizonyos instrumentumok. Az időszak során történt a családi pótlék rendszerének visszaállítása, valamint már belenyúlik ebbe az időszakba az adókedvezmények kiterjesztése is. Ugyanakkor ebben az időszakban még nem került sor a gyed visszaállítására. Ezek az intézkedések együttesen emelték a gyermekek, a gyeden levők és a fiatalabb háztartásfőjű háztartások szegénységi kockázatát. Ezen a családi pótlék rendszerének visszaállítása önmagában nem segített, hiszen a családi pótlék értéke érdemben nem emelkedett, az adókedvezmények rendszere pedig csak részben hatásos és csak 1999-ben érvényesíthető.

1.3.6. Az időskorúak helye a jövedelemeloszlásban

A hatvan éves, illetve annál idősebb népességnek a jövedelemeloszlásban elfoglalt helyét vizsgáljuk ebben a részben, elsősorban az aktív korú, tehát 18 és 59 év közötti népességgel összehasonlítva. Az 1.3.10. sz. táblázat a teljes népesség, illetve az összehasonlított két résznépesség esetében mutatja a háztartási ekvivalens jövedelem alapján képzett jövedelmi tizedek átlagos és maximális jövedelmeit, az átlagok alapján képzett decilis-arányokat, valamint a legfőbb aggregált jövedelemegyenlőtlenségi mutatókat. A tavalyihoz hasonlóan tíz százalékos különbség figyelhető meg az aktív korú és az időskorú népesség átlagos ekvivalens jövedelmei között. Az időskorúak esetében az átlagos jövedelem 434 354 Ft, ami a teljes népességre jellemző 453 213 Ft-os értéknél némileg kisebb, míg az aktív korúak esetében némileg az átlagnál magasabb a jövedelem. Emellett az is megfigyelhető, hogy az időskorúak esetében kevésbé egyenlőtlen a jövedelmek eloszlása, mint az aktív korúak, illetve a teljes népesség esetében. A legfelső és a legalsó decilis jövedelmeinek aránya 4,0 a hatvan éven felüliek esetében, az aktív korúaknál viszont 7,3-szor nagyobb jövedelemmel rendelkeznek a jövedelemeloszlás „tetején” levők, mint a legszegényebb tized². Az aggregált jövedelemegyenlőtlenségi mérőszámok is mutatják ezt az eltérést. A Gini együttható értéke 21% az időskorúak esetében, szemben az aktívaknál megfigyelhető 29%-os értékkel. Az MLD³, az Atkinson⁴ és a négyzetes variációs együttható (SCV)⁵ értéke pedig nagyjából kétszerese a 18 és 60 közöttiekénél, mint az idősek esetében. Az 1.3.11. sz. táblázat az egyes jövedelemtípusok rétegeloszlását mutatja a vizsgált népességcsoportokban. Látható, hogy mindegyik csoportban a transzferjövedelmek eloszlása mutatja a legkisebb egyenlőtlenséget. Az időskorúak legszegényebb tíz százaléka az időskorúaknak juttatott transzferjövedelmek 6,1%-át kapja, míg a legfelső decilis 12,3%-ot kap. Ehhez képest a háztartásfő keresete eloszlásában sokkal nagyobb egyenlőtlenség mutatkozik. A legalsó decilis alig egy százalékát, a legfelső majdnem negyven százalékát viszi haza az időskorú népesség ilyen típusú jövedelmeinek. Ez azt is jelenti, hogy a nyugdíjasok között azok relatív helyzete a legjobb, akik munkajövedelmekkel is rendelkeznek. Ez azonban nem sokaknak adatik meg, az időskorúak összes jövedelmén belül mindössze 9% körüli a keresetek aránya, míg az aktív népesség esetében a jövedelmeknek 55%-a ilyen típusú. A tőkejövedelmek, illetve vállal-

² Ezek a decilis arányok az eltérő mérési koncepció következtében eltérnek az 1.1 fejezetben közöltektől. Ott a szerzők a háztartások egy főre jutó jövedelmei alapján számolták ezeket a mutatókat, ebben a tanulmányban viszont egyrészt a háztartások ekvivalens jövedelmeit vesszük alapul, másrészt azt minden háztartástaghoz hozzárendelve számítjuk a decilis-arányokat.

³ $MLD = (1/n) \sum \ln(\mu/y_i)$, ahol n a sokaság létszáma, és $i=1, \dots, n$, továbbá y_i az i -edik egyén jövedelme, és μ , a jövedelmek átlaga.

⁴ $Atkinson = 1 - \left\{ (1/n) \sum (y_i/\mu)^{1-a} \right\}^{1/(1-a)}$

⁵ $SCV = var(y_i)/\mu^2$, ahol a var a szórásnégyzetet jelöli, a többi jelölés az előző lábjegyzettel azonos.

kozói jövedelmek eloszlása a kereseteknél is egyenlőtlenebb, mindhárom népességcsoport esetében, és ezek részaránya némileg kisebb az összes jövedelmen belül az időskorúak között. A jövedelmeknek az időskorúak körében megfigyelhető kisebb szóródása összességében abból fakad, hogy az ő esetükben a legkevésbé egyenlőtlen eloszlású jövedelemtípus, a transzferek teszik ki a jövedelmek nagyobb részét. A jövedelem szerinti legalacsonyabb decilis esetében kilencven százalék feletti a transzferjövedelmek aránya, de a legfelsőbb tized esetében is 52,5% ez az arány, ahogy az 1.3.12. sz. táblázat mutatja. Természetesen az időskorúak esetében az öregségi nyugdíjak jelentik ezeknek a transzferjövedelmeknek a túlnyomó részét, amelyek megállapításába a jelenlegi felosztó-kirovó rendszerben erőteljesen belejátszik az újraelosztási szempont is. Az időskorúak jövedelemeloszlása tehát lényegesen kisebb szóródást mutat, mint a teljes népességé vagy az aktív korúaké. Ugyanezt mutatják az eloszlás alsó részét jellemző relatív szegénységi mutatók is. Az 1.3.13. sz. táblázat az egyes résznépességek mediánjainak arányában meghatározott szegénységi küszöb mellett mutatja az az alatti jövedelemmel rendelkezők, vagyis a szegények arányát. Láthatjuk, hogy bármely szegénységi küszöböt is tekintjük relatív szegénységi definíciónk alapjának, minden esetben kisebb a szegények aránya az időskorúak esetében. A medián felét véve küszöbértéknek a hatvan éven felülieknek csak 2,3%-a rendelkezik ilyen alacsony jövedelemmel, míg az aktív korúaknál 9,3% rendelkezik a medián fele alatti jövedelemmel, és a teljes népességre 8%-os arány jellemző. Ugyancsak kisebb az időskorúak esetében a szegénység „mélysége”: a szegénységi küszöbtől való átlagos eltérést mutató szegénységi rés-arány értéke csak 14,59 a hatvan éven felüliek körében, míg az aktív korúaknál 24,48-as értéket becsültünk. A szegények jövedelmi egyenlőtlensége már nem tér el ilyen mértékben a két vizsgált résznépességben 13%-os Gini-értéket figyelhetünk meg az aktív korúak esetében, az idősebbeknél pedig 10%-os értéket mértünk.

Összességében azt állapíthatjuk meg, hogy, amint az a 1.3.14. sz. táblázatunkban is látszik, a nyugdíjas korúak a teljes népességen belüli 20,8%-os arányuknál nagyobb, harminc százalék körüli arányban vannak jelen a jövedelemeloszlás három középső decilisében. A jövedelemeloszlás legalsó és legfelső húsz százalékában ugyanakkor alulreprezentáltak a népességnek ez a része. Az évtized elejéhez képest az időskorú népesség relatív jövedelmi helyzetének javulását látjuk, hiszen az 1991/92-es évben 14,8%-os népességbeli arányuknál nagyobb részben a háztartási ekvivalens jövedelem szerinti alsó három tizedben voltak megtalálhatók, míg a hatodik decilistől fölfelé alulreprezentáltak volt a nyugdíjas népesség. Ezzel párhuzamosan az aktív korúak részaránya nőtt meg jelentősebben az alsó decilisekben. Míg az évtized elején a legalsó decilisbe tartozóknak csak a fele volt aktív korú, addig az évtized végére hatvan százalék körüli lett ez az arány.

1.3.1. sz. táblázat**A háztartási jövedelmek egyenlőtlenségei 1992-1999, Gini mutatók, %**

	1991 /92	1992 /93	1993 /94	1994 /95	1995 /96	1996 /97	1997 /98	1998 /99
Piaci jövedelmek	46,56	47,07	49,93	50,64	50,12	51,64	52,64	53,73
Egyéb nem állami	64,33	68,72	71,90	68,89	65,84	67,82	70,81	75,81
Újraelosztás előtti jövedelmek	47,17	47,96	50,45	51,01	50,41	52,22	54,06	55,64
Szociális jövedelmek	37,27	35,61	36,57	36,66	37,91	40,1	40,76	45,11
Társadalombiztosítási jövedelmek	31,79	35,23	35,39	36,11	37,89	36,7	37,57	39,78
Újraelosztás előtti+szociális jövedelmek	45,12	45,55	47,89	48,70	48,42	50,0	51,21	53,72
Összes háztartási jövedelmek	29,50	27,75	29,47	31,62	30,85	30,85	32,00	34,32

Forrás: 1992-1997 MHP, 1998 Monitor

Megjegyzés: a táblázatban a Gini értékek mindig a háztartások egy fogyasztási egységre jutó, nem nulla jövedelmeinek koncentrációját mutatják

1.3.2. sz. táblázat
A szegénységi mérőszámok trendjei, 1992–1999

Évek	Szegénységi küszöb		
	az átlagjövedelem fele	a medián fele	kvintilis határ
	szegénységi ráta, százalék		
1991/92	12,8	10,2	20,0
1994/95	15,8	9,0	20,0
1995/96	18,3	12,8	20,0
1996/97	17,8	12,4	20,0
1997/98	12,8	9,1	20,0
1998/99	13,8	10,3	20,0
	szegénységi rés-arány, százalék		
1991/92	33,2	31,3	30,9
1994/95	29,0	33,4	27,9
1995/96	29,8	29,9	31,2
1996/97	31,1	32,6	30,8
1997/98	29,2	30,7	27,8
1998/99	27,6	25,3	26,7
	szegénységi deficit a nem szegények jövedelméhez viszonyítva, százalék		
1991/92	2,2	1,4	3,8
1994/95	2,3	1,3	3,1
1995/96	2,8	1,7	3,4
1996/97	3,0	1,8	3,5
1997/98	2,0	1,3	3,6
1998/99	2,0	1,2	3,3
	Sen index * 1000		
1991/92	59,7	46,5	88,4
1994/95	66,3	42,2	81,8
1995/96	77,8	55,7	87,5
1996/97	78,0	55,8	87,5
1997/98	53,8	39,5	80,5
1998/99	52,4	36,7	75,8
	FGT(2) * 100		
1991/92	2,16	1,66	3,05
1994/95	2,20	1,51	2,62
1995/96	2,60	1,90	2,97
1996/97	2,64	1,93	2,94
1997/98	1,76	1,31	2,54
1998/99	1,52	1,01	2,21

Forrás: 1992-1997 MHP, 1998 Monitor

Megjegyzés: szegénységi ráta: $H=p/n$

szegénységi rés-arány: $I=1/p*\sum_{i=1,p}((k-y_i)/k)$

szegénységi deficit/jövedelem arány: $\sum_{i=1,p}k-y_i / \sum_{i=p,n}y_i$

Sen-index: $P_s=H(I+(1-I)G_p)$

FGT index: $P_{FGT}=1/n\sum_{i=1,p}((k-y_i)/k)^\alpha$ ahol p a szegények száma, n a teljes népesség, y_i a jövedelem, k a szegénységi küszöb, G_p a szegények közötti egyenlőtlenség Gini mutatóval mérve, α a számítási paraméter ($\alpha \geq 0$).

1.3.3. sz. táblázat

Szegénységi ráták a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban, 1997/98-ban és 1998/99-ben (százalék)

	1997/98			1998/99			1998/99
	Évben						
	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	
	szegénységi küszöböket alkalmazva						N=
	Életkor						
0-2	14,0	16,3	28,7	18,5	31,5	39,5	124
3-6	13,7	17,8	29,4	14,9	23,8	31,1	235
7-14	14,4	20,1	31,7	13,5	20,1	31,0	452
15-19	13,8	18,6	28,1	8,1	14,8	24,7	371
20-29	6,2	9,0	16,0	11,7	16,4	21,1	836
30-39	8,6	12,8	24,4	8,4	12,3	21,0	634
40-49	9,1	13,4	20,6	7,1	5,9	19,4	818
50-59	5,8	7,7	15,0	5,9	9,7	16,8	734
60-69	2,0	4,3	9,7	1,7	3,9	11,0	589
70+	3,8	5,6	14,3	2,9	4,3	11,2	581
	Iskolai végzettség						
0-7 osztály	10,5	15,7	27,8	11,5	17,2	27,1	546
8 osztály	10,9	14,8	25,1	9,6	15,7	25,1	1229
szakmunkásképző	4,8	8,4	16,1	6,1	9,5	16,6	1120
középiskola	2,7	4,8	9,4	4,3	7,0	11,9	1096
egyetem, főiskola	2,7	3,6	6,3	0,6	1,6	2,8	493
	Gazdasági aktivitás						
alkalmazott	2,3	4,2	9,7	3,0	5,6	10,0	1587
vállalkozó	1,1	1,7	8,0	2,3	4,5	8,1	222
alkalmi munkás	23,3	25,4	39,0	24,2	27,3	36,4	33
nyugdíj mellett dolgozó	0,0	0,0	3,3	2,9	2,9	2,9	68
gyes-gyed-en levő	16,1	21,2	35,3	20,5	31,9	40,4	161
munkanélküli	15,3	24,7	37,9	24,4	32,4	43,3	254
nyugdíjas	4,6	7,0	15,1	4,0	7,0	15,7	1569
eltartott	17,4	23,6	34,4	13,6	21,0	29,8	605
	Településtípus						
község	11,1	14,7	25,7	10,9	16,0	24,8	2007
város	6,5	10,6	18,6	5,7	10,5	19,3	1288
megyeszékhely	6,4	9,6	17,7	7,1	11,3	18,0	1059
főváros	5,2	7,3	12,1	6,1	9,9	13,6	1021
Együtt	8,0	11,4	20,0	12,6	8,0	20,0	5375

Forrás: 1998 Monitor

Megjegyzés: szegénységi határokat az ekvivalens ($e=0,73$) jövedelem alapján számítottuk.

1.3.3. sz. táblázat folytatása

Szegénységi ráták a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban 1997/98-ban és 1998/99-ben (százalék)

	1997/98			1998/99			1998/99
	évben						
	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	medián fele	átlag fele	Kvintilis határ	
	szegénységi küszöbököt alkalmazva						N=
	Régió						
Budapest	5,2	7,3	12,1	6,1	9,9	13,6	1022
Észak-Dunántúl	4,9	8,0	14,9	4,5	8,7	14,3	1190
Dél-Dunántúl	9,4	12,0	19,8	8,7	14,7	22,7	573
Észak- és Közép-Alföld	8,4	13,1	25,4	8,5	12,3	19,3	1386
Észak- és Kelet-Magyarország	11,1	14,5	23,6	12,0	18,1	30,6	1205
	Háztartásfő életkora						
-29	9,3	12,5	24,0	17,3	24,4	31,0	652
30-39	10,0	14,8	25,5	10,8	14,8	23,0	1122
40-49	11,6	15,5	24,2	7,7	13,6	21,1	1420
50-59	5,2	7,6	14,3	5,3	9,9	17,1	1094
60-69	3,8	6,3	12,4	2,3	5,4	12,6	573
70+	3,8	5,9	15,1	2,7	3,9	10,9	516
	Háztartásnagyság						
1 fő	6,7	9,4	19,4	7,4	10,7	20,4	485
2 fő	5,2	8,3	15,2	5,7	8,3	13,4	1126
3 fő	4,3	8,6	16,3	4,4	7,6	15,3	1258
4 fő	6,8	9,7	18,4	7,3	11,9	19,5	1458
5 fő	10,4	13,7	29,4	9,7	14,6	24,3	609
6+ fő	26,5	30,8	34,0	25,0	39,5	45,2	440
	Gyermekek száma						
0	3,7	5,9	12,9	4,3	7,2	13,2	2714
1	8,4	13,4	19,9	7,3	11,9	19,1	1187
2	8,1	10,7	22,7	11,5	14,9	24,3	989
3+	29,2	36,9	50,6	22,8	40,5	51,3	487
	Háztartástípus						
Egyszemélyes	6,7	9,4	19,3	7,4	10,7	20,4	485
Pár	3,2	4,7	11,5	2,2	4,8	8,5	836
Pár 1 gyermekkel	2,9	8,5	18,8	6,7	13,0	18,9	433
Pár 2 gyermekkel	5,6	8,5	21,3	9,9	13,6	23,4	659
Pár 3 gyermekkel	16,8	23,1	45,2	15,8	27,3	43,1	209
Pár 4+ gyermekkel	51,7	71,9	78,7	9,2	52,3	62,0	108
Egyedüli szülő gyermekkel	23,4	33,3	44,8	26,0	32,5	48,0	123
Más háztartás gyermekkel	13,0	15,5	21,3	12,5	16,5	23,5	1126
Egyéb háztartás	3,0	5,7	11,9	4,5	7,2	13,4	1396
Együtt	8,0	11,4	20,0	12,6	8,0	20,0	5375

Forrás: 1998 Monitor

Megjegyzés: szegénységi határokat az ekvivalens ($e=0,73$) jövedelem alapján számítottuk.

1.3.3. sz. táblázat folytatása

Szegénységi ráták a különböző társadalmi-demográfiai csoportokban 1997/98-ban és 1998/99-ben (százalék)

	1997/98			1998/99			1998/99
	Évben						
	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	medián fele	átlag fele	kvintilis határ	
	szegénységi küszöböket alkalmazva						N=
	A háztartásfő gazdasági aktivitása						
Alkalmazott	3,3	6,2	13,9	3,7	7,1	13,1	2513
Vállalkozó	2,2	3,1	9,9	2,8	3,4	8,0	465
Alkalmi munkás	19,8	23,6	37,1	21,7	21,7	32,6	46
Nyugdíj mellett dolgozó	0,0	0,0	0,0	1,4	1,4	1,4	74
Gyes-gyeden levő	23,9	32,6	73,9	51,2	70,0	80,0	40
Munkanélküli	21,8	36,0	43,4	35,7	45,8	56,0	384
Nyugdíjas	6,4	9,4	19,0	4,6	9,0	18,9	1622
Eltartott	47,0	52,4	62,9	33,6	52,6	60,0	229
	Aktív háztartásfő foglalkozása						
Vállalkozó	2,2	3,1	9,0	4,1	6,1	11,9	605
Felső-, középvezető	0,0	0,9	4,1	0,0	1,4	1,4	293
Alsó- és művezető	0,0	0,0	2,7	2,0	2,0	5,0	301
Értelmiségi	1,8	3,7	5,9	4,7	4,7	5,1	215
Irodai	3,3	5,7	7,7	6,0	9,8	13,2	470
Szakmunkás	0,7	3,8	13,2	5,7	9,4	17,6	1568
Betanított és segédmunkás	6,1	11,6	24,8	14,3	22,1	32,5	1382
Mg. Fizikai	25,9	25,9	36,5	7,7	12,7	25,5	377
	Aktívak száma						
0	16,8	21,7	31,5	17,2	23,9	33,8	1546
1	6,7	11,9	23,6	7,0	14,0	25,4	1540
2	4,1	5,5	11,8	2,4	4,3	7,7	1787
3+	0,0	0,0	3,3	2,0	2,8	4,4	501
	Nyugdíjasok száma						
0	9,2	13,3	22,5	9,3	15,2	21,0	2647
1	9,3	12,9	23,1	9,9	13,1	23,7	1536
2+	3,3	4,6	9,5	2,4	6,1	12,8	1191
	Etnikum						
Cigány	42,9	48,9	62,5	49,0	60,2	68,9	252
Nem cigány	5,8	9,0	17,3	6,0	10,3	17,6	5125
Együtt	8,0	11,4	20,0	12,6	8,0	20,0	5375

Forrás: 1998 Monitor

Megjegyzés: szegénységi határokat az ekvivalens ($e=0,73$) jövedelem alapján számítottuk.

1.3.4. sz. táblázat

Modell a legalsó kvintilisbe kerülés előrejelzésére (logisztikus regressziós modell eredménytáblája. Magyarázandó: az alsó kvintilisbe kerülés valószínűsége, 1: szegény, 0: nem szegény)

VÁLTOZÓ	REGRESSZIÓS EGYÜTTHATÓ	MAGYARÁZOTT SZÓRÁS	ESÉLYRÁTA (EXP(B))
A megkérdezett kora (tízéves életkori kohorszok, nyolc kategória)	-0,92	-0,09	0,40
A háztartásfő iskolai végzettsége (0: semmi, 1: kevesebb, mint nyolc általános, 2: nyolc általános, 3: szakmunkás-képző, 4: középiskola, 5: főiskola, egyetem)	-0,44	-0,13	0,65
A háztartás lakhelyének településtípusa (1: község, 2: város, 3: megyeszékhely, 4: főváros)	-0,12	-0,04	0,89
Háztartáslétszám	-0,30	-0,09	0,74
A háztartásban élő 18 év alatti gyermekek száma	0,86	0,20	2,37
Munkaerőpiaci státus (a foglalkoztatottakhoz képest):		0,27	
Munkanélküli	2,17	0,22	8,76
Nyugdíjas	0,82	0,10	2,27
Inaktív	2,23	0,19	9,29
A háztartásfő etnikai hovatartozása (1: cigány, 0: nem cigány)	1,50	0,11	4,50
A kérdezett neme (1: férfi, 0: nő)	ns	ns	ns
Konstans	0,42		
- 2 log likelihood	4090,22		
modell khi2	1231,95		
Helytállóan előrejelzett esetek aránya	83,08%		

1.3.5. sz. táblázat

Szegénységi ráták jóléti támogatásokkal és azok nélkül (százalék)

	Ft küszöb	Összes jöve- delem	Családi pót- lék nélkül	Munkanélküli segély nélkül	Nyugdíj nél- kül	Segély nélkül
Szegénységi küszöb: átlag fele						
1991/92	55 910	12,5	18,1	14,7	28,1	13,2
1992/93	71 805	10,4	14,1	12,9	33,5	11,3
1993/94	82 600	11,8	16,5	15,3	36,8	12,6
1994/95	95 758	15,6	22,6	17,0	34,4	16,2
1995/96	106 919	18,0	22,7	19,8	36,4	18,4
1996/97	118 532	17,8	21,8	18,7	44,0	18,8
1997/98	137 080	12,8	15,9	14,3	37,3	14,1
1998/99	170 863	13,8	17,2	14,7	39,0	14,7
Szegénységi küszöb: medián fele						
1991/92	49 000	10,2	13,7	11,9	25,1	10,8
1992/93	61 050	6,6	10,2	9,1	28,0	7,3
1993/94	69 823	7,3	11,6	9,7	30,8	8,0
1994/95	79 803	9,0	14,8	10,8	26,7	9,5
1995/96	92 350	12,7	18,0	14,3	29,9	13,3
1996/97	102 750	12,4	16,5	13,4	37,2	13,6
1997/98	120 567	9,1	12,4	10,8	32,9	10,3
1998/99	149 500	10,3	12,5	11,0	34,0	11,1
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis						
1991/92	66 502	20,0	27,1	22,3	40,6	20,9
1992/93	88 586	20,0	25,9	22,7	49,4	20,8
1993/94	97 840	20,0	24,6	22,4	49,6	20,8
1994/95	103 600	20,0	27,0	21,9	43,4	20,9
1995/96	112 800	20,0	25,6	22,1	43,1	20,4
1996/97	124 600	20,0	23,5	21,2	46,4	20,9
1997/98	160 544	20,0	24,1	22,1	45,6	21,5
1998/99	194 161	20,0	25,1	21,4	44,6	21,0

Forrás: 1992-1997 MHP, 1998 Monitor

Megjegyzés: egy főre jutó jövedelem alapján.

1.3.6. sz. táblázat

Az egyes támogatások szegénységcsökkentő hatása: az adott támogatás nélkül kialakuló szegénységi ráta aránya a támogatás esetén meglévő szegénységi rátához (százalék)

Év	Családi pótlék	Munkanélküli segély	Nyugdíj	Segély
Szegénységi küszöb: átlag fele				
1991/92	145	118	225	106
1992/93	136	124	322	109
1993/94	140	130	312	107
1994/95	145	109	221	104
1995/96	126	110	202	102
1996/97	122	105	247	105
1997/98	124	112	290	110
1998/99	124	107	282	107
Szegénységi küszöb: medián fele				
1991/92	134	117	246	106
1992/93	155	138	424	111
1993/94	159	133	422	110
1994/95	164	120	297	106
1995/96	142	113	235	105
1996/97	133	108	299	110
1997/98	136	118	361	114
1998/99	121	107	328	107
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis				
1991/92	136	112	203	105
1992/93	130	114	247	104
1993/94	123	112	248	104
1994/95	135	110	217	105
1995/96	128	111	216	102
1996/97	117	106	231	104
1997/98	120	110	227	107
1998/99	125	107	222	105

Forrás: 1992-1997 MHP, 1998 Monitor

1.3.7. sz. táblázat

Az egyes támogatások szegénység csökkentő hatása: az adott támogatás nélkül kialakuló szegénységi indexek aránya a támogatás esetén meglévő szegénységi indexhez (százalék)

Év	Családi pótlék	Munkanélküli segély	Nyugdíj	segély
Sen-index				
Szegénységi küszöb: átlag fele				
1991/92	167	130	614	109
1995/96	153	115	550	109
1996/97	156	116	583	111
1997/98	142	118	544	114
1998/99	138	117	562	113
Szegénységi küszöb: medián fele				
1991/92	162	130	712	109
1995/96	158	114	677	111
1996/97	171	121	758	115
1997/98	152	122	674	116
1998/99	143	122	720	115
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis				
1991/92	151	121	470	107
1995/96	153	114	518	108
1996/97	149	115	534	110
1997/98	135	115	421	112
1998/99	134	113	433	110
FGT2-index				
Szegénységi küszöb: átlag fele				
1991/92	167	133	736	109
1995/96	168	115	683	111
1996/97	171	121	715	114
1997/98	160	124	990	118
1998/99	153	130	1100	119
Szegénységi küszöb: medián fele				
1991/92	175	138	894	110
1995/96	176	116	860	114
1996/97	186	125	897	117
1997/98	168	127	1240	120
1998/99	167	142	1540	124
Szegénységi küszöb: alsó kvintilis				
1991/92	159	128	572	108
1995/96	164	116	620	110
1996/97	165	116	646	114
1997/98	150	120	749	115
1998/99	144	122	824	115

Forrás: 1992-1997 MHP, 1998 Monitor

1.3.8. sz. táblázat

Az egyes társadalmi jövedelmek és az összes háztartási jövedelem kumulált megoszlása, a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi tizedekben (százalék)

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Nyugdíjak										
1991/92	5,9	16,2	28,3	40,0	52,7	63,9	74,1	82,1	92,3	100,0
1994/95	4,6	12,8	23,1	35,0	47,4	61,8	73,1	82,9	92,5	100,0
1997/98	4,4	11,6	21,0	31,4	44,1	56,5	69,2	80,3	91,2	100,0
1998/99	4,3	12,9	21,3	32,8	44,6	58,4	70,4	81,1	92,4	100,0
Munkanélküli járadék										
1991/92	13,6	24,1	35,7	46,8	55,3	63,1	78,6	89,2	94,4	100,0
1994/95	18,6	31,6	41,9	50,8	58,8	70,9	83,6	91,7	96,9	100,0
1997/98	21,1	38,9	55,0	64,1	71,5	77,6	84,7	92,3	97,9	100,0
1998/99	24,7	40,4	50,4	63,1	73,3	78,3	85,9	91,1	96,9	100,0
Anyasági támogatások										
1991/92	7,5	14,9	26,2	37,8	45,6	63,9	75,7	85,2	92,9	100,0
1994/95	14,9	29,2	39,7	49,1	62,8	69,3	79,9	86,6	93,3	100,0
1997/98	17,1	30,9	45,3	53,6	60,3	70,2	80,6	90,8	93,9	100,0
1998/9	27,3	38,1	47,2	53,8	66,1	69,9	83,0	88,4	96,6	100,0
Segélyek										
1991/92	9,2	21,3	29,2	37,0	51,9	63,0	76,9	81,1	85,4	100,0
1994/95	17,1	27,7	39,1	48,6	60,6	66,5	75,5	86,6	98,9	100,0
1997/98	13,2	23,9	37,8	47,8	51,5	58,1	75,8	83,9	95,5	100,0
1998/99	21,0	34,7	47,7	52,8	57,1	62,6	77,0	87,1	97,9	100,0
Családi pótlék										
1991/92	8,1	14,1	22,5	31,8	43,2	54,7	68,1	81,4	91,4	100,0
1994/95	13,2	24,6	34,1	42,4	53,4	63,9	73,2	82,5	92,1	100,0
1997/98	18,5	32,5	43,5	51,6	61,2	70,9	79,6	87,0	94,8	100,0
1998/99	15,2	28,2	41,7	52,0	61,8	69,7	78,2	87,3	96,1	100,0
Összes jövedelem										
1991/92	3,5	7,9	13,5	20,0	28,0	37,0	48,3	60,9	76,2	100,0
1994/95	3,5	8,6	14,1	20,3	28,1	36,8	46,9	59,0	74,2	100,0
1997/98	3,6	9,2	15,8	23,2	31,3	40,4	50,5	62,3	76,3	100,0
1998/99	3,6	9,0	15,4	22,6	30,5	39,4	49,4	60,6	74,7	100,0

Forrás: 1992-1997 MHP, 1998 Monitor

1.3.9. sz. táblázat.

A különböző családi támogatásokban részesülő háztartások aránya a legkisebb gyermek kora szerint csoportba sorolt háztartások között (%)

	Gyed		Gyes		Gyet		Családi pótlék	
	1997/98	1998/99	1997/98	1998/99	1997/98	1998/99	1997/98	1998/99
0-3 éves	20,9	5,1	64,9	68,2	15,6	21,0	65,3	67,9
4-6 éves	2,7	0,8	17,9	13,2	17,0	24,6	69,6	73,8
7-14 éves	0,4	0,4	1,6	0,9	12,6	16,1	64,0	76,3

1.3.10. sz. táblázat

Jövedelmi decilisek határai és átlagjövedelmei a teljes, az aktív korú és az nyugdíjas korú népességben

	Teljes népesség		18-60 év közötti népesség		60 éven felüli népesség	
	Decilis határ (Ft)	Átlag (Ft)	Decilis határ (Ft)	Átlag (Ft)	Decilis határ (Ft)	Átlag (Ft)
1	209 926	161 640	210 052	159 286	264 180	223 473
2	272 111	243 516	274 659	243 340	310 650	289 082
3	315 163	294 942	319 874	298 106	338 660	324 314
4	350 394	331 374	367 718	341 210	361 220	348 053
5	391 302	371 564	412 849	390 505	387 600	373 660
6	441 627	416 454	469 065	445 501	418 415	403 225
7	494 381	468 511	521 344	494 412	457 201	438 293
8	561 415	526 962	614 594	561 120	518 905	486 869
9	739 982	640 583	819 618	699 211	643 848	569 018
10	5 045 850	1 074 571	5 045 850	1 156 803	2 230 000	887 520
Átlag	453 213		479 014		434 354	
Medián	391 302		412 849		387 714	
P10/P1	6,7		7,3		4,0	
P5/P1	2,3		2,5		1,7	
P10/P5	2,9		3,0		2,4	
P8/P3	1,8		1,9		1,5	
SCV	0,3860		0,4188		0,2169	
Gini (%)	28,5		29,9		21,3	
MLD	0,1389		0,1530		0,0768	
Atkinson	0,0682		0,0744		0,0395	
N	5376		3237		1115	

Megjegyzés:

1. Jövedelmek éves, nettó (adózás utáni) ekvivalens háztartási jövedelmek.
2. Decilisek az éves, nettó (adózás utáni) ekvivalens háztartási jövedelmek alapján képeztük, minden részsokaságra külön-külön.
3. P10/P1: a legfelső és legalsó decilis átlagos jövedelmeinek aránya.
4. P5/P1: az ötödik és legalsó decilis átlagos jövedelmeinek aránya.
5. P10/P5: a legfelső és az ötödik decilis átlagos jövedelmeinek aránya.
6. $SCV = \text{var}(y_i) / \mu^2$, ahol a var a szórásnégyzetet jelöli, n a sokaság létszáma, $i=1 \dots n$, továbbá y_i az i-edik egyén jövedelme, és μ , a jövedelmek átlaga.
7. $Gini = \{ (2/\mu n^2) \sum y_i \cdot i - (n+1)/n \}$
8. $MLD = (1/n) \sum \ln(\mu/y_i)$,
9. $Atkinson = 1 - \{ (1/n) \sum (y_i/\mu)^{1-a} \}^{1/(1-a)}$, ahol $a \geq 0$ az egyenlőtlenség elleni averziót kifejező paraméter, a többi jelölés az előző lábjegyzettel azonos.

1.3.11. sz. táblázat

Az egyes jövedelemtípusok kumulált eloszlása a teljes, az aktív korú és a nyugdíjas korú népességben

Teljes népesség N=5376							
	Háztartásfő keresete	Társ keresete	Egyéb háztartástag keresete	Tőkejövedelmek	Vállalkozói jövedelmek	Transzferek	Összes jövedelem
1	1,1	1,0	0,7	3,3	2,4	6,8	3,6
2	4,7	5,6	4,2	6,7	5,6	16,0	8,9
3	10,1	9,1	9,3	11,7	11,0	25,6	15,5
4	15,9	14,3	12,7	14,7	16,4	37,1	22,7
5	22,7	22,7	23,3	17,5	22,4	48,4	31,0
6	31,2	29,5	33,1	23,2	28,4	60,6	40,2
7	41,8	43,2	44,1	28,9	37,0	71,7	50,5
8	52,5	57,4	60,5	39,4	47,4	81,4	62,1
9	67,4	73,3	85,6	53,1	64,6	91,8	76,2
10	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aktív korú (18 -60 év) népesség N=3237							
	Háztartásfő keresete	Társ keresete	Egyéb háztartástag keresete	Tőkejövedelmek	Vállalkozói jövedelmek	Transzferek	Összes jövedelem
1	0,9	0,9	0,6	2,7	2,4	9,2	3,3
2	3,9	5,0	3,8	5,5	5,4	20,8	8,4
3	9,0	9,2	8,6	10,1	11,5	31,0	14,6
4	15,9	15,6	13,8	13,3	16,8	41,7	21,8
5	23,9	23,0	27,2	16,0	22,6	51,7	29,9
6	32,7	33,8	36,2	21,9	29,6	63,5	39,3
7	41,8	45,5	48,4	28,6	36,9	74,4	49,5
8	53,7	58,0	67,6	40,8	49,8	83,3	61,3
9	68,1	75,9	87,3	54,2	66,6	92,6	75,8
10	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nyugdíjas korú (60-év) népesség N=1115							
	Háztartásfő keresete	Társ keresete	Egyéb háztartástag keresete	Tőkejövedelmek	Vállalkozói jövedelmek	Transzferek	Összes jövedelem
1	1,0	3,7	4,5	3,1	1,8	6,1	5,1
2	2,8	3,7	5,8	4,0	6,0	14,3	11,7
3	5,9	8,7	15,4	6,4	9,1	23,3	19,3
4	9,2	10,3	16,4	9,3	14,5	33,3	27,2
5	12,3	23,8	31,3	11,7	20,3	43,5	35,9
6	18,5	31,4	36,5	20,1	25,3	53,9	45,1
7	27,8	37,3	40,2	27,7	31,4	64,6	55,3
8	40,3	60,7	58,7	35,6	41,2	74,9	66,6
9	61,5	78,6	73,4	48,5	57,4	87,7	79,6
10	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Megjegyzés: Decilisek az éves, nettó (adózás utáni) ekvivalens háztartási jövedelmek alapján képeztük, minden részsokaságra külön-külön.

1.3.12. sz. táblázat

Az egyes decilisek jövedelem-szerkezete a teljes, az aktív korú és a nyugdíjas korú népességben

Teljes népesség N=5376							
	Háztartásfő keresete	Társ keresete	Egyéb háztartástag keresete	Tőkejövedelmek	Vállalkozói jövedelmek	Transzferek	Összesen
1	7,4	3,7	1,2	5,9	7,2	74,5	100,0
2	14,9	11,0	3,7	3,6	5,6	61,3	100,0
3	19,5	7,2	4,8	4,7	8,2	55,6	100,0
4	18,8	9,4	2,8	2,5	7,4	59,0	100,0
5	19,0	13,4	7,6	2,0	7,2	50,7	100,0
6	22,1	10,0	6,5	3,9	6,6	51,0	100,0
7	24,1	17,7	6,4	3,4	8,4	40,1	100,0
8	23,4	17,5	9,2	6,0	9,7	34,2	100,0
9	25,7	15,6	11,1	6,1	12,7	28,8	100,0
10	35,5	16,5	4,0	13,3	16,4	14,2	100,0
Össz.	24,3	13,8	6,2	6,3	10,4	39,0	100,0
Aktív korú népesség N=3237							
	Háztartásfő keresete	Társ keresete	Egyéb háztartástag keresete	Tőkejövedelmek	Vállalkozói jövedelmek	Transzferek	Összesen
1	7,5	4,3	1,5	5,2	7,9	73,7	100,0
2	15,8	12,7	4,9	3,3	6,2	57,1	100,0
3	23,6	11,0	6,4	4,8	10,7	43,4	100,0
4	28,0	14,9	6,0	2,8	8,3	40,0	100,0
5	28,1	15,1	13,8	2,2	7,8	33,1	100,0
6	27,0	19,0	8,0	4,1	8,4	33,6	100,0
7	26,9	19,9	10,5	4,4	8,3	30,0	100,0
8	29,3	17,7	13,6	6,7	12,3	20,4	100,0
9	29,8	21,3	11,8	6,2	13,3	17,8	100,0
10	40,2	17,5	4,6	12,9	16,2	8,6	100,0
Össz.	29,4	16,9	8,5	6,6	11,3	27,3	100,0
Nyugdíjas korú, N=1115							
	Háztartásfő keresete	Társ keresete	Egyéb háztartástag keresete	Tőkejövedelmek	Vállalkozói jövedelmek	Transzferek	Összesen
1	1,1	0,9	1,5	2,6	2,7	91,1	100,0
2	1,6	0,0	0,3	0,6	4,8	92,7	100,0
3	2,4	0,8	2,2	1,3	3,1	90,2	100,0
4	2,4	0,2	0,2	1,5	4,9	90,8	100,0
5	2,1	2,0	2,8	1,1	5,0	87,0	100,0
6	4,0	1,1	1,0	3,9	4,1	85,9	100,0
7	5,7	0,8	0,7	3,4	4,8	84,6	100,0
8	7,2	2,9	3,0	3,3	7,3	76,2	100,0
9	9,5	1,7	1,9	4,1	9,3	73,4	100,0
10	12,8	1,6	2,5	12,3	18,2	52,5	100,0
Össz.	6,1	1,3	1,8	4,4	7,9	78,5	100,0

Megjegyzés: Decilisek az éves, nettó (adózás utáni) ekvivalens háztartási jövedelmek alapján képeztük, minden részsokaságra külön-külön.

1.3.13. sz. táblázat

Relatív szegénységi mutatók a teljes, az aktív korú és a nyugdíjas korú népességben

Szegénységi küszöb: az adott résznépesség mediánjainak %-a	Szegénységi mutató	Teljes né- pesség	Aktív korú népesség	Nyugdíjas korú népesség
Medián 60%-a	Szegénységi ráta	13,7	15,7	4,2
Medián 50%-a	Szegénységi ráta	8,0	9,3	2,3
	Szegénységi rés-arány	22,8	24,5	14,6
	100*Gini	0,12	0,13	0,10
Medián 40%-a	Szegénységi ráta	4,0	5,1	0,6
Medián 30%-a	Szegénységi ráta	1,3	1,8	0,2
Szegénységi küszöb: a teljes népesség mediánjának %-a	Szegénységi mutató	Teljes né- pesség	Aktív korú népesség	Nyugdíjas korú népesség
Medián 60%-a	Szegénységi ráta	13,7	14,1	4,5
Medián 50%-a	Szegénységi ráta	8,0	8,3	2,3
	Szegénységi rés-arány	22,8	23,3	15,4
	100*Gini	0,12	0,12	0,10
Medián 40%-a	Szegénységi ráta	4,0	4,3	0,6
Medián 30%-a	Szegénységi ráta	1,3	1,4	0,2

1.3.14. sz. táblázat

Az egyes jövedelmi decilisek megoszlása népességcsoportok szerint

	1991/92				1998/99			
	Gyermek	Aktív korú	Időskorú	N	Gyermek	Aktív korú	Időskorú	N
1	33,6	50,7	15,7	578	33,5	60,0	6,5	537
2	20,5	53,3	26,2	580	25,7	58,3	16,0	537
3	24,7	50,9	24,5	580	22,8	54,7	22,4	539
4	27,0	56,2	16,8	578	20,6	48,2	31,2	535
5	22,9	59,0	18,1	581	18,1	51,4	30,5	541
6	26,6	62,9	10,5	579	13,1	54,9	32,1	536
7	25,3	65,0	9,7	580	16,9	64,3	18,8	538
8	25,1	67,6	7,3	578	14,2	66,4	19,4	535
9	20,0	70,9	9,1	580	13,4	69,1	17,5	537
10	19,5	71,6	9,0	580	12,0	75,0	13,0	540
Összesen	24,5	60,8	14,7		19,0	60,2	20,8	
N	1420	3523	851	5794	1023	3237	1115	5375

1.4. A munkakeresés jellemzői (Nagy Gyula)

Ebben a fejezetben először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen módszerek segítségével keresnek munkát az állásnélküliek, majd az elhelyezkedni kívánók bérigényeit elemezzük.

Az összes válaszadó 57 százaléka nem rendelkezik állással.¹ Ez az arány a teljes 16 éves és idősebb népességre vonatkozik. A 16 év és az öregségi nyugdíjkorhatár – férfiaknál 60, nőknél 55 év – közé eső népességben belül az állással nem rendelkezők aránya jóval alacsonyabb, 40 százalék. Az összes állásban nem lévő csaknem egy-negyede (24 százalék) szeretne elhelyezkedni, a férfiak 29, a nők 20 százaléka. A nyugdíjkor alatti nem dolgozó válaszadók közül természetesen jóval magasabb, 44 százalék az elhelyezkedni kívánók aránya. E csoportban a két nem között nincs nagy különbség az elhelyezkedni szándékozók arányában: a férfiak 45, a nők 43 százaléka szeretne állást vállalni.

Az elhelyezkedni kívánó állásnélküliek 63 százaléka keres munkát, a férfiak 67, a nők 59 százaléka. Ők azok az állásnélküliek, akik nagy többsége a szokásos statisztikai fogalmak szerint munkanélkülinek számítana.²

Az 1.4.1. sz. táblázatban azt foglaltuk össze, hogy az állásnélküliek milyen módszereket használnak a munkakereséshez. Hatféle konkrét információforrást soroltunk fel a kérdőívben: az állami munkaközvetítőt, szakszervezeti vagy magán munkaközvetítőt, a hirdetések, személyes kapcsolatokon keresztül történő tájékozódást (rokonok, barátok, ismerősök) és a munkáltatóknál történő közvetlen érdeklődést. Egy válaszadó három keresési módszert nevezhetett meg. Tipikus esetben az emberek egyidőben többféle keresési módszerrel is próbálkoznak: mint az 1.4.1. sz. táblázat alján látható, csak 37 százalékuk hagyatkozik egy módszerre, 30 százalékuk két, 33 százalékuk pedig három módszert is alkalmaz párhuzamosan. A férfiak 65 százaléka próbálkozik többféle módszerrel, a nők esetében ez az arány valamelyest kisebb, 61 százalék.

A legtöbben (60 százalék) hirdetések útján informálódnak a munkalehetőségekről. Ennél nem sokkal alacsonyabb (55 százalék) azoknak az álláskeresőknek az aránya, akik személyes kapcsolatok felhasználásával keresnek munkát. A harmadik helyen szerepel az állami munkaközvetítő igénybevétele (43 százalékkal), ennél is jóval kevesebben (27 százalék) keresik fel közvetlenül a potenciális munkaadókat. A nem állami munkaközvetítőknek igen csekély szerepük van az álláskeresésben (3 százalék).

A férfiak és nők által használt munkakeresési módszerek némileg eltérőek. Mivel a férfiak átlagosan több módszert említettek, mint a nők, a nemek közötti különbségeket az egyes módszereket alkalmazó válaszadók arányainak összehasonlítása helyett az említések megoszlása alapján célszerű vizsgálni (az 1.4.1. sz. táblázat középső része). Látható, hogy bár az egyes módszerek sorrendje mindkét nem esetében azonos, a férfiakra inkább jellemző, hogy az állami munkaközvetítőn keresztül próbálnak állás-hoz jutni, a nők között pedig többen vannak, akik hirdetések útján tájékozódnak. Különbséget jelent még, hogy a nők gyakrabban fordulnak nem állami munkaközvetítőhöz.

¹ A fejezetben súlyozással számított adatokat közlünk.

² A statisztikai sztenderdek szerint a munkakeresésen kívül az ún. készenlét is kritériuma a munkanélkülivé minősítésnek. (A készenlét azt jelenti, hogy a munkát kereső személy képes rövid időn belül munkába állni.) Megjegyezzük továbbá, hogy a statisztikai gyakorlatban az alkalmi munkát végző állásnélküliek, mégha keresnek is munkát és munkába is tudnának lépni, nem munkanélkülinek, hanem foglalkoztatottnak minősülnek. A statisztikai definíció legfontosabb eleme mindazonáltal a munkakeresés kritériuma.

Az állami munkaközvetítő nagyobb szerepe a férfiak munkakeresésében összefügghet alacsonyabb iskolai végzettségükkel. (Az álláskereső férfiak között 17 százalék, a nők között 28 százalék a legalább középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya. Jellemző továbbá, hogy a férfiaknál némileg magasabb az általános iskolát el nem végeztek aránya, mint a nők között: 6 és 4 százalék.) A magasabb képzettségi igényt támasztó, jobb feltételeket biztosító álláslehetőséget ugyanis általában kisebb valószínűséggel lehet az állami munkaközvetítőn keresztül felkutatni, mint az alacsonyabb képzettséget igénylő, rosszabb minőségű állásokat. Ilyen értelemben az állami munkaközvetítő igénybevételét szokás a munkaerő-piaci hátrány megnyilvánulásának is tekinteni. De egy másik ok is közrejátszhat, mégpedig hogy a férfiak – elsősorban mert magasabb közöttük a foglalkoztatottság – nagyobb eséllyel szereznek jogosultságot munkanélküli ellátásra. Az ellátás igénybevételének ugyanis feltétele a munkaügyi központnál történő regisztráció, és ez a körülmény akkor is növelheti az állami munkaközvetítő álláskeresési módszerként történő említésének valószínűségét, ha segélyben részesülő elsődlegesen nem is álláskeresési szándékkal keresi fel a munkaközvetítőt. (Adataink szerint 1999. márciusában az álláskereső férfiak 36 százaléka, a nők 22 százaléka részesült munkanélküli ellátásban – munkanélküli járadékban vagy tartós munkanélküliek jövedelempótló támogatásában.)

Mivel a Monitor adatfelvétel nem longitudinális, nem rendelkezünk információval arról, hogy a megfigyelt állásnélküliek esetében az egyes álláskeresési módszerek alkalmazása milyen mértékben vezet sikerre. Azt azonban tudjuk, hogy a mintában szereplő foglalkoztatottak milyen információforrás segítségével jutottak állásukhoz, és ez sokat elárul az álláskeresési módszerek eredményességéről. A 1.4.2. sz. táblázatban azt foglaltuk össze, honnan hallottak jelenlegi állásukról azok, akik a megkérdezés időpontjában dolgoztak. Itt az információs csatornák egészen más rangsorát találjuk, mint a 1.4.2. sz. táblázatban a munkakeresésnél. Az elhelyezkedésben (a munkahely megtalálásában) kimagaslóan nagy szerepe van a személyes ismeretségnek: a munkában állók fele (49 százalék) így került munkahelyére. Egyötöd esetében a munkaadók közvetlen megkeresése vezetett sikerhez, a foglalkoztatottak mintegy egytizede (12 százalék) pedig úgy jutott munkához, hogy saját vállalkozást alapított. Hirdetésen keresztül 8 százalék került kapcsolatba munkahelyével, munkaközvetítő segítségével pedig mindössze 3 százalék. Az elhelyezkedésben tehát a személyes kapcsolatoknak, az ismerősöknek jóval nagyobb, a munkaközvetítőnek pedig sokszorosan kisebb szerep jut, mint az álláskeresésben. A többi információforrás közül a kereséshez képest az elhelyezkedésben viszonylag fontosabbnak bizonyul még az a munkáltatók közvetlen megkeresése és kevésbé fontosnak a hirdetésekkel történő tájékoztató.

Lényegében nem változik a kép, ha a vizsgálódást azokra a jelenlegi foglalkoztatottakra szűkítjük, akik a nem túl távoli múltban helyezkedtek el. A 1.4.2. sz. táblázat második és harmadik oszlopában azt láthatjuk, honnan hallottak munkahelyükről a két éven belül és egy éven belül állásukba kerülők. A legnagyobb arányú eltérés az állami munkaközvetítő esetében adódik: a munkahelyükön viszonylag rövid ideje dolgozók nagyobb arányban helyezkedtek el a munkaközvetítőn keresztül, mint akik már hosszabb ideje léptek be. Ez összefügghet a munkaközvetítés munkaerő-forgalomban játszott szerepének növekedésével, de a különbség ugyanígy adódhat abból is, hogy a munkaközvetítő segítségével szerzett állások rövidebb időtartamúak, mint a más módszerrel megtalált állások. Adataink alapján nem lehet eldönteni, mekkora szerepet játszanak e lehetséges magyarázatok.

A munkát keresőktől megkérdeztük azt is, hogy az előző héten mennyi időt és pénzt fordítottak munkakeresésre. Az időráfordítás és a pénzkidadás a keresési intenzitás (erőfeszítések) egy-egy lehetséges mutatója. A válaszokat a 1.4.3. sz. táblázatban mutatjuk be. A válaszadók egyharmada arról számolt be, hogy a kérdezést megelőző héten egyáltalán nem töltött időt munkakereséssel és nem volt ezzel összefüggő

kiadása sem (a kérdést csak azoknak tettük fel, akik azt mondták, keresnek munkát). E válaszok alapján nem vonhatjuk eleve kétségbe az érintettek elhelyezkedési szándékát és arra sem következtethetünk, hogy valójában nem is keresnek munkát. Lehetőséges, hogy a keresést valamilyen okból rövid időre felfüggesztették; a munkakeresés során adódhatnak olyan időszakok, amikor a kereséshez nem kell sem idő, sem pénz – például ha valaki korábban már felkeresett munkaadók válaszára vár; bizonyos keresési eljárások – elsősorban a személyes kapcsolatok felhasználása – nem feltétlenül igényelnek külön idő- vagy pénzráfordítást. Valamennyi időt a válaszadók kétharmada, pénzt valamivel több, mint kétötöde fordított az álláskeresésre a kérdezést megelőző héten. Ez utóbbiak valamennyien időt is szántak a keresésre.

A munkakeresésre fordított idő átlaga heti 4,6 óra. Az álláskeresők egyharmada – mint már említettük – semmi időt nem áldozott az álláskeresésre a vizsgált héten, egyhatodik mindössze 1 órányi időráfordításról számolt be, egyharmad 2-9 órát, egyhatod pedig 10 órát vagy többet töltött kereséssel. A nők között valamelyest alacsonyabb a keresésre fordított idő átlaga, mint a férfiak között, de kisebb azoknak a nőknek az aránya, akik egyáltalán nem fordítottak időt a keresésre.

A keresési célú pénzkiadások átlaga heti 430 forint. Az álláskeresők több, mint fele egyáltalán nem adott ki pénzt, jó egytizedük 500 forint alatt, egytizedük legalább 500, de kevesebb, mint 1000 forint között költött a héten munkakeresésre, egyötödük pedig 1000 forintot vagy többet. A nemek közötti különbség hasonló, mint a keresésre fordított idő esetében: a nők közül többen fordítottak pénzt munkakeresésre, mint a férfiak közül, de viszonylag kis arányban költöttek magasnak számító összeget, legalább 1000 forintot.

Minden elhelyezkedni kívánó válaszadótól megkérdeztük, mekkora az a legkisebb havi fizetés, amennyi alatt nem vállalna munkát (rezervációs bér). E bérigények valamint a foglalkoztatottak 1999. márciusi főállásból származó jövedelmének megoszlását és átlagát mutatja be a 1.4.4. sz. táblázat A) része.³

A bérigények átlaga 27.152 forint, ami csupán 64 százaléka munkában állók 42.467 forintos átlagbéreinek. A különbség oka részben nyilvánvalóan az, hogy az állásnélküliek, mint a 1.4.4. sz. táblázat B) részében láthatjuk, a béreket befolyásoló tulajdonságok szerint „rosszabb” összetételűek – fiatalabbak, iskolázatlanabbak stb. – mint a foglalkoztatottak, és ez bérigényeikben is megnyilvánul.

E ún. „összetételhatás” mértékének számszerűsítésére regressziós egyenlettel megbecsültük a foglalkoztatotti béreket és az állásnélküliek bérigényét, mindkét modellben azonos magyarázó változókat szerepeltetve. A becsléshez, melynek eredményei az 1.4.5. sz. táblázatban láthatók, a nem, az életkor, az iskolai végzettség és a lakóhely változóit használtuk. Az eredmények felhasználásával megbecsültük, mennyi lenne a modellek alapján egy, az állásnélküliek összetételével azonos foglalkoztatotti minta átlagbére.⁴ Az így becsült bérátlag 34 188 forint. Ennyi – a ténylegesnél 7036 forinttal magasabb – lenne a bérigények átlaga, ha azok az állásnélküliek minden egyes életkori, iskolázottsági stb. csoportján belül megegyeznének az azonos csoporthoz tartozó foglalkoztatottak keresetével.

A bérigények keresetektől való 15 315 forintos elmaradásából tehát csak 7,036 forint, 46 százalék magyarázható azzal, hogy a foglalkoztatottak és az elhelyezkedni kívánó állásnélküliek összetétele a modellekben szereplő változók – nem, életkor, isko-

³ A monitor felvétel a foglalkoztatottak nettó béreiről tartalmaz adatokat, az elhelyezkedni kívánóktól viszont bruttó bérigényüket kérdeztük meg. Az összehasonlítás érdekében a tanulmányban a bruttó bérigényekből az adószabályok alkalmazásával számított nettó bérigényeket közöljük.

⁴ A becsléshez a foglalkoztatotti minta együtthatóit és a független változók állásnélküli mintában mért átlagait használtuk fel: $W_{F,M} = \sum B_F X_M$, ahol W az átlagbért, B az együtthatókat, X pedig a változók átlagait jelöli, az F index a foglalkoztatottakra, az M index pedig a munkanélküliekre utal.

lai végzettség és lakóhely – szerint eltérő. A teljes különbség fennmaradó nagyobbik része (54 százaléka) azzal függ össze, hogy a bérigények az egyes életkori, iskolai végzettségi stb. csoportokban is elmaradnak a foglalkoztatottak keresetétől.

Részletesebb képet kapunk a bérigények és a foglalkoztatotti keresetek eltéréseinek okairól, ha tényezőkre bontjuk a különbséget. A tényezőkre bontást a következő képlet szerint végeztük el:

$$W_F - W_M = (c_F - c_U) + \sum B_F (X_F - X_U) + \sum (B_F - B_U) X_U$$

ahol W az átlagos béreket, c a regressziós becslés konstansát, B az együtthatókat, X pedig a változók átlagát jelöli, az F és az M indexek pedig a foglalkoztatottakra és a munkanélküliekre utalnak. A felbontás első tagja, a regressziós egyenlet konstansai közötti különbség az alapsoporthoz tartozó 20-24 éves, általános iskolát végzett, budapesti férfiak becsült foglalkoztatotti bére és bérigénye közötti különbséget mutatja. A második tag a két csoport eltérő összetételéből, a harmadik tag pedig az egyes változók eltérő hatásából adódó különbséget fejezi ki (összetételhatás és hozamkülönbség).

A felbontás eredményei a 1.4.6. sz. táblázatban találhatóak. A konstansok eltéréseiből 1766 forintos különbség adódik. Számottevően (3646 forinttal) csökkenti az átlagos bérek különbségét, hogy a férfiak és nők bérigényei között kisebb az eltérés, mint a foglalkoztatott férfiak és nők bérei között. Ha figyelembe vesszük, hogy a bérigények átlaga milyen alacsony, érthető, hogy a nők „elmaradása” kisebb, mint a magasabb keresetekkel rendelkező foglalkoztatottak között. Az életkor szerinti összetétel eltérése 1886 forinttal növeli a bérkülönbséget. Ennél is nagyobb, összesen a 5571 forint az életkori hozamok különbségeinek hatása, ami azt mutatja, hogy az állásnélküliek arra számíthatnak, hogy a munka során megszerzett tapasztalataikat a munkaadók kevessebbre fogják értékelni, mint a munkában állókét. (Nincs adatunk róla, de könnyen meglehet, hogy rövidebb időt is töltöttek munkában, mint az azonos korú foglalkoztatottak.) Jelentős, 5384 forintos bérkülönbség következik az állásnélküliek iskolázottsági elmaradásából, de azt is megfigyelhetjük, hogy az iskolai végzettség szerinti bérarányok is eltérnek a két csoportban, amiből összesen további 1922 forintos bérkülönbség adódik. A középiskolát végzett és felsőfokú végzettséggel rendelkező állásnélküliek bérigénye kisebb mértékben tér el az általános iskolát végzettek bérigényétől, mint amekkora különbséget a hasonló iskolai végzettség a foglalkoztatottak között eredményez. A szakmunkásképző végzettség viszont az általános iskolához viszonyítva nagyobb mértékben növeli a bérigényeket, mint a béreket (a hozamkülönbség – 502 forint).

Ugyanolyan jellegű eltéréseket találtunk az állásnélküliek bérigényei és a foglalkoztatottak bérei között, mint amilyeneket egy 1994-ben végzett vizsgálat a munkanélkülivé válók és a foglalkoztatottak bérei között kimutatott.⁵ A monitor felvételben – mint láttuk – a bérigények átlaga a foglalkoztatotti bérek 64 százaléka, 1994-ban a munkanélkülivé váltak korábbi bérei a foglalkoztatottak átlagbérenek 59-60 százalékát tették ki. A munkanélkülivé válók alacsonyabb bérei részben ugyanúgy kedvezőtlenebb iskolai végzettségi, életkori és lakóhelyi összetételükre vezethetők vissza, mint az alacsony bérigények, de a bérkülönbség nagyobb része mindkét esetben a hozamkülönbségekből adódik. E hasonlóságok alapján annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy a kinyilvánított bérigények nem „légből kapottak”, többé-kevésbé hűen tükrözik az állásnélküliek munkaerő-piaci helyzetét, lehetőségeit.

Irodalom

Köllő János – Nagy Gyula (1995): Bérek a munkanélküliség előtt és után. Közgazdasági Szemle, 4. szám, 325-357. o.

⁵ Köllő-Nagy (1995)

1.4.1. sz. táblázat**Az állásnélküliek munkakeresésének jellemzői (százalék)**

	Férfiak (n=142)	Nők (n=140)	Együtt (n=282)
A munkakeresés módszere			
a) a válaszadók százalékában			
állami munkaközvetítő	48,2	37,8	43,4
szakszervezeti vagy magán munkaközvetítő	1,5	4,9	3,1
hirdetést ad fel vagy olvas	54,7	65,7	59,8
ismerősöknél érdeklődik	57,4	52,8	55,3
közvetlenül keres fel munkaadókat	29,4	24,0	26,9
egyéb módszer	8,4	7,7	8,0
b) az említett módszerek százalékában			
állami munkaközvetítő	22,1	19,6	22,1
szakszervezeti vagy magán munkaközvetítő	1,6	2,5	1,6
hirdetést ad fel vagy olvas	30,4	34,1	30,4
ismerősöknél érdeklődik	28,1	27,4	28,1
közvetlenül keres fel munkaadókat	13,7	12,4	13,7
egyéb módszer	4,1	4,0	4,1
Az alkalmazott módszerek száma			
1	34,8	38,9	36,7
2	30,6	29,4	30,1
3	34,6	31,7	33,2

1.4.2. sz. táblázat**Honnan hallottak jelenlegi munkahelyükről a foglalkoztatottak? (százalék)**

	Összes foglalkoztatott (n=1454)	2 éven belül elhelyezkedők (n=365)	1 éven belül elhelyezkedők (n=222)
Állami munkaközvetítőtől	2,6	4,8	3,7
Szakszervezeti vagy magán munkaközvetítőtől	0,8	0,9	0,4
Hirdetésből	7,8	10,7	13,6
Ismerősöktől	49,0	53,0	53,6
Közvetlenül kereste fel a munkaadót	20,4	17,5	18,6
Saját vállalkozást hozott létre	12,2	8,6	7,6
Egyéb módon	7,3	4,5	2,6

1.4.3. sz. táblázat
A munkakeresésre fordított idő és pénz

	Férfiak	Nők	Együtt
Mennyi időt fordított az elmúlt héten munkakeresésre?	(n=130)	(n=136)	(n=266)
semennyit	36,9	31,6	34,3
1 órát	14,1	19,1	16,6
2-9 órát	31,1	33,9	32,4
10 órát vagy többet	17,9	15,4	16,7
Összesen	100,0	100,0	100,0
a ráfordított idő átlaga, óra	5,0	4,2	4,6
Mennyi pénzt fordított az elmúlt héten munkakeresésre?	(n=131)	(n=133)	(n=264)
semennyit	59,8	54,5	57,3
1-499 forintot	10,6	14,4	12,4
500-999 forintot	5,1	16,3	10,4
1000 forintot vagy többet	24,5	14,8	19,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
a pénzkidás átlaga, forint	490	365	430
Fordított-e időt vagy pénzt az elmúlt héten munkakeresésre?	(n=137)	(n=140)	(n=277)
sem időt, sem pénzt	34,7	30,6	32,7
csak időt	17,0	19,8	18,4
időt is, pénzt is	36,8	41,4	39,0
egyik válasz hiányzik	11,5	8,2	9,9
Összesen	100,0	100,0	100,0

1.4.4. sz. táblázat

A foglalkoztatottak 1999. márciusi bére és az elhelyezkedni kívánók bérigénye valamint a foglalkoztatottak és az elhelyezkedni kívánó állásnélküliek összetétele

	Foglalkoztatottak (n=1250)	Állásnélküliek (n=374)
A) Bér, illetve bérigény (forint)		
Megoszlás, percentilis		
10 %	20000	17700
25 %	26000	19579
50 %	35000	24117
75 %	50000	35283
90 %	70000	40567
Átlag	42467	27152
B) Összetétel (százalék)		
Nem		
nő	47,11	49,19
férfi	52,89	50,81
Életkor		
16-19 év	1,07	12,21
20-24 év	10,82	18,38
25-29 év	10,36	11,30
30-39 év	29,20	21,28
40-49 év	31,07	22,86
50-59 év	17,48	13,97
Iskolai végzettség		
8 osztály alatt	0,89	5,06
8 osztály	14,43	38,48
szakmunkásképző	34,08	29,59
szakközépiskola	20,78	11,90
gimnázium	12,82	10,47
felsőfokú	16,99	4,49
Lakóhely		
Budapest	20,48	16,73
északnyugati régió	24,34	17,32
délnyugati régió	10,60	13,81
közép-keleti régió	16,50	18,38
északkeleti régió	13,46	23,54
délkeleti régió	14,62	10,22
< 5 ezer lakosú település	31,44	36,77

1.4.5. sz. táblázat

A foglalkoztatottak bérének és az elhelyezkedni kívánók bérigényének regressziós becslései

	Állásban lévők 1999. márciusi bére		Álláskeresők bérigénye 1999. márciusban	
	Együttható	t	Együttható	t
Nem				
nő	-13055,7	-9,16	-5643,1	-5,06
Életkor				
16-19 év	1598,0	0,23	634,6	0,32
25-29 év	8490,6	2,86	536,4	0,26
30-39 év	11746,0	4,81	3486,1	2,00
40-49 év	10161,9	4,19	2832,0	1,66
50-59 év	10797,4	4,06	2771,1	1,44
Iskolai végzettség				
8 osztály alatt	-3067,2	-0,41	-5178,1	-2,01
szakmunkásképző	1682,9	0,77	3377,7	2,57
szakközépiskola	12225,7	5,15	6001,0	3,26
gimnázium	12261,1	4,61	4111,3	2,08
felsőfokú	30449,5	12,13	14357,9	5,24
Lakóhely				
északnyugati régió	681,1	0,32	-2534,0	-1,35
délnyugati régió	-6385,6	-2,34	-7248,3	-3,45
közép-keleti régió	2290,4	0,96	-7679,8	-4,06
északkeleti régió	-6917,9	-2,85	-8248,3	-4,55
délkeleti régió	-8124,6	-3,38	-2512,9	-1,15
< 5 ezer lakosú település	-3520,8	-2,17	-1276,7	-1,03
Konstans	32772,1	10,30	31006,0	14,65
Esetszám	1250		374	
Kiigazított R négyzet	0,237		0,225	

Megjegyzés: A becslés a 60 évnél fiatalabb foglalkoztatottak és elhelyezkedni szándékozók adatai alapján készült. A felbontás első tagja, a regressziós egyenlet konstansai közötti különbség az alapsoporthoz tartozó 20-24 éves, általános iskolát végzett, budapesti férfiak becsült foglalkoztatotti bére és bérigénye közötti különbséget mutatja.

1.4.6. sz. táblázat**A foglalkoztatottak bére és az elhelyezkedni kívánók bérigénye közötti különbség tényezőkre bontása**

	Az összetétel hatása (forint)	A hozamok különbsége (forint)
Nem		
nő	271	-3646
Életkor		
16-19 év	-178	118
25-29 év	-80	899
30-39 év	930	1758
40-49 év	835	1676
50-59 év	379	1121
Életkor összesen	1886	5571
Iskolai végzettség		
8 osztály alatt	128	107
szakmunkásképző	75	-502
szakközépiskola	1086	741
gimnázium	288	853
felsőfokú	3807	723
Iskolai végzettség összesen	5384	1922
Lakóhely		
északnyugati régió	48	557
délnyugati régió	205	119
közép-keleti régió	-43	1832
északkeleti régió	698	313
délkeleti régió	-358	-574
< 5 ezer lakosú település	188	-825
Lakóhely összesen	738	1423
Konstans		1766

2. Fogyasztás

2.1. A háztartások fogyasztása, kiadásai (Medgyesi Márton–Szivós Péter)

A Magyar Háztartás Panel hagyományait folytatva, a Háztartás Monitor vizsgálatban is minden háztartástól lekérdezzük egy, a Panelben is használtak megfelelő kiadási táblát, amely azonban KSH fogyasztási kategóriáival is kompatibilis. Kiadási táblánkban megkérdeztük, hogy költöttek-e, és ha igen mennyit a háztartások az elmúlt hónapban élelmiszerre, élvezeti cikkekre, közlekedésre, hírközlésre (ezen belül telefonszámla, TV előfizetési díjra), bejárónőre, lakásfenntartásra (ezen belül lakbérre, szemétszállításra, áramra, gázra, melegvízre, és vízdíjra költött összegeket különböztettük meg), illetve hiteltörlesztésre. Megkérdeztük azt is, hogy az elmúlt három hónapban költöttek-e és ha igen, akkor mennyit ruházkodásra, egészségügyi kiadásokra, illetve testápolásra, tisztítószerre, művelődésre, oktatásra valamint szórakozásra, sportolásra. Ugyancsak feltettük a kérdést, hogy az elmúlt tizenkét hónapban költöttek-e és ha igen akkor mennyit háztartási és lakásfelszerelési cikkekre, lakáskarbantartásra, nyaralásra, tartós műszaki cikkekre.

A háztartások összes havi kiadásának számításához felhasználtunk a kiadási táblán kívül egy másik kérdést is, amely egy összegben kérdezett rá, arra, hogy mekkora egy átlagos hónapban a háztartás összes kiadása. Először is összegeztük a kiadási táblázatban szereplő tételeket, majd az így kapott összeget hasonlítottuk az egyösszegű becsléshez. Ahol ez utóbbi magasabb volt, ott ezt tekintettük a háztartás összes havi fogyasztására adott becslésünknek. Ezek alapján a háztartások átlagos havi kiadása¹ 68 379 Ft, mediánja pedig 57 973 Ft volt 1998 áprilisa és 1999 márciusa között. Fogyasztási egységre vetítve a háztartások átlagos összes havi kiadása 34 414 Ft. Az összes havi fogyasztásnak a havi jövedelmekhez viszonyított aránya, a fogyasztási hányad átlagosan 81,3%-os volt. Ezen belül a háztartások 24,9%-ának havi fogyasztása magasabb volt, mint 1999. márciusi jövedelme.

A jelen tanulmányban több oldalról közelítjük a háztartások kiadásait. Először is a háztartások fogyasztási szerkezetét elemezzük. Vizsgáljuk a fogyasztási szerkezetet a teljes mintában, majd annak jövedelmi ötödök szerinti alakulásáról is igyekszünk képet alkotni. A második részben a háztartások összes kiadását alapul véve vizsgáljuk a fogyasztási egyenlőtlenségeket, majd a háztartások különböző csoportjaiban vizsgáljuk a kiadásokat. Utána mélyebben elemezzük a fogyasztás és a jövedelem kapcsolatát, egyrészt a fogyasztási hányadnak a háztartások különböző csoportjaiban való vizsgálatával, másrészt a relatív „túlfogyasztó” háztartások elemzésével. Végül az élelmiszer-fogyasztás arányán, mint szegénységi mutató alakulásának elemzésén keresztül visszakanyarodunk az egyenlőtlenségek témaköréhez.

2.1.1. A kiadások szerkezete

Első, 2.1.1. sz. táblázatunkban az adott kiadási tételre költő háztartások arányát tüntettük fel. Gyakorlatilag minden egyes háztartás költ élelmiszerre, elektromos áramra, testápolásra és tisztítószerre. Szintén a háztartások túlnyomó többsége (80-90%-a) rendelkezik lakás-

¹ E fogalom eltér a fogyasztási kiadások statisztikai fogalmától, nem tartalmazza a saját fogyasztást és természetesen az imputált lakbéreket, viszont a hiteltörlesztéseket igen. Itt „mindössze” a vásárolt fogyasztásról van szó. A továbbiakban a kiadást és a fogyasztást szinonimaként használjuk.

fenntartási és egészségügyi kiadásokkal, valamint költ gázra. Telefonszámlára, vízdíjra a háztartások háromnegyede, TV, illetve kábeltévé előfizetésre pedig kétharmada ad ki pénzt. Élvezeti cikkekre, közlekedésre valamint ruházkodásra a háztartások alig több mint fele költ rendszeresen, de ennél is kisebb azon háztartások aránya, akik rendszeres kulturális kiadásokkal rendelkeznek: művelődésre valamivel több, mint egyharmaduk, sportolásra egynegyedük költött az elmúlt három hónapban. A mindennapi lakásfenntartási kiadások mellett lakás-felszerelési, illetve karbantartási kiadásai csak a háztartások kb. egyharmadának voltak az elmúlt tizenkét hónapban. Tartós műszaki cikkekre, nyaralásra a háztartások egyötöde adott ki pénzt az elmúlt évben, és ugyancsak ekkora volt azon háztartások részaránya, akik hiteltörlesztésre fordították pénzük egy részét az elmúlt hónapban. A legritkább kiadási tételt a bejárónőre, babysitterre költés jelenti, a háztartások nem egész 1%-a vett igénybe ilyen szolgáltatásokat az elmúlt hónapban.

Az adott fogyasztási tételre költők átlagos fogyasztási kiadásai a 2.1.2. sz. táblázatban láthatóak, fogyasztási egységre vetítve. A szinte minden háztartásnál felmerülő kiadási tételek közül az élelmiszerre költött összeg a legjelentősebb. Átlagban a háztartások fogyasztási egységenként² 11 037 Ft költenek havonta élelmiszerre. Elektromos áramra, testápolásra és tisztítószerekre jutó átlagos kiadás mindhárom tétel esetében 2000 Ft körüli összeg. Az élelmiszerek mellett a másik legjelentősebb kiadási tételt a lakásfenntartási kiadások jelentik. Ilyen jellegű kiadások a háztartások 94%-nál felmerülnek és átlagosan fogyasztási egységenként 8644 Ft-ot jelentenek. Egészségügyi termékekre és szolgáltatásokra 4741 Ft a fogyasztási egységre jutó átlagos összeg a kérdezést megelőző három hónapban azon háztartások körében, akik költöttek erre. Ruházkodásra a kérdezést megelőző három hónap alatt 8427 Ft-ot adott ki a háztartások azon köre, amely egyáltalán vásárolt ilyen jellegű termékeket. Nyaralásra, lakáskarbantartásra, tartós műszaki cikkre átlagban 40 000 Ft körüli összeget költött a kérdezést megelőző tizenkét hónapban a háztartások azon negyede, akiknek voltak ilyen kiadásaik.

Megbecsültük az egyes tételeknek a háztartások összes kiadásain belüli arányát is, mégpedig úgy, hogy minden kiadási tételt havi értékre számítottunk át. A háztartások kiadásai 32,5%-át fordították élelmiszerre, és 22,3%-át lakásfenntartásra. E két legjelentősebb tétel mellett a közlekedésre jut az összes kiadás 6,6%, telefonszámlára pedig 5,1%-a. A többi kiadási tétel 5% alatti részarányt képvisel, közülük a jelentősebbek a ruházkodás, élvezeti cikkek, lakáskarbantartás és egészségügyi kiadások 3,5-5% közötti részarányal. Az összes kiadás 1-2%-át teszik ki a többi kiadási tétel, a bejárónőre, illetve babysitterre költött összegeken kívül, ez ugyanis csak 0,8%-ot jelent.

A fogyasztási szerkezet alakulását megvizsgáltuk jövedelmi ötödök szerint is. A kvintiliseket a 1999. márciusi ekvivalens háztartási jövedelmek alapján képeztük, amit az adatbázisban szereplő összes háztartástaghoz hozzárendeltünk. Az adott kiadási tételre költők arányát vizsgálva (ld. 2.1.4. sz. táblázatunk) az látszik, hogy a leggyakoribb kiadási tételek esetén nincs jelentős különbség az egyes jövedelmi ötödök között. A legnagyobb különbségek a viszonylag ritkán fogyasztott tételek esetén figyelhetők meg. Művelődésre pl. a legmagasabb jövedelmű ötödben a háztartások 61,1%-a költ, míg a legalacsonyabb jövedelmű ötödben ez csak a háztartások 19,6%-ára igaz. Hasonlóan nagy különbségek figyelhetők meg a szórakozási és sport-kiadások esetében: az alsó kvintilisben 10,6%, a legfelső kvintilisben pedig 49% a költők aránya. Ugyancsak jelentős eltérések figyelhetők meg a lakás-felszerelési cikkek, lakberendezési kiadások, a tartós műszaki cikkek és a nyaralási kiadások terén. A viszonylag gyakrabban fogyasztott tételek közül a ruházkodás, telefonszámla, és a közlekedési kiadások esetén figyelhető meg jelentős különbség az egyes jövedelmi ötödök között. Közlekedési kiadásai pl. a felső kvintilisbe tartozó háztartások 84,9%-ának, a legalsó ötödbe tartozó háztartásoknak azonban csak 43,6%-ának vannak. Míg telefonszám-

² A jóléti és mikrogazdasági elemzésekben alkalmazott fogyasztási egység a háztartás méretgazdaságosságát veszi figyelembe, azt, hogy a szükségletek nem egyenes arányban nőnek a háztartás méretének növekedésével. Mi az $y/(H)^e$, ahol H a háztartás mérete, $e=0,73$.

lára a legalacsonyabb jövedelmi ötödben a háztartások mintegy fele ad ki pénzt, addig a legfelső ötödben szinte mindegyik háztartásnak vannak ilyen kiadásai.

Ha az átlagos kiadási összegeket tekintjük (ld. 2.1.5. sz. táblázat), akkor nemcsak a ritkábban fogyasztott tételek esetében kapunk természetesen eltérést az egyes jövedelmi ötödek között, hanem a gyakrabban, és minden kvintilisben jelentkező tételeknél is. Így pl. élelmiszerre a legalacsonyabb jövedelmi ötödben átlagosan fogyasztási egységekre vetítve 7856 Ft jutott, addig a legfelső 20% majdnem kétszer annyit, 14 765 Ft költött. A lakásfenntartásra az alsó ötödben havi 6326 Ft, a felső ötödben 10 946 Ft ment el, bár az egyes közüzemi tételek (víz, gáz, villany, szemétszállítás) valamint a lakbér, közös költség esetében nem tapasztalható jelentős különbség az egyes jövedelmi csoportok között. Jelentős eltérés mutatkozik a közlekedési kiadások esetében is, ahol a legalacsonyabb jövedelmű ötödbe tartozó háztartások átlagosan 1687 Ft költenek havonta, a legfelső ötödbe tartozók pedig ennek a háromszorosánál is többet. A ruházatközpont kiadások esetén is lényeges az eltérés: az alsó ötöd 4377 Ft-os átlagának a felső ötöd 13 575 Ft-os átlagos értéke háromszoros különbséget takar. A ritkábban előforduló kiadási tételek (művelődés, szórakozás, lakásfelszerelés, üdülés, tartós műszaki cikkek) esetén szintén nagyok a különbségek. Pl. azok, akik egyáltalán képesek voltak a legalsó jövedelmi ötödből üdülésre pénzt költeni átlagban csak a legfelső jövedelmi ötöd 60 900 Ft-os kiadásának negyedének erejéig tudták ezt megtenni. Hasonló nagyságrendű eltérés mutatkozik a tartós műszaki cikkek esetében. Némileg kisebb, háromszoros eltérést tapasztalhatunk, természetesen a legfelső jövedelmi ötöd javára, a művelődési és szórakozási kiadások terén.

2.1.2. Egyenlőtlenségek a fogyasztásban

A 2.1.6. sz. táblázat az összes fogyasztás rétegeloszlását mutatja. A táblázat baloldali részében a decilisek a márciusi háztartási jövedelmek alapján képeztük, míg a jobboldali oszlop fogyasztási deciliseken belül vizsgálja az összes kiadás alakulását. Mindkét esetben a decilisek úgy kerültek meghatározásra, hogy a háztartáshoz tartozó összes egyénhez hozzárendeltük a háztartás ekvivalens jövedelmét, illetve fogyasztását és ezek sorrendje alapján képeztünk tizedeket. Fogyasztási tizedenként vizsgálva az látható, hogy a lényegében a felső három decilis fogyasztási egységekre vetített átlagos havi kiadása haladja meg a teljes mintára jellemző átlagos kiadást. Az alacsonyabb fogyasztás felé haladva, a következő két tizedbe tartozó háztartások átlag körüli fogyasztással rendelkeznek, az öt alsó tizedben pedig átlag alatti fogyasztású háztartások találhatóak. A legfelső decilis 6,5-szeres átlagos fogyasztással rendelkezik a legalsó decilishöz képest, ami némileg kisebb, mint a jövedelmek esetén tapasztalható 6,9-szeres arány a legalsó és a legfelső tized között. Szembeszökő az is, hogy amennyiben jövedelmi decilisekben nézzük az átlagos fogyasztás alakulását kisebb egyenlőtlenségeket kapunk. A legfelső jövedelmi tizeden belül az átlagos fogyasztás csak háromszorosa a legalsó tizeden belüli átlagos fogyasztásnak. A többi decilis-arány alapján az is megállapítható, hogy ennek az eltérésnek csak kis része származik a középső decilisek közötti különbség eltéréseiből, hiszen a fogyasztás tizedeinél 1,8-szoros a harmadik és a nyolcadik tized közötti arány, a fogyasztás jövedelmi tizedeken belüli vizsgálatánál pedig 1,5-szörös arányt kapunk. Jelentősebb az alsó és a felső tizedek közötti eltérés. Az ötödik és a legalsó tized közötti arány 2,3-szoros a fogyasztási decilisek esetében, a fogyasztás jövedelem decilisenkénti vizsgálatánál azonban csak 1,4 ez az szorzó. Ugyancsak megfigyelhető, hogy míg a legfelső fogyasztási decilisen belüli átlagos fogyasztás 2,9-szerese az ötödik tizedbelinek, addig a jövedelmi tizedek esetében csak 2,1-szeres az átlagos fogyasztás aránya a megfelelő tizedek között. Nagyon hasonló különbségek figyelhetők meg a jövedelmek és a fogyasztás eloszlásának egyenlőtlenségeiben, ha a jövedelem alapján képzett decilisek szerint vizsgáljuk. Praktikusnak azt lehet mondani, hogy a felső tizedekben levő háztartások nem fogyasztanak jövedelemarányosan többet a középső deciliseknél, míg az alsó decilisekben levő háztartások fogyasztása nem annyival kevesebb a középső decilisek

fogyasztásánál, mint amennyivel jövedelmük kevesebb, náluk ugyanis a saját termelésű fogyasztás jelentősége nagyobb.

2.1.3. Összes kiadás a háztartások különböző csoportjaiban

Megvizsgáltuk a havi összes kiadás alakulását a háztartások különböző csoportjaiban is. A háztartás létszámát, jövedelmét és a település típusát vettük alapul, illetve háztartásfő korára, iskolai végzettsége, gazdasági aktivitása és foglalkozása alapján képeztünk csoportokat. A kapott eredményeket a 2.1.7. sz. táblázat tartalmazza. A háztartásfő életkora szerint az átlagos havi egy fogyasztási egységre jutó kiadás az 51-60 évesek között valamivel magasabb, mint a harminc évnél fiatalabb, illetve a hatvan évnél idősebb háztartásfővel rendelkező háztartásokban. A nyugdíj korhatár előtti korcsoportba tartozó háztartásfővel rendelkező háztartások átlagosan 38 150 Ft költöttek el egy hónap alatt fogyasztási egységenként. Ugyanez az a legfiatalabb, illetve a legidősebb korcsoportba tartozó háztartásfővel rendelkező háztartások esetében 32 034 Ft, illetve 31 191 Ft voltak. A háztartás létszáma szerint azt lehet megállapítani, hogy legnagyobb létszámú, vagyis a négy vagy annál több háztartástaggal rendelkező háztartások esetében becsült 30 924 Ft-os egy fogyasztási egységre jutó havi kiadás az átlagosnál alacsonyabb. A háztartásfő végzettsége szerint jelenős különbségek vannak a fogyasztási kiadásokban. A legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkező háztartásfő által vezetett háztartások esetében 26 500 Ft az egy fogyasztási egységre jutó havi kiadás, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkező háztartásfős háztartásokban 55 101, tehát több mint duplája az átlagos kiadás. A háztartásfő gazdasági aktivitása szerint képzett csoportok közül a vállalkozóknál jóval a teljes mintára jellemző átlag feletti, 52 644 Ft az átlagos havi kiadás fogyasztási egységenként, az alkalmazottak és nyugdíjas háztartásfővel rendelkező háztartásoknál viszont átlag körüli. Az alkalmazott vagy önálló háztartásfőket foglalkozásuk szerint is csoportosítottuk, és ahogy korábban is láttuk az önállóak magasan átlag feletti fogyasztása figyelhető meg, valamint az, hogy a fizikai foglalkozásúak 31 079 Ft-os átlagos fogyasztása kisebb mint a többi három csoporté. A háztartási jövedelem kvintilisei alapján képzett csoportokban az látszik, hogy a két alsó kvintilis a teljes mintára jellemző átlag alatti havi fogyasztással rendelkezik. Ezekben a csoportokban 22 615 Ft-os, illetve 27 132 Ft-os az átlagos havi kiadás fogyasztási egységenként. A harmadik és negyedik kvintilis fogyasztása átlagos, míg a legfelső ötöd esetében a teljes mintára jellemző átlagot jóval meghaladó, 52 968 Ft-os kiadási értéket becsültünk. Településtípusonként is megfigyelhetők különbségek. A községekben átlag alatti, 29 167 Ft a kiadás, míg a fővárosban jóval az átlagot meghaladó 44 321 Ft-os érték adódik. A városokban és a megyeszékhelyeken átlag körüli fogyasztási értékkel találkozunk.

2.1.4. A fogyasztási hányad alakulása a háztartások különböző csoportjaiban

A háztartás fogyasztásának a jövedelemhez viszonyított arányát mutató fogyasztási hányad háztartások különböző csoportjaiban becsült értékét a 2.1.8. sz. táblázat mutatja.³ Az összes havi kiadás az 1999. márciusi jövedelemnek átlagosan 81,3%-át tette ki a háztartásokban. Meglepő módon ez az arány nem mutat számottevő különbséget sem a háztartás létszáma, sem a háztartásfő életkora, illetve iskolai végzettsége szerint, sem pedig a településtípus szerint. A háztartásfő gazdasági aktivitása már valamelyest szórja a fogyasztási hányadra becsült arányokat. Az alkalmazott háztartásfővel rendelkező háztartások esetében becsült 77,3%-os arány némileg kisebb, mint az átlag, a háztartásfő foglalkozása alapján pedig a vezetők különülnek el, 70,3%-os, az átlagnál kisebb aránnyal. A legerősebb kapcsolat a háztartás jövedelmi kvintilisei és a fogyasztási hányad között. A legalsó kvintilisben

³ E fejezetnél fontos megjegyzést kell tenni, nevezetesen a jövedelem és a kiadás is nehezen mérhető, egymással relációba helyezve pedig további bizonytalanság adódik.

az átlagnál jóval magasabb 117,9%-os arányt kapunk, vagyis a havi fogyasztás meghaladja a jövedelmeket. Még a második és harmadik jövedelmi tizedben is 90% feletti a fogyasztás aránya a jövedelemhez viszonyítva. A negyedik kvintilisenél átlag közeli, 79,1%-os értéket kapunk, míg a legfelső jövedelmi ötödben a háztartások jövedelmeiknek átlagosan csak 65,5%-át költik egy adott hónapban.

Még egy további aspektusát vizsgáltuk a jövedelem és a fogyasztás kapcsolatának. Azonosítottuk azokat a háztartásokat, akik relatíve többet költenek, mint amennyit megkeresnek, vagyis, akik fogyasztás szerint felsőbb decilisbe tartoznak, mint a jövedelem szerint. Eredményeink alapján a háztartásoknak egyharmada tartozik a „túlfogyasztó” háztartások közé. Megvizsgáltuk, hogy milyen ennek a „túlfogyasztó” csoportnak a társadalmi összetétele, és ez mennyiben különbözik a teljes mintára jellemző összetételtől (ld. 2.1.9. sz. táblázat) . A „túlfogyasztó” háztartások összetétele a vizsgált háttérváltozók mindegyikével összefüggést mutat a háztartásfő életkorát kivéve. A háztartás létszáma szerint vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy az egyszemélyes háztartások 30,6%-a tartozik a „túlfogyasztók” közé, szemben a teljes mintában megfigyelhető 24%-os arányuknak, ugyanakkor a négy vagy többszemélyes háztartások mintabeli arányuknál kisebb arányban szerepelnek ebben a csoportban. Iskolai végzettség szerint bontva a „túlfogyasztó” háztartások csoportját, azt figyelhetjük meg, hogy a legfeljebb általános iskolai végzettséggel, illetve szakmunkás képzettséggel rendelkező háztartásfő által vezetett háztartások felülreprezentáltak a „túlfogyasztók” csoportján belül, ezzel szemben ide a felsőfokú végzettségűeknek csak 5,8%-a tartozik a teljes mintabeli 12,9%-os arányukkal szemben. A „túlfogyasztók” csoportjának a háztartásfő gazdasági aktivitása szerinti megoszlását tekintve az alkalmazottakat mintabeli arányuknál kisebb arányban, a nyugdíjasokat pedig nagyobb arányban lelhetjük fel. A „túlfogyasztók” 35%-a alkalmazott és mintegy fele nyugdíjas, a teljes mintában a megfelelő arányok 40%, illetve 43%. A munkával rendelkező háztartásfők esetén megvizsgáltuk a „túlfogyasztók” foglalkozás szerinti összetételét is. Megállapítható, hogy a vezetők alul-, a fizikai dolgozók pedig felülreprezentáltak ebben a csoportban. A havi jövedelem alapján képzett kvintilisek közül az alsó három ötöd szintén felülreprezentált a „túlfogyasztók” között, míg a legfelső jövedelmi ötödbe tartozó háztartást viszont nem találunk ebben a csoportban. A „túlfogyasztók” településtípus szerinti megoszlása már csak kisebb mértékben tér el a teljes minta megoszlásától. A községekben élő háztartások aránya azonban csak 31,1% a „túlfogyasztók” között, míg a teljes mintában 35,7%-os.

2.1.5. Az élelmiszerkiadás aránya

Az élelmiszerkiadásnak az összes kiadáson belüli arányát szegénységi mérőszámként is szokták használni. Azokban a háztartásokban ugyanis, amelyekben ez az arány magas, a legfontosabb napi kiadásokon kívül más termékek fogyasztására nem jut elegendő pénz. Az összes háztartásban az élelmiszerfogyasztás arányára adott becslésünk 35,2%-os volt. Megvizsgáltuk, hogy ez az arány hogyan változik a háztartások különböző csoportjaiban (ld. 2.1.8. sz. táblázat). A háztartásoknak a háztartásfő életkora szerint képzett csoportjaiban csak a hatvan éven felüliek esetében tapasztalható a teljes mintára jellemző aránytól való számottevő eltérés. A legidősebb korcsoportban az átlagnál nagyobb 36,9%-os az élelmiszerfogyasztásnak az összes fogyasztáson belüli aránya. Az egyszemélyes háztartások esetében az átlagosnál valamivel alacsonyabb, 29,3%-os ez az arány, míg a háztartásnagyság szerinti többi csoport nem különbözik lényegesen a teljes mintára jellemző aránytól. A háztartásfő iskolai végzettsége szerint már jelentősebb az élelmiszerfogyasztás arányának szóródása. A legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezők között a teljes mintában megfigyeltnél jóval magasabb, 37,2%-os az élelmiszerre jutó kiadás az összes fogyasztáson belül, a felsőfokú végzettségűek körében pedig annál alacsonyabb, 27,7%-os arányt becsültünk. A háztartásfő gazdasági aktivitása szerint is figyelhetők meg eltérések. A vállalkozók körében az átlagosnál alacsonyabb, 25%-os az összes kiadáson belül az élelmiszer aránya, a nyugdíjasok esetében viszont magasabb, 36,2%. A dolgozó háztartásfővel rendelkező háztartásoknál foglalkozás szerint is meg tudjuk nézni az élelmiszerfogyasztás

alakulását. Látható, amellet, hogy az önállóknál az átlagosnál alacsonyabb arányt kapunk, ahogy előbb is láttuk, az is megfigyelhető, hogy a fizikai dolgozók esetében az összes dolgozóra jellemző 30,1%-os aránynál valamivel magasabb, 33,5%-os az élelmiszerre költött arány. Jövedelmi kvintilisek tekintetében csak a legfelső kvintilis esetén tapasztalunk a teljes mintától eltérő értéket, itt 27,4%, tehát annál alacsonyabb az arány.

2.1.1. sz. táblázat

A háztartások hány százaléka költött az adott időszakban az adott tételre

		%	N
a.	az elmúlt hónapban*		
	élelmiszerre	99,9	1914
	élvezeti cikkekre (cigaretta, szeszes ital)	55,4	2001
	közlekedésre (bérlet, benzin, jegy)	57,7	1996
	bejárónőre, babysitterre	0,7	2019
	telefonszámlára	74,7	2006
	TV, kábeltévé előfizetési díjra	68,8	1979
	lakásfenntartásra:	93,8	1882
	lakbérre, közös költségre	38,5	1967
	szemétszállításra	61,8	1691
	elektromos áramra	99,3	1985
	gázra	84,9	1918
	melegvízdíjra (csak távfűtéses lakásoktól)	13,9	2024
	víz- és csatornahasználati díjra	76,9	1722
	hiteltörlesztésre	22,2	1967
b.	az elmúlt 3 hónapban		
	ruházkodásra	53,1	2006
	egészségügyi kiadásokra (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmény)	80,5	2010
	testápolásra	97,5	1969
	mosóporokra, tisztítószerre	98,2	1973
	művelődésre, oktatásra, korrepetálásra	35,3	2004
	szórakozásra, sportra	24,2	2003
c.	az elmúlt 12 hónapban		
	lakásfelszerelési cikkekre	29,0	1987
	üdülésre	18,3	2010
	lakáskarbantartásra (pl. festés, tetőjavítás)	36,6	2009
	tartós műszaki cikkekre	21,6	2012

2.1.2. sz. táblázat

Azon háztartások átlagos kiadása, akik költenek az egyes termékekre, szolgáltatásokra fogyasztási egységenként (e=0,73)

		Átlag (Ft)	Szórás	N
a.	az elmúlt hónapban*			
	élelmiszere	11037	5771	1912
	élvezeti cikkekre (cigaretta, szeszes ital)	2502	2043	1109
	közlekedésre (bérlet, benzin, jegy)	3474	3996	1151
	bejárónőre, babysitterre	2786	1875	15
	telefonszámlára	2359	2407	1499
	TV, kábeltévé előfizetési díjra	599	459	1361
	lakásfenntartásra:	8644	6268	1766
	lakbérre, közös költségre	2447	2906	758
	szemétszállításra	344	377	1044
	elektromos áramra	1894	1409	1971
	gázra	1223	1532	1628
	melegvízdíjra (csak távfűtéses lakásoktól)	1361	1282	281
	víz- és csatornahasználati díjra	981	818	1325
	hiteltörlesztésre	3899	7143	436
b.	az elmúlt 3 hónapban			
	ruházkodásra	8427	10349	1066
	egészségügyi kiadásokra (orvos, gyógyszer, gyógyhatású készítmény)	4741	8643	1618
	testápolásra	2016	1947	1919
	mosóporokra, tisztítószerre	2003	1882	1937
	művelődésre, oktatásra, korrepetálásra	3770	7702	707
	szórakozásra, sportra	3314	7125	485
c.	az elmúlt 12 hónapban			
	lakásfelszerelési cikkekre	28957	70916	577
	üdülésre	41384	61097	368
	lakáskarbantartásra (pl. festés, tetőjavítás)	44496	129269	736
	tartós műszaki cikkekre	39284	105188	434

2.1.3. sz. táblázat**Az egyes kiadásfajták átlagos részaránya a teljes kiadásból a Háztartás Monitorban**

	%	Szt. hiba
egy hónapra vetítve		
élelmiszerre	32,5%	0,5%
élvezeti cikkekre (cigaretta, szeszes ital)	4,4%	0,1%
közlekedésre (bérlet, benzin, jegy)	6,6%	0,2%
bejárónőre, babysitterre	0,1%	0,0%
telefonszámlára	5,1%	0,1%
TV, kábeltévé előfizetési díjra	1,2%	0,0%
lakásfenntartásra	22,3%	0,4%
hiteltörlesztésre	2,8%	0,3%
ruházkodásra	4,8%	0,2%
egészségügyi kiadásokra	3,5%	0,2%
testápolásra	2,0%	0,1%
mosóporokra, tisztítószerre	2,0%	0,0%
művelődésre, oktatásra, korrepetálásra	1,5%	0,1%
szórakozásra, sportra	0,8%	0,1%
lakásfelszerelési cikkekre	2,1%	0,2%
üdülésre	1,9%	0,2%
lakáskarbantartásra (pl. festés, tetőjavítás)	4,3%	0,5%
tartós műszaki cikkekre	2,2%	0,3%
Összesen	100,0%	

2.1.4. sz. táblázat**A háztartások hány százaléka költött az egyes kiadási tételre jövedelem-kvintilisek szerint (%)**

	1. (alsó)	2.	3.	4.	5. (felső)	Összesen
Élelmiszerre	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Élvezeti cikkekre	54,5	46,4	55,9	58,2	62,7	55,4
Közlekedésre	43,6	43,9	50,5	65,9	84,9	57,7
Bejárónőre,	0,3	0,0	0,5	0,0	2,9	0,7
Telefonszámlára	51,3	61,4	75,9	88,2	95,6	74,8
TV, kábeltévé	59,3	59,9	65,6	77,6	81,9	68,7
Lakásfenntartásra:	94,0	91,8	93,2	94,0	96,6	93,9
lakbérre, közös költségre	33,5	27,8	36,4	39,2	55,6	38,5
szemétszállításra	46,9	56,0	65,7	69,4	70,6	61,7
elektromos áramra	98,9	98,8	99,5	99,2	100,0	99,3
gázra	81,0	84,6	86,1	84,7	87,8	84,9
melegvízdíjra (csak távfűtés esetén)	7,2	11,0	11,6	16,2	23,2	13,9
vízdíj	66,6	73,2	79,7	80,5	83,5	76,8
Hiteltörlesztésre	21,4	19,5	23,4	23,3	23,4	22,2
Ruházkodásra	38,5	39,8	51,2	58,5	77,1	53,2
É. kiadásokra	72,7	81,2	84,9	84,4	78,5	80,5
Testápolásra	96,0	96,5	96,9	98,4	99,5	97,5
Tisztítószer	98,0	97,6	99,0	97,6	98,3	98,1
Művelődésre	19,6	23,2	29,1	42,7	61,1	35,3
Szórakozásra	10,6	12,9	18,4	29,8	49,0	24,2
Lakásfelszerelési c.	13,8	18,7	27,6	30,7	53,8	29,1
Üdülésre	6,9	6,4	10,4	22,1	45,5	18,3
Lakáskarbantartás	26,0	31,8	33,3	45,7	46,0	36,6
Tartós műszaki cikk	9,8	15,1	20,3	24,5	37,8	21,7

Megjegyzés: Az ekvivalens (e=0,73) jövedelem alapján képzett személyi ötödök

2.1.5. sz. táblázat

Azon háztartások átlagos kiadása, akik költenek az egyes termékekre, szolgáltatásokra fogyasztási egységenként (e=0,73), jövedelem-kvintilisek szerint (Ft)

	1.(alsó)	2.	3.	4.	5.(felső)	Összesen
a. Az elmúlt hónapban						
Élelmiszerre	7856	9068	10979	12212	14765	11039
Élvezeti cikkekre	2275	2376	2331	2438	2971	2499
Közlekedésre	1687	2258	2685	3008	5783	3473
Bejárónőre,	3000	0	2300	0	2867	2786
Telefonszámlára	1840	2191	1922	2158	3232	2358
TV, kábeltévé	502	597	615	614	637	599
Lakásfenntartásra:	6326	8150	8393	9082	10946	8646
lakbérre, közös költségre	2094	3396	2320	2078	2461	2447
szemétszállításra	272	353	384	329	351	343
elektromos áramra	1599	1806	1873	1923	2240	1895
gázra	1120	1331	1231	1170	1236	1223
melegvízdíjra (csak távfűtés esetén)	1351	1064	1395	1415	1455	1359
vízdíj	827	920	956	1032	1130	980
Hiteltörlesztésre	2628	2669	2678	3535	7578	3899
b. Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodásra	4377	5367	6198	8104	13575	8425
ű. kiadásokra	3363	5151	4838	5401	4667	4745
Testápolásra	1369	1543	1859	2153	3076	2017
Tisztítószer	1620	1800	1839	2150	2585	2003
Művelődésre	2667	2037	1933	2864	6276	3774
Szórakozásra	1450	2559	1961	2218	5053	3319
c. Az elmúlt 12 hónapban						
Lakásfelszerelési c.	18356	22563	17023	18909	45612	28957
Üdülésre	15922	18547	19798	25302	60900	41453
Lakáskarbantartás	58385	36826	30532	34622	63259	44594
Tartós műszaki cikk	16576	28499	28116	31123	60122	39284

2.1.6. sz. táblázat
Jövedelmi és fogyasztási egyenlőtlenségek

	Jövedelemdecilisek				Kiadási decilis	
	Háztartás összes jövedelme fogyasztási egységenként (e=0,73)		Háztartás összes kiadása fogyasztási egységenként (e=0,73)		Háztartás összes kiadása fogyasztási egységenként (e=0,73)	
	Átlag (Ft)	Maximum (Ft)	Átlag (Ft)	Maximum (Ft)	Átlag (Ft)	Maximum (Ft)
1	15 241	19 858	21 996	171 666	12 456	16 593
2	22 813	25 079	23 748	156 726	18 805	20 928
3	27 176	28 975	25 758	89 612	22 363	24 103
4	30 772	32 774	28 992	167 083	25 231	26 859
5	34 497	3 6421	31 548	127 814	28 005	29 640
6	38 250	40 359	34 697	403 593	31 070	33 133
7	42 806	45 431	35 678	897 02	34 875	36 349
8	48 558	52 886	37 959	106 333	39 561	42 848
9	59 737	69 791	42 453	105 790	47 754	54 244
10	105 184	544 493	67 072	410 783	81 357	410 783
Decilis-arányok egyenlőtlenség mérésére						
5/1	2,3		1,4		2,3	
10/5	3,1		2,1		2,9	
10/1	6,9		3,1		6,5	
8/3	1,8		1,5		1,8	

2.1.7. sz. táblázat

Háztartások összes kiadása fogyasztási egységenként társadalmi-demográfiai háttér-változók szerint (e=0,73)

	Átlag (Ft)	szt. hiba	n
Háztartásfő életkora			
-30 éves	32 034	1809	245
31-40 éves	35 262	1407	332
41-50 éves	34 817	1042	433
51-60 éves	38 150	1595	409
60- éves	31 191	756	604
Összesen	34 414	587	2024
Háztartás létszáma			
1	37 225	1569	486
2	35 349	934	565
3	38 218	1512	419
4+	30 924	846	553
Összesen	34 414	587	2024
Háztartásfő iskolai végzettsége			
Max. 8 általános	26 500	583	697
Szakmunkásképző	31 758	710	633
Érettségi	37 506	1031	430
Felsőfokú	55 101	2895	261
Összesen	34 414	587	2024
Háztartásfő gazdasági aktivitása			
Alkalmazott	35 833	692	803
Vállalkozó	52 644	3070	144
Nyugdíjas	32 093	974	870
Egyéb	22 755	1034	204
Összesen	34 414	587	2024
Aktív háztartásfő foglalkozása			
Önálló	52 016	2859	156
Vezető	47 643	2518	105
Szellemi	43 116	1869	173
Fizikai	31 079	626	491
Összesen	38 572	805	925
Háztartási jövedelem kvintilisei			
1.kvintilis	22 615	982	361
2.kvintilis	27 132	592	438
3.kvintilis	32 809	1372	424
4.kvintilis	36 127	709	383
5.kvintilis	52 968	1648	414
Összesen	34 414	587	2024
Településtípus			
község	29 167	683	720
város	32 605	785	482
megyeszékhely	36 647	1254	403
főváros	44 321	2130	418
Összesen	34 414	587	2024

2.1.8. sz. táblázat

Az élelmiszerfogyasztás aránya és a fogyasztás/jövedelem arány a társadalmi-demográfiai háttérváltozók szerint

	Élelmiszerfogyasztás aránya		Fogyasztás/jövedelem arány	
	Átlag	sz.t.hiba	Átlag	sz.t.hiba
Háztartásfő életkora				
-30 éves	32,2%	1,5%	80,1%	3,9%
31-40 éves	30,4%	1,1%	80,7%	3,2%
41-50 éves	30,9%	0,8%	82,5%	2,2%
51-60 éves	33,0%	0,9%	83,5%	3,4%
60- éves	36,9%	1,0%	78,6%	2,1%
Összesen	32,5%	0,5%	81,3%	1,3%
Háztartás létszáma				
1	29,8%	1,1%	85,5%	4,1%
2	33,5%	0,9%	80,8%	1,7%
3	33,1%	0,9%	82,2%	3,3%
4+	32,4%	0,8%	79,6%	2,0%
Összesen	32,5%	0,5%	81,3%	1,3%
Háztartásfő iskolai végzettsége				
Max. 8 általános	37,2%	0,9%	83,4%	1,9%
Szaktunokásfépző	33,5%	0,8%	83,6%	1,8%
Érettségi	30,9%	0,8%	80,7%	2,2%
Felsőfokú	27,7%	1,1%	76,4%	4,2%
Összesen	32,5%	0,5%	81,3%	1,3%
Háztartásfő gazdasági aktivitása				
Alkalmazott	31,7%	0,6%	77,3%	1,4%
Vállalkozó	25,0%	1,3%	84,2%	5,7%
Nyugdíjas	36,2%	0,8%	84,4%	2,6%
Egyéb	36,1%	1,4%	90,2%	3,6%
Összesen	32,5%	0,5%	81,3%	1,3%
Aktív háztartásfő foglalkozása				
Önálló	25,9%	1,2%	85,3%	5,4%
Vezető	28,5%	1,8%	70,3%	3,7%
Szellemi	28,9%	1,1%	79,0%	3,2%
Fizikai	33,5%	0,8%	78,4%	1,6%
Összesen	30,1%	0,6%	78,7%	1,6%
Háztartási jövedelem kvintilisei				
1.kvintilis	34,9%	1,5%	117,9%	5,1%
2.kvintilis	34,4%	1,1%	93,6%	2,0%
3.kvintilis	35,8%	0,9%	90,2%	3,7%
4.kvintilis	34,5%	0,8%	79,1%	1,6%
5.kvintilis	27,4%	0,8%	65,5%	2,0%
Összesen	32,5%	0,5%	81,3%	1,3%
Településtípus				
Község	32,7%	0,7%	78,6%	1,7%
Város	31,6%	0,9%	79,8%	2,3%
Megyeszékhely	32,9%	1,2%	83,0%	2,6%
Főváros	32,8%	1,1%	84,8%	3,8%
Összesen	32,5%	0,5%	81,3%	1,3%

2.1.9. sz. táblázat
„Túlfogyasztó” háztartások társadalmi-demográfiai összetétele (%)

	Nem „túlfogyasztó”	„Túlfogyasztó”	Összesen
Háztartásfő életkora (χ^2 szignifikancia=0,2967)			
-30 éves	12,2	11,9	12,1
31-40 éves	16,7	15,9	16,4
41-50 éves	22,0	20,1	21,4
51-60 éves	20,7	19,0	20,1
60- éves	28,3	33,0	29,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
Háztartás létszáma (χ^2 szignifikancia=0,0000)			
1	20,8	30,6	24,0
2	28,3	27,1	27,9
3	21,3	19,8	20,8
4+	29,7	22,5	27,3
Összesen	100,0	100,0	100,0
Háztartásfő iskolai végzettsége (χ^2 szignifikancia=0,0000)			
Max. 8 általános	32,3	38,9	34,5
Szakkunaképző	29,4	35,2	31,3
Érettségi	21,9	20,1	21,3
Felsőfokú	16,4	5,8	12,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
Háztartásfő gazdasági aktivitása (χ^2 szignifikancia=0,0002)			
Alkalmazott	42,4	34,6	39,8
Vállalkozó	7,5	6,4	7,1
Nyugdíjas	39,7	50,0	43,1
Egyéb	10,4	9,0	9,9
Összesen	100,0	100,0	100,0
Aktív háztartásfő foglalkozása (χ^2 szignifikancia=0,0000)			
Önálló	16,5	17,8	16,9
Vezető	14,2	4,4	11,4
Szellemi	20,0	15,6	18,7
Fizikai	49,3	62,2	53,1
Összesen	100,0	100,0	100,0
Háztartási jövedelem kvintilisei (χ^2 szignifikancia=0,0000)			
1.kvintilis	13,9	25,7	17,9
2.kvintilis	16,0	33,0	21,7
3.kvintilis	18,5	25,9	21,0
4.kvintilis	20,8	15,3	19,0
5.kvintilis	30,7	0,0	20,5
Összesen	100,0	100,0	100,0
Településtípus (χ^2 szignifikancia=0,0212)			
Község	37,9	31,1	35,7
Város	22,8	25,6	23,7
Megyeszékhely	19,7	20,5	20,0
Főváros	19,6	22,8	20,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

2.2. Kulturális fogyasztás (Róbert Péter)

2.2.1. Bevezetés

A társadalom szerkezetére vonatkozó kutatások, mint a társadalmi egyenlőtlenségek egyik jellegzetes megjelenési formáját tárgyalják a fogyasztás és az életstílus különbségeit. Az empirikus vizsgálatok két fő dimenziót jelölnek ki, az anyagi és a kulturális életstílust. Ez a tanulmány az utóbbi kérdéskörrel foglalkozik, miközben az előző területről, az anyagi-vagyoni helyzetről a kötet más tanulmányai alapján tájékozódhat az olvasó.

Az életstílus szélesen értelmezett fogalom, amelynek csak bizonyos elemei ragadhatók meg nagymintás, survey jellegű vizsgálatok segítségével. Ezek a kutatások a kulturális életstílust, illetve fogyasztást általában olyan kulturális szabadidős aktivitások segítségével operacionalizálják, mint az olvasás, a színházba, múzeumba, koncertre járás. A társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatához végzett adatfelvételek általában ezeknek a tevékenységeknek a gyakoriságára vonatkoznak, nem kérdeznak rá arra, hogy a mintába került személyek mit olvasnak, mit néznek meg a színházban. Az itt elemzett adatok is ilyen természetűek. A könyvolvasás esetében az egyetlen specifikáció, hogy a megkérdezett olvasott-e szakkönyvet. A koncert esetében pedig a komolyzenei és a könnyűzenei események külön szerepeltek a kérdőívben. (Mindkét esetben a kérdezettre volt bízva, mit tekint szakkönyvnek, vagy hol húzza meg a zenei műfajok határát.) Ezek alapján a kulturális fogyasztás finomabb szerkezetének feltárására nem kerülhet sor. Ugyanakkor a korábbi rétegződési és mobilitási kutatások azt jelezték, hogy a kulturális életstílus ilyen „durva” mérése is alkalmas markáns rétegspecifikus különbségek, illetve az egyenlőtlenség rétegspecifikus átörökítési mechanizmusainak kimutatására.¹

A magyarországi kulturális fogyasztás itt következő, döntően leíró jellegű bemutatásakor is a rendelkezésre álló adatok alapján elsősorban a különböző strukturális változók által kijelölhető rétegek szerinti, nagyságrendi különbségekre koncentrálunk. A TÁRKI Háztartás Monitor 1999 kutatás adatbázisa lehetővé teszi ugyanakkor, hogy a kulturális fogyasztás ilyen természetű vizsgálatát a háztartások, illetve az egyének szintjén is elvégezzük. A kutatás megtervezésekor eleve abból indultunk ki, hogy a kulturális javak meglétének, illetve fogyasztásuknak egyes elemei a háztartás egészének szintjén, más elemei viszont a háztartás tagjainak egyéni jellemzői mentén ragadhatók meg. Mind a háztartások, mind az egyének kulturális fogyasztási szintjének vizsgálatakor olyan háttérváltozókat alkalmazunk, mint a foglalkozás, képzettség, jövedelem, lakóhely, korcsoport.

2.2.2. A háztartások kulturális szintje

A háztartások kulturális szintjének jellemzésére olyan adataink vannak, mint a birtokolt könyvek, CD-k, hanglemezek, audio- és videokazetták száma. Összességében megállapítható, hogy a mintába került háztartások 13%-ának nincsenek könyvei, 79%-ának nincsenek CD-i, 66%-ának nincsenek hagyományos hanglemezei, 38%-ának nincsenek audio-, s 55%-ának nincsenek videokazettái. Ezek az arányszámok minden esetben néhány százalékponttal alacsonyabbak, mint amit a TÁRKI Háztartás Monitor 1998 kutatásban mértünk egy évvel korábban. A különbség azonban talán csak a videokazetták esetében mondható sta-

¹ Ld. a Rétegződés-modell vizsgálat keretében készült monográfiákat a társadalmi egyenlőtlenségekről (Kolosi 1984. 1987. Utasi 1984), illetve az egyenlőtlenségek újratermelődéséről (Róbert 1986).

tisztikailag jelentősnek. A 2.2.1. sz. táblázat tájékoztat arról, hogy ezek az átlagok miképp térnek el a háztartások jellemzői mentén.²

Lakóhely szempontjából az urbanizációs lejtő hatását érdemes kiemelni. A városi háztartások vannak a legközelebb az átlaghoz, a megyeszékhelyeken élő háztartások átlag feletti értéket mutatnak, de az átlagtól erősen a községi és a fővárosi háztartások térnek el, előbbiek lefelé, utóbbiak felfelé. Korcsoport szerint az adatok nem minden esetben mutatnak lineáris összefüggést. Bizonyos tekintetben a legjobb kulturális ellátottság a 31-40 éves háztartásfőjű háztartások esetében mutatkozik. Az ilyen háztartások kulturális igény szintje nem feltétlen magasabb, mint a fiatalabbaké, de életciklusuk magasabb kulturális fogyasztási szintet tesz lehetővé számukra. A 18-30 éves háztartások így sem maradnak el a könyvek vagy a CD-k birtoklása terén. A 41-50 éves háztartások ennél általában rosszabb, de azért átlag feletti helyzetben vannak. Az átlaghoz legközelebb az 51-60 éves háztartások vannak. Az ennél idősebb háztartások kulturális szintje már elmarad az átlagtól, s ez különösen igaz a 71 év feletti háztartásokra.

Iskolázottság szempontjából többnyire a képzési hierarchia mentén növekszik a háztartások kulturális szintje. Bizonyos vonatkozásokban azonban, (magnó-, illetve videokazetta birtoklása), középszinten a szakközépiskolai végzettségű háztartások a gimnáziumi végzettségűeket, a felsőfokon pedig a főiskolai végzettségű háztartások az egyetemi végzettségűeket megelőzik. A foglalkozási rétegződés mentén az értelmiségi háztartások ellátottsága majd minden téren a legmagasabb. Az önálló iparosok, kereskedők, szolgáltatók háztartásaiban is magas arányban jelenik meg a modern kulturális fogyasztás, ezekben a háztartásokban található legmagasabb arányban videokazetta. A könyvekkel való rendelkezés terén azonban a szellemi dolgozók háztartásai megelőzik őket. Foglalkozás tekintetében a kulturális ellátottság terén az átlaghoz legközelebb a szakmunkások háztartásai vannak, s az átlagtól legjobban a mezőgazdasági fizikaiak háztartásai maradnak el. Az egy főre jutó jövedelem szempontjából az adatok ismét nem mutatnak teljesen lineáris kapcsolatot. Még a középső, 5. és 6. decilisekbe tartozók is többnyire elmaradnak az átlagtól. A kulturális ellátottság az átlagos mértéket csak a 8. decilisben éri el vagy haladja meg. A legfelső jövedelmi decilisbe tartozó háztartások esetében a legmagasabb a kulturális ellátottság, s a különbség némely esetben kiugró.

A háztartások kulturális szintjének további elemzésekor azt vizsgáljuk, hogy a különböző kulturális javakkal egyáltalán rendelkező háztartások milyen mennyiséget birtokolnak ezekből. Az erre vonatkozó eredményeket mutatja a 2.2.2. sz. táblázat. Lakóhely szempontjából nem meglepő módon a községi és a fővárosi háztartások képviselik a pólusokat. A budapesti háztartásokban több mint kétszer annyi könyv, mintegy háromszor annyi CD, hanglemez, videokazetta található, mint a községi háztartásokban. Eletkor tekintetében, a birtokolt kulturális javak mennyisége szempontjából is a középkorú, többnyire a 31-40 éves háztartások ellátottsága a legjobb, megelőzve a legfiatalabb háztartásokat, s a 71 év feletti háztartásai vannak a legrosszabb helyzetben. A CD-k, magnó- és videokazetták száma tekintetében is megjelennek ugyanazok a különbségek a gimnáziumi és szakközépiskolai háztartások között, az utóbbiak javára. Érdekes, hogy a szakközépiskolai végzettségű háztartásokban magasabbnak mutatkozik a könyvek száma is, mint a gimnáziumi végzettségű háztartásokban. Ugyanakkor az egyetemi végzettségű háztartások jelentősen megelőzik a főiskolai végzettségűeket a könyvek száma tekintetében. Kisebb mérvű, de jelentős különbség mutatkozik a könyvek számában az értelmiségi háztartások és a vezetők háztartásai között, az előbbi javára. A videokazetták számát tekintve viszont a vezetők és az önállóak háztartásai is megelőzik az értelmiségi háztartásokat. Az egy főre jutó jövedelem tekintetében szintén a legfelső jövedelmi decilisbe tartozó háztartások esetében haladja meg jelentősen az átlagot a kulturális ellátottság szintje.

² A háztartások lakóhelye a tényleges település, korcsoportja, iskolázottsága, foglalkozása a háztartásfő alapján van megadva, a jövedelem az 1 főre jutó háztartási jövedelem. (Ha a háztartásfő nem aktív kereső, akkor a háztartás az ő utolsó foglalkozása szerint van besorolva.)

A háztartások kulturális jellemzésére még egy kérdést vettünk figyelembe, s ez arra vonatkozott, hogy az elmúlt három hónapban a háztartás mennyit költött művelődésre, oktatásra. Az erre vonatkozó eredmények a 2.2.2. sz. táblázat utolsó oszlopában szerepelnek. Az átlagos összeg 2810 Ft, ami 500 Ft-tal magasabb annál, ami a TÁRKI Háztartás Monitor 1998 kutatásban adódott egy éve. A művelődésre fordított kiadások növekedése meghaladja az infláció mértékét. Ugyanakkor a rétegspecifikus különbségek is növekedtek. A fővárosi és a községi háztartásokban a kiadások között egy évvel korábban kétszeres, most viszont közel háromszoros különbséget mértünk. Életkori szempontból a 31-40 és a 41-50 éves háztartások engedhetik meg maguknak a legtöbbet, mintegy 40%-kal költöttek többet művelődésre, mint az átlag, s mintegy 10-szeresét annak, amit a 71 év feletti háztartások.

A művelődési és oktatási kiadások nem értek el 1000 Ft-ot sem három hónap alatt az általános iskolai végzettséggel rendelkező háztartásokban. Érdekes, hogy a szakközépiskolai végzettségű háztartások átlaga magasabb, mint a gimnáziumi végzettségű háztartásoké. Kiugróan magas a művelődési kiadások mértéke az egyetemi végzettségű háztartásokban. Az átlagnál 5-ször, az általános iskolát végzeteknél 20-szor, a főiskolai végzettségűeknél 3-szor többet költöttek ezekben a háztartásokban. Az egy évvel korábbi adatok szerint többet költöttek művelődésre és oktatásra a vezetők háztartásaiban, mint az értelmiségi háztartásokban. A TÁRKI Háztartás Monitor 1999 mérése szerint viszont az értelmiségi háztartásokban a legmagasabbak ezek a kiadások, az átlagnak több mint 3-szorosát, a legkevesebbet költő segédmunkás háztartások kiadásainak 13-szorosát teszik ki. Az értelmiségi háztartások után a vezetők háztartásai következnek, s az önállóak háztartásaiban is az átlag több mint 2-szeresét költötték művelődésre, oktatásra. Az 1 főre jutó jövedelem szempontjából a művelődésre és oktatásra vonatkozó kiadások csak a legfelső jövedelmi decilisbe tartozó háztartásokban haladják meg jelentősen, több mint 3-szoros mértékben, az átlagot. Még a középső jövedelmi decilisbe tartozó háztartásokban is jelentős elmaradás mutatkozik, s csak a 8. decilisbe tartozók érik el az átlagot.

2.2.3. Kulturális fogyasztás egyéni szinten

Míg a háztartásokra vonatkozóan pontosan ugyanúgy kérdeztünk 1998-ban és 1999-ben, a 16 évesnél idősebb személyekre vonatkozóan a Monitor 99 adatfelvétele során eltérő kérdezési módot alkalmaztunk, mint egy évvel korábban. Akkor azt kérdeztük, hogy a válaszolók az elmúlt 12 hónapban részt vettek bizonyos kulturális eseményeken, s ha igen, akkor milyen gyakorisággal. Most viszont egy válaszlap segítségével azt tudakoltuk, hogy hány éve, avagy hány hónapja járt az illető bizonyos intézményekben. Akik egy éven belül jártak valahol, azoktól azt is megkérdeztük hányszor voltak az adott intézményben. Egy év alatt nem sok változás várható az egyéni szintű kulturális fogyasztásban, a tapasztalható különbségek ezért inkább az eltérő kérdezési mód következményei lehetnek. Ezek a különbségek egyébként nem nagy mértékűek, de az egyének kulturális aktivitása magasabbnak tűnik az újabb adatok tükrében. Egy éven belül színházban nem járt 76% (1998-ban 83% volt), műzeumban nem járt 69% (1998-ban 76% volt), komolyzenei hangversenyen nem járt 91% (1998-ban szintén 91% volt).

Az olvasás vonatkozásában a kérdezési mód nem tért el 1998-ban és 1999-ben. A teljes mintáról elmondható, hogy 60%-uk rendszeresen, 30%-uk alkalmanként, 9%-uk pedig soha nem olvas újságot. Rendszeresen olvas könyvet 26%, alkalmanként 45%, soha nem olvas könyvet 29%. Ez utóbbi megoszlás pontosan megegyezik az egy évvel korábbi méréssel. A könyvet olvasók közül 43% olvasott szakkönyvet vagy idegen nyelvű könyvet. Részletes eredmények az említett aktivitások előfordulására vonatkozóan az egyes rétegek tükrében a 2.2.3. sz. táblázatban szerepelnek.

A háztartási szintű elemzéssel ellentétben egyéni szinten lényeges a válaszoló neme is. Elmondható, hogy az újság- és a szakkönyvolvasást leszámítva a nők kulturális fogyasztása valamivel nagyobb, mint a férfiaké. Lakóhely szerinti bontásban az az érdekes, hogy a fővá-

rosi kérdezettek kisebb aránya rendszeres újságolvasó, mint bármely más településtípuson élőké, beleértve a községeket is. A legtöbb rendszeres újságolvasó a megyeszékhelyeken lakik. Könyvolvasás tekintetében a fővárosiak és a megyeszékhelyen élők között a legmagasabb a rendszeres olvasók aránya. A szakkönyvek olvasása terén a budapestiek vezetnek. Az eljáró kulturális fogyasztás tekintetében szintén erőteljesebb a különbségek az urbanizációs lejtő mentén, a községek aktivitása igen alacsony, a fővárosban élőké a legmagasabb. Korcsoportok szerint nézve az adatokat, az újságolvasást leszámítva a 30 év alattiak a legaktívabbak, ők olvasnak legtöbbet könyvet, illetve szakkönyvet, s gyakrabban is járnak el otthonról kulturálódni, mint a középkorúak. A kulturális fogyasztás a legalacsonyabb az idősök között, főleg az eljáró aktivitások terén nagyok az életkori különbségek.

Az iskolázottság és a kulturális fogyasztás kapcsolata többé-kevésbé lineárisnak mondható. Az érettségivel nem rendelkezők esetében alacsonyabb értékek mutatkoznak, mint a középiskolai végzettségűeknél. A gimnáziumi végzettségűek kulturális fogyasztása többnyire magasabb, mint a szakközépiskolában érettségizetteké. Még erőteljesebb különbségek tapasztalhatók a diplomások között az egyetemet végzettek javára, a főiskolát végzettekkel szemben. Az újságolvasást leszámítva hasonló módon felülmúlja az értelmiségiek kulturális fogyasztása a felső vagy középszintű vezető beosztásban lévőkét. A középszintű szellemi dolgozókat és az önálló foglalkozásúakat minden vizsgált területen alacsonyabb, de azért átlag feletti kulturális fogyasztás jellemzi. A szakmunkások kulturális aktivitása már átlag alatt van. A szakképzetlen munkások és a mezőgazdasági fizikaiak kulturális fogyasztása minden tekintetben a legalacsonyabb. Végül a személyes jövedelem tekintetében a kulturális fogyasztással való kapcsolat linearitása erősebb annál, mint amit a háztartás szintjén tapasztaltunk. A középső jövedelmi decilisekbe tartozó személyek esetében a kulturális fogyasztás átlag körüli, a legfelső jövedelmi decilisbe tartozó személyek kulturális aktivitása pedig jelentősen kiemelkedik.

A személyi szintű kulturális fogyasztás vizsgálatakor természetesen az is lényeges, hogy az egyes tevékenységeket végzők, milyen gyakorisággal végzik azokat. A könyvet olvasók egy év alatt átlagosan 15 könyvet olvastak ki. A magukat rendszeres könyvolvasóknak minősítők éves átlaga 30 könyv, a könyvet ritkán olvasók éves átlaga pedig 6 könyv. A könyvet olvasók közül azok, akik szakkönyvet vagy idegen nyelvű könyvet is olvastak, éves átlagban 7 könyvet vettek kézbe.³ Az olvasott könyvek számának tekintetében nincs statisztikailag jelentős különbség a nem, az életkor, a lakóhely vagy a jövedelem vonatkozásában. Az egyetemet végzettekről viszont elmondható, hogy az átlagnál kétszer több könyvet olvastak el egy év alatt, jóval többet, mint akik csak főiskolai diplomával rendelkeznek. A vezető beosztásúak is több könyvet olvastak az átlagnál. A szakkönyveket is elsősorban az egyetemet végzettek forgatták. Foglalkozás alapján itt nincs különbség az értelmiségiek és a vezető beosztásúak között.

Jelentősebbek a rétegspecifikus eltérések az eljáró kulturális aktivitásokat tekintve, elsősorban a színházba, illetve a múzeumba járás gyakorisága terén.⁴ Az eredmények a 2.2.4. sz. táblázatban szerepelnek. A nemek szerinti különbségek statisztikailag nem számottevőek. Település szerint a fővárosiak járnak legtöbbet színházba. Adataink ismét megerősítik, hogy az eljáró kulturális fogyasztás erősen életkor specifikus. Legtöbbet a 31-40 évesek járnak színházba, koncertre vagy múzeumba, a náluk fiatalabbak esetében valószínűleg a kiskorúság „életciklus hatása” működik, az idősebbek pedig egyre inkább otthonülőkké válnak. Az iskolázottság szerinti különbségek szintén nemcsak a kulturális részvétel tényét, hanem a fogyasztás mértékét is befolyásolják. Nem meglepően, az egyetemi diplomával rendelkezők aktivitása a legmagasabb. Az érettségizetteknél a szakközépiskola esetében

³ A pontosság kedvéért: a kutatás során a kérdés könyv olvasására vonatkozott, s nem teljes kiolvasásra vagy elolvasásra. Így az is olvasott pl. szakkönyvet, aki azt kézbe vette, s annak egy meghatározott részét, egy fejezetet, néhány számára fontos oldalt elolvasott.

⁴ A hangversenyre járásra vonatkozó átlagok eltérései többek között azért sem szignifikánsak, mert itt csak mintegy 300 válaszolóról van szó.

adódtak magasabb átlagok, de a különbség nem jelentős. Foglalkozás szempontjából az értelmiségiek minden vonatkozásban megelőzik a vezetőket. Az önállóak is gyakrabban járnak színházba vagy múzeumba, mint a vezetők. Ugyanakkor már a szakmunkások is, de még inkább a szakképzetlen vagy mezőgazdasági fizikaiak – ha el is jutnak ezekbe az intézményekbe – az átlagnál kevesebb alkalommal teszik ezt. Az egy főre jutó jövedelem szerint az eljáró kulturális fogyasztás a legfelső jövedelmi decilisben a leggyakoribb, s még a 8. decilisben sem minden esetben haladja meg az átlagot. A kulturális fogyasztás mennyisége tehát nem teljesen lineárisan kapcsolódik az anyagi helyzethez.

Az eljáró kulturális fogyasztással szembeállítható a televízió nézés. (Ld. szintén a 2.2.4. sz. táblázatot.) A kérdezettek mindössze 5-6%-a nem néz tévét. A többiek tévénézésre fordított átlagos ideje hétköznapokon több mint 2 és fél óra (151 perc), hétvégén több mint 3 óra (201 perc). A férfiak és a nők tévénézése közötti különbség statisztikailag nem jelentős. A tévénézés gyakorisága a községekben átlag alatti, a fővárosban átlagos, a megyeszékhelyeken élők nézik legtöbbször a televíziót. A tévénézés és az életkor összefüggése U-betű alakú, hétköznapokon a 30 év alattiak és a 60 év felettek néznek legtöbbször televíziót. Hétvégén viszont a középkorúak is felzárkóznak, legalábbis az idősebbekhez. A legfiatalabbak kiugróan sokat tévénéznek ekkor is, náluk a hétvégén a tévénézéssel töltött idő megközelíti a 4 órát. Iskolázottság szempontjából a tévénézés időtartama csökken az alapfokú – középfokú – felsőfokú végzettségi hierarchia mentén. A középfokú iskolával rendelkezők közül a gimnáziumi végzettségűek kevesebbet tévénéznek, mint a szakközépiskolai végzettségűek; s az egyetemet végzettek is kevesebbet ülnek a tévé előtt, mint azok, akiknek főiskolai diplomájuk van. Foglalkozás szerint az értelmiségiek a hét bármely szakában kevesebbet nézik a tévét, mint a bármely más foglalkozási csoporthoz tartozók. A középszintű szellemi dolgozóknál kevesebbet tévénéznek a vezetők is. A fizikai foglalkozásúak közül a szakképzetlen munkások nézik a legtöbbször a televíziót, többet mint a mezőgazdasági fizikai dolgozók. A jövedelem alapján a legfelső decilisbe tartozók nézik a legkevesebbet a televíziót. A legtöbbször tévénézők hétköznap a középső, hétvégén a legalsó jövedelmi decilisben vannak.

A TÁRKI Háztartás Monitor 1998 kutatás a kulturális fogyasztás feltérképezésekor csak a legtöbbször vizsgált aktivitásokra koncentrált, mint az olvasás, színházba, múzeumba, koncertre járás, tévénézés. A TÁRKI Háztartás Monitor 1999 kérdőívében ezzel szemben egyéni szinten további kulturális intézmények, mint mozi, könyvtár, könyvesbolt látogatását is kérdeztük. Az ezekre vonatkozó eredményeket tartalmazza a 2.2.5. sz. táblázat. Moziba minden negyedik kérdezett volt az elmúlt 12 hónapban. A rétegeképző ismerveket tekintve, moziba inkább a nagyobb városokban s Budapesten, jellemző módon 30 éves kor alatt járnak az emberek. A moziba járók legalább érettséggel rendelkeznek, felülreprezentáltak közöttük az értelmiségiek és az önálló foglalkozásúak, s a felső jövedelmi decilisbe tartoznak. Többségben vannak köztük a férfiak is. Egy éven belül átlagosan 6 filmet néztek meg, de a budapestiek, a 30 év alattiak, illetve a szakközépiskolát végzettek, s a legfelső decilisbe tartozók ennél szignifikánsan többet.

Könyvtárba egy éven belül minden ötödik, könyvesboltban minden második ember járt. Ezeket az intézményeket a nők inkább látogatják. Nagyobb városokban sokkal többen térnek be könyvesboltba, mint kisebb településen. A könyvtárlátogatók viszont egy kisebb városban többször mennek el egy éven belül a könyvtárba, mint Budapesten. Mind a könyvtárba, mind a könyvesboltba az átlagnál sokkal inkább járnak a 30 év alattiak. Ugyanakkor a legidősebb, 70 feletti könyvtárlátogatók mennek a leggyakrabban a könyvtárba, egy év alatt átlagosan 20-szor. Hasonlóképp a diplomások is havonta többször megfordulnak a könyvtárban. Az értelmiségiek több mint 90%-a járt egy éven belül könyvesboltban, a vezetőknek csak a háromnegyede. Az értelmiségiek átlagosan havonta térnek be könyvesboltba, s mintegy háromhetente mennek el könyvtárba. A felsőbb jövedelmi decilisbe tartozók sokkal inkább járnak könyvesboltba, ami összefügghet a könyvek magas árával. Ugyanakkor köztük a könyvtárba járók aránya is kétszerese az átlagnak. A pénz mégis szerepet játszhat a dologban, mivel a könyvtárba járás gyakorisága és a jövedelem közti kapcsolat nem szignifikáns, miközben a könyvesboltba járás gyakorisága és a jövedelem közti kapcsolat az.

2.2.4. Összegzés

Nem célunk itt a kapott eredmények alapján annak normatív értékelése, hogy milyen szintű a magyar háztartások kulturális infrastruktúrája, avagy hogy milyen mértékű kulturális fogyasztás jellemző a háztartások tagjaira. Azt azonban leszögezhetjük, hogy mind a háztartások, mind az egyének szintjén *differentiált képet* kaptunk, a kulturális fogyasztás eloszlása *egyenlőtlen* a kilencvenes évek végén Magyarországon. A leíró táblázatok után egy többváltozós elemzésben (regressziós modellel) vizsgáltuk a kulturális fogyasztás meghatározottságát a háztartások, illetve a személyek szintjén. Az előbbi esetben a háztartások jellemzésére a művelődési – oktatási kiadásai összegét, az utóbbi esetben a személyek jellemzésére pedig egy kulturális fogyasztási skálát⁵ választottunk függő változóként. A magyarázó változók az eddig használt demográfiai, illetve szociológiai rétegek voltak un. indikátor változó formájában. (A referencia a községi háztartás vagy személy, ahol a háztartásfő, illetve a kérdezett 70 év feletti, legfeljebb 8 osztályt végzett, mezőgazdasági fizikai foglalkozású, s a legalsó jövedelmi decilisbe tartozó férfi.) Az eredmények a 2.2.6. sz. táblázatban szerepelnek.

A háztartások esetében a kiadások teljes szórásának alig több mint 10%-át tudtuk magyarázni. A többváltozós elemzésben a magyarázó változók közötti kapcsolat miatt a települési különbségek egyáltalán nem mutatkoznak szignifikánsnak. (Amikor csak a lakóhely változót vontuk be az elemzésbe, a községi háztartásokhoz képest csak a budapesti háztartások kiadásai voltak szignifikánsan magasabbak.) Az életkor hatása viszont markáns. Jól látható az a fordított U-görbét formázó összefüggés, miszerint a 41-50 év közötti háztartások engedhetik meg maguknak a legtöbb kulturális kiadást. Az iskolázottság tekintetében – a többi magyarázó változó hatása mellett – csak az egyetemi végzettség növeli szignifikánsan a kulturális kiadások nagyságát. Foglalkozás szempontjából pedig csak az önállóak háztartásainak kulturális kiadásai magasabbak szignifikánsan. Az egy főre jutó jövedelem esetében, (ami nyilván összefügg a képzettséggel és a foglalkozással), csak a legfelső jövedelmi decilisbe tartozó háztartásoknál mutatkoznak szignifikánsan magasabb kulturális kiadások.

Jobban működött az összefoglaló modell a személyek esetében. Itt a kulturális fogyasztás mérésére kialakított skála teljes szórásának majd 55%-át meg tudtuk magyarázni. A független változók között itt is fennáll a kapcsolat, de ennek ellenére a legtöbb becslés statisztikailag szignifikáns. (Kétségtelen, a személyek esetében az elemszám is majd kétszerese a háztartások számának.)

A nők kulturális fogyasztása – figyelembe véve azt is, hogy képzettségük, foglalkozásuk, jövedelmük a férfiakétól eltérő – magasabb, mint a férfiaké. A városokban élők kulturális fogyasztása akkor is magasabb, ha figyelembe vesszük, hogy ők többnyire iskolázottabbak, több a keresetük, mint a községi lakosoké. Az életkor előrehaladtával a kulturális fogyasztás csökkenő tendenciája mutatható ki. Az iskolai végzettséggel növekszik a kulturális fogyasztás, foglalkozás szempontjából pedig az értelmiségiek és a középszintű szellemi foglalkozásúak kulturális aktivitása a legnagyobb, a vezetők – talán idő hiányában – tőlük elmaradnak. A személyes jövedelem esetében lényegében csak a 6. jövedelmi decilistől felfelé kezd érdemben növekedni a kulturális fogyasztás. A közepesnél alacsonyabb jövedelem esetén (az 5. decilistől lefelé) a kulturális fogyasztásban nincs számottevő különbség.

Fontos újfent hangsúlyozni, hogy az elemzés alapjául szolgáló adatok csak mint az előfordulás tényéről, illetve mennyiségi szemszögből tájékoztattak a kulturális fogyasztásról. A kulturális fogyasztás itt nem vizsgált minőségi ismérvei nyilván tovább árnyalnák a kapott képet. Kimutatható volt azonban így is, hogy a kulturális fogyasztás jelentősen rétegspecifikus, illetve státusfüggő. Mi több, a bevezetőben hivatkozott általánosabb rétegződési és mobilitási

⁵ A kulturális fogyasztás hét területét alapul véve főkomponens elemzést végeztünk. Az egyes elemek (zárójelben a kommunalitás): olvasás (0,45), színház (0,57), mozi (0,44), múzeum (0,64), könyvtár (0,51), hangverseny (0,40), könyvesbolt (0,61). Az első és egyetlen főkomponens sajátértéke 3,63. Ez a rotálatlan főkomponens a bevont változók teljes szórásának 52%-át magyarázta meg.

elemzésekből azt is tudjuk, hogy a kulturális fogyasztás nem csak következmény jellegű, hanem státuszteremtő tényező is. Szerepét, súlyát a társadalmi egyenlőtlenségek terén természetesen igazán csak az anyagi fogyasztással összefüggésben lehet vizsgálni. Korábbi hosszabbtávú időbeli összehasonlítások alapján úgy tűnt, hogy az anyagi fogyasztás egy erőteljesebb kikristályosodottság irányába mutat a hagyományos szociológiai ismérvekkel, mint a kulturális fogyasztás (Róbert 1994). Egy frissebb elemzés pedig azt mutatta, hogy a kilencvenes években a státuskikristályosodás folyamata a nyolcvanas évekhez képest mind az anyagi életkörülmények, mind a kulturális életstílus esetében megtorpant, a társadalmi státusz magyarázó ereje csökkent. Ez az eredmény azonban megfordult, amikor az anyagi fogyasztást drágább és ritkább eszközökkel mérték, ekkor az összefüggés a kilencvenes években erősödő trendet mutatott (Róbert 1999). A rendelkezésre álló adatok alapján, s talán további és más jellegű adatforrások segítségével is, a társadalmi státusz és a kulturális, illetve az anyagi fogyasztás kapcsolata mindenképpen tovább vizsgálendő kérdés.

Irodalom

- Kolosi Tamás (1984): Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat III. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- Kolosi Tamás (1987): Tagolt társadalom. Budapest: Gondolat
- Róbert Péter (1986): Származás és mobilitás. Rétegződés-modell vizsgálat VII. Budapest: Társadalomtudományi Intézet
- Róbert Péter (1994): Fogyasztás és életstílus a rendszerváltozás időszakában (1986-1992). INFO-Társadalomtudomány 28. szám.
- Róbert Péter (1999): Changing Determination of Life-Styles in Hungary, 1982-1998. (Is There Any Trend Towards Crystallization?) Előadás az ISA RC28 Társadalmi rétegződés konferenciáján, Varsó, Május 5-7. (Közlésre benyújtva a Szociológiai Szemlének.)
- Utasi Ágnes (1984): Életstílus-csoportok, fogyasztási preferenciák. Rétegződés-modell vizsgálat V. Budapest: Társadalomtudományi Intézet

2.2.1. sz. táblázat

A háztartások ellátottsága kulturális javakkal (%)

A háztartások jellemzői	Van-e könyvük?	Van-e CD-jük?	Van-e hanglemezük?	Van-e magnókazettájuk?	Van-e videó-kazettájuk?
Lakóhely					
község	80	11	22	53	37
város	87	21	30	67	44
megyeszékhely	92	25	46	68	45
főváros	94	32	48	68	58
Korcsoport (háztartásfő)					
18-30 éves	94	36	23	83	63
31-40 éves	94	35	45	85	67
41-50 éves	94	29	41	80	64
51-60 éves	89	18	41	61	41
61-70 éves	78	4	25	37	16
71 és idősebb	71	2	16	19	6
Iskola (háztartásfő)					
8 általános alatt	55	-	8	15	4
8 általános	77	4	18	44	25
szakmunkásképző	94	19	36	74	55
szakközépiskola	97	36	48	83	67
gimnázium	99	29	50	71	49
főiskola	100	50	63	87	73
egyetem	100	55	61	85	63
Foglalkozás (háztartásfő)					
felső+közép vezető	98	39	58	78	57
értelmiségi	100	55	58	87	66
középszintű szellemi	98	32	48	73	53
önálló iparos+keresk.	94	47	45	78	68
szakmunkás	96	21	41	74	55
betanított+segéd m.	76	7	17	45	27
mezőgazdasági fizikai	70	5	13	38	26
Egy főre jutó jövedelem					
1. jövedelmi decilis	72	10	18	56	40
3. jövedelmi decilis	86	14	30	65	45
5. jövedelmi decilis	80	14	27	46	33
6. jövedelmi decilis	86	13	24	50	35
8. jövedelmi decilis	96	20	43	66	44
10. jövedelmi decilis	98	54	58	88	74
Átlag	87	21	34	62	45
Esetszám	2020	2019	2022	2021	2021

2.2.2. sz. táblázat

A háztartások ellátottsága kulturális javakkal (átlagos db, illetve Ft)*

A háztartások jellemzői	Hány könyv ?	Hány CD?	Hány hanglemez?	Hány magnókazetta?	Hány videó-kazetta?	Mennyit költöttek művelődésre?
Lakóhely						
község	204	3	10	25	10	1763
város	307	6	14	29	16	2357
megyeszékhely	401	8	27	46	15	2778
főváros	568	17	32	47	26	5164
Korcsoport (háztartásfő)						
18-30 éves	207	8	6	47	17	3257
31-40 éves	471	14	24	56	25	4531
41-50 éves	380	9	22	47	27	4630
51-60 éves	382	7	24	33	13	2637
61-70 éves	345	1	15	11	4	725
71 és idősebb	184	-	10	5	2	470
Iskola (háztartásfő)						
8 általános alatt	42	-	2	3	1	132
8 általános	109	1	7	18	7	782
szakmunkásképző	267	3	16	37	18	2130
szakközépiskola	484	12	26	53	28	3944
gimnázium	435	7	27	43	16	2917
főiskola	684	35	41	63	28	5140
egyetem	1429	29	59	73	32	14179
Foglalkozás (háztartásfő)						
felső+közép vezető	906	21	53	56	24	7803
értelmiségi	1212	24	40	63	21	9272
középszintű szellemi	421	12	26	45	21	3095
önálló iparos+keresk.	462	23	26	52	31	6684
szakmunkás	340	4	21	43	19	2433
betanított+segéd munkás	112	1	7	17	7	743
mezőgazdasági fizikai	130	3	5	16	10	918
Egy főre jutó jövedelem						
1. jövedelmi decilis	136	2	8	21	10	1333
3. jövedelmi decilis	311	3	12	31	12	1341
5. jövedelmi decilis	223	5	15	29	13	1005
6. jövedelmi decilis	234	3	10	22	16	1680
8. jövedelmi decilis	530	10	28	43	15	3056
10. jövedelmi decilis	721	30	39	72	30	9145
Átlag	343	7	19	35	16	2810
Esetszám	1982	2014	2011	1989	2010	2004

* A táblázatban szereplő átlagok eltérései minden esetben szignifikánsak.

2.2.3. sz. táblázat
A személyek kulturális fogyasztása (%)

A személyek jellemzői	Rendszeresen olvas		Olvas szak- könyvet	Az elmúlt 12 hónapban volt		
	újságot	könyvet		színház- ban	hangver- senyen	múzeum- ban
Nem						
férfi	61	22	34	23	7	29
nő	59	30	25	25	10	32
Lakóhely						
község	59	19	21	13	5	19
város	61	24	30	24	9	32
megyeszékhely	68	35	35	32	11	38
főváros	51	34	39	38	13	43
Korcsoport						
30 és fiatalabb	57	36	41	37	13	45
31-40 éves	59	25	38	28	10	39
41-50 éves	63	27	32	24	9	31
51-60 éves	63	22	26	20	7	28
61-70 éves	60	20	14	16	5	16
71 és idősebb	58	19	9	7	3	9
Iskola						
8 általános alatt	46	8	3	3	-	3
8 általános	51	16	16	17	6	21
szakmunkásképző	59	19	23	15	3	21
szakközépiskola	69	37	46	37	9	45
gimnázium	68	44	42	39	14	47
főiskola	77	53	68	52	20	66
egyetem	83	66	80	58	44	75
Foglalkozás						
felső+közép vezető	83	53	69	46	18	59
értelmiségi	83	69	76	56	34	75
középszintű szellemi	71	39	35	36	11	42
önálló ipros+keresk.	65	22	38	35	10	42
szakmunkás	60	22	29	19	4	25
betanított+segéd m.	51	14	10	7	2	11
mezőgazdasági fizikai	55	6	15	5	3	8
Jövedelem						
1. jövedelmi decilis	44	15	9	7	2	8
3. jövedelmi decilis	50	16	18	13	4	15
5. jövedelmi decilis	59	24	30	21	8	27
6. jövedelmi decilis	62	30	28	22	9	15
8. jövedelmi decilis	67	33	44	35	14	31
10. jövedelmi decilis	77	41	56	52	18	58
Átlag	60	26	29	24	9	31
Esetszám	3771	3776	3776	3761	3766	3763

2.2.4. sz. táblázat
A személyek kulturális fogyasztása (átlagok)*

A személyek jellemzői	Az elmúlt 12 hónapban hány alkalommal volt			Televízió nézés (percben)	
	színházban	múzeumban	hangversenyen	hétköznap	hétvégén
Nem					
férfi	3,4	2,8	2,6	149	204
nő	2,9	2,4	2,4	154	199
Lakóhely					
község	2,2	2,0	2,9	143	194
város	2,8	2,8	2,6	152	202
megyeszékhely	3,4	2,6	2,5	160	214
főváros	3,8	2,9	2,0	159	201
Korcsoport					
30 és fiatalabb	3,1	2,5	2,1	148	224
31-40 éves	4,2	3,0	3,7	136	199
41-50 éves	2,7	2,4	2,0	139	190
51-60 éves	2,7	2,5	2,3	156	192
61-70 éves	2,6	2,4	2,4	171	200
71 és idősebb	2,5	2,1	2,8	173	188
Iskola					
8 általános alatt	1,7	1,4	..	165	192
8 általános	2,7	2,5	2,3	164	215
szakmunkásképző	2,0	1,9	3,2	159	219
szakközépiskola	3,3	2,5	2,0	144	195
gimnázium	2,9	2,3	2,2	127	185
főiskola	4,0	3,0	2,5	128	167
egyetem	4,9	4,4	2,9	112	150
Foglalkozás					
felső+közép vezető	3,0	2,2	2,1	142	174
értelmiségi	4,5	4,2	3,1	113	154
középszintű szellemi	3,1	2,5	2,5	150	197
önálló iparos+keresk.	3,8	2,9	1,4	126	162
szakmunkás	2,1	2,2	3,1	159	213
betanított+segéd m.	1,9	1,7	1,8	168	216
mezőgazdasági fizikai	2,6	2,1	1,4	135	169
Jövedelmi					
1. jövedelmi decilis	1,7	1,9	1,2	158	289
3. jövedelmi decilis	2,0	1,6	2,3	169	206
5. jövedelmi decilis	2,9	1,9	2,5	168	211
6. jövedelmi decilis	2,4	2,4	2,8	149	209
8. jövedelmi decilis	2,9	3,0	2,7	140	201
10. jövedelmi decilis	4,1	3,4	2,4	124	182
Átlag	3,1	2,6	2,5	151	201
Esetszám	888	1131	310	3762	3761

* A táblázatban szereplő átlagok eltérései nem szignifikánsak nemek szerint. A múzeumba járásra vonatkozó átlagok eltérései nem szignifikánsak életkor szerint sem. A hangversenyre járásra vonatkozó átlagok eltérései egyáltalán nem szignifikánsak.

2.2.5. sz. táblázat

A személyek kulturális fogyasztása 2. (% , átlagok)*

A személyek jellemzői	Az elmúlt 12 hónapban volt			Az elmúlt 12 hónapban hányszor volt		
	mozi- ban	könyv- tárban	köny- vesboltban	moziban	könyv- tárban	köny- vesboltban
Nem						
férfi	31,0	19,9	46,4	6,4	11,6	7,0
nő	24,7	23,0	52,0	5,6	12,0	8,2
Lakóhely						
község	20,5	17,6	36,2	5,7	11,7	5,4
város	25,8	24,2	52,5	5,7	14,7	7,9
Megyeszékhely	33,7	25,4	61,8	5,1	11,1	9,3
főváros	37,5	21,6	58,5	7,4	8,7	8,4
Korcsoport						
30 és fiatalabb	68,2	44,4	72,5	7,5	13,3	9,0
31-40 éves	35,8	23,3	64,1	4,2	8,7	7,9
41-50 éves	16,5	17,6	55,7	3,4	10,2	7,2
51-60 éves	8,3	12,2	39,9	2,6	10,2	6,4
61-70 éves	4,7	7,9	23,0	1,9	12,2	5,5
71 és idősebb	0,7	6,6	13,0	1,2	19,7	3,4
Iskola						
8 általános alatt	1,9	1,6	6,0	1,4	13,3	3,3
8 általános	22,4	18,6	35,1	6,4	12,2	4,3
Szaktanulmányok	24,4	11,4	44,8	4,8	7,2	5,5
Szakközépiskola	41,8	29,2	77,7	7,8	9,3	8,9
gimnázium	41,7	35,3	70,9	5,8	14,0	10,2
főiskola	41,5	44,2	85,0	4,7	11,1	9,1
egyetem	45,8	56,9	88,8	5,7	18,8	13,3
Foglalkozás						
felső+közép vezető	31,3	33,1	74,8	4,6	10,1	10,3
értelmiségi	43,9	50,8	91,6	4,1	19,5	11,7
középszintű szel- lemi	32,6	26,2	68,1	5,9	8,0	9,6
önálló ipa- ros+keresk.	40,6	18,2	62,1	5,6	11,0	6,8
szaktanulmányok	23,6	12,5	48,8	5,0	5,3	5,3
betanított+segédm.	12,4	8,7	29,5	4,3	8,6	4,5
mezőgazdasági fi- zikai	5,6	4,9	15,3	6,4	7,3	3,1
Jövedelem						
1. jövedelmi decilis	7,8	7,2	19,5	3,5	10,3	4,2
3. jövedelmi decilis	16,2	11,6	28,4	4,4	8,6	3,9
5. jövedelmi decilis	18,8	18,5	50,3	4,8	11,0	5,8
6. jövedelmi decilis	28,2	18,9	53,2	4,9	13,8	5,6
8. jövedelmi decilis	39,8	33,2	67,3	6,2	13,8	10,1
10. jövedelmi decilis	55,3	40,4	77,8	7,1	11,8	10,7
Átlag	27,6	21,5	49,5	6,0	11,8	7,7
Esetszám	3757	3762	3760	1019	777	1807

* A táblázatban szereplő átlagok eltérései nem szignifikánsak nemek szerint. A moziba járásra vonatkozó átlagok eltérései nem szignifikánsak foglalkozás szerint sem. A könyvtárba járásra vonatkozó átlagok eltérései nem szignifikánsak jövedelem szerint sem. Minden más átlag eltérései szignifikánsak.

2.2.7. sz. táblázat

A kulturális fogyasztása meghatározottsága (Többváltozós elemzés)

(A statisztikailag szignifikáns hatások dőlttel szedve.)

Függő változók	A háztartás művelődési kiadásai (Mennyit költöttek az elmúlt 3 hónapban?)		A személyek kulturális-szabadidős aktivitása (Hét válaszelem alapján számított első rotálatlan főkomponens)	
	Regressziós Béta	Szignifikancia szint	Regressziós Béta	Szignifikancia szint
Nem (háztartásfő)				
férfi	-	-	1	-
nő	-	-	,0840	,0000
Lakóhely				
község	1	-	1	-
város	-,0176	,5093	,0927	,0000
megyeszékhely	-,0397	,1569	,0909	,0000
főváros	,0211	,4684	,0626	,0001
Korcsoport (háztartásfő)				
30 és fiatalabb	,0659	,0341	,2337	,0000
31-40 éves	,1220	,0003	,1854	,0000
41-50 éves	,1552	,0000	,1108	,0000
51-60 éves	,0713	,0328	,0437	,0144
61-70 éves	,0095	,7552	,0378	,0238
71 és idősebb	1	-	1	-
Iskola (háztartásfő)				
8 általános és alatta	1	-	1	-
szakmunkásképző	-,0277	,4748	,0727	,0001
szakközépiskola	,0281	,4115	,2177	,0000
gimnázium	-,0100	,7462	,1898	,0000
főiskola	,0019	,9557	,2395	,0000
egyetem	,2327	,0000	,2834	,0000
Foglalkozás (háztartásfő)				
felső+közép vezető	,0403	,2470	,0901	,0000
értelmiségi	,0089	,8104	,1746	,0000
középszintű szellemi	,0031	,9361	,1499	,0000
önálló iparos+keresk.	,0973	,0034	,0815	,0000
szakmunkás	,0314	,4984	,0894	,0002
betanított+segéd m.	-,0039	,9183	,0287	,1912
mezőgazdasági fizikai	1	-	1	-
Jövedelem				
1. jövedelmi decilis	1	-	1	-
2. jövedelmi decilis	,0279	,3837	-,0135	,4098
3. jövedelmi decilis	,0177	,5845	-,0005	,9737
4. jövedelmi decilis	,0297	,3719	,0328	,0466
5. jövedelmi decilis	,0210	,5360	,0321	,0549
6. jövedelmi decilis	,0434	,2056	,0527	,0017
7. jövedelmi decilis	,0509	,1331	,0618	,0002
8. jövedelmi decilis	,0472	,1615	,1169	,0000
9. jövedelmi decilis	,0564	,1075	,1140	,0000
10. jövedelmi decilis	,1129	,0023	,1493	,0000
Megmagyarázott szórás	11,1%		54,8%	
Esetszám	1648		3186	

Referencia: községi háztartás/személy, 70 év feletti, legfeljebb 8 osztályt végzett, mezőgazdasági fizikai foglalkozású, a legelső jövedelmi decilisbe tartozó férfi.

2.3. Média fogyasztás (F. Varga Noémi)

2.3.1. Bevezetés

A kereskedelmi rádiók, majd a kereskedelmi televíziók megjelenésével gyökeresen átalakult, s a mai napig is folyamatosan formálódik a média piac. Az új adók elindulásával egyfelől sokszorosára nőtt a teljes műsoridő, másfelől a televíziózás céljainak új prioritási sorrendje jelent meg, melyben első helyre került a megnyert közönség száma, s ezáltal nagymértékben új műsorstruktúra és stílus vert gyökeret. Mivel a kereskedelmi csatornák egyik legjelentősebb bevételi forrását a reklámok jelentik, mindennapi verseny folyik a nézőkért, mégpedig a reklámozó cégek által célcsoportként kijelölt, leginkább vásárlásra bírhatónak gondolt közönségért.

Mindezzel párhuzamosan a lezajlott gazdasági rendszerváltás, a gazdasági szerkezet átalakulásának következtében, jelentős mértékben megváltozott a felnőtt hazai népesség időfelhasználása, ezen belül ugrásszerűen megnőtt a tévézésre fordított idő.¹

Jelen tanulmányunkban négy kérdésre próbáltunk válaszolni:

- Célunk volt képet adni a lakosság rendelkezésére álló média-technikai eszközökről, illetve az egyes televízió csatornák elérhetőségi arányáról.
- A médiafogyasztási szokások egyes dimenzióinak együttes eloszlása alapján létrehozott csoportokkal megkíséreltük leírni a társadalom médiafogyasztási szokásait.
- S felvetettük annak kérdését, hogy a tévézés, s ekként a műsorválasztás mennyiben tekinthető egyéni döntésnek vagy inkább családi választás, valamiféle társas döntési mechanizmus eredménye.

A háztartások jellemzésére – a taglétszámon, a háztartásfő korán és iskolai végzettségén kívül – három háttérváltozót használtunk, hogy leírhassuk a társadalom jövedelmi, anyagi és kulturális fogyasztási, valamint vagyoni helyzete szerinti dimenziók mentén mutatkozó különbségeket:

- Jellemeztük a megkérdezett háztartásokat éves egy főre eső jövedelmük szerint, majd öt egyenlő csoportot képeztünk.
- Megkérdeztük, hogy rendelkeznek-e bizonyos tartós fogyasztási cikkekkel – HIFI torony, hűtőgép, mélyhűtő, mikrohullámú sütő, automata mosógép, színes televízió, lakásriasztó berendezés, személyi számítógép, videó, légkondicionáló berendezés, 100 ezer forintnál nagyobb értékű sportfelszerelési cikk, 50 ezer forintnál nagyobb értékű hangszer –, majd e dichotóm változókból 0 átlagú, 1 szórású z-score-okat képeztünk, s ezek összegeként létrehoztuk a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság mutatóját. E változó kvintilisei alapján a háztartásokat öt csoportra osztottuk.

A személyek jellemzésére a nem, kor, iskolai végzettség, gazdasági aktivitási, foglalkozási változókon túlmenően, a kulturális fogyasztás változóját használtuk, mely részben szabadidő eltöltési szokásokat, részben bizonyos kulturális javak birtoklását, illetve hiányát foglalja magában.

¹ Falussy Béla: Média az idő mérlegén, Jel-kép 1997/3.

2.3.2. A televíziózás és rádiózás technikai feltételei

A háztartások 4,5%-a, azaz a 15 év feletti lakosság 3,2%-a egyáltalán nem rendelkezik tv készülékkel. (2.3.1. sz. táblázat) Ezen háztartások többsége egy fős, a háztartásfő 50 év feletti, s az átlagosnál alacsonyabb iskolai végzettségű. Jövedelmük valamelyest elmarad a többi háztartásétól, az igazán nagy különbséget azonban tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság területén láthatjuk. Ez utóbbi dimenzió szerint 82,4%-uk a legalsó ötödbe tartozik. Több tv készülékkel a háztartások 27,3%-a rendelkezik. E körben felülreprezentáltak a három és több fős háztartások, ahol a háztartásfő aktív korú, valamint 8 általánosan magasabb iskolai végzettségű. Jövedelmük aránylag magas, s jól ellátottak tartós fogyasztási cikkekkel. (2.3.2. sz. táblázat)

Rádiókészülék valamivel több háztartásból hiányzik, mint televízió. (2.3.1. sz. táblázat) A háztartások 7,6%-a, más szóval a 15 év feletti lakosság 7,0%-a nem rendelkezik vele. Ezen háztartások elsősorban alacsony iskolai végzettséggel és az átlagosnál kisebb jövedelemmel jellemezhetőek, tartós fogyasztási cikkek birtoklása szerint többségükben az alsó két csoportba tartoznak. (2.3.2. sz. táblázat)

A fekete-fehér készülékek csaknem teljesen lecserélődtek, televíziós háztartások 89,9%-ában van színes tv. Távirányítóval működtethető készülék a háztartások háromnegyedénél található, teletext vételére alkalmas azonban nem egész egyharmaduknál.

A televíziós csatornák, elért közönség által definiált rangsorát, alapvetően meghatározza a sugárzás módja, illetve – a befogadók oldaláról nézve – a vételi lehetőségek, azaz az antenna típusa. Erről azonban rendkívül nehéz pontos adatokat szereznünk, mivel feltehető, hogy a háztartások nem mindegyike van pontosan tisztában azzal, hogy milyen antennával is rendelkezik. A megkérdezettek 45,7%-a állította, hogy valamely kábel társaság előfizetője, 5% AM mikro-n keresztül fogja az adást, egytizedük saját műholdas antennával rendelkezik, nem egész egyharmaduk tetőantennával bír, 6,6% azonban csak szobaantennája kapacitását használhatja ki. A kábeltévék megyeszékhelyeken jutottak el a legtöbbször, a községekben élők többségének viszont legfeljebb tetőantenna áll a rendelkezésére. (2.3.3. és 2.3.4. sz. táblázatok)

A kábeltársaságok esetében nemcsak abban látunk nagy különbséget a településtípusok között, hogy a tévével rendelkező háztartások mekkora része vált előfizetővé, de szignifikáns eltérést tapasztalunk mind a szolgáltatás árát, mind a fogható csatornák számát tekintve. A kábeltévé előfizetésért átlagosan a községek lakói fizetnek a legkevesebbet, de itt fogják átlagosan a legkevesebb csatornát, s nekik van a legkevesebb lehetőségük arra, hogy megvásárolhassák az előfizetési díjat aszerint, hogy milyen adókat kívánnak nézni. A kábelszolgáltatás a megyeszékhelyen lakók számára a legdrágább, de itt biztosítanak a legtöbbször díjcsomagok közötti választási lehetőséget. A legtöbb magyar nyelvű csatorna azonban a fővárosiak számára biztosított. (2.3.5. sz. táblázat)

Az egyes előfizetési csomagok közül választók többségét elsősorban a fogható adók kiválasztása irányítja döntésében, egyötödük azonban a legolcsóbb díjcsomagot keresi. (2.3.6. sz. táblázat)

2.3.3. A médiafogyasztási csoportok

A médiafogyasztás egyes dimenzióinak együttes eloszlása alapján homogén csoportokat definiáltunk. A csoportok kialakításánál az egyént vizsgáltuk, a háztartási szinten mért válto-

zónánál minden egyénhez a háztartásának jellemzőit kapcsoltuk.² A kialakult klasztereket a következő módon jellemezhetjük: (2.3.7. és 2.3.8. sz. táblázatok)

„Sokat rádiózók” (18,0%)

Az átlagosnál sokkal több rádiócsatornát hallgatnak, s bár valamivel jobb a tévézés technikai háttere, viszonylag kevés időt töltenek a képernyő előtt.

Valamivel magasabb körökben a férfiak, mint a nők aránya. Felülreprezentáltak a 35 év felettiek és a magas iskolai végzettséggel rendelkezők. Az érettségizettek és diplomások aránya 53,5%, míg az összes kérdezett körében 35,6%. Magas a dolgozók, alacsony a nyugdíjasok hányada, s a dolgozók között az átlagnál valamivel több az önálló, a vezető és a szellemi foglalkozású, s kevés a fizikai munkát végző. Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy a legfőbb rádióhallgatók közt sok a fővárosban s kevés a kis településeken élő.

E csoport kulturális fogyasztási szintje – amit részben a szabadidő felhasználás bizonyos elemeivel, részben egyes kulturális javak birtoklásával, illetve hiányával mértük.³ – messze a legmagasabb. Nagyobb hányaduk volt a közelmúltban színházban, múzeumban, hangversenyen, étteremben, többen nyaraltak az elmúlt öt évben, mint a többi csoport tagjai. Könyv és hanglezem is többük háztartásában található, s azok átlagos száma is magasabb. A CD-vel rendelkezők aránya az egyetlen mutató, amely szerint nem előzi meg a „jól felszerelt alacsony fogyasztók” csoportját, de nagyobb az egy főre jutó CD-k száma.

„Jó feltételekkel rendelkező alacsony szintű média fogyasztók” (33,3%)

A négy csoport közül átlagosan a legjobb vételi lehetőséggel bíró csoport, de mind a tévézés ideje, mind a hallgatott rádióadók száma alacsonyabb a teljes populáció átlagánál. Rádióhallgatási szokásaikra egyfajta kettősség jellemző, a közszolgálati adókat ők hallgatják a legkisebb arányban, ugyanakkor a kereskedelmi csatornák, valamint a helyi adók, viszonylag nagy érdeklődésre találnak körükben, ezek hallgatottsági aránya csak a „sokat rádiózók” körében magasabb.

E klaszter tagjai az átlagnál fiatalabbak, itt a legnagyobb a 34 év alattiak aránya. Viszonylag sok a diplomás, de nem éri el a „sokat rádiózók” körében mért értéket, e csoportban a döntő többséget az érettségizettek és a szakmunkásképzőt végzettek adják. A dolgozók aránya hasonló, a foglalkozásszerkezet azonban eltérő az előbb ismertetett csoporthoz viszonyítva, kisebb az önállóak, nagyobb az alkalmazott szak-, segéd- és betanított munkások felölélő fizikaiak hányada. A településtípust vizsgálva itt látjuk a legnagyobb eltérést a teljes minta összetételétől Budapest, illetve a megyeszékhelyek javára.

² Az elemi, azaz a közvetlenül mért változóinkból a tévékészülékek számát, az antenna típusát, a tévécsatornák foghatóságát, tévézés idejét hétköznap, illetve hétvégén, valamint a rádióadók hallgatottságát vettük figyelembe. A fogható tévécsatornák és a hallgatott rádióadók esetében additív változót készítettünk: a csatornánként mért dichotóm változókból 0 átlagú, 1 szórású z-score-okat állítottunk elő, melyek összege oly módon jellemzi az egyének csatornaellátottságát, illetve rádióhallgatási szokásaik sokszínűségét, hogy nagyobb súlyt kapnak a ritkább, s kisebbet a sokak által elért adók. Következő lépésként a tévézés két dimenziójára, a technikai feltételekre és a tévézés idejére alkottunk mérőszámot. A fogható csatornák – imént ismertetett módon generált – száma, a tévékészülékek száma, az antenna típusa, valamint a hétköznap, illetve hétvégi tévézés ideje (sztenderdizált) változókat faktoranalízisnek vetettük alá. Két – 1-nél nagyobb sajátértékű – faktort kaptunk, amely megfelelő mérőszámának mutatkozott a tévézés általunk vizsgált két fő aspektusának, a technikai feltételeknek és a tévézésre fordított időnek. A rádióhallgatási szokásokat a hallgatott rádiócsatornák z-score-jainak additív változójával jellemeztük. Ilyen módon eljutottunk a médiafogyasztás érdeklődésünk középpontjába helyezett három dimenziójához: a tévézés technikai feltételeihez, a tévézés átlagos idejéhez és a rádióhallgatási szokásokhoz. A klaszteranalízis módszerét használtuk fel arra, hogy e dimenziók szerint hasonló médiafogyasztási szokásokkal rendelkező csoportokat hozzunk létre. Egy ilyen eljárás folyamán a kutatónak több szubjektív döntést kell meghoznia. Ilyen döntés eredménye például az, hogy hány csoporttal írja le a vizsgált populációt. Ez esetben a négy klaszteres megoldás mellett döntöttünk.

E csoportnak is magasabb a kulturális fogyasztási szintje a teljes minta átlagánál, de az eltérés kisebb, mint a „sokat rádiózók” esetében. Az előző csoporttal összevetve a legnagyobb különbség a hangversenyre járás vonatkozásában mutatkozik: itt 10,7%, míg a „sokat rádiózók” körében 17,4% azok aránya, akik részt vettek e fajta kulturális rendezvényen az elmúlt fél évben. Az olyan kulturális javakkal azonban, mint a könyvek vagy CD-k, a két csoport tagjai azonos arányban rendelkeznek.

„Sokat tévézők” (10,4%)

A tévénézéssel töltött magas időátlag mellett e csoport rendelkezik a legrosszabb technikai feltételekkel a tévék számára, illetve a csatornák foghatóságára vonatkozóan.

E körben valamelyest felülreprezentáltak a nők, ami a csoport korstruktúrájával magyarázható. Az 50 év felettek teszik ki az ide soroltak 53,6%-át, s különösen sok a 65 éves és idősebb 28,9%. Ebből következően jelentős szerepet játszanak a legfeljebb szakmunkás végzettséggel rendelkezők, ennél magasabb végzettsége mindössze 17,3%-nak van. Több mint a felük nyugdíjas, mindössze egyötödük dolgozik. Az aktívak kis létszáma miatt nem áll módunkban a foglalkozásszerkezetet elemezni. Településtípus szerinti megoszlásuk hasonló a teljes mintáéhoz.

Közöttük vannak a legkevesebben, akik színházban, múzeumban, illetve hangversenyen jártak a legutóbbi hat hónapban. Étteremben hasonló arányban fordulnak meg, mint a „rossz feltételekkel rendelkező alacsony fogyasztók”, nyaralni viszont valamivel többen voltak. Könyvek és CD-k számát tekintve szintén elmaradnak minden más csoporttól.

A korábban tárgyalt klaszterekhez képest minden szempontból nagy differencia mutatkozik. A tévézők a „sokat rádiózók” és a „jól felszerelt alacsony fogyasztókhöz képest” leginkább a színházba, múzeumba és hangversenyre járás, valamint a könyvek és CD-k számának átlagai tekintetében maradnak le.

„Rossz technikai feltételekkel rendelkező alacsony fogyasztók” (38,3%)

Mindhárom figyelembe vett aspektus szerint, tehát a televíziózás háttere, a tévénézés ideje és a hallgatott rádiócsatornák szerint is alacsonyabb átlagot mutatnak, mint a minta egésze.

A negyedik csoportban is magas a nyugdíjas korúak aránya, de nem marad el a 35-49 éves korcsoport oly mértékben az országos aránytól, mint azt a „sokat tévézők” esetében láthattuk. Ennek köszönhetően, bár kisebb a dolgozók, és nagyobb a nyugdíjasok hányada mint a teljes mintában, nem oly éles az eltérés, mint az „sokat tévézők” csoportjában. Foglalkozás szerint a mezőgazdasági, és nem mezőgazdasági fizikai munkát végzők emelkednek ki. Erősen felülreprezentáltak e körben a községben lakók (53%), míg a fővárosiak csak egytizedüket teszik ki.

A „rossz technikai feltételekkel rendelkező alacsony fogyasztók” kulturális fogyasztási mutatója alig előzi meg a „sokat tévézőket”, s jelentősen elmarad a teljes minta átlagától. A legnagyobb hátrányt a nyaralni járók, a könyvvel, valamint a hanglemezzel rendelkezők arányában mutatják. A hanglemezek száma tekintetében azonban már beérik a „sokat tévézők” csoportját, könyvek átlagos száma szerint pedig jelentősen meg is haladják azt.

2.3.4. A televíziózás, mint társas cselekvés

A tv készülékkel rendelkező, több fős háztartásban élő személyek 84%-a általában egy vagy több családtagjával együtt nézi a televíziót, ebből következik, hogy tévénézési szokásaikat közösen alakítják, a műsorválasztás valamilyen családi döntési mechanizmus ered-

ménye. A családdal tévézők 61,3%-a esetében nem szokott vita kerekedni abból, hogy melyik műsort nézzék. Jelen felmérésünkben nem kívántunk foglalkozni azzal, hogy megpróbáljuk leírni az e családokban kialakult döntési folyamatot, azonban az alkalmi vagy rendszeres vitákról beszámolóktól megkérdeztük, hogy mely családtagé a végső szó. Jelentős csoport (11,7%) nem tudta megnevezni a döntő személyt. (2.3.9. és 2.3.10. sz. táblázatok)

A döntéshozók körében az összes családtaghoz képest némileg felülreprezentált a háztartásfők, illetve azok házastársának szerepe, s valamivel kisebb arányban jut szó más családtagoknak. (2.3.11. sz. táblázat)

Érdeemes megnéznünk, hogy hogyan alakul a döntéshozó személye az eltérő szerkezetű háztartásokban. Három családtípust figyeltünk meg, a pár jellegű háztartásokat, ahol a háztartásfő 60 év alatti, a hasonló jellegűeket, ahol a háztartásfő legalább 60 éves és a gyermeket nevelő párokat. Bár fontosnak tartanánk megvizsgálni a kérdést a gyermeküket egyedül nevelő szülők esetében is, de ezt az esetszámok nem teszik lehetővé. (Mindössze 17 ilyen családban élő személy esett a vizsgált csoportba.)

Párok esetében a döntési szerep viszonylag kiegyensúlyozott. Közel fele-fele arányban nevezték meg a háztartásfőket, illetve annak házastársát, élettársát, s nem láttunk eltérést a fiatalabb és idősebb háztartásokban élők között. Gyermekes párok esetében körülbelül egyharmad részben jut a döntés a háztartásfőre, egyharmad részben annak házastársára, élettársára, s egyharmad részben a gyerekekre. Mivel az ilyen háztartások 62,5%-ánál több gyermeke van, viszont mindegyikben csak egy háztartásfő, s annak egy házastársa vagy élettársa, arra következtethetünk, hogy a szülők valamelyest nagyobb arányban döntenek, mint a gyermekek. (2.3.12. sz. táblázat)

Megközelíthetjük a kérdést abból az irányból is, hogy milyen arányban érzik a kérdezettek sajátjuknak a döntéshozó szerepét, és milyen arányban gondolják, hogy másé a végső szó a vitában. A kérdezettek egyharmada (35,7%) vállalja magára ezt a szerepet, s kétharmaduk (64,3%) látja más családtagban. Pár típusú háztartásban élőknel, ahol a háztartásfő 60 év alatti, fele-fele arányban oszlanak meg azok, akik döntő szerepet töltenek be, s akik felett döntenek. Idősebb pároknál már kicsit nagyobb az aránya azoknak, akik úgy élik meg a tévézés körüli vitákat, hogy a másik fél akarata érvényesül. Gyermekes családokban élők egyharmada érzi magát e kérdésben domináns személynek. (2.3.13. sz. táblázat)

Érdekes eredménynek tekinthetjük, hogy a háztartás nagyságával nem változik a befolyásoló személyek aránya, három, négy és több fősek esetében is egyharmad- kétharmad arány áll fenn. (2.3.14. sz. táblázat) Ha igaz lenne, hogy a családban mindenki ugyanúgy ítéli meg, hogy mely családtag dönt e vitákban, akkor a döntő személyek arányának fordított arányba kellene állniuk a családnagysággal. Ez azonban nincs így. Nem magyarázza sem nem, sem kor, sem iskolai végzettség, hogy kik azok, akik döntő személynek, s kik azok, akik háttérbe szorítottak érzik magukat a műsorválasztásnál.

2.3.1. sz. táblázat

A háztartások ellátottsága TV, illetve rádiókészülékkel

	Televízió készülék		Rádiókészülék	
	N	%	N	%
Nincs készülékük	91	4,5	154	7,6
Egy	1379	68,2	1095	54,2
Kettő	486	24,0	456	22,6
Három vagy több	67	3,3	315	15,7
Összesen	2023	100	2020	100

2.3.2. sz. táblázat

A televízióval és rádióval rendelkező, illetve nem rendelkező háztartások megoszlása egyes társadalmi-demográfiai dimenziók szerint (%)

	Nincs tv készülékük	Egy tv készülékük van	Több tv készülékük van	Nincs rádiójuk	Egy rádiójuk van	Több rádiójuk van
	N = 91	N = 1379	N = 553	N = 154	N = 1095	N = 771
Háztartásnagyság szerint						
Egy fős	59,3	28,6	6,7	26,8	30,9	13,7
Két fős	20,9	31,2	20,8	26,8	29,3	26,0
Három fős	7,7	18,7	27,9	17,6	16,3	27,7
Négy fős	7,7	14,6	28,4	14,4	15,7	22,2
Öt vagy több fős	4,4	6,8	16,1	14,4	7,9	10,4
Összesen	100	100	100	100	100	100
A háztartásfő kora szerint						
Legfeljebb 24 éves	6,6	3,6	4,3	5,9	3,6	4,0
25 – 34 éves	16,5	4,1	14,6	14,4	16,3	11,5
35 – 49 éves	13,2	26,9	38,2	25,5	23,1	39,0
50 – 64 éves	41,8	26,9	30,2	30,1	28,9	27,8
64 évesnél idősebb	22,0	28,5	12,7	24,2	28,2	17,7
Összesen	100	100	100	100	100	100
Háztartásfő iskolai végzettsége szerint						
Kevesebb, mint 8 általános	18,9	15,6	3,5	27,6	16,0	4,2
8 általános	38,9	24,5	13,5	35,5	27,1	12,3
Szaktanulmányok	17,8	30,3	36,2	21,1	31,4	33,3
Érettségi	14,4	19,1	28,0	11,8	17,9	28,0
Főiskola vagy egyetem	10,0	10,6	18,9	3,9	7,5	22,2
Összesen	100	100	100	100	100	100
Egy főre eső éves jövedelem nagyság szerint						
Alsó kvintilis	28,3	22,5	12,9	45,5	23,1	11,0
2	21,7	20,5	18,5	20,8	21,6	17,7
3	17,4	21,6	16,3	19,5	21,2	18,1
4	16,3	19,7	21,2	10,4	19,7	22,3
Felső kvintilis	16,3	15,7	31,2	3,9	14,4	30,9
Összesen	100	100	100	100	100	100
Tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság szerint						
Alsó kvintilis	82,4	25,8	3,3	52,3	28,7	7,1
2	8,8	24,2	9,2	23,5	24,3	11,7
3	6,6	21,0	20,1	15,7	20,4	20,6
4	1,1	15,0	28,2	5,2	15,4	24,3
Felső kvintilis	1,1	14,0	39,2	3,3	11,2	36,4
Összesen	100	100	100	100	100	100
Vagyon szerint						
Nem rendelkezik vagyontárggyal	84,6	75,1	52,0	86,9	73,4	59,8
Rendelkezik valamilyen vagyontárggyal	15,4	24,9	48,0	13,1	26,6	40,2
Összesen	100	100	100	100	100	100

2.3.3. sz. táblázat

A tv készülékkel rendelkező háztartások antenna ellátottsága

	N	%
Van szobaantenna	194	10,1
Van tetőantenna	802	41,6
Van saját műholdas antenna	232	12,0
Van AM mikro antenna	109	5,7
Van kábel	881	45,8

2.3.4. sz. táblázat

A tv készülékkel rendelkező háztartások antenna ellátottsága, a legjobb antennát figyelembe véve, településtípusonként (%)

	Összesen N = 1929	Község N = 680	Város N = 457	Megyeszékhely N = 390	Főváros N = 403
Egyiket sem jelölte meg	1,3	1,2	0,4	0,8	3,0
Szoba-antenna	6,6	7,5	4,8	5,6	8,2
Tető-antenna	31,1	48,7	35,2	12,1	15,4
Saját műholdas antenna	10,2	15,7	11,4	5,1	4,2
AM mikro antenna	5,2	3,4	0,7	0,3	18,1
Kábel	45,7	23,5	47,5	76,2	51,1
Összesen	100	100	100	100	100

2.3.5. sz. táblázat

A kábeltársaságok által nyújtott szolgáltatás

	A kábeles háztartások aránya a tv-s háztartásokon belül (%)	Átlagos havidíj	Fogható csatornák számának átlaga	Csomagok közötti választási lehetőséggel rendelkezők aránya (%)
Község	23,5	755 Ft	5,9	18,8
Város	47,5	1044 Ft	6,6	47,6
Megyeszékhely	76,2	1479 Ft	6,3	88,8
Főváros	51,1	1370 Ft	7,1	41,8
Összesen	45,7	1213 Ft	6,5	55,0

2.3.6. sz. táblázat

A kábelcsomag kiválasztásának motivációi (a választási lehetőséggel rendelkező kábeles háztartások arányában)

	N	%
„Ez a legolcsóbb”	90	19,4
„Így foghatóak a kívánt adók”	298	64,2
Mindkét érv szerepet játszik	17	3,8
Egyéb	59	12,7
Összesen	464	100

2.3.7. sz. táblázat

Az eltérő médiafogyasztási szokásokkal rendelkező személyek megoszlása társadalmi változók szerint

	„Sokat rádió- zók”	„Jól felszerelt alacsony fo- gyasztók”	„Sokat tévé- nézők”	„Rossz felté- telekkel ren- delkező ala- acsony fo- gyasztók	Együtt
	N = 651	N = 1206	N = 376	N = 1385	N = 3618
Nem					
Férfi	52,2	45,1	42,8	45,2	46,2
Nő	47,8	54,9	57,2	54,8	53,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Életkor					
16 – 18 éves	4,5	6,1	5,6	4,5	5,1
19 – 24 éves	9,7	12,9	11,7	9,7	11,0
25 – 34 éves	14,0	17,8	11,7	13,2	14,7
35 – 49 éves	32,0	30,8	17,5	24,1	27,1
50 – 64 éves	26,1	20,6	24,7	22,0	22,6
64 év feletti	13,8	11,7	28,9	26,4	19,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Iskolai végzettség					
Kevesebb, mint 8 általános	3,1	5,0	18,1	19,2	11,4
8 általános	18,3	22,0	37,1	35,4	28,0
Szaktunókészít- ő	25,2	37,1	37,6	22,1	24,9
Érettségi	32,3	31,5	13,3	17,9	24,5
Diploma	21,2	14,4	4,0	5,4	11,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gazdasági aktivitás					
Dolgozik	55,0	57,0	19,2	35,2	44,4
Nyugdíjas	27,6	23,8	54,9	42,3	34,8
Tanuló	8,6	10,4	6,7	7,0	8,4
Munkanélküli	3,8	4,1	9,9	7,5	6,0
Egyéb inaktív, eltartott	4,9	4,6	9,3	8,0	6,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A dolgozók foglalkozási csoportja					
Őnálló	17,4	13,3	Elemzhetetlenül ala- acsony esetszám	11,5	13,3
Felső és közép- vezető	6,2	5,4		4,5	5,2
Alsó szintű vezető	7,0	3,5		3,3	4,1
Szellemi diplomá- val	9,0	11,1		2,9	7,7
Egyéb szellemi	19,6	20,3		14,5	18,0
Fizikai (nem mg-i)	38,7	45,2		57,4	48,8
Mg-i fizikai	2,2	1,2		5,9	3,0
Összesen	100,0	100,0		100,0	100,0
Településtípus					
Község	29,3	22,9	33,5	53,0	36,7
Város	24,4	23,1	25,0	25,5	24,4
Megyeszékhely	22,9	27,1	19,7	11,3	19,5
Főváros	23,5	26,9	21,8	10,2	19,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

2.3.8. sz. táblázat

Az eltérő médiafogyasztási szokásokkal rendelkező személyek megoszlása a kulturális fogyasztás egyes szegmensei szerint

	„Sokat rádió- zók”	„Jól felszerelt alacsony fo- gyasztók”	„Sokat tévé- nézők”	„Rossz felté- telekkel ren- delkező ala- acsony fo- gyasztók	Együtt
	N = 651	N = 1206	N = 376	N = 1385	N = 3618
Színházba járás gyakorisága					
Több, mint fél éve nem volt	61,0	66,4	90,4	86,1	75,5
Fél éven belül volt	39,0	33,6	9,6	13,9	24,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Múzeumba járás gyakorisága					
Több, mint fél éve nem volt	53,7	59,5	86,4	79,7	69,0
Fél éven belül volt	46,3	40,5	13,6	20,3	31,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Hangversenyre járás gyakorisága					
Több, mint fél éve nem volt	82,6	89,3	97,9	95,7	91,5
Fél éven belül volt	17,4	10,7	2,1	4,3	8,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Étterembe járás gyakorisága					
Több, mint fél éve nem volt	38,9	47,0	71,6	71,2	57,4
Fél éven belül volt	61,1	53,0	28,4	28,8	42,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Nyaralás az elmúlt 5 évben					
Nem volt	41,5	45,6	67,8	73,0	57,7
Csak belföldön	27,2	27,4	19,7	16,1	22,2
Külföldön (is)	31,3	27,0	12,5	10,9	20,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Könyvek					
Nincs könyve	1,1	4,6	13,3	17,8	9,9
Van könyve	98,9	95,4	86,7	82,2	90,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Könyvek számá- nak átlaga	546	486	186	292	391
Szórás	851	941	332	789	831
Hanglemezek					
Nincs hangleme- ze	45,2	51,7	68,7	74,6	61,1
Van hanglemeze	54,8	48,3	31,3	25,4	38,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Hanglemezek számának átlaga	33,8	24,3	14,2	14,8	21,3
Szórás	59,0	54,0	30,9	45,0	50,2
CD-k					
Nincs CD-je	63,3	62,5	89,9	88,5	75,5
Van CD-je	36,7	37,5	10,1	11,5	24,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
CD-k számának átlaga	15,1	11,8	2,1	4,2	8,4
Szórás	55,2	33,6	9,9	19,2	33,1

2.3.9. sz. táblázat
A tévénézés társas környezete

	N	%
Nem néz tv-t	40	1,2
Egyedül nézi	486	14,8
Családtagjával nézi	2764	84,0
Összesen	3290	100

2.3.10. sz. táblázat
A műsorválasztás módja, a családban tévézők körében

	N	%
Nem szokott vita kialakulni	1691	61,3
Szokott vita kialakulni	1070	38,7
Összesen	2761	100

2.3.11. sz. táblázat
A műsorválasztásban döntő személy (%)

	A döntő személy	Tv készülékkel rendelkező, többszemélyes háztartásban élők
	N = 908	N = 4782
Háztartásfő	38,6	31,3
Házastársa	29,3	23,1
Élettársa	2,0	2,0
Gyermeke	24,0	30,9
Szülője	1,9	4,8
Anyósa, apósa	0,8	1,5
Unokája	0,5	1,3
Egyéb rokon	0,9	1,5
Egyéb nem rokon	0,1	0,5
Nagyszülője	0,1	0,6
Testvér	1,1	1,7
Menye, veje	0,5	0,8
Összesen	100	100

2.3.12. sz. táblázat
A műsorválasztásban döntő személy, a háztartásfőhöz való viszonya alapján, háztartástípusonként (%)

	Pár, háztartásfő 60 év alatti	Pár, háztartásfő lega- lább 60 éves	Pár gyerek(ek)kel
	N = 87	N = 267	N = 98
Háztartásfő	52,9	52,0	30,3
Házastársa, élettársa	47,1	48,0	33,7
Gyereke			35,6
Összesen	100	100	100

2.3.13. sz. táblázat**A műsorválasztásban döntő személy, a kérdezethez való viszonya alapján, háztartás-típusonként (%)**

	Pár, háztartásfő 60 év alatti	Pár, háztartásfő legalább 60 éves	Pár gyerek(ek)kel
	N = 87	N = 98	N = 267
A kérdezett maga	49,4	42,3	33,5
Más családtag	50,6	57,7	66,5
Összesen	100	100	100

2.3.14. sz. táblázat**A műsorválasztásban döntő személy, a kérdezethez való viszonya alapján, a háztartás nagysága (%)**

	2 fős	3 fős	4 fős	5 vagy több
	N = 205	N = 234	N = 297	N = 175
A kérdezett maga	45,4	34,6	31,3	33,7
Más családtag	54,6	65,4	68,7	66,3
Összesen	100	100	100	100

2.4. Üdülések, nyaralások (Blaskó Zsuzsa)

2.4.1. Bevezető

Az üdülés, a nyaralás – a megszokott környezettől távol, pihenéssel, kikapcsolódással eltöltött idő – a szabadidő felhasználásának, s így az életmódnak is lényeges eleme. Mivel viszonylag hosszú és összefüggő időszakra fizikailag is eltávolít attól a környezettől, ahol az egyén a társadalmilag kötött idejét tölti, az üdülés (elvből) fokozott mértékben képes betölteni a szabadidő funkcióit. Ezek közé sorolhatjuk a fizikai állapot javítását a pihenésen, a testmozgáson, a szabadban végzett tevékenységeken keresztül; az ismeretek bővítését és a „szellemi feltöltődést” különféle kulturális tevékenységek révén; a kulturális, szemléleti nyitottság fejlesztését új tájak, új emberek, új kultúrák megismerésén keresztül stb.

Az persze, hogy egy üdülés valójában mennyire képes betölteni ezeket a funkciókat, számtalan tényezőtől, az utazás számos minőségi jellemzőjétől függ. Mint azonban a vizsgálatból kiderül, a kilencvenes évek Magyarországon a társadalom sok csoportjában az is az életmód viszonylagos gazdagságára utaló jelnek tekinthető, ha az üdülések többé-kevésbé rendszeres ismétlődését regisztrálni tudjuk. Így már az „üdült/nem üdült” kategóriák pusztán elkülönítése is számottevő társadalmi egyenlőtlenségek feltárását teszi lehetővé.

2.4.2. A vizsgálat eredményei

2.4.2.1. A háztartások üdülési kiadásai 1998-ban

A magyar háztartások 1998-as üdülési-nyaralási lehetőségeivel és gyakorlatával kapcsolatban a Monitor adatbázisban az az információ áll rendelkezésünkre, hogy a kérdést megelőző 12 hónap során mekkora összeget költöttek a családok ilyen célokra. A kérdés csupán a háztartások 18%-a esetében bizonyult relevánsnak. Ennyien voltak ugyanis azok, akik számot adtak ilyen jellegű kiadásokról. Noha ezt az arányszámot mindenképpen jó közelítésnek tekinthetjük arra nézve, hogy 1998-ban a magyar családok hány százaléka töltött hosszabb-rövidebb időt otthonától távol pihenéssel, üdüléssel, számolnunk kell azzal a lehetőséggel is, hogy a családok egy része közvetlen költségek nélkül pihent nyaralásként valahol saját nyaralóban, hétvégi házában, vagy ismerősöknél. Ezt figyelembe véve a 18,2%-os üdülési-arány a valóságos érték alsó becsülésének tekinthető. Ez az arány egyébként statisztikailag számottevő mértékben haladja meg az egy évvel korábban mért, 13,7%-os értéket.

Társadalmi csoportonként természetesen erősen eltérő arányban utazhattak és utaztak üdülni az emberek (2.4.1. sz. táblázat). Legerősebb meghatározó tényezőnek a háztartásfő iskolai végzettsége, foglalkozása és – ezektől persze nem függetlenül – a háztartás jövedelmi helyzete bizonyult. Ami a háztartásfő iskolai végzettségét illeti: a két szélső csoport – a 0-7 általános iskolai osztályt végzettek és a diplomások családjai – között mintegy hússzoros a különbség, vagyis a családok mintegy hússzor nagyobb arányban jutottak el üdülni a felsőfokú végzettségűek-, mint az alacsonyan iskolázottak köréből. Hasonló mértékű eltérést tapasztalunk az értelmiségi-, illetve a mezőgazdasági munkás háztartásfővel rendelkező családok gyakorlata között is.

A jövedelmi helyzet és az üdülési kiadások összefüggése a nyaralási lehetőség igen szélsőséges koncentrációját mutatja a felső kettő, de különösen a tizedik jövedelmi decilisben. Az első hat (!) decilisben 10% körül ingadozik az üdülni utazók aránya, majd 18-19%-ra nő a hetedik és nyolcadik decilisre. A kilencedik decilisbe tartozó családok közül viszont közel 30-, a tizedik decilisbe tartozók közül pedig már csaknem 60% jutott el nyaralni

1998-ban. A töréspontot eszerint a havi nettó 50 000 Ft egy főre eső jövedelem tájkán kell keresnünk, ez volt ugyanis az az összeghatár, amely fölött a családok többsége vállalkozott az utazásra.

Az életkor meghatározta élethelyzet hatását a gazdasági aktivitás okozta különbségekben figyelhetjük meg. Azoknak a háztartásoknak, ahol a háztartásfő nyugdíjas, csupán 8%-a nyaralt – szemben az aktív háztartásfővel rendelkező családok 29%-os arányával. A települési lejtő mentén lefelé haladva egyértelmű és folyamatos a nyaralásra pénzt költők arányszámának csökkenése, vagyis nem csupán a városok és a falvak, vagy Budapest és a vidék lakói között találunk különbséget, hanem a főváros és a megyeszékhelyek, vagy a megyeszékhelyek és az egyéb vidéki városok lakossága között is. Budapest kitüntetett helyzetét az is mutatja, hogy az itt élők 32%-os utazási arányával szemben még a második legtöbbet nyaraló, északnyugati régió lakói közül is csak 19% üdült 1998-ban.

Az üdülésre fordított összeg nagysága egyaránt lehet a pihenés hosszának, színvonalának (a szálláshely minőségének, a célpont távolságának...), vagy éppen számosságának mutatója, valamilyen módon tehát mindenképpen a „jólét” növekedését társíthatjuk hozzá.¹ Az üdülésre pénzt fordító háztartások által erre költött összegek nagysága a vizsgált időszakban 1000-tól 800 000 Ft-ig terjedt.² Az átlagos érték 73 100 Ft volt, igen nagy, 86 600-es szórással. A táblázatban az ennél többet mondó, egy háztartástagra eső üdülési költségeket adjuk meg, melynek átlaga 31 700 Ft, 41 000 Ft-os szórással. A medián összeg 50 000 Ft.

Általában azt állapíthatjuk meg, hogy azoknak a társadalmi csoportoknak az üdülni induló tagjai, amelyek eleve nagyobb valószínűséggel vállalkoztak az útra, több pénzt is tudtak erre szánni. Így nem csak nagyobb valószínűséggel mentek el üdülni, hanem számottevően többet is költöttek egy-egy út során a magasabb-, mint az alacsonyabb iskolai végzettségű háztartásfővel rendelkező családok tagjai; a magasabb-, mint az alacsonyabb jövedelmű családok; a foglalkozási hierarchia magasabb fokán állók, mint az alacsonyabb presztízsű munkát végzők stb. Figyelemre méltó, és az „önálló” kategória nagyfokú heterogenitására utal, hogy ebből a nem kiemelkedően nagy arányban üdülő csoportból azok, akik mégis útnak indultak, az átlagot jóval meghaladó összegeket fordítottak a nyaralásra. A jövedelmi helyzet hatása az elköltött összeg tekintetében is szélsőséges. A társadalom alsó 80%-ából, vagyis a havi 38 000 Ft alatti fejenkénti jövedelemmel rendelkezők közül nyaralni indulók 10- és 20 ezer Ft körüli egy főre eső összegből gazdálkodtak az út során. A következő tíz százalék tagjai ennél másfélszer többet, mintegy 30 ezer Ft-ot költöttek el fejenként, míg a legfelső decilisbe tartozók ennek többszörösét, átlagosan több mint 60 000 Ft-ot.

Míg az üdülési gyakoriság szempontjából a 15 éven aluli gyereket nevelő háztartások hátránya csak mérsékelten, inkább csak a három és több gyerekeseknél volt jelen,³ addig az elköltött összeg nagysága már a két-gyerekeseknél is jelzi a lehetőségek korlátozott voltát.⁴

Azok a családok, akik voltak üdülni 1998-ban, átlagosan éves jövedelmük 5,5%-át fordították erre a célra.⁵ Ez egy-egy háztartás esetében mintegy két és fél hét jövedelmének az

¹ A konkrét összegek vizsgálatánál tekintettel kell lenni az ilyen jellegű válaszok bizonytalanságára, pontatlanságára. A kérdés egyrészt nem jelöli ki egyértelműen, miket soroljanak a kérdezettek az üdülés költségei közé (oda tartozik-e például az otthonitól nem eltérő színvonalú napi fogyasztás, étkezés...), másrészt pedig az április-májusi kérdezési időpont meglehetősen távol esik az üdülések legjellemzőbb időszakától, a nyári hónapoktól. A 9-10 hónapos időbeli távolság így még tovább ronthatja a becslések pontosságát.

² Az elemzés során abban a hét esetben, amikor az egy főre eső üdülési költség meghaladta a 200 000 Ft-os értékhatárt, az értékeket 200 000 Ft-ra kódoltam vissza. E módosítás nélkül egyes résztagok igen nagy mértékben torzultak volna.

³ A gyerekes háztartások adatait az aktív háztartásfővel rendelkező háztartások adataival célszerű összehasonlítani, hiszen a gyerekesek jórészt közülük – nem pedig a nyugdíjasok közül – kerülnek ki.

⁴ Persze a gyerek üdülésének költségei a családi nyaralás összes költségén belül elmaradhatnak a felnőttekre eső költségektől, így a gyerekesek hátrányai az itt megjelenőnél kisebbek lehetnek.

elköltségét jelenti. Bár az arányszám szórása természetesen igen nagy, figyelemre méltó a mutatónak a vizsgált társadalmi csoportok közötti viszonylagos homogenitása. Az F-statisztika csupán a háztartásfő (legutolsó) foglalkozása szerint, valamint a háztartás jövedelmi helyzete szerint jelez 0,05-ös korlát mellett szignifikánsnak tekinthető eltéréseket a csoportok között.

Az első esetben azok a családok térnek el leginkább az átlagtól – pozitív irányban – ahol a családfő önálló, vállalkozó. Náluk kisebb mértékben ugyan, de még mindig az átlagot meghaladó arányban költenek üdülésre azok a háztartások, melyek élén értelmiségi áll. A jövedelmi helyzet tekintetében kevésbé egyértelmű a kép. Az itt kirajzolódó tendencia szerint az alacsony jövedelemmel rendelkezők, ha egyszer nyaralni mennek, jövedelmüknek másoknál nagyobb arányát fordítják rá (kénytelenek fordítani) az utazásra.⁶

Kevésbé szigorú kritérium⁷ mellett a háztartásfő iskolai végzettségének hatását is megállapíthatjuk. Eszerint az átlagot meghaladó arányban fordítanak pénzt utazásra a felsőfokú végzettségű háztartásfők családjaiban. Hasonló feltételeket alapul véve regionális különbségeket is regisztrálhatunk, mégpedig a délkeleti megyékkel az egyik-, a délnyugati megyékkel pedig a másik póluson. Utóbbiakban a családok jövedelmüknek mintegy kétszer akkora hányadát költik utazásra, mint az előbbi területen.

2.4.2.2. Egyéni üdülések 1993 és 1998 között

A vizsgálat nem csupán a háztartások egészének, hanem azok egyes tagjainak üdülési szokásairól is képet nyújt. Az elkülönült vizsgálat jelentőségét az adja, hogy az üdülés nem feltétlenül a háztartás tagjainak közös tevékenysége, a háztartás üdülési kiadásai mögött sokszor nem a család egészének nyaralása, hanem például a gyerekek üdültetése áll. Így az egyéni szintű vizsgálat felszínre hozhat olyan összefüggéseket is, amelyeket a több szempontból is heterogén háztartások együttes kezelése elfed.⁸

Az egyéni kérdezés – a háztartásitól eltérően – öt éves időtartam üdülési gyakorlatát vizsgálta. Ez a szélesebb keresztmetszet tehát a kilencvenes évek közepének magyar társadalmáról nyújt képet az életmód, a szabadidő-felhasználás egyik fontos dimenziójában. Aki öt év alatt egyetlen hétig sem üdült, arról kijelenthetjük, hogy nem szokott üdülni. Ennél ritkább nyaralás már biztosan nem töltheti be leglényegesebb funkcióit – a pihenés, a többé-kevésbé rendszeres kapcsolódás, a rekreáció szükségleteinek kielégítését. A vizsgálat szerint a magyar lakosság többségének, a felnőttek 59%-ának életmódjából hiányzik teljesen az üdülés (2.4.2. sz. táblázat első oszlop). Ennél kissé kedvezőbb a kép, és már nem a kisebbség kiváltságának láttatja a nyaralást, ha a pihenésre talán leginkább rászoruló, aktív munkavállalókat nézzük. Közülük is 46%-nak kellett azonban teljesen lemondania a nyaralásokról.

⁵ Az elemzés során három extrém értéket módosítottam, melyek mindegyike meghaladta a 30%-os szintet (34, 39 és 43%). Ezek az értékek – amellet, hogy nehezen hihetőek – jelentősen módosították volna a részátlagokat, ezért 30%-ra változtattam őket.

⁶ Az első decilisnek a többtől vett szignifikáns eltérése eltűnik akkor, ha a csoportból teljesen elhagyjuk azt a három válaszadót, aki azt állította, hogy családja éves bevételeinek több mint 30%-át utazásra költik. E módosítás után is megmarad ugyanakkor a különbség az első három és a felső hét decilis között ($p=0,022$), így ezt az eltérést biztosabbnak tekinthetjük.

⁷ $p=0,10$ feltétel

⁸ A kérdések megszerkesztésének módja sajnos korlátokat szab a háztartási és az egyéni szintű adatok összevetésének. Az egyik legfőbb akadály, hogy míg a háztartásokról egy-, addig az egyénekről öt évre visszamenően vannak adataink, melyeket nem tudunk évek szerint elkülöníteni. Eltérés az is, hogy az egyéni kérdőívben a „nyaralás, üdülés” fogalmak beszűkítve szerepelnek, mégpedig úgy, hogy a „legalább 1 hétig” tartó nyaralásokra, üdülésekre kérdez rá a vizsgálat.

Egyetlen egyszer sem üdült öt év alatt az ötven év feletti 76%-a, a 8 általánost végzetek 73-, a szakmunkásképzőt kijártak 64%-a; a betanított- és segéd munkások 84%-a; a kisebb városokban élők 62- és a községiek 73%-a; a társadalom szegényebb felének mintegy 70%-a. A különbségek elsősorban a társadalmi egyenlőtlenségek mentén jelentkeznek, és igen nagy mértékűek. Az iskolai végzettség, a foglalkozási státusz, a jövedelem vagy a lakóhely hatása az egyének szintjén is ugyanolyan irányban és nem kevésbé markánsan van jelen, mint a háztartások közötti egyenlőtlenségekben.

Az egyéni szintű vizsgálatnál jobban érvényesül viszont az életkor – egyértelmű és egyirányú – befolyása. A legfiatalabb korcsoporttól az idősebbek felé haladva fokozatosan növekszik azoknak az aránya, akik sosem járnak nyaralni – és ez nem csak a jövedelmi-, iskolázottsági stb. egyenlőtlenségek következménye.⁹ A 30 évnél fiatalabbak körén belül szintén kimutatható az életkor differenciáló szerepe és az, hogy a nyaralás sokak számára átmeneti, a fiatalság előnyeivel, szabadabb életmódjával együtt járó lehetőség. A 16-20 éves korosztályban csak 25, a 21-24 évesek között 36, a 25-30 évesek körében viszont már 48%-os az üdülni nem járók aránya. A legfiatalabbak – és azon belül is a még nem dolgozók – előnyös helyzetét mutatják a tanulók üdülési szokásai is.

A valóban rendszeres üdülés, amely évenként (átlagosan) legalább egyszer megismétlődik, a 41%-hoz képest is jóval kevesebb embernek, a társadalom 18%-ának jutott osztályrészül 1993 és 1998 között¹⁰ (2.4.2. sz. táblázat 2–4. oszlopa). Az üdülni eljutók között tehát valamivel nagyobb arányban találunk olyanokat, akik csak elvétve, öt év alatt legfeljebb három alkalommal tudtak elutazni (23%), mint olyanokat, akiknek az üdülés az életmód évről-évre visszatérő eleme (18%). Egy tized alatt marad az évente nyaralni járók aránya a 60 év feletti-, a legfeljebb 8 osztályt kijártak és a falusaik között, és éppen hogy eléri a 10%-ot a társadalom alsóbb jövedelmi felében. Azokban a társadalmi csoportokban viszont, ahol az átlagot meghaladó arányban jutnak el üdülni az emberek, az üdülések átlagos száma is kiemelkedő, és – ennek megfelelően – viszonylag gyakori az évente ismétlődő üdülés is. Többségivé viszont csak egy igen szűk rétegben, a társadalom legfelső jövedelmi tizedében válik a (legalább) évenkénti üdülés szokása, bár a rendszeresen nyaralók részaránya ebben a körben is csak alig haladja meg az 50%-ot.

Ellentétben a társadalmi egyenlőtlenségekkel, a generációs különbségek nem jelennek meg az utazások számának alakításában. A fiatalabbak közül többen-, de nem többször utaznak, mint az idősebb generációkból.

Bizakodásra ad okot viszont, hogy a válaszok – csakúgy, mint a háztartási kiadások adatai – időben az üdülés lehetőségének szélesedését mutatják. Bár az üdülések évek közötti megoszlásáról nincsenek információink, a változásról közvetve képet kaphatunk, ha az 1998-as Monitor vizsgálat eredményeivel vetjük össze a válaszok megoszlását. Akkor a megkérdezettek 32,2%-áról derült csak ki, hogy járt nyaralni az azt megelőző öt év valamelyikében, és ez számottevően, mintegy 25%-kal kevesebb a mostani, 41%-os adatnál. Leginkább az egyetlen nyaralásról beszámoló aránya nőtt meg az eltelt egy év alatt (8,7-ről 11,9%-ra), de szignifikáns mértékű növekedés volt tapasztalható az öt utat említők (4,8 és 6,4%), valamint az ötnél többször üdülők körében is (6,5 és 8,6%). (A többi csoportban kisebb, statisztikailag nem számottevő, pozitív irányú változás volt megfigyelhető.) Mindez azt

⁹ Egy loglineáris regressziós modell, amelynek függő változója az, hogy volt-e valaki nyaralni az eltelt öt év során, magyarázó változói pedig a korcsoportokból, az iskolai végzettségből, valamint a jövedelmi decilisekből képzett dummy változók, az összes vizsgált hatást szignifikánsnak (sig=0,05) mutatja. Ha referencia csoportnak az idős, iskolázatlan, alacsony jövedelműeket tekintjük, az Exp(B) érték az iskolai végzettség hatását mutatja legerősebbnek (Exp (B)=16,0 a felsőfokú végzettségűek-, Exp (B)=10,0 az érettségizettek csoportjára.) Ettől azonban nem sokkal marad el az életkor hatása (Exp (B)=10,5 a legfiatalabb életkori csoportra) és a jövedelem hatása (Exp (B)=10,5 a legfelső jövedelmi decilisére) sem.

¹⁰ Ebbe a csoportba egy viszonylag kevésbé szigorú definícióval azokat soroltam, be, akik az öt év alatt legalább négyszer voltak nyaralni. Abból indultam ki, hogy egyetlen év, amely üdülés nélkül telt el, még nem kérdőjelezi meg a nyaralások szokásszerű voltát. Ha egyébként csak az ötször-, vagy annál többször elutazókat vesszük számításba, az arányszám 15%-nak adódik.

valószínűsíti, hogy az öt évre jutó utazások inkább az időszak utolsó felében, semmint annak elején sűrűsödtek.

2.4.2.3. Külföldi üdülések 1993-1998

Külföldön a felnőtt lakosság 19%-a üdült a vizsgálatot megelőző öt év során (2.4.2. sz. táblázat utolsó két oszlopa).¹¹ Azok közül tehát, akik eljutottak valahová nyaralni, csaknem minden második ember (47%) átlépte a magyar határt. A külföldre jutás lehetősége tovább differenciál a különféle egyenlőtlenségi dimenziók mentén, hiszen a viszonylag alacsony arányban utazó csoportokban a külföldi utazások részaránya is jóval az átlag alatt marad. Az átlagosnál számottevően magasabb arányban tartoznak a külföldön (is) nyaralók közé diplomások (68%), értelmiségiek (64%), önállóak (60%), közép- és felső vezetők (57%), de még középfokú végzettségű szellemiek is (53%). Ugyanez mondható el a tanulókról (53%) és a Budapesten élőkéről (59%). Az életkor hatása viszont nem jelentős: az idősebb korosztályok – ha már utaznak – a fiatalokkal megegyező arányban választanak külföldi úticélt.

A határokon túlra eljutó 19%-on belül külföldön és belföldön is járt 13%, csak külföldön 6%. Mivel a külföldi utak általában komolyabb anyagi ráfordítást igényelnek a hazaiaknál, joggal feltételezhetjük, hogy az, aki kizárólag külföldön nyaralt, itthon pedig egyszer sem, valamilyen kiemelt értéket tulajdonít a határon túli nyaralásoknak. Ez a teljes lakosság 6-, a nyaralni járók 15%-ára jellemző. A vizsgált társadalmi és demográfiai csoportok mindegyikében hasonló arányban találunk a külföldi utakat ilyen határozottan előnyben részesítőket.

A külföldi utak célpontja az esetek túlnyomó többségében valamelyik európai ország volt. A tengereken túl a lakosoknak csak 2%-a járt, és az összes utazásoknak is csak kevesebb, mint két százaléka irányult ide. Ezek a távoli utak már egyértelműen a legfelső jövedelmi tized kiváltságai közé tartoznak: e körből minden tizedik ember járt Európán kívül 1993 és 1998 között. Az alsó kilencven százalékban az ilyen utazások esetinek, teljesen szórványosnak tekinthetők. Kiemelkedő arányban jártak még a tengereken túl az értelmiségiek (8%), a közép-és felső vezetők (6%), a diplomások (8%), de (kisebb mértékben) az önállóak (4%), a tanulók (4%) és a budapestiek is (3%).

Az európai utazások lényegében fele-fele arányban indultak a szomszédos és a nem szomszédos országok valamelyikébe. Szomszédos országban a lakosság 9%-a, nem szomszédos, de európai országban 10%-uk járt. Ugyanígy, a két ország-csoportba irányuló utazási alkalmak száma is megegyező.

A legalább egy hetes külföldi utak között (összhangban az utazási irodák kínálataival és a munkahelyi szabadságolások ésszerű időzítésével) legnagyobb, és lényegében egyforma arányban hét napos (24%), tíz napos (22%) és tizennégy napos (23%) utakat találunk. Nem ritkák azonban a két hétnél hosszabb utak sem: az összes külföldi utazás 16%-a ilyen. Az egyes társadalmi csoportok között nem találunk számottevő eltéréseket az utazások időtartam szerint, nem rajzolódik ki egyértelműen olyan tendencia, hogy a több utazás, a nagyobb arányú külföldi út egyúttal hosszabb utazásokat is jelentene. Ennek magyarázata lehet, hogy a hosszú, több hetes utazáshoz nem csupán pénz-, de kellően sok szabad idő is szükségeltetik, ami a magas jövedelműeknek számos csoportjában éppen, hogy hiánycikknek számít.

Érdekes kérdés az egyéni- és a társasutazások közötti választás társadalmi meghatározottságának problémája. Nem tudjuk általánosságban kijelenteni, hogy a kétféle út közül egyik vagy másik „magasabb presztízsű” lenne, de még csak azt sem tekinthetjük teljesen

¹¹ A bekezdésben szereplő adatokat a 2.4.2.2. sz. táblázat tartalmazza.

egyértelműnek, hogy a társasutak többre kerülnek, mint az egyénileg szervezettek.¹² Az összes külföldre utazó (739 fő) közül 52% mondta, hogy egyénileg szervezett úton vett részt, 44% számolt be társas utazásról, míg 3% mondta, hogy így is, úgy is utazott.

Az elemzések összetett, többszörös hatásokat jeleznek a kétféle út közötti választás háttérében, mely hatásoknak a jövedelmi meghatározottság csak egyik-, és nem is leglényegesebb eleme. A logisztikus regresszió segítségével a *jövedelmi helyzeten* kívül az *életkor*, a *gyerekszám* és a *lakóhely* hatását lehet kimutatni (2.4.3. sz. táblázat).¹³ Referenciacsoportként a nem Budapesten élő, 16-24 éves korosztályból választottuk ki azokat, akik olyan háztartásban élnek, amelyben nincsen 15 évnél fiatalabb gyerek és a legelső jövedelmi ötödbe tartozik. Hozzájuk képest csaknem háromszoros valószínűséggel választanak egyéni utazást a 31-45 éves korosztály tagjai, kétszer nagyobb valószínűséggel pedig a 45 év feletti. Szintén nagyobb valószínűséggel mennek egyéni útra a 16-24 éves referenciacsoport-tagoknál a 25-30 évesek, bár az ő esetükben a szorzószám csak 1,6-szoros. (Sig=0,0663). A fiatalok viszonylag gyakori társas utazásait az iskolai (közéiskolai, egyetemi, főiskolai) szervezésű utak gyakorisága magyarázhatja.

Az életkornál nem kevésbé lényeges tényező a gyerekszám. Míg a (15 éven aluli) gyerekekkel nem rendelkező, és az egygyerekes háztartások tagjai hasonló arányban döntenek az egyéni szervezés mellett, addig a kettő-, vagy többgyerekes háztartásokban élők – a referenciacsoport tagjaihoz viszonyítva – már kétszeres valószínűséggel választják az egyéni megoldást. Ennél nem sokkal kisebb mértékben, de ellenkező előjellel hat a háztartás jövedelmi helyzete. A legelső jövedelmi ötödből kikerülő viszonyítási csoporttól azonban csak a legfelső ötödbe tartozók döntése tér el szignifikáns mértékben. A magas jövedelem tehát csökkenti az egyéni- és növeli a társas utak vonzerejét (illetve megfizetésének képességét). Jelentős hatással van a választásra végül a lakóhely is, ám csupán abban az tekintetben, hogy Budapesten, vagy vidéken élő személyről van-e szó. A fővárosiak ugyanis – az egyéb körülmények azonosságára mellett – szívesebben indulnak maguk megszervezte utazásra mint a vidéki városok, vagy falvak lakói. Ez a jelenség a nagyvárosi létnek olyan készség- és mentalitás formáló jellegzetességeit sejteti a háttérben, amelyek elősegítik az egyéni utazással járó összetettebb szervezési feladatok ellátását, nagyobb rugalmasságot fejlesztenek ki és talán a kötetlenség, a külső függéstől való megszabadulásnak az igényét is felébresztik az egyénben.

¹² Továbbmenve: a kétféle út definíciója sem teljesen egyértelmű. Hova tartoznak az utazási irodánál lefoglalt szálláson eltöltött, de autós utazások – különösen, ha a végső úticélt a nyaralók meg-megszakítva, több megállóval, több nap alatt érik el?

¹³ Az iskolai végzettség hatása nem bizonyult szignifikánsnak. A végső modell függő változója az utazás jellegének dichotóm változója volt (egyéni utazás=1, társas utazás=0). A modellben csak azokat szerepeltettük, akik részt vettek külföldi úton, és egyértelműen meg tudták mondani, hogy az melyik csoportba tartozott. Az ENTER eljárást használtuk.

2.4.3. Összegzés

Ebben a rövid fejezetben megvizsgáltunk néhány olyan alapvető adatot, melyek bár nagyban hozzájárulnak a lakosság életmódjának és életszínvonalának megismeréséhez, csak kevés figyelmet kaptak a hazai társadalomtudományi gondolkodás utóbbi évtizedeiben. Olyan, önmagukban is sokat mondó információ-töredékekre gondolunk itt, mint hogy 1998-ban a háztartásoknak csupán 18%-a fordított pénzt üdülésre, és hogy az 1993 és 1998 között eltelt öt év során a felnőtt lakosság 41%-a utazhatott el egy hétre, vagy annál hosszabb időre nyaralni. Az egy évvel korábbi adatokkal való összehasonlítás megmutatta azonban azt is, hogy ezek a nem túlságosan kedvezőnek tűnő arányszámok már egy javulási tendencia következményei.

Ezen elemi adatoknak az ismertetésén túl, kimutattuk ennek az életmód-gazdagító tényezőnek az egyéb társadalmi egyenlőtlenségi dimenziókkal való igen szoros kapcsolatát is. Láttuk, hogy az utazás-, de különösen a rendszeres utazás lehetősége, a külföldi-, de különösen a tengeren túli utazások előnyei igen erősen koncentrálnak a legfelső jövedelmi decilisben és – a jövedelmi egyenlőtlenségektől nem függetlenül – a diplomások, az értelmiségiek és a vezetők, valamint a budapestiek körében.

2.4.1. sz. táblázat

Háztartások üdülési kiadásai, 1998

	Az elmúlt 12 hónapban költöttek üdülésre (%)	Üdülési költség egy háztartástagra eső átlagos összege* (Ft)		Az üdülésre költött teljes összeg a háztartás éves jövedelmének* %-ában	N
		átlag	szórás		
A háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége					
0-7 általános	2,5	12945	12419	2,9	6
8 általános	5,7	13754	14581	3,5	26
szakmunkásképző	11,4	18677	19267	4,9	72
középiskola	28,9	23356	27097	5,5	122
főiskola, egyetem	55,4	49775	54543	6,2	141
A háztartásfő gazdasági aktivitása					
aktív, dolgozik	28,8	34156	42791	5,7	269
munkanélküli	13,9	19553	32542	5,0	15
nyugdíjas	8,2	24699	31192	4,4	71
egyéb inaktív	12,6	36408	36408	8,1	11
A háztartásfő (legutolsó) foglalkozása					
önálló	29,3	51222	59182	8,4	54
közép-, felső vezető	44,7	35844	38491	5,3	47
szellemi szabad, értelmiségi	54,3	57908	53141	6,7	56
középfokú szellemi	29,3	21656	23076	4,3	58
alsó vezető és közv. term. ir.	28,1	23587	37592	4,8	33
szakmunkás	15,2	16295	18288	4,3	77
betanított-, segédmunkás	5,7	15761	16433	3,7	32
mezőgazdasági fizikai	3,5	15939	16343	4,9	6
A település típusa					
főváros	32,4	39852	47373	5,8	134
megyeszékhely	23,3	30782	36567	5,8	93
egyéb város	14,2	27529	39797	4,9	68
község, tanya	10,0	21815	31367	4,9	72
Régiók					
Budapest	32,4	39852	47373	5,8	134
Északnyugat	19,0	22555	28982	5,0	80
Délnyugat	14,4	37657	35181	7,3	30
Középkélet	14,4	31641	45837	5,0	50
Északkelet	11,2	32109	46601	6,2	37
Délkelet	12,6	16809	15215	3,7	36
15 éven aluli gyerekek a háztartásban					
nincsen 15 éven aluli gyerek	15,9	35860	44856	5,2	240
egy 15 éven aluli gyerek	26,0	29918	31610	6,5	70
kettő 15 éven aluli gyerek	26,6	17222	32746	4,6	44
három vagy több 15 éven aluli gyerek	21,2	15060	15446	7,6	13
Egy főre eső jövedelem decilisei					
1. decilis	6,4	15777	15453	12,1	13
2. decilis	13,8	12139	11497	6,1	28
3. decilis	8,8	17640	19528	7,4	18
4. decilis	9,8	10227	10644	3,7	20
5. decilis	8,7	15073	18785	5,0	18
6. decilis	12,6	12802	8453	3,8	25
7. decilis	18,3	16786	16805	4,6	37
8. decilis	18,5	18989	14650	4,5	37
9. decilis	28,5	29666	30807	5,5	57
10. decilis	58,5	60769	56845	5,6	116
Összes háztartás	18,2	31745	40992	5,5	367

* Azok körében akik üdültek.

2.4.2. sz. táblázat
Egyéni üdülések 1993 és 1999 között

	Összes egyéni utazás			Egyéni üdülések átlagos száma* (és N)	Külföldi utazások	
	A felnőttek megoszlása az üdülések száma szerint				Legalább egyszer volt külföldön - az összes megkérdezett százalékában	Legalább egyszer volt külföldön – a nyaralni eljutók százalékában N=1544
	Egyszer sem üdült (%)	1-3 üdülés (%)	Legalább négyszer üdült (%)			
Nemek szerint						
férfi	58,0	23,6	18,4	4,0 (727)	19,2	45,7
nő	59,5	22,6	17,9	3,9 (817)	19,5	48,2
Életkor szerint						
16-30 éves	37,9	34,6	27,5	4,1 (566)	30,2	48,7
31-40 éves	47,3	29,3	23,5	3,7 (329)	23,5	45,0
41-50 éves	58,8	22,9	18,4	3,9 (285)	17,8	43,3
51-60 éves	67,9	17,4	14,7	4,0 (189)	17,2	53,2
61-70 éves	78,2	13,8	8,0	3,5 (110)	10,4	48,0
70 év felett	84,8	8,7	6,5	4,3 (65)	5,9	39,1
Iskolai végzettség szerint						
0-7 általános	94,3	4,3	1,4	4,1 (25)	1,5	26,0
8 általános	72,5	18,1	9,4	3,4 (290)	10,1	36,5
szakmunkás-képző	64,4	24,2	11,4	3,0 (334)	11,7	33,1
középiskola	36,2	32,9	30,9	4,0 (576)	31,6	49,6
főiskola, egyetem	23,2	31,2	45,5	5,3 (315)	52,2	68,1
Gazdasági aktivitás szerint						
aktív, dolgozik	45,8	30,2	24,1	3,9 (827)	25,9	47,8
munkanélküli	70,9	18,2	10,9	3,2 (66)	9,4	32,6
nyugdíjas	79,0	12,6	8,4	3,8 (291)	9,1	43,7
tanuló	20,3	41,9	37,9	4,4 (245)	42,4	53,3
egyéb inaktív	62,1	19,9	18,0	3,9 (115)	16,9	44,6
(Legutolsó) foglalkozás szerint						
önálló	47,7	25,4	26,9	4,6 (138)	31,1	59,8
közép-, felső vezető	24,4	29,3	46,3	5,2 (111)	42,4	56,6
szellemi szabad, értelmiségi	23,7	34,0	42,4	5,4 (138)	48,5	63,5
középfokú szellemi	41,4	31,5	27,1	3,8 (290)	30,9	53,1
alsó vezető és közv. term. ir.	47,9	30,7	21,4	3,9 (80)	29,4	56,7
szakmunkás	59,6	25,3	15,1	3,2 (292)	14,5	35,6
betanított-, segédmunkás	80,9	13,2	5,9	3,0 (206)	4,3	22,6
mezőgazdasági fizikai	94,0	4,5	1,5	4,4 (15)	1,7	28,9

* Azok körében akik üdülték.

2.4.2. sz. táblázat folytatása

	Összes egyéni utazás			Külföldi utazások		
	A felnőttek megoszlása az üdülések száma szerint			Egyéni üdülések átlagos száma (és N)	Legalább egyszer volt külföldön - az összes megkérdezett százalékában	Legalább egyszer volt külföldön – a nyaralni eljutók százalékában N=1544
Egyszer sem üdült (%)	1-3 üdülés (%)	Legalább négyszer üdült (%)				
A település típusa						
főváros	41,5	28,4	30,1	4,6(417)	34,7	59,3
megyeszékhely	44,5	28,8	26,7	4,1 (412)	26,6	47,8
egyéb város	61,9	21,8	16,3	3,7 (344)	14,8	39,1
község, tanya	73,4	18,1	8,6	3,3 (370)	10,5	39,6
Régiók						
Budapest	41,5	28,4	30,1	4,6 (417)	34,7	59,3
Északnyugat	55,3	26,5	18,2	3,6 (355)	20,3	45,3
Délnyugat	63,3	22,3	14,4	3,9 (159)	15,0	41,0
Középhelet	62,7	23,9	13,4	3,5 (245)	14,0	37,3
Északkelet	67,1	19,0	13,9	3,7 (206)	14,0	42,6
Délkelet	69,2	15,1	15,7	4,1 (161)	13,8	45,1
Egy főre eső jövedelem decilisei						
1. decilis	71,0	20,4	8,6	3,4 (114)	7,6	26,4
2. decilis	71,1	17,6	11,3	3,7 (125)	14,8	51,2
3. decilis	68,8	22,7	8,5	2,7 (125)	10,4	33,6
4. decilis	70,8	21,0	8,2	2,8 (115)	10,4	35,7
5. decilis	68,9	20,2	10,9	3,8 (110)	12,2	39,5
6. decilis	60,9	22,0	17,1	3,9 (139)	13,1	33,6
7. decilis	61,5	20,2	18,3	3,9 (143)	18,2	46,8
8. decilis	48,3	31,2	20,5	3,5 (185)	18,7	36,8
9. decilis	41,1	25,4	33,5	4,8 (207)	31,9	54,1
10. decilis	15,8	32,7	51,4	5,1 (281)	63,4	75,2
Együtt	58,8	23,1	18,1	3,9 (1544)	19,3	47,0

2.4.3. sz. táblázat

Egyéni és társas utazás közötti választás (külföldi utak) N=655. A loglineáris regresz-szió eredményei

Függő változó: 0=társas utazás; 1=egyéni út			
Magyarázó változók	B	Szignifikancia-szint	Exp(B)
egy 15 év alatti gyerek a háztartásban	0,0512	0,8020	1,0526
kettő vagy több 15 év alatti gyerek	0,6907	0,0337	1,9951
budapesti lakóhely	0,4187	0,0128	1,5200
2. kvintilis	0,2699	0,4118	1,3099
3. kvintilis	-0,2813	0,3662	0,7548
4. kvintilis	-0,4107	0,1638	0,6632
5. kvintilis	-0,5546	0,0363	0,5743
25-30 év	0,4900	0,0663	1,6322
31-45 év	1,0489	0,0000	2,8545
46-60 év	0,6820	0,0026	1,9779
60 év fölött	0,7517	0,0089	2,1206
konstans	-0,3037	0,2372	-

Megjegyzés: Referencia csoport: nem Budapesten élő, 16-24 éves korosztály, a háztartásban nincsen 15 évnél fiatalabb gyerek, legelső jövedelmi ötöd

2.5. Ár- és minőség-érzékenység (Sik Endre)

Galasi-Kertesi (1985) a második gazdaság elterjedéséhez fűződő remények kétséges voltának elemzéséhez használták fel tudomásom szerint először és utoljára Magyarországon közgazdasági elemzés során az ár- és minőség-érzékeny fogyasztó fogalmát. Nem sokkal munkájuk megjelenése után került sor egy háztartáskutatási adatfelvételre, amelyben két olyan termék esetében, amire ő maguk érvényesnek tételezték állításukat¹, megvizsgáltam az általuk kidolgozott modell szociológiai elemeinek érvényességét (Sik, 1991). Mivel azonban 1987 óta rendszerváltozásnak voltunk alanyai, ezért az elemzésben arra is választ keresek, hogy vajon a rendszerváltás (elsősorban az, hogy az elemzendő intézmény-szerkezet a nem szocialista államba illeszkedő második gazdaság, hanem állami kontroll alatt működő piacgazdaság) okozott-e változást az ár- és minőség-érzékenység fogyasztás-szociológiai jellemzőiben.

2.5.1. Ár- és minőség-érzékenység

Az ár- és minőség-érzékeny fogyasztóra szociológiai szempontból az jellemző, hogy:

- mindketten kemény kiadási korlátok és rájuk jellemző minőség-érzékenység által szabott keretek között válogatnak a rendelkezésre álló termékek között. Ezek közül azon termékeket hajlandók megvásárolni, amelyek az általuk elfogadhatónak tartott ár- és minőség-tartományon belül helyezkednek el.
- Míg azonban ezen válogatás során az árérzékeny fogyasztónak az ár, addig a minőség-érzékeny fogyasztónak a minőség a fontosabb. E különbség sokféleképpen megfogalmazható. Röviden azt mondhatjuk, hogy míg az árérzékeny fogyasztó egy egységnyivel jobb minőségért csak ennél kisebb árat hajlandó fizetni, addig a minőség-érzékeny fogyasztó egy egységnyivel jobb áruért egy egységnél nagyobb árat is hajlandó megadni.

Ami az ár- és minőség-érzékeny fogyasztók mennyiségét illeti, feltételezhető, hogy az előbbiből sokkal több van, mint az utóbbiból, hiszen az előbbi esetében az alacsonyabban húzódó kiadási korlát miatt lehet magasabb az ár iránti érzékenység, míg az utóbbi a lazább kiadási korlát miatt engedheti meg magának a minőség-érzékenység luxusát. Márpedig szegény háztartás több van, mint gazdag.

¹ „Fejtegetéseink az ún. *standard fogyasztási cikkeknek* és szolgáltatásoknak azon piacaira érvényesek, ahol a szocialista szektor és a második gazdaság egyaránt jelen van.” (ibid 1425 old.)

Az elemzés tárgyául kiválasztott két standard fogyasztási jószág a zöldség és a cipő volt 1987-ben és 1999-ben egyaránt. Ezen két fogyasztási jószágról elmondható, hogy:

- sokan, sőt előbb utóbb gyakorlatilag mindenki, vásárolják ezeket a termékeket, és, hogy
- mindkét termék esetében sokféle minőségi változat és ár kombináció létezik.

2.5.2. Az adatokról

Az elemzésben a TÁRKI 1987 évi Magyar Háztartás Panel kutatásában (N=1500) és az 1999 évi TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatban (N= 2000) szó szerint azonos két kérdés segítségével vizsgálom a háztartásgazdák² ár- és minőség-érzékenységét. A két kérdés a következő volt:

Mi jellemzi általában az Ön választását, ha zöldséget, gyümölcsöt (cipőt, csizmát) vásárol? Az árat, vagy a minőséget nézi inkább?

- 1 – A legjobbat, legszebbet veszi, még akkor is, ha az a legdrágább,
- 2 – ha túl drága, inkább a közepes minőségűt veszi, vagy
- 3 – inkább az olcsóbbat veszi?

-
- 4 – nem vásárol ilyesmit
 - 5 – egyéb válasz
 - 9- NEM TUDJA
 - X –

2.5.3. Alapvetések

Igazolják-e adataink azt a feltételezésünket, hogy olyan termékeket választottunk, amiket „mindenki” vásárol? Látható, hogy 1987-ben a háztartásgazdák kb. tizede nem vásárolt zöldséget, gyümölcsöt, hanem nyilván megtermelte azt, amire a háztartásnak szüksége volt (2.5.1. sz. táblázat). Cipőt ugyanakkor egy elenyésző kisebbség nem szokott vásárolni csupán. 1999-ben kisebb a zöldséget, gyümölcsöt nem vásárlók aránya, nagyobb a cipőt, csizmát nem vásárlóké. Az előbbi az önellátó kistermelés visszaszorulásával, az utóbbi a vásárlóerő csökkenésével függhet össze. Összességében azonban mindkét év esetében sikeresnek tűnik az a tervünk, hogy olyan javakat vizsgáljunk, amelyeket a lakosság döntő többsége vásárolni szokott.

A következő alapkérdés az lehet, hogy igazolható-e a kiindulópontul választott közgazdasági modell azon állítása, mely szerint többen vannak az ár-, mint a minőség-érzékeny vásárlók. Mint a 2.5.1. sz. táblázat tanúsítja 1987-ben a vásárlók körülbelül fele a köztes kategóriába sorolható, a többiek körülbelül azonos arányban voltak ár-, illetve minőség-érzékenyek. Ez utóbbiak aránya a zöldség vásárlók esetében egyenesen alacsonyabb az árérzékenyek arányánál, a cipőt vásárlók esetében pedig alig valamivel magasabb annál. Úgy tűnik tehát, hogy az elemzés tárgyául választott két standard fogyasztási jószág esetében 1987-ben nem igazolható a közgazdászok azon premisszája, hogy az árérzékeny fogyasztók száma sokkal magasabb, mint a minőség-érzékenyeké.

² Mindkét évben az ún. háztartásgazdákat vizsgáljuk. Ők az egyszemélyes háztartás esetében a háztartás egyetlen tagja, a többszemélyes háztartás esetében, ha van ilyen, a feleség. Az elemszám 1987-ben 1367, 1999-ben 1467 volt.

A 2.5.1. sz. táblázatból az is kitűnik, hogy miközben 1999-re mindkét jószág esetében nőtt a köztes kategóriába tartozók aránya, addig jelentős megváltozott az ár- és minőség-érzékeny fogyasztók aránya. A minőség-érzékenyek aránya kisebb, az árérzékenyeké nagyobb lett. Eszerint a két közgazdász 1985-ben született feltételezése ma igazabb, mint akkor volt. Ennek okait nem tudjuk, de ezt a trendet segíthető elő:

- a növekvő ár, a széthúzódó minőségi skála, és ezzel egyidejűleg az ár-, illetve minőség közötti kapcsolat szorosságának erősödése,
- a fogyasztó vásárlóerejének csökkenése, és ezzel egyidejűleg a fogyasztó „tanulása”, melynek eredménye a mind keményebb korlátok között a mind árérzékenyebb vásárlói magatartás,
- a vásárlói döntés intézményrendszerének bonyolódása (pl. a márkanévek sokasodása, a vásárlás szervezetének (bevásárlóközpontok, sokféle üzlethálózat és piac együttélése) bonyolultabbá válása.

Az a tény, hogy a cipővásárlás esetében sokkal nagyobb az árérzékenyek aránya, mint a zöldség vásárlás esetében, annyiban látszik az előző feltételezett folyamatok érvényességét alátámasztani, amennyiben

- ha igaz, hogy a cipőnek a zöldséghez képest magasabb az egységára, akkor a csökkenő vásárlóerő hatására valóban itt kellett jobban megnőnie az árérzékenyek arányának,
- ha igaz, hogy a cipő esetében nagyobb a rossz minőség okozta árvesztés, mint a zöldség esetében, tehát erősebb az összefüggés minőség és ár között, akkor a cipővásárlás esetében kellett jobban nőnie az „ártudatosságnak”,
- ha a magasabb egységár, az erősebb ár- és minőségkapcsolat és a nehezebben áttekinthető intézményrendszer miatt a cipővásárlás kockázatosabb, akkor itt kellett gyorsabban „tanulnia” a fogyasztónak.

Az előző érvelésből kitűnik, hogy a különböző árú, az eltérő intézményi feltételek között előállítódó (önellátás esélye, informális piaci vagy leértékelt árúként való beszerezhetőség esélye, romlandóság, kényszerhelyettesíthetőség stb.) áruk esetében eltérőnek tételezzük a vásárlók ár- és minőség-érzékenységet. Kérdés, hogy egy adott vásárló ár- és minőségérzékenysége eltér e attól függően, hogy milyen termékről van szó, vagy létezik egy általános ár- és minőség-érzékenységi habitus, amely tekintet nélkül a termék fentebb jellemzett sajátosságaira, egyfajta fogyasztói magatartást valószínűsít minden termék esetében.

A 2.5.2. sz. táblázat alapján úgy tűnik, hogy van azonosság a cipőt és a zöldséget vásárlás során tapasztalható fogyasztói magatartásban. 1987-ben az árérzékenység esetében a legerősebb az azonosság, amit nyilván a szegénység minden termék esetében érvényesülő alacsony kiadási korlát (s ennek folyományaként az általános árérzékenység) magyaráz. 1999-re egyrészt erősen megnő a mindkét termék esetében árérzékeny fogyasztók aránya, másrészt csökken a mindkét esetben minőség-érzékenyek aránya. Az előbbi lehet az elszegényedés, de a „tanulás” jele egyaránt, hiszen a „mindenben” árérzékeny magatartás lehet a vásárló csökkenésének következménye, de lehet az is, hogy a vásárlók minden jószág vásárlása során használják az árérzékeny fogyasztói magatartást jelentő tudást. Az ugyanakkor, hogy a zöldségvásárlás során minőség-érzékeny fogyasztók között csökken a hasonló habitusú cipővásárlók aránya csak azt jelentheti, hogy a cipőárak növekedése miatt lehetetlenné válik a minőség-érzékeny magatartás az erre egyébként hajlamos fogyasztók esetében.

2.5.4. Érzékenység és szegénység

Vajon igaz-e az a feltételezés, hogy az árérzékeny fogyasztók az átlagnál szegényebbek, illetve, hogy a minőség-érzékeny fogyasztók az átlagnál gazdagabbak? Az 1987 évi adatok szerint (2.5.3. sz. táblázat) az előbbi állítás igaz, az utóbbi nem. Úgy tűnik, hogy míg az árérzékeny fogyasztók jövedelme, vagyona és fogyasztása jóval alacsonyabb az átlagosnál, addig a minőség-érzékeny fogyasztóké alig magasabb annál. 1999-re változik a kép. Ma az árérzékenyek (valamennyi dimenzió szerinti) szegénysége és a minőség-érzékenyek (szintén minden metszetben megmutatkozó) gazdasága egyaránt igaz. Ebből az következik, hogy a bevezetőben bemutatott közgazdasági modell alkotói e tekintetben is megelőzték korukat, a már 1985-ben is, az éppen csak túlréni kezdő késő-kádári fellazulás időszakában előre jelezték a kora-poszt-kommunista kapitalizmusbeli fejlődési tendenciát.

Az árérzékenyek esetében összehasonlítottam a két jószág átlagait. Ebből az derült ki, hogy 1987-ben a cipővásárló árérzékenyek minden tekintetben (de különösen a vagyon esetében) szegényebbek a zöldség fogyasztás árérzékenyeinél (2.5.5. sz. ábra). Ezzel szemben 1999-ben a cipővásárlás árérzékenyei – ha kis mértékben is – de kevésbé szegények, mint a zöldségvásárlás esetében árérzékenyek.

Sorra véve a szegénységet mérő jövedelem, vagyon és kiadás változókat azt látjuk, hogy 1999-ben minden metszetben igazolható, hogy az árérzékenyek körében az adott szegénység-mérce alsó két kvintiliseibe tartozók aránya magas a legfelső kvintilisebe tartozók aránya alacsony (2.5.5., 2.5.6. és 2.5.7. sz. táblázatok). Értelemszerűen ennek fordítottja igaz a minőség-érzékenyek esetében. Az is látható, hogy a cipővásárlás esetében a minőség-érzékenyek körében rendre magasabb a legnagyobb jövedelműek aránya, mint a zöldségvásárlás minőség-érzékenyei körében. Ez nyilván a magasabb egységár hatása. Nem illik e magyarázattal össze ugyanakkor, hogy az árérzékenyek esetében a zöldségvásárlás szegényei „szegényebbek”, mint a cipővásárlás szegényei (magasabb közöttük a két legkisebb jövedelmű csoport aránya).

2.5.5. Kik az ár- és minőség-érzékenyek?

A következő két ábra párral a mai magyar társadalom legminőség-érzékenyebb (2.5.1. és 2.5.2. sz. ábrák) és legárérzékenyebb (2.5.3. és 2.5.4. sz. ábrák) csoportjait mutatom be.

A háztartásgazdák átlagánál a magas jövedelmű és a magas társadalmi státusztudattal rendelkező csoportok átlaga a legmagasabb. A zöldségvásárlók körében ezen túlmenően pozitívan függ össze a minőség-érzékenységgel az anyagi helyzettel való elégedettség, a vállalkozókézség, valamint a közepes iskolai végzettség és a nagyobb településen (de nem Budapesten) való lakóhely (2.5.1. sz. ábra). A cipővásárlók esetében hasonló társadalmi csoportok találhatóak az átlagnál nagyobb mértékben a minőség-érzékenyek körében (2.5.2. sz. ábra). Ebben az esetben minden legalább középiskolai végzettséggel rendelkező réteg hajlamos a minőség-érzékenységre, valamint az új dolgokhoz vonzódók, a kockázatot kedvelők és a fiatalok.

Az árérzékenységet legnagyobb arányban a kisjövedelmű, rossz anyagi helyzetű, hiányokkal küszködő, iskolázatlan és községi háztartások esetében találjuk az átlagnál nagyobb gyakorisággal (2.5.3. és 2.5.4. sz. ábrák). Ellentétben a minőség-érzékenyekkel, az árérzékenyek esetében a legárérzékenyebb társadalmi csoportok a két vizsgált jószág esetében igen hasonlóak. Másik eltérés a minőségérzékenységtől, hogy a jövedelemhatás mintha kisebb lenne az árérzékenyek esetében.

Többféleképpen is meggyőződhattünk az előzők során arról, hogy az ár- és minőség-érzékenység erősen függ a jövedelem szintjétől. Az előző ábrák ugyanakkor azt is megmutatták, hogy vannak a társadalomnak más csoportjai is, amelyek az átlagnál hajlamosabbak ár-, illetve minőség-érzékenységre. Kérdés, hogy ezek a társadalmi csoportok akkor is az átlagnál ár- és minőség-érzékenyebbek bizonyulnának-e, ha kiszűrjük a jövedelem hatását. Erre a kérdésre kaphatunk hozzávetőlegesen megbízható választ a 2.5.7. sz. táblázatból. Itt előbb öt kvintilisre bontottuk a háztartásgazdákat, majd ezen csoportok belül hasonlítottuk össze az ár- és minőség-érzékenység három típusa esetében a legfontosabb (s a korábbi ábrákon erős hatást mutató) társadalmi csoportok átlagtól való eltéréseinek mértékét.

Látható, hogy a legtöbb társadalmi csoport esetében az ár- és minőségérzékenységgel való kapcsolat megmarad azután is, hogy kiszűrtük a jövedelem hatását:

- A kvintilis átlaghoz képest a községbeliek aránya alacsony a minőség-érzékenyek (1. és 2. kvintilis) , illetve magas az árérzékenyek körében (3. és 4. kvintilis).
- Ugyanez a tendencia az alsó-, illetve munkásosztályhoz való tartozás, illetve az alacsony iskolázottságúak esetében sokkal erősebben mutatkozik meg.
- A fiatalok ugyanakkor hajlamosabbak a minőségérzékenységre, legyen jövedelmük bármekkora is.

Irodalom

Galasi Péter és Kertesi Gábor (1985): Második gazdaság, verseny, infláció, *Közgazdasági Szemle*, XXXII évf., 12. sz. 1424-1444 old.

Sik Endre (1991): The Sociological Background of Price- and Quality Sensitiveness, Kézirat, 3. SASE konferencia, Stockholm, június 16-19.

2.5.1. sz. táblázat

Az ár- és minőségérzékenység elterjedtsége (%)

	1987				1999			
	Teljes minta		Vásárlók		Teljes minta		Vásárlók	
	Zöldség	Cipő	Zöldség	Cipő	Zöldség	Cipő	Zöldség	Cipő
Minőség-érzékeny	23	23	27	25	18	14	20	16
Köztes	44	43	51	47	50	44	56	50
Árérzékeny	19	26	22	28	22	31	24	34
Nem vásárol	13	3			8	9		
Nem tudja	1	5			2	2		
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: TÁRKI Magyar Háztartás Panel kutatás 1987 (Sik 1991), TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat 1999

2.5.2. sz. táblázat

A cipővásárlók ár- és minőségérzékenysége a zöldség-vásárlók ár- és minőségérzékenysége szerint (%)

	Cipő			
	1987			
Zöldség	Minőség-érzékeny	Köztes	Árérzékeny	Összesen
Minőség-érzékeny	54	36	10	100
Köztes	20	63	17	100
Árérzékeny	8	24	68	100
1999				
Minőség-érzékeny	47	40	13	100
Köztes	11	70	19	100
Árérzékeny	2	15	84	100

Forrás: TÁRKI Magyar Háztartás Panel kutatás 1987 (Sik 1991), TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat 1999

2.5.3. sz. táblázat

A jövedelem, vagyon és fogyasztás szintje az ár- és minőségérzékenység típusa szerint 1987-ben* és 1999-ben**

	Zöldség			Cipő		
	1987					
	Jövedelem	Vagyon	Fogyasztás	Jövedelem	Vagyon	Fogyasztás
Minőség-érzékeny	14,1	911,4	11,7	15,5	1007,1	12,9
Köztes	14,4	875,9	11,6	14,3	881,4	11,2
Árérzékeny	10,7	640,2	8,4	10,3	570,3	8,0
Teljes minta	13,5	833,1	10,9	13,5	825,2	10,7
	1999					
Minőség-érzékeny	4,6	6,1	70	5,3	7,1	75
Köztes	4,0	4,9	60	4,1	4,8	62
Árérzékeny	2,9	2,9	45	3,0	3,3	47
Teljes minta	3,8	4,7	57	3,8	4,7	57

Forrás: TÁRKI Magyar Háztartás Panel kutatás 1987 (Sik 1991)

* 1987-ben a jövedelem a havi egy főre jutó háztartási jövedelemmel, a vagyon a háztartás birtokában lévő vagyontárgyak önbecsült értékével, a fogyasztás a havi önbecsült átlagos kiadás értékével lett mérve. Mindhárom esetben az értékek forintban vannak kifejezve.

** 1999-ben a három változó tartalma hasonló, de az érték az éves egy főre jutó jövedelem esetében százezer forintban, a vagyon esetében millió forintban, a kiadás esetében ezer forintban van kifejezve.

2.5.4. sz. táblázat

Az egy főre jutó háztartási jövedelem kvintilis-megoszlása az ár- és minőségérzékenység típusa szerint 1999-ben (%)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
Zöldség						
Minőség-érzékeny	16	14	20	16	34	100
Köztes	17	19	20	23	21	100
Árérzékeny	32	25	19	17	7	100
Cipő						
Minőség-érzékeny	13	12	10	18	47	100
Köztes	19	18	22	21	20	100
Árérzékeny	26	27	21	18	8	100
Összesen	20	20	20	20	20	100

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat 1999

2.5.5. sz. táblázat

A vagyon kvintilis-megoszlása az ár- és minőségérzékenység típusa szerint 1999-ben (%)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
Zöldség						
Minőség-érzékeny	12	19	22	17	30	100
Köztes	15	20	20	23	22	100
Árérzékeny	38	21	20	13	8	100
Cipő						
Minőség-érzékeny	7	14	19	27	33	100
Köztes	17	20	21	21	22	100
Árérzékeny	31	22	21	15	11	100
Összesen	20	20	20	20	20	100

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat 1999

2.5.6. sz. táblázat

A kiadás kvintilis-megoszlása az ár- és minőségérzékenység típusa szerint 1999-ben (%)

	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
Zöldség						
Minőség-érzékeny	9	20	18	21	32	100
Köztes	11	20	21	22	25	100
Árérzékeny	27	25	23	17	8	100
Cipő						
Minőség-érzékeny	8	17	15	21	39	100
Köztes	11	19	22	21	27	100
Árérzékeny	24	25	22	19	10	100
Összesen	20	20	20	20	20	100

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat 1999

2.5.7. sz. táblázat

A leginkább ár- és minőség-érzékenyek „többség-előfordulása”³ társadalmi csoportonként a háztartásgazda egy főre jutó háztartási jövedelmi csoportjai szerint (%)

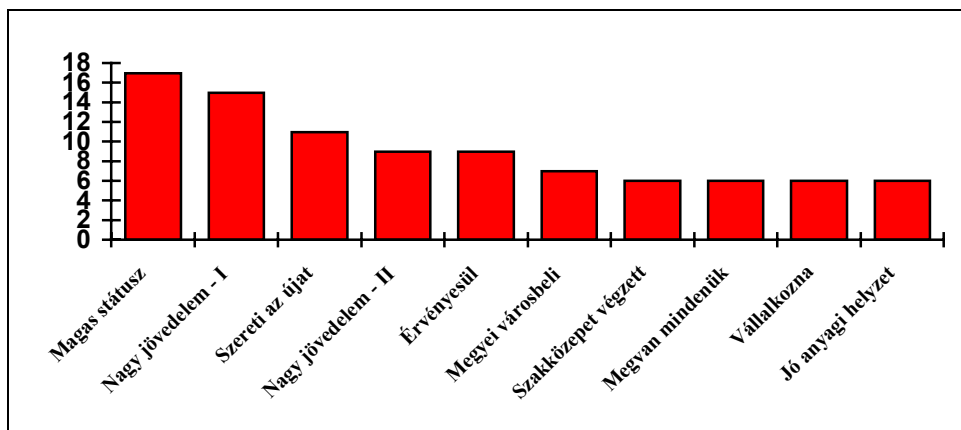
	1. kvintilis			2. kvintilis			3. kvintilis			4. kvintilis			5. kvintilis		
	Min	Isis	Ár	Min	Isis	Ár	Min	Isis	Ár	Min	Isis	Ár	Min	Isis	Ár
N	44	126	100	36	137	78	53	144	61	44	169	55	93	157	22
Község	-14	2	0	-15	-3	2	-7	-6	10	1	-8	13	-1	-2	3
Alsó és munkásosztály	-36	-4	15	-21	-8	14	-9	-11	20	-13	-3	19	1	0	15
Legfeljebb 8 általános iskola	-14	-11	17	-21	-11	24	-16	-6	13	-10	-2	12	-2	-1	16
Harminc év alatt	15	10	-12	8	13	-15	8	1	-9	-3	4	-5	-4	6	-9

³ A táblázatban feltüntetett értékek azt fejezik ki, hogy az adott társadalmi csoport kvintilisen belüli értékétől hány százalékkal tér el az ár- és minőség-érzékenyek három csoportjának értéke. A vizsgált társadalmi csoportok kvintilisenként értékei a következők (növekvő sorrendben):

Község: 45, 44, 39, 32, 22; Alsó- és munkásosztály: 61, 61, 55, 44, 16; Legfeljebb 8 általános iskolai végzettség: 49, 51, 57, 48, 26; Harminc év alatt: 50, 38, 15, 16, 32.

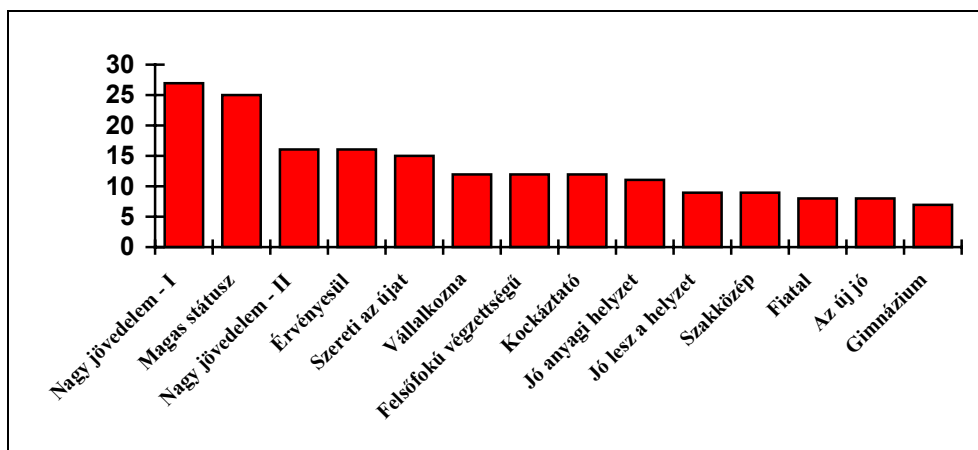
2.5.1. sz. ábra

A zöldségvásárlás során leginkább minőség-érzékenyek⁴

2.5.2. sz. ábra

A cipővásárlás során leginkább minőség-érzékenyek⁵

⁴ Az ábra értékei százalékpontok. Azt mutatják, hogy az adott társadalmi csoportba tartozók aránya mennyivel magasabb a háztartásgazdák teljes körében talált aránynál. A társadalmi csoportok a következők:
 Magas státusz = Közép- vagy felsőosztályba tartozónak érzi magát
 Nagy jövedelem - I = Egy főre jutó háztartási jövedelem felső kvintilisébe tartozik.
 Szereti az újat= Szeret kipróbálni minden új terméket.
 Nagy jövedelem - II = Az éves személyes jövedelem felső kvintilisébe tartozik.
 Érvényesül= Szerinte az olyan embereknek mint Ő(k) jó esélyük van az életszínvonaluk javítására.
 Vállalkozna= Ha sok pénzhez jutna vállalkozásba fektetné.
 Jó anyagi helyzet= Az ország lakosaihoz képest anyagi helyzetük jobb.

⁵ Az ábra értékei százalékpontok. Azt mutatják, hogy az adott társadalmi csoportba tartozók aránya mennyivel magasabb a háztartásgazdák teljes körében talált aránynál. A korábban nem elemzett társadalmi csoportok a következők:
 Fiatal = Harminc év alatti.

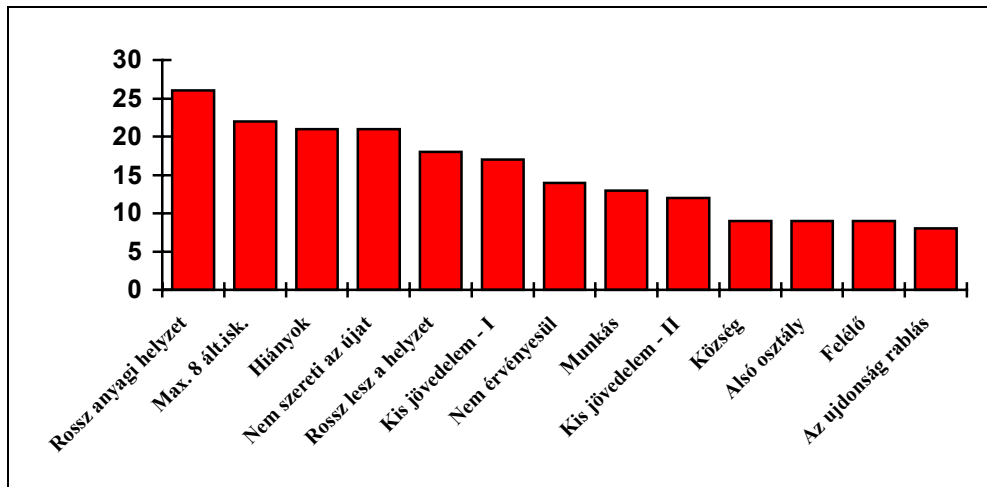
Szereti az újat = Egyetért azzal, hogy „Az a típus, aki azonnal szeret mindent kipróbálni”.

Az új jó= Egyetért azzal, hogy „A legtöbb új dolog fejlődést jelent”.

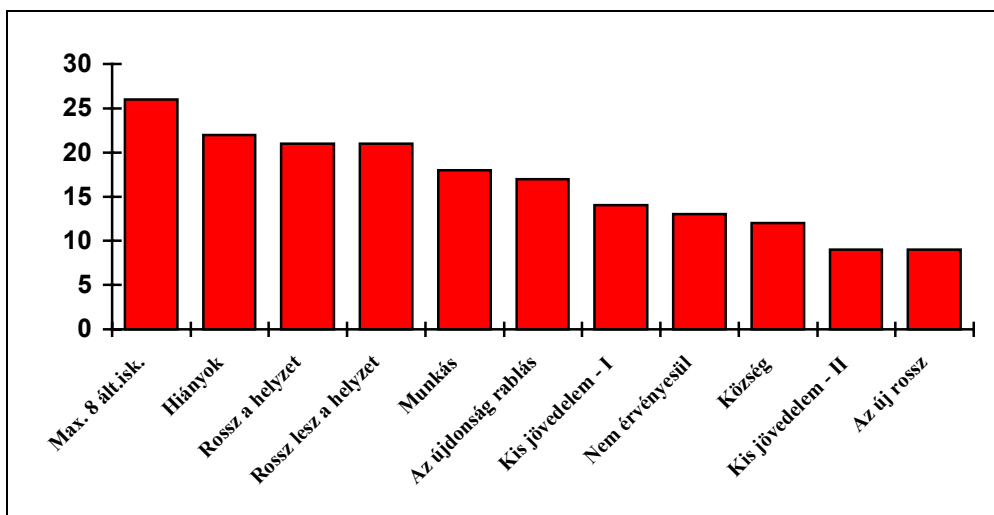
Kockázatos = Azt az állást kedveli, amelyben „lehet, hogy sokat fog keresni, de lehet, hogy nem.”

Jó lesz a helyzet = A családjának anyagi helyzete a következő 12 hónapban javul.

2.5.3. sz. ábra
A zöldségvásárlás során leginkább érzékenyek⁶

2.5.4. sz. ábra
A cipővásárlás során leginkább érzékenyek

⁶ Az ábra értékei százalékpontok. Azt mutatják, hogy az adott társadalmi csoportba tartozók aránya mennyivel magasabb a háztartásgazdák teljes körében talált aránynál. A korábban nem elemzett társadalmi csoportok a következők:

Kis jövedelem - I és Kis jövedelem - II = A korábbi két nagy jövedelem változó esetében az alsó két kvintilesbe tartozik.

Nem szereti az újat = „megvárja, amíg mások kipróbálják” az új dolgokat.

Az újdonság rablás= Egyetért azzak, hogy „A legtöbb új dolog csak arra való, hogy az emberek minél több pénzt költsenek”.

Nem érvényesül= Szerinte az olyan embereknek mint Ő(k) nincs esélyük az életszínvonaluk javítására.
 Hiányok = Vannak olyan dolgok, amire szüksége lenne, de nincs neki.

Felélő = Ha sok pénzhez jutni, elsősorban fogyasztásra, életszínvonalára emelésére fordítaná.

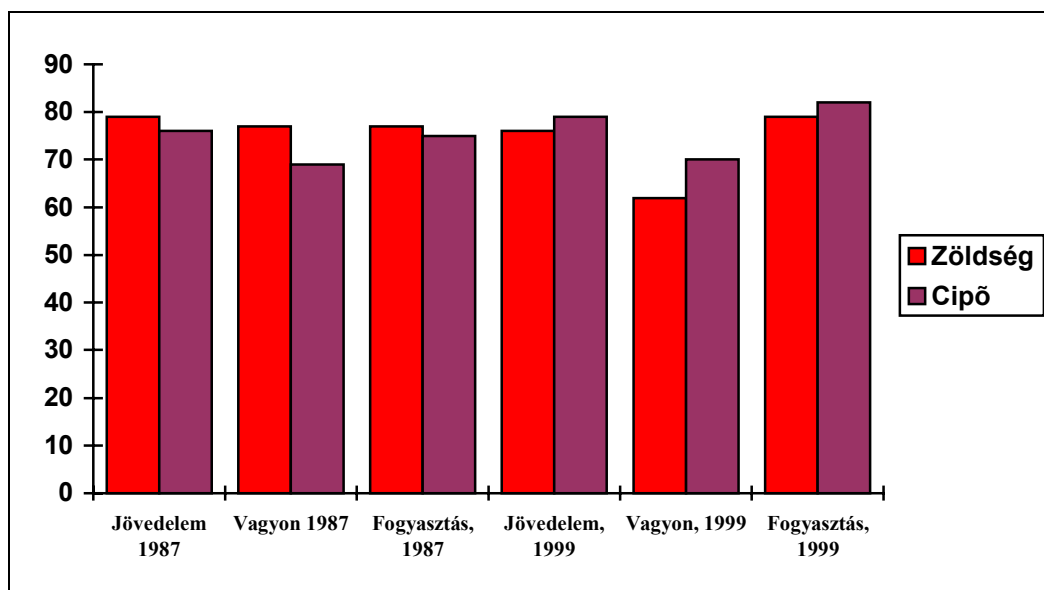
Rossz lesz a helyzet = A családjának anyagi helyzete a következő 12 hónapban romlik.

Rossz anyagi helyzet = A családjának anyagi helyzete az ország lakosaihoz képest rosszabb.

Alsó osztály és munkás = Életformáját tekintve ebbe a csoportba sorolja magát.

2.5.5. sz. ábra

A zöldségvásárlás és a cipővásárlás során árérzékenyek szegénysége (%)*

Forrás: TÁRKI Magyar Háztartás Panel kutatás 1987, (Sik 1991) * = Az adott szegénység elem átlagos értékének hány százaléka az árérzékenyek átlaga.

3. Megtakarítás, vagyon

3.1. A háztartások megtakarítása (Szivós Péter–Medgyesi Márton)

A háztartások megtakarítása fontos szerepet tölt be a gazdaság más szereplőinek finanszírozásában. A háztartások hagyományosan megtakarítók, azaz nem költik el jövedelmeiket teljes egészében, míg a gazdaság más szereplői, például a vállalatok a vállalkozás fejlesztéséhez, bővítéséhez sok esetben idegen forrásokat vesznek igénybe. A megtakarítók és hitelfelvevők között a bankrendszer a források közvetítője. A háztartások megtakarítása tehát fontos feltétele a gazdaság működésének, ezen keresztül a nemzetgazdaság szektorai egymást finanszírozzák, azaz nem – vagy csak korlátozottan – szükséges külföldi hitelek felvétele a termelés finanszírozásához.

A háztartások rendszeresen megtakarítói pozícióban vannak, de a megtakarítások nagysága évről évre ingadozhat a gazdaság állapota, a jövedelmek nagysága, a megtakarítások hozamfeltételei és a szereplők várakozásai függvényében.

A Háztartás Monitor felvételben hasonlóan a korábbi Háztartás Panel felvételhez a megtakarításokra vonatkozó kérdések viszonylag állandóak, ami lehetővé teszi – módszertani problémák ellenére – az időbeli összehasonlítást is. A felvételben megtakarítónak tekintünk mindenkit, aki rendelkezik valamelyik, a kérdőívben felsorolt megtakarítási formával, vagy ha formát nem jelölt meg, de a megtakarítás összegére válaszolt. Ennek megfelelően az ezévi felvételben a háztartások 44,5%-a sorolható a megtakarítók csoportjába, s ez nem mutat lényeges elmozdulást a tavalyi évhez viszonyítva. Ez a – 40-50% közötti – arány nem csak az elmúlt két évre, hanem a 90-es évek egészére jellemző, viszont lényegesen alacsonyabb, mint a 80-as években volt.

Míg a megtakarító háztartások aránya lényegesen nem változott az elmúlt tíz évben, addig a megtakarítási formák jelentősen átalakultak. Az évtized elején leginkább betétben vagy készpénzben tartották a háztartások a megtakarított pénzüket, az azóta eltelt időben egyre nagyobb teret kaptak a különböző értékpapírok (állampapír, részvény, befektetési jegy), a nyugdíjpénztári befizetések különösen az utóbbi néhány évben növekedtek jelentősen.

Mindazonáltal a betéttípusú formák továbbra is dominánsak, a háztartások 47,3% rendelkezett folyószámlabetéttel, 7,5%-a pedig hagyományos könyvesbetéttel. A részvényt rendelkezők aránya 4,2%, ami nem jelent lényeges változást a tavalyihoz képest. A háztartások 23,8%-a magánnyugdíjpénztárban, 12,8%-a pedig önkéntes nyugdíjpénztárban is gyűjt megtakarításokat.

A megtakarításokra vonatkozó kérdések az érzékeny témakörök közé tartoznak, különösen igaz ez a megtakarítások összegére vonatkozó kérdésekre. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a megtakarítások nagyságára vonatkozó kérdések még a jövedelemnél is érzékenyebbek. Míg a jövedelemnél a felvétel a makrojövedelmek 2/3-át tudja megfogni, addig a megtakarításoknál ez az arány lényegesen rosszabb. A felvételben megtakarító háztartások átlagosan 306 ezer forint megtakarítással rendelkeztek 1999 márciusában.

A megtakarítási pozíció elemzésekor nemcsak a megtakarításokat, de a hiteleket is figyelembe vesszük. A háztartások 30,7%-a nyilatkozott arról, hogy tartozott valakinek. A háztartások 34,2%-a állította, hogy sem megtakarításai sem pedig hitele nincs, 9,4% viszont mindkét kérdésre igennel válaszolt. A háztartások 35%-ának csak megtakarítása, 21,3%-ának pedig csak hiteltartozása volt a kérdezés időpontjában.

A továbbiakban a megtakarítói csoportok vizsgálatokor a megtakarítás közgazdasági fogalmát némileg leszűkítettük: a nyugdíj- és életbiztosítással rendelkezőket az elemzésnek ebben a részében nem tekintettük megtakarítónak, valamint a folyószámlákon csak a lekötött összegeket tekintettük megtakarításnak. Tanulmányunkban a megtakarítás állomány nagyságáról, szerkezetéről adunk számot, nem vizsgáljuk az állomány változását, annak jellegzetességei. Elemzésünk így inkább egy pillanatnyi állapot leírását jelenti, nem egy dinamikus fogalom vizsgálatát.

A megtakarítói csoportokat a következő szempontok mentén vizsgáljuk:

- kik a megtakarítók,
- mennyi megtakarítással rendelkeznek,
- milyen formában takarékoskodnak,
- kik rendelkeznek tartozással, illetve a megtakarítási pozíció jellemzése,
- a megtakarítási attitűdök alakulása.

3.1.1. Kik a megtakarítók?

A megtakarító háztartások a demográfiai jellemzők szerint – a háztartásfő neme, életkora – nem különböznek lényegesen a megtakarítással nem rendelkezőktől (3.1.1. sz. táblázat második, harmadik oszlop). Ugyancsak nincs különbség a megtakarítás előfordulásában településtípusok szerint sem. Az olyan dimenziókban, amelyek a jövedelemmel korrelálnak, a különbségek már szignifikánsak. A háztartásfő iskolai végzettsége szerint a 8 általánost végzettek és a szakmunkások az átlagosnál kisebb arányban szerepelnek a megtakarítók között, az érettségizettek és különösen a felsőfokú végzettségűek mintabeli arányuknál már lényegesen gyakrabban fordulnak elő a megtakarítók között. Míg a 8 általánossal rendelkezők a háztartások mintájában képviselt 34,5%-os arányukkal szemben a megtakarítók között csak 27,5%-os súllyal szerepelnek, addig a felsőfokú végzettségűeknél a megfelelő arányok 12,9, illetve 19,6%. A háztartásfők gazdasági aktivitása és különösen a foglalkozása szintén jelentős eloszlási különbségeket mutat. A vezetők és beosztott értelmiségiek átlagosan másfélszer, kétszer olyan gyakran szerepelnek a megtakarítók között, mint a teljes mintában, a betanított és segédmunkások viszont lényegesen alulreprezentáltak a megtakarítók között.

A vizsgált dimenziók közül a jövedelemkvintiliseknél a legerősebb a pozitív kapcsolat: minél magasabb a jövedelem, annál nagyobb arányú az előfordulás a megtakarítók között (3.1.2. sz. táblázat második, harmadik oszlop). A legelső jövedelemötödben a megtakarítók aránya harmada, a legfelső ötödben pedig majdnem kétszerese a teljes népességben meglévő arányuknak. Képeztünk továbbá fogyasztás-jövedelem arányt, ahol a háztartás fogyasztását a jövedelmével vetettük össze. Ez a változó önmagában is tekinthető a megtakarításokra adott közelítésnek, hiszen a háztartások el nem fogyasztott jövedelmeiket takarítják meg. Mégsem teljesen tautologikus a megtakarításokat a fogyasztási arány szerint vizsgálni, hiszen a hitelfelvétel lehetősége megbontja a jövedelem-fogyasztás-megtakarítás változók direkt, függvényszerű összefüggését. Képeztük tehát minden háztartás esetében a fogyasztás és a jövedelem arányát, és ennek nagysága szerint kvartilisekbe soroltuk a háztartásokat. A fogyasztási arány kvartilisei jelentősen különböznek a megtakarítók arányában, bár, amint láttuk itt a dimenzió már önmagában implikálja a megtakarítás előfordulásának gyakoriságát. Egy további a jövedelmi körben mozgó mutatónk az objektív jövedelmi helyzet és a kívánatos jövedelmi szint összevetésével készült, mint ilyen a jövedelemmel való elégedettség implicit kifejezője¹. A mutató azt méri, hogy a jelenlegi jövedelem mekkora részé-

¹ Ezt a mutatót Tóth István János használta a „Gazdasági helyzetkép és várakozások” című, a TÁRKI Társadalmi tény-kép, 1999 (szerk. Szivós Péter-Tóth István György) kötetében megjelent tanulmányában.

vel kellene többel rendelkeznie a háztartásnak, ahhoz, hogy igényeinek pont megfelelő jövedelemmel bírjanak. Tehát, ha a háztartás jövedelme 100, de 150-et tart a válaszadó pont megfelelő jövedelemnek egy a sajátjához hasonló típusú háztartás számára, akkor a jövedelmi feszültség értéke 0,5.² A háztartás jövedelem feszültsége szerinti vizsgálat az előbbihez hasonló mértékű különbségeket mutat: minél nagyobb a jövedelmi feszültség a háztartásban, annál alacsonyabb az előfordulás a megtakarítók között. Nem meglepő módon a megtakarítói attitűdök is összefüggést mutatnak a megtakarítási döntésekkel. A megtakarítók csoportjában a teljes mintára jellemző 54,4%-nál magasabb, 68,4%-os azok aránya, akik szerint mindig kell takarékoskodni. Az is megállapítható, hogy a megtakarítók között kevesebben vannak azok, akik véleménye szerint, ha váratlanul nagy összeg ütné markukat, akkor azt fogyasztásra költenék.

3.1.2. Mennyi megtakarítással rendelkeznek?

Definíciónk alapján megtakarítással rendelkező háztartás átlagosan 306 706 Ft-ot takarítanak meg évente (azon 797 háztartás adatai alapján, akik válaszoltak megtakarítások összegét firtató kérdéseinkre), de ez az átlag egy nagymértékben egyenlőtlen eloszlást takar, hiszen a medián megtakarítás 70 000 Ft. Ha csak azokat a háztartásokat vesszük figyelembe, akik 0-nál nagyobb összeget mondtak (N=636), akkor 384 819 Ft-os átlag, és 120 489 Ft-os mediánértéket kapunk. Az előfordulásnál tapasztaltakkal szemben itt minden dimenzióban nagyok a különbségek (3.1.4. sz. táblázat). A férfi háztartásfőjű háztartásokban a megtakarítás összege majdnem kétszerese a női háztartásfőjű háztartásokénak. Emögött, egyrészt a kisebb esetszám miatt adódó nagyobb becslési pontatlanság húzódik meg, másrészt azonban nagymértékben hozzájárul az is, hogy a női háztartásfők között az átlagosnál és a férfi háztartásfőkre jellemzőnél sokkal magasabb, kétharmados a nyugdíjasok aránya. A háztartásfő korának emelkedésével fokozatosan növekszik a megtakarítás összege 60 éves korig, afölött azonban már csak a 30 év alatti háztartásfőjűekét haladja meg az átlagos megtakarítás összege. A vizsgált dimenziók közül különösen nagy különbségek figyelhetők meg a háztartásfők iskolai végzettsége szerint. A legfeljebb 8 általánost végzetek megtakarítása kevesebb, mint fele az átlagosnak, a felsőfokú végzettségűeknél a megtakarítás összege viszont 135%-kal meghaladja az átlagot, azaz e csoport átlagos megtakarítása pontosan ötszöröse az általános iskolai végzettségűekének.

Azzal szemben, amikor a megtakarítással való rendelkezés tényét vizsgáltuk, a megtakarítás összegénél a településtípusok szerint is szignifikáns különbségek figyelhetők meg. A községekben lakók átlagos megtakarítása csak 68%-a az átlagnak, a városokban és megyeszékhelyen lakók már csak kismértékben, de szintén elmaradnak az átlagtól (12, illetve 6%-kal), a fővárosiak átlagos megtakarítása viszont már majdnem 70%-kal meghaladja az átlagot. E dimenzió mentén a két szélsőérték aránya két és félszeres. A háztartásfők gazdasági aktivitása szerint a vállalkozók és a nyugdíj mellett dolgozók térnek el jelentősen az átlagtól (2,48, illetve 1,44 szeres) felfelé, az alkalmazottak azonban már kismértékben elmaradnak az átlagos megtakarítási összegtől (0,92). A háztartásfő foglalkozása szerint szintén jelentős különbségek tapasztalhatók: a vezetők mindegyik csoportja és a beosztott értelmiségiek átlag feletti, míg a többi csoport átlag alatti megtakarítással rendelkezik. A felső vezetők átlaga közel négyszerese az átlagnak (3,95), míg a segédmunkásoké csak a harmada (0,34).

Jövedelemötödönként és fogyasztási arány szerinti háztartás negyedek szerint jelentősök a különbségek (3.1.5. sz. táblázat). Az egy főre jutó jövedelmek szerinti legfelső ötöd ki-

² Ez a mutató célját tekintve azonos, kiszámítását tekintve azonban eltér a kötetünk 4.1-es fejezetében használt hasonló nevű mutatótól. Itt a $(k-v)/v$, ott k/v képlet szerint számítódik a jövedelem feszültség (k =kívánatos, v =tényleges jövedelem).

ugró megtakarítási átlaggal rendelkezik. Az alsó négy kvintilis³, a háztartások 80%-a, még lényegesen elmarad a teljes mintára jellemző átlagos megtakarítástól annak ellenére, hogy ezen a csoporton belül is jelentős a szóródás: a negyedik kvintilis átlaga háromszorosa az elsőnek. A megtakarítás átlagában azonban a 4. és 5. kvintilis között majdnem akkora különbség mutatkozik, mint az 1. és 4. között. A fogyasztási arány kvartiliseknél szintén hasonló az eloszlás: a háztartások azon negyedénél ahol a legalacsonyabb a jövedelemhez viszonyított fogyasztás aránya, tehát ott ahol nagyobb a szabad rendelkezésű jövedelemhányad, a megtakarítás átlaga több, mint másfélszerese az átlagnak. A többi három kategória esetében viszont az átlagos érték alatti. A jövedelmi feszültséget tekintve a cezúra a jövedelmükkel teljesen elégedettek (nulla jövedelmi feszültség) és a többiek között van, közöttük nagyobb a különbség, mint az elégedetlenek további négy kategóriája között.

A megtakarítási attitűdök és a megtakarítások összege közti kapcsolatot a 3.1.6.sz. táblázatban elemeztük. Részben a várt összefüggés látható itt is, azok, akik szerint mindig kell takarékoskodni az átlagosnál többet tesznek félre. Ugyanakkor az átlagnál nagyobb megtakarításokat láthatunk azoknál is, akik szerint nem kell takarékoskodni. Ezt az eredményünket azonban az alacsony elemszám és a nagyon magas szóródás miatt nem lehet komolyan venni.

3.1.3. Milyen formában takarékoskodnak?

A megtakarítási formák előfordulása elég változatos képet mutat minden vizsgált dimenzióban (3.1.7-3.1.9. sz. táblázatok). Takarékbetétkönyvvel rendelkezők között az idősebbek aránya magasabb, mint a teljes mintában, a fiatalabbaknál ez fordított. Az iskolai végzettség szerint az érettségivel és felsőfokú végzettséggel rendelkezők szintén nagyobb arányban képviseltetik magukat az alacsonyabb végzettségűekkel összehasonlítva ebben a csoportban. A háztartásfő foglalkozása szerint a vezetők és értelmiségiek felülreprezentáltak, míg a többi kategória alulreprezentált a betétkönyvvel rendelkezők között. A jövedelem és fogyasztási arány szerinti összehasonlítás is azt mutatja, hogy a magasabb jövedelem és alacsonyabb fogyasztási arány a minta egészénél tapasztaltakhoz képest magasabb előfordulást mutat a betétkönyvek esetében. A lekötött folyószámla betét, ami jellegét tekintve hasonló megtakarítási forma, ugyanezeket a jellegzetességeket mutatja, talán egy kicsit még markánsabban.

Az értékpapír, bár többféle, nagyon különböző értékpapírfajtát foglal magában (állampapír, tőzsdei részvény, befektetési jegy, kárpótlási jegy) szintén jelentős különbségeket mutat a vizsgált dimenziók némelyikében. A háztartásfők korcsoportja szerint vizsgálva az állapítható meg, hogy az idősebbek az átlagosnál nagyobb arányban birtokolnak értékpapírt, mint a fiatalabbak. Az iskolai végzettség emelkedésével szintén nő az értékpapír birtoklás: a felsőfokú végzettségűek felülreprezentáltsága pontosan háromszoros ebben a csoportban. A háztartásfő foglalkozása szerint szintén nagy átlagtól való eltéréseket tapasztalunk: a vezetők és értelmiségiek 3-7-szeresen felülreprezentáltak, míg a többi csoport jelentősen alulreprezentált. Jövedelemötödönként a legalsó ötöd alulreprezentáltsága ötszörös, a legfelső kvintilis felülreprezentáltsága több, mint kétszeres. A fogyasztási arány kvartilisei és a jövedelemfeszültség dimenziója lényegében hasonló különbségeket jelez.

A lakáscélú megtakarítások előfordulása értelemszerűen fordított arányban áll a háztartásfő életkorával, a legnagyobb pozitív eltérés az átlagtól a 31-40 évesek korcsoportjában figyelhető meg. Iskolai végzettség szerint minden csoport felülreprezentált, kivéve a legfeljebb 8 általánossal rendelkezőket, ahol az átlagos negyede az előfordulás aránya. A gazdasági aktivitás szintén a demográfiai dimenzióval azonos eltéréseket mutat, az aktívak felülreprezentáltak, az inaktívak viszont jelentősen elmaradnak átlagos arányukhoz képest. A jövede-

³ A jövedelmi ötödök úgy kerültek meghatározásra, hogy a háztartáshoz tartozó összes egyénhez hozzárendeltük a háztartás ekvivalens jövedelmét, illetve fogyasztását és ezek sorrendje alapján képeztünk kvintiliseket.

lemmel szorosan korreláló dimenziók szerint pozitív a kapcsolat a korreláció szorossága és az előfordulás között.

3.1.4 A tartozással rendelkezők, illetve a megtakarítói pozíció jellemzése

A megkérdezett háztartások 30,7%-a nyilatkozott úgy, hogy tartozásai vannak, ezen belül 21,3%-nak csak tartozásai voltak, 9,4%-uk megtakarítással és tartozással is rendelkezett egyszerre, 34,2% pedig azt állította, hogy sem megtakarításai sem pedig tartozásai nincsenek. A tartozás mindenféle tartozást jelent, akár banknak, akár vállalatnak vagy magánszemélynek tartozott a háztartás ez év márciusában.

Életkor szerint a fiatalok jelentősen felülreprezentáltak a tartozók csoportjában. Iskolai végzettség szerint a szakmunkások az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő, a 8 általánost végzettek aránya pedig jelentősen elmarad a tartozást jelentők között (3.1.1. sz. táblázat negyedik, ötödik oszlop) a minta egészének megoszlásához viszonyítva. Gazdasági aktivitás szerint az alkalmazottak a vállalkozók és a munkanélküliek az átlagosnál nagyobb arányban tartoztak, a többi csoport viszont kevésbé, különösen a nyugdíjasok alulreprezentáltsága (1/2) a szembetűnő. Foglalkozási csoportonként a szak-, betanított- és segédmunkások az átlagnál többször, a többi csoport az átlagnál kevesebbszer vallotta magát eladósodottnak. Jövedelem nagyság szerint az alsó 40% esetében az átlagnál többször, a többi 60% esetében az átlagnál kevesebbszer fordult elő olyan háztartás, amelynek tartozása volt a vizsgált időszakban (3.1.2. sz. táblázat negyedik, ötödik oszlop). A fogyasztási arány esetében nem látszanak jelentős kilengések, viszont a jövedelem feszültség mutatója egyértelműen jelzi, hogy azok a háztartások, ahol a szükségesnél kevesebb a jövedelem, azok ezt hitelfelvétellel próbálják ellensúlyozni. A jövedelem feszültség mutatója – mint jeleztük – tartalmaz szubjektív elemet is, és a jövedelemmel való elégedettséget mutatja. Egy másik, a háztartások objektív anyagi helyzetén túlmutató szubjektív irány a gazdasági, vásárlási, vásárlói attitűdök területe. Két kérdéssel is tudakoltuk a piacon megjelenő újdonsággal kapcsolatos vásárlói viszonyulást, és úgy véljük, hogy a piacon való „mozgás” és a megtakarításnak lehet köze egymáshoz (3.1.3. sz. táblázat negyedik, ötödik oszlop).

A háztartások megtakarítási pozícióját vizsgálva szembetűnik, hogy a háztartásfő neme szinte egyik vizsgált kérdésben sem meghatározó kivéve ebben (3.1.1.sz. táblázat hat, kilencedik oszlopai). Úgy tűnik, hogy azok a háztartások, ahol nő a háztartásfő (többnyire idősök!) inkább óvatosabbak a gazdálkodásban, ugyanis itt az átlagnál érezhetően magasabb a sem megtakarítással, sem tartozással nem rendelkező háztartások aránya. A férfi háztartásfők esetében éppen fordított a helyzet: az ő arányuk ebben a kategóriában a legkisebb, a mind megtakarítással, mind hiteltartozással rendelkező háztartások között pedig a legmagasabb. Életkor szerint vizsgálva a megtakarítási pozíciót ugyancsak jelentősek az eltérések. A fiatalok körében az átlagosnál nagyobb a hitellel (is) rendelkezők aránya, az idősebbek ugyanakkor vagy egyikkel sem, vagy csak megtakarítással rendelkeztek. Ennek a profilnak magyarázata lehet az időben eltérő pénzügyi lehetőségek, a viselkedési minták mellett az háztartás gazdasági életciklusa is.

Az iskolai végzettség dimenziójában a pénzpiacon nem megjelenők között a legfeljebb 8 általánost végzett háztartásfőjű háztartások felülreprezentáltak, míg az érettségizettek és felsőfokúak átlagos részarányuknál kisebb mértékben vannak jelen e csoportban. Az egyoldalú részvétel két csoportjában a csak megtakarítással bírók között a felsőfokúak felülreprezentáltsága, a csak hitellel rendelkezők között pedig a szakmunkás végzettségűek felül-, a felsőfokúak alulreprezentáltsága érdemel említést. A mind hitellel, mind megtakarítással rendelkezők között az alacsony végzettségűek jelentős alul-, az érettséginél magasabb végzettségűek felülreprezentáltsága a karakterisztikus. Településtípus szerint nincsenek szignifikáns kilengések, gazdasági aktivitás szerint viszont már erősen különböznek a háztartások. Az alkalmazottak hitellel és megtakarítással együttesen az átlagnál nagyobb arányban rendelkeznek, a vállalkozók szintén a hitellel is rendelkező két kategóriában felülreprezentáltak.

A nyugdíjasok az egyikkel sem, illetve a csak megtakarítással rendelkezőknél fordulnak elő a részarányuknál nagyobb mértékben, a munkanélküliek pedig a csak hitellel rendelkezőknél vannak felülreprezentálva. Foglalkozás szerint a vezetők a csak megtakarítással, illetve mindkettővel rendelkező csoportban vannak felülreprezentálva, a szak-, betanított- és segéd munkások pedig a csak hitellel rendelkező csoportban rendre nagyobb arányban fordulnak elő, mint a teljes mintán belüli arányuk.

Jövedelem nagyság szerint az alsó két ötöd a csak hitellel rendelkező csoportban felülreprezentált, a felső két ötöd pedig a mindkettővel rendelkezők között (3.1.2. sz. táblázat hat, kilencedik oszlopai). A fogyasztási arány szerint a két alacsonyabb negyed jóval gyakrabban szerepel a mindkettővel rendelkező csoportban, míg a legmagasabb fogyasztási aránnyal rendelkező csoport a csak hitellel, illetve egyikkel sem rendelkező csoportban fordul elő gyakrabban. Abban a csoportban, ahol nincs jövedelemfeszültség ott a csak megtakarítók és a mindkettővel rendelkezők vannak átlagosnál többen, ahol viszont a tényleges és szükségesnek ítélt jövedelem között a legnagyobb a különbség ott a csak hitellel vagy egyikkel sem rendelkezők részaránya magasabb az átlagnál. A takarékoskodással kapcsolatos vélemények úgy látszik összefüggenek az eladósodással is. A tartozással rendelkezők táborában 43,3% gondolja úgy, hogy mindig kell takarékoskodni, ami jelentősen kisebb, mint a teljes mintában meglevő 54,4%-os arányuk, és ugyanilyen különbségek figyelhetők meg a csak megtakarítással ill. csak hitellel rendelkezők között a megtakarítói pozíció elemzésekor. Ezzel szemben az eladósodottak és a hitellel és megtakarítással is rendelkezők között az átlagosnál magasabb azok aránya, akik egy váratlan jelentősebb összeget vállalkozásba fektetnének.

3.1.5. A megtakarítási attitűdök vizsgálata

A felvétel során az egyéni kérdőívben két kérdést tettünk fel abból a célból, hogy a takarékoskodással kapcsolatos attitűdöket, véleményeket feltérképezzük. A két kérdés a következő volt:

Ön melyikkel ért inkább egyet?

- Akármennyit is keres az ember, sokat vagy keveset, mindig tegyen valamit félre a jövedelméből, vagy
- Az ember csak akkor tegyen félre, ha nem kell hozzá megszorítania a nadrágszíjat, vagy
- Nem sok értelme van takarékoskodni, az ember amíg teheti addig éljen jól.

Ha valahonnan nagyobb pénzösszeghez jutna, ezt

- elsősorban arra fordítaná, hogy (újabb) vállalkozásba kezd, vagy
- elsősorban fogyasztásra, életszínvonalára emelésére fordítaná, vagy
- félretenné, megtakarítaná.

Az első kérdésre adott válaszoknál nemek szerint a férfiak nagyobb arányban választották a második lehetőséget, amely egy megtakarítás szempontjából passzív attitűdnek, illetve jelenbeli fogyasztást preferáló attitűdnek felel meg, míg a nők az aktívabb megtakarítói magatartást, vagyis a jövőbeni fogyasztást megtestesítő első lehetőséget választották nagyobb arányban (3.1.10. sz. táblázat). Életkor szerint az idősebbek inkább takarékoskodók, míg a középkorúak a teljes mintabeli arányuknál nagyobb arányban gondolták úgy, hogy nem érdemes takarékoskodni. Az iskolai végzettséget vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a 8 általánost végzetek körében elég erős volt az a nézet, hogy nem kell takarékoskodni, míg az érettségizettek, illetve a felsőfokú végzettségűek ezt a választ az átlagnál jóval kevesebb-

szer választották. Területenként és a háztartásfő gazdasági aktivitása szerint nem voltak szignifikáns különbségek. A rendszeres takarékoskodást választók között a jövedelemnagyság szerint a felső ötödben átlagosnál magasabb, míg a takarékoskodást feleslegesnek tartók között az alsó három ötöd volt felülreprezentálva (3.1.11. sz. táblázat). Azokban a háztartásokban, ahol a fogyasztás aránya alacsony a jövedelemhez viszonyítva, az átlagosnál többen vélték úgy, hogy mindig takarítson meg az ember valamennyit, ahol az arány magas volt, ott a takarékoskodást feleslegesnek érzők voltak felülreprezentálva. A jövedelemfeszültség szerint a két szélsőséges kategóriába tartozók véleménye tért el jelentősen az átlagtól: ahol nincs jövedelemfeszültség ott úgy vélték, hogy mindig célszerű takarékoskodni, ellenben ahol a legnagyobb volt a diszkrépancia ott az a vélemény volt többségben, hogy nem érdemes pénzt félretenni.

A második kérdésnél szintén eltért a férfiak és nők véleménye: a férfiak inkább vállalkoznának, a nők viszont inkább megtakarítanák a váratlan nagy összeget. Életkor szerint is jelentősen eltértek a vélemények: a fiatalok inkább vállalkoznának, az idősebbek inkább félretennék a pénzt. Iskolai végzettség szerint minden csoport másként válaszolt: a legfeljebb 8 osztályt végzettek elsősorban megtakarítanák, de szintén az átlagosnál nagyobb arányban választották az életszínvonal emelést, ugyanakkor vállalkozásra nagyon kevesen gondoltak. A szakmunkásképzőt végzettek viszont a megtakarítással szemben a másik két lehetőséget választották nagyobb arányban, az érettségizettek csak a vállalkozást említették átlagosnál lényegesen többször, a felsőfokú végzettségűek ugyanakkor a vállalkozáson kívül a megtakarítást is az átlagnál többször választanák, viszont életszínvonal-emelésre csak jóval kevesebben gondolnak.

A háztartásfők gazdasági aktivitása szerint az alkalmazottak, a vállalkozók és a munkanélküliek inkább vállalkoznának, a nyugdíjasok inkább félretennék a hirtelen jött nagyobb összeget. Foglalkozási csoportonként nincsenek nagy különbségek, ugyanakkor az alsó vezetők, a betanított- és szakmunkások az átlagnál többször választották az életszínvonal-emelést.

Jövedelemnagyság szerint a vállalkozást preferálók a legalsó és legfelső kvintilisben voltak az átlagosnál nagyobb arányban, az életszínvonal-emelést az alsó három kvintilisben említették átlagosnál gyakrabban, míg a megtakarítást választók inkább a felső kvintilisekben találhatóak. A fogyasztási arány szerint, ahol ez alacsony, ott nagyobb arányban vállalkoznának, ahol viszont a jövedelem nagy részét elfogyasztják, ott váratlan összeg esetén is inkább az életszínvonal emelésére költenék a pénzt. Az új dolgok iránt fogékonyabbak nagyobb arányban költenék a pénzt vállalkozásra és kevésbé tennék félre, míg a bizonytalanok inkább félre tennék a váratlanul jött összeg (3.1.11. sz. táblázat). Úgy tűnik, hogy az óvatosak (az új dolgokat próbálja ki először más) a váratlan összeg elköltésében határozatlanok mindhárom válaszlehetőséget átlagos arányban választották. Azok a háztartásfők akik szerint az új dolgok fejlődést jelentenek lényegesen nagyobb arányban választották a vállalkozásba fektetést, az új dolgok megítélésében bizonytalanok viszont inkább megtakarítanák a váratlanul jött pénzt.

3.1.6. Összegzés

A megtakarítások empirikus, lakossági adatfelvételekkel történő vizsgálata nem könnyű feladat. A kérdéskör érzékenysége miatt az adatok némi távolságtartással kezelendők, mindazonáltal nem tanulság nélküliek. A megtakarítás állományát vizsgálva 1999. márciusi pillanatképünk a következőket mutatja.

Az ezévi felvételben a háztartások 44,5%-a sorolható a megtakarítók csoportjába, s ez nem mutat lényeges elmozdulást a tavalyi évhez viszonyítva. A betét típusú formák továbbra is dominánsak, a háztartások 47,3% rendelkezett folyószámlabetéttel, 7,5%-a pedig hagyományos könyvesbetéttel. A részvényrel rendelkezők aránya 4,2%, ami nem jelent lényeges változást a tavalyihoz képest. A háztartások 23,8%-a magánnyugdíjpénztárban, 12,8%-a pedig önkéntes nyugdíjpénztárban is gyűjt megtakarításokat. Az inverz megtakarításokat tekintve a háztartások 30,7%-a nyilatkozott arról, hogy tartozott valakinek. A háztartások 34,2%-a állította, hogy sem megtakarításai, sem pedig hitele nincs, 9,4% viszont mindkét kérdésre igennel válaszolt. A háztartások 35%-nak csak megtakarítása, 21,3%-nak pedig csak hiteltartozása volt a kérdezés időpontjában.

Ezen átlagos értékek mögött jelentős különbségek húzódnak meg. A megtakarítás puszta tényét nézve egyrészt az alkalmazott, vezető, érettségizett, de méginkább felsőfokú háztartásfőjű háztartások játszanak domináns szerepet, másrészt a kor szerinti vizsgálat az idősek jelenlétét mutatja ki. Mindent egybevetve a jövedelem nagysága az ami dominánsan meghatározó a megtakarítások területén. A felhalmozott összeget tekintve a profil hasonló, ám még markánsabb.

A megtakarítási formák szerinti elemzés jól elkülöníthető csoportképet rajzolt ki a különböző formák mentén: a betétkönyv az idősebb, maximum érettségivel bírók között népszerű, míg a korszerűbb, több ismeretet, nagyobb mozgékonyt kívánó formák, mint az értékpapír, de még a folyószámla is a fiatalabb, inkább felsőfokú végzettséget szerettek, a munkaerőpiacon jobb pozícióban lévők között terjedt el. A jövedelem emelkedése itt is egyértelműen a modernebb formák felé tolja el a megtakarításokat.

Mostani vizsgálatunkban a megtakarítási attitűdök elemzését is célul tűztük ki. Az idősebbek inkább takarékoskodók, míg a középkorúak a nagyobb arányban gondolták úgy, hogy nem érdemes takarékoskodni. A 8 általánost végzettek körében elég erős volt az a nézet, hogy nem kell takarékoskodni, míg az érettségizettek, illetve a felsőfokú végzettségűek ezt a választ az átlagnál jóval kevesebbszer választották. A rendszeres takarékoskodást választók között a jövedelem nagyság szerint a felső ötödben átlagosnál magasabb, míg a takarékoskodást feleslegesnek tartók között az alsó három ötöd volt felülreprezentálva.

3.1.1. sz. táblázat

A különböző megtakarítási pozícióban levő háztartások megoszlása társadalmi csoportok szerint (százalék)

	Össze- sen	Megtakarítással rendelkezik		Volt-e tartozása		Megtakarítási pozíció			
		igen	nem	Igen	nem	se hitel, se tar- tozás	csak megtaka- rítás	csak hitel	mind- kettő
N=		901	1122	621	1402	692	711	430	190
Háztartásfő neme									
Férfi	74,4	76,8	72,5	82,8	70,8	67,2	74,1	80,9	86,3
Nő	25,6	23,2	27,5	17,2	29,2	32,8	25,9	19,1	13,7
Háztartásfő kora									
-30	12,1	10,3	13,5	19,5	8,8	11,1	6,8	17,7	23,7
31-40	16,4	15,8	16,8	26,5	12,0	11,1	12,8	26,0	26,3
41-50	21,4	21,0	21,7	28,1	18,5	17,6	19,2	28,1	27,9
51-60	20,3	21,3	19,4	18,2	21,1	19,2	23,0	19,8	15,3
61-	29,9	31,6	28,4	7,7	39,6	40,9	38,3	8,4	6,3
Háztartásfő iskolai végzettsége									
8 általános	34,5	27,5	40,2	25,0	38,7	45,3	31,8	31,0	11,1
szakmunkás	31,3	27,4	34,5	39,5	27,7	29,4	26,1	42,7	32,6
érettségi	21,2	25,4	17,9	23,7	20,2	17,4	22,8	18,4	35,3
felsőfokú	12,9	19,6	7,5	11,9	13,4	7,3	19,3	7,9	21,1
Település									
község	35,6	34,1	36,8	32,0	37,2	39,2	35,3	32,9	30,0
város	23,8	24,9	23,0	25,7	23,0	21,4	24,5	25,5	26,3
megyeszékhely	20,0	20,0	19,9	21,2	19,4	19,2	19,5	21,1	21,6
főváros	20,6	21,0	20,3	21,1	20,5	20,2	20,7	20,4	22,1
Háztartásfő gazdasági aktivitása									
alkalmazott	38,7	43,4	35,0	52,5	32,6	28,8	36,4	44,9	69,0
vállalkozó	7,1	7,6	6,8	10,3	5,7	4,2	7,2	10,9	9,0
alkalmi munkás	1,0	0,2	1,6	1,1	1,0	1,7	0,1	1,4	0,5
nyugdíj mellett dolgozó	1,7	2,4	1,2	1,1	2,0	1,2	2,8	0,9	1,1
gyes-gyed	0,6	0,3	0,8	0,2	0,9	1,2	0,4	0,2	0,0
munkanélküli	4,0	4,0	7,4	7,7	5,1	6,4	3,8	9,1	4,8
nyugdíjas	40,2	40,2	42,3	21,4	50,1	53,3	47,1	24,7	14,3
eltartott	1,9	1,9	5,0	5,6	2,6	3,2	2,1	7,9	0,5
Háztartásfő foglalkozása									
felső vezető	1,6	3,1	0,5	0,0	2,0	0,7	3,4	0,0	0,0
középvezető	3,4	5,7	1,8	1,4	3,9	2,5	5,5	0,0	7,5
alsó vezető	6,7	9,0	5,1	4,7	7,3	5,8	8,9	3,5	10,0
beosztott értel- miségi	2,7	5,2	1,0	0,9	3,2	1,2	5,5	0,6	2,5
egyéb szellemi	9,0	8,7	9,1	9,4	8,8	9,5	8,1	7,6	15,0
kereskedő	2,4	1,4	3,2	3,3	2,2	2,8	1,6	4,1	0,0
iparos	1,1	1,4	0,8	0,5	1,3	1,2	1,6	0,6	0,0
szakmunkás	22,1	21,5	22,6	27,4	20,8	21,7	19,8	25,3	37,5
betanított mun- kás	26,5	22,4	29,4	26,9	26,3	28,9	23,7	30,6	12,5
segédmunkás	11,0	5,4	14,9	16,0	9,7	13,2	5,7	19,4	2,5
mezőgazdasági fizikai	12,8	15,3	10,9	8,5	13,8	12,2	15,4	7,1	12,5

3.1.2. sz. táblázat

A különböző megtakarítási pozícióban levő háztartások megoszlása a jövedelmi jellemző változók szerint (százalék)

	Össze- sen	Megtakarítással rendelkezik		Volt-e tartozása		Megtakarítási pozíció			
		igen	Nem	igen	nem	se hitel, se tarto- zás	csak megta- karítás	csak hitel	mind- kettő
N=		901	1122	621	1402	692	711	430	190
Egy főre jutó jövedelem alapján háztartási kvintilis									
1	15,4	7,0	22,2	23,9	11,6	17,4	5,9	29,8	10,5
2	17,8	12,9	21,9	21,4	16,3	20,1	12,6	24,7	14,2
3	20,7	18,1	22,6	18,1	21,9	25,2	18,6	18,4	16,3
4	22,2	24,9	20,0	18,4	23,9	22,6	25,0	15,9	24,7
5	23,9	37,0	13,3	18,1	26,4	14,6	37,9	11,2	34,2
Fogyasztási arány kvartilisei									
1 alacsony	25,0	32,8	18,5	22,8	25,9	19,1	32,3	17,2	34,6
2	27,8	32,9	23,7	29,5	27,1	23,3	30,7	24,4	41,3
3	22,2	20,8	23,4	21,0	22,8	22,8	22,7	24,4	13,4
4 magas	25,0	13,5	34,4	26,7	24,2	34,7	14,3	34,0	10,6
Jövedelmi feszültség									
nincs	22,7	33,6	13,8	17,9	24,9	14,8	34,4	12,5	30,5
0-0,25	17,5	20,9	14,6	18,7	17,0	13,9	20,0	15,8	25,1
0,25-0,50	20,0	17,9	21,8	20,2	20,0	22,0	18,1	21,6	16,6
0,50-0,75	14,6	11,7	16,9	13,2	15,2	18,6	11,9	14,1	10,7
0,75+	25,2	15,9	32,8	30,1	23,0	30,8	15,6	36,0	17,1

3.1.3. sz. táblázat

A különböző megtakarítási pozícióban levő háztartások megoszlása megtakarítási attitűdök szerint (százalék)

	Össze- sen	Megtakarítással rendelkezik		Volt-e tartozása		Megtakarítási pozíció			
		igen	nem	igen	nem	se hitel, se tarto- zás	csak megta- karítás	csak hitel	mind- kettő
N=		901	1122	621	1402	692	711	430	190
Mivel ért egyet									
mindig kell takarékoskodni	54,4	68,4	42,8	43,3	58,9	46,2	71,0	36,6	57,8
akkor kell takarékoskodni, ha tud	35,4	26,7	42,7	43,5	32,1	40,2	24,4	47,0	35,7
nem kell takarékoskodni	10,2	4,9	14,6	13,3	9,0	13,5	4,6	16,5	6,5
Váratlan nagy összeg esetén mihez kezdene									
vállalkozásba fektetné	18,6	21,1	16,5	24,4	16,3	13,2	19,2	22,2	28,1
életszínvonalát emelné	62,4	56,0	67,8	65,1	61,3	68,0	54,7	67,3	60,8
félre tenné	18,9	22,9	15,6	10,5	22,4	18,7	26,1	10,5	11,1

3.1.4. sz. táblázat

A megtakarítás összege társadalmi csoportok szerint

	N	Átlag	Szórás	Az átlaghoz képesti arány
Háztartásfő neme				
férfi	612	316 876	907 673	1,03
nő	184	173 275	385 599	0,56
Háztartásfő kora				
-30	85	135 497	305 464	0,44
31-40	131	376 439	1 477 616	1,22
41-50	165	315 841	585 720	1,03
51-60	168	390 787	690 982	1,27
61-	247	265 373	646 337	0,87
Háztartásfő iskolai végzettsége				
8 általános	217	145 816	201 560	0,47
szakmunkás	225	174 867	285 472	0,57
érettségi	200	310 304	617 940	1,01
felsőfokú	155	720 104	1 606 372	2,35
Település				
község	272	208 178	317 628	0,68
város	198	270 861	583 898	0,88
megyeszékhely	152	287 386	538 676	0,94
főváros	174	517 950	1 491 941	1,69
Háztartásfő gazdasági aktivitása				
alkalmazott	346	283 473	547 019	0,92
vállalkozó	56	761 000	2 202 578	2,48
alkalmi munkás	2	.	.	.
nyugdíj mellett dolgozó	18	441666	596 514	1,44
gyes-gyed	3	.	.	.
munkanélküli	34	211 417	337 177	0,69
nyugdíjas	32	270 854	665 225	0,88
eltartott	16	68 259	128 302	0,22
Háztartásfő foglalkozása				
felső vezető	11	1 071 553	1 281 947	3,95
középvezető	19	638 766	1 753 894	2,36
alsó vezető	33	434 264	559 609	1,60
beosztott értelmiségi	20	401 137	509 119	1,48
egyéb szellemi	34	213 829	243 189	0,79
kereskedő	6	.	.	.
iparos	6	.	.	.
szakmunkás	85	183 629	271 728	0,68
betanított munkás	83	148 700	191 615	0,55
segédmunkás	21	93 360	131 023	0,34
mezőgazdasági fizikai	57	138 397	157 004	0,51

3.1.5. sz. táblázat**A megtakarítás összege jövedelmi jellegű változók szerint**

	N	Átlag	Szórás	Az átlaghoz képesti arány
Egy főre jutó jövedelem alapján háztartási kvintilis				
1	20	64 912	104 589	0,21
2	102	78 911	122 409	0,26
3	144	130 430	181 086	0,42
4	209	203 531	346 628	0,66
5	291	509 206	1 266 716	1,66
Fogyasztási arány kvartilisei				
1 alacsony	258	524 193	1 258 556	1,68
2	254	279 451	595 600	0,89
3	161	153 043	279 896	0,49
4 magas	96	99 346	179 256	0,32
Jövedelmi feszültség				
nincs	273	530 319	1 252 149	1,71
0-0,25	164	224 207	360 309	0,72
0,25-0,50	134	185 460	370 796	0,60
0,50-0,75	92	151 710	283 944	0,49
0,75+	115	177 857	586 875	0,57

3.1.6. sz. táblázat**A megtakarítás összege megtakarítási attitűdök szerint**

	N	Átlag	Szórás	Az átlaghoz képesti arány
Mivel ért egyet				
mindig kell takarékoskodni	460	348 612	978 786	1,08
akkor kell takarékoskodni, ha tud	190	235 787	435 097	0,73
nem kell takarékoskodni	35	441 763	1 051 377	1,37
Váratlan nagy összeg esetén mihez kezdene				
vállalkozásba fektetné	139	469 022	1 454 115	1,45
életszínvonalát emelné	382	252 675	533 596	0,78
félre tenné	150	372 995	857 367	1,15

3.1.7. sz. táblázat

A különböző megtakarítási formát használó háztartások megoszlása társadalmi csoportok szerint (százalék)

	Betét- könyv van	Értékpapír van	Lakáscélú megtakarítás van	Lekötött fo- lyószámla van	Biztosítás van*
N=	270	152	122	156	623
Háztartásfő kora					
-30	11,5	4,0	16,1	12,2	12,2
31-40	12,6	17,2	27,4	17,3	24,6
41-50	17,5	23,2	25,0	19,2	29,1
51-60	19,7	23,8	24,2	34,0	23,8
61-	38,7	31,8	7,3	17,3	10,4
Háztartásfő iskolai végzettsége					
8 általános	31,7	17,8	8,1	9,0	16,2
szakmunkás	26,6	17,8	35,8	20,0	38,1
érettségi	25,1	25,7	30,8	36,8	28,1
felsőfokú	16,6	38,8	25,2	34,2	17,6
Háztartásfő gazdasági aktivitása					
alkalmazott	35,9	45,1	68,9	59,2	57,8
vállalkozó	9,6	8,5	9,0	8,9	11,9
alkalmi munkás	0,0	0,0	0,8	0,0	0,6
nyugdíj mellett dolgozó	2,6	4,6	0,8	5,1	1,1
gyes-gyed	0,0	0,7	0,0	0,0	0,21
munkanélküli	4,8	2,0	4,1	1,3	4,5
nyugdíjas	45,2	38,6	14,8	22,9	22,6
eitartott	1,9	0,7	1,6	2,5	1,3
Háztartásfő foglalkozása					
felső vezető	3,6	11,6	3,7	8,5	2,6
középvezető	5,8	7,2	3,7	10,6	3,7
alsó vezető	10,1	18,8	3,7	17,0	10,6
beosztott értelmi- ségi	3,6	10,1	11,1	12,8	2,1
egyéb szellemi	7,2	7,2	14,8	17,0	7,9
szellemi szabad- foglalkozású
kereskedő	2,2	0,0	0,0	2,1	1,1
iparos
egyéni gazdálko- dó	1,4	0,0	0,0	0,0	0,0
szakmunkás	19,6	20,3	22,2	12,8	32,8
betanított munkás	24,6	13,0	22,2	17,0	19,0
segédmunkás	5,1	4,3	7,4	2,1	6,9
mezőgazdasági fizikai	15,2	7,2	11,1	0,0	11,6

* élet- vagy egészségbiztosítás

3.1.8. sz. táblázat

A különböző megtakarítási formát használó háztartások megoszlása jövedelmi jellegű változók szerint (százalék)

	Betétkönyv van	Értékpapír van	Lakáscélú megtakarítás van	Lekötött folyószámla van	Biztosítás van*
N=	270	152	122	156	623
Egy főre jutó jövedelem alapján háztartási kvintilis					
1	7,0	3,3	6,5	5,7	10,8
2	14,4	8,6	14,6	3,2	19,3
3	19,6	10,5	18,7	14,0	19,1
4	24,1	22,4	21,1	16,6	20,6
5	34,8	55,3	39,0	60,5	30,2
Fogyasztási arány kvartilisei					
1 alacsony	39,7	44,2	35,0	40,8	32,9
2	30,2	36,7	34,2	34,2	26,8
3	19,1	8,2	17,9	17,1	22,5
4 magas	11,1	10,9	12,8	7,9	17,9
Jövedelmi feszültség					
nincs	35,1	47,7	33,9	42,8	29,3
0-0,25	23,3	18,5	19,8	19,0	18,0
0,25-0,50	17,9	10,6	18,2	15,7	18,9
0,50-0,75	10,7	10,6	7,4	11,8	11,1
0,75+	13,0	12,6	20,7	11,1	22,6

3.1.9. sz. táblázat

A különböző megtakarítási formát használó háztartások megoszlása megtakarítási attitűdök szerint (százalék)

	Betétkönyv van	Értékpapír van	Lakáscélú megtakarítás van	Lekötött folyószámla van	Biztosítás van
N=	270	152	122	156	623
Mivel ért egyet					
mindig kell takarékoskodni	75,2	69,6	62,1	67,7	59,4
akkor kell takarékoskodni, ha tud	20,5	25,9	30,1	29,2	30,9
nem kell takarékoskodni	4,3	4,4	7,8	3,1	9,7
Váratlan nagy összeg esetén mihez kezdene					
vállalkozásba fektetné	19,7	25,2	36,0	30,2	27,5
életszínvonalát emelné	55,0	51,1	47,0	50,8	56,6
félre tenné	25,3	23,7	17,0	19,0	15,9

* élet- vagy egészségbiztosítás

3.1.10. sz. táblázat

A különböző megtakarítási attitűdökkel rendelkező háztartás(fő)k megoszlása társadalmi csoportok szerint (százalék)

	Mivel ért egyet			Váratlan nagy összeg esetén mihez kezdene		
	Mindig kell takarékoskodni	Akkor kell takarékoskodni, ha tud	Nem kell takarékoskodni	Vállalkozásba fektetné	Az élet-színvonalát emelné	Félre tenné
Háztartásfő neme						
férfi	67,4	74,3	72,5	85,9	67,8	62,5
nő	32,6	25,7	27,5	14,1	32,2	37,5
Háztartásfő kora						
-30	10,3	11,6	8,7	24,1	8,7	4,1
31-40	11,9	19,6	19,1	28,0	14,1	9,2
41-50	19,3	22,5	26,6	27,7	21,4	14,2
51-60	21,3	18,6	17,9	14,8	22,3	18,7
61-	37,2	27,7	27,7	5,5	33,5	53,8
Háztartásfő iskolai végzettsége						
8 általános	35,7	35,4	53,2	17,0	40,2	49,5
szakmunkás	26,9	32,6	25,7	31,5	31,1	19,0
érettségi	22,1	21,5	17,0	30,9	19,9	17,8
felsőfokú	15,4	10,6	4,1	20,6	8,8	13,7
Település						
község	37,9	33,8	43,0	33,5	37,1	40,5
város	23,2	25,2	19,2	26,8	23,5	19,6
megyeszékhely	19,6	19,0	16,9	18,7	20,1	16,8
főváros	19,4	22,0	20,9	21,0	19,3	23,1
Háztartásfő gazdasági aktivitása						
alkalmazott	35,4	38,4	37,2	55,6	35,9	23,2
vállalkozó	5,8	8,1	7,0	18,0	3,6	5,1
alkalmi munkás	0,4	0,5	1,7	0,6	0,9	0,0
nyugdíj mellett dolgozó	2,5	1,2	1,2	1,0	2,0	2,5
gyes-gyed	0,1	1,5	0,0	0,0	0,9	0,3
munkanélküli	5,4	6,1	7,6	9,6	5,8	2,9
nyugdíjas	48,0	41,3	41,3	10,9	48,9	62,9
eltartott	2,3	2,9	4,1	4,2	2,1	3,2
Háztartásfő foglalkozása						
felső vezető	2,2	0,7	2,2	3,9	0,7	2,9
középvezető	5,7	1,0	2,2	5,3	3,6	3,9
alsó vezető	7,7	6,6	4,3	5,3	7,4	5,9
beosztott értelmiségi	4,3	1,3	1,1	3,9	1,6	4,4
egyéb szellemi	10,6	9,2	5,4	6,6	9,7	10,2
kereskedő	3,0	1,3	3,2	5,3	2,6	0,5
iparos	1,0	0,7	4,3	2,6	1,0	1,0
szakmunkás	18,3	25,4	12,9	27,6	22,4	12,2
betanított munkás	22,6	32,0	31,2	18,4	28,5	27,8
segédmunkás	8,1	11,9	16,1	10,5	11,0	8,3
mezőgazdasági fizikai	15,6	9,2	16,1	9,2	10,9	21,5

3.1.11. sz. táblázat

A különböző megtakarítási attitűdökkel rendelkező háztartás(fő)k megoszlása jövedelmi típusú változók szerint (százalék)

	Mivel ért egyet			Váratlan nagy összeg esetén mihez kezdene		
	mindig kell takarékoskodni	akkor kell takarékoskodni, ha tud	nem kell takarékoskodni	vállalkozásba fektetné	az életszínvonalát emelné	félre tenné
Egy főre jutó jövedelem alapján háztartási kvintilis						
1	8,9	19,5	20,2	15,2	15,4	8,6
2	16,1	17,5	22,0	14,2	19,1	16,5
3	20,6	23,0	24,9	14,8	22,6	25,1
4	24,5	20,2	17,9	20,0	22,8	22,5
5	29,9	19,8	15,0	35,8	20,2	27,3
Fogyasztási arány kvartilisei						
1 alacsony	31,1	18,7	21,1	33,7	23,5	25,5
2	26,7	29,7	23,6	24,7	27,8	29,0
3	22,7	21,8	23,6	23,0	21,4	24,5
4 magas	19,5	29,7	31,7	18,6	27,3	21,0
Jövedelmi feszültség						
nincs	28,2	18,6	16,3	31,1	18,9	28,7
0-0,25	18,3	16,0	14,5	17,2	17,7	15,5
0,25-0,50	19,2	21,2	19,9	13,9	22,9	17,8
0,50-0,75	14,5	13,8	14,5	12,9	14,3	13,9
0,75+	19,8	30,3	34,9	24,8	26,9	24,1

3.1.12. sz. táblázat

A különböző megtakarítási attitűdökkel rendelkező háztartás(fő)k megoszlása vásárlási attitűdök szerint (százalék)

	Mivel ért egyet			Váratlan nagy összeg esetén mihez kezdene		
	mindig kell takarékoskodni	akkor kell takarékoskodni, ha tud	nem kell takarékoskodni	vállalkozásba fektetné	az életszínvonalát emelné	félre tenné
N=	915	595	171	311	1040	315
Szeret újat kipróbálni						
igen	22,0	22,6	24,6	34,5	20,7	14,2
próbálja más	60,9	59,1	55,7	50,3	62,1	62,7
attól függ	17,1	18,3	19,8	15,2	17,2	23,1
Mi a véleménye az új dolgokról						
fejlődést jelentenek	40,1	42,2	32,1	52,3	39,4	28,7
pénzkidobás	37,0	35,4	50,6	26,5	40,3	39,3
attól függ	22,9	22,5	17,3	21,3	20,3	32,0

3.2. A magánnyugdíj-pénztárak tagsága (Janky Béla)

3.2.1. Bevezetés

1999. augusztus 31-én lezárult a magánnyugdíj-pénztárakba való önkéntes átlépés határideje. Egyes sajtójelentések szerint utolsó hetekben óriási forgalmat bonyolítottak le az egyes intézmények. A belépések száma a nyár végén a szokásos többszörösére rúgott. A jelenlegi törvényi keretek között a tisztán felosztó-kirovó rendszerbe történő visszalépésre még van lehetőség, de magánpénztárba ezután már csak a pályakezdők léphetnek be. Az önkéntesen magánpénztárhoz csatlakozók összetétele már valószínűleg nem változik lényegesen. A TÁRKI a kezdetektől figyelemmel kíséri a magán- és önkéntes nyugdíjbiztosításokat választók csoportjának sajátosságait. A közeljövőben elkészülő új felmérések kísérletet tesznek a tagság összetételének átfogó elemzésére.

Az 1999. évi TÁRKI Háztartás Monitor felvétel az átlépési határidő lejárta előtt, márciusban készült. Az ideai riport így még csak egy átmeneti állapotról készített pillanatfelvételenek tekinthető. Az egy évvel korábbi felméréssel összehasonlítva eredményeinket, kirajzolódnak bizonyos tendenciák. Az adatok megfelelő mértéktartással történő értékelése hasznos ismereteket nyújthat az érdeklődő Olvasó számára.

Az 1998-as TÁRKI Háztartás Monitor felvétel adatai arra utaltak, hogy az első hónapokban főként a sikeresebb, magasabb státusú rétegekbe tartozók léptek át magasabb arányban a tisztán felosztó kirovó rendszerből a vegyes rendszerű nyugdíjbiztosítási sémába. A 40 évesnél fiatalabbak lényegesen nagyobb eséllyel tartoztak az első belépők közé, mint az ennél idősebbek. A várakozásoknak megfelelően elsősorban a munkahellyel, illetve munkával rendelkezők léptek át nagyobb számban. A dolgozók között is különösen a külföldi cégeknél állásban lévők választották az új lehetőséget. E tény mögött ezen vállalatok dolgozóinak sajátos kormegoszlása, jövedelmi helyzete éppúgy meghúzódhat, mint a más piaccgazdaságokban tapasztalatokat szerzett cégek vezetőinek hagyományosan nagyobb odafigyelése a nyugdíjproblémákra. Ne feledjük, hogy önkéntes nyugdíjpénztárba már korábban be lehetett lépni. Azokon a munkahelyeken ahol a munkáltató támogatta dolgozóinak nyugdíjbiztosítását, az átlépési lehetőség megnyílásakor már jelen voltak a nyugdíjpénztárak. Elsősorban a szervezés módjának köszönhető, hogy a nagyobb létszámú munkahelyeken volt több pénztártag 1998-ban. Az akkori adatok azt mutatták, hogy az iskolázottság szerepe fontos, de elsősorban az érettségi megléte tekinthető vízvonalnak az átlépési esélyeket tekintve.

Már a tavalyi vizsgálat értékelésekor elhangzott: a különböző társadalmi csoportok közötti esetleges különbségek a belépési arányokban kiváltképp a kezdeti időszakban élesek. Az érintettek tájékozottságából és a szervezési költségekből adódó egyenlőtlenségek jelentősége az idő előrehaladtával csökkenhet. Ebből következően a kalkulálható érdekeltségnek fokozatosan emelkedő szerepét prognosztizáltuk. Az 1998 tavaszát követő egy évben bő nyegyedével nőtt a pénztártagok száma. A tagság összetételének változása jelentős mértékben igazolta a fenti várakozásokat.

3.2.2. Néhány alapvető társadalmi háttérváltozó szerepe – feltevések és eredmények

Az alábbiakban a magánnyugdíj-pénztárakba belépett emberek demográfiai és szociális jellemzőit vetjük össze a pénztárakba be nem lépett, legalább 16 éves, nem nyugdíjas népesség sajátosságaival. A vizsgálandó sokaságba beletartozik tehát minden dolgozó, munkanélküli és inaktív, aki nem részesül semmiféle nyugellátásban. Azokra ugyanis, akik akár

munkaképes korúként valamilyen nyugdíjszerű járadékot kapnak, a többiekétől eltérő szabályok vonatkoznak, számukra az átlépés nem létező lehetőség. Elemzésünkben szerepelnek ugyanakkor a 16 éves és idősebb tanulók, és azok, akik 1998. június 30-a óta kezdvén pályájukat, kötelezően tagjai valamely pénztárnak. A tanulók szerepeltetését mindenképpen jogosnak tartjuk, hiszen akár alkalmi munkavégzés révén is már potenciális járulékfizetők, és lehetséges átlépők. Az utóbbi években a pályakezdő fiatalok csoportjának pontos lehatárolása nem történt meg a TÁRKI Háztartás Monitor-kutatás adatfelvétele során. Ez mindenképpen torzítja az általunk közölt eredményeket, önkéntes belépőként tüntetve fel olyanokat is, akik automatikusan lettek pénztártagok. Azonban látni kell, hogy a nyugdíjbiztosító számára pályakezdőnek minősülő kiválasztása csak nagyon pontatlanul sikerülhet, tekintve, hogy a társadalombiztosítás adminisztrációja nehezen tudja követni a fiatalok munkaerőpiacát. Sokan kezdenek dolgozni úgy, hogy nem kerülnek regisztrálásra pályakezdőként, holott sok esetben már elkezdik fizetni a nyugdíjjáradékot. A TÁRKI Háztartás Monitor kutatásához hasonló kérdőíves felmérések tehát eleve csak nagy zajjal tudják mérni, hogy ki mikortól tekinthető pályakezdőnek a társadalombiztosítás számbavétele szerint.

Az adatfelvétel tanúsága szerint ez év márciusában a 16 éves és idősebb, nem nyugdíjas népesség 26,9%-a volt tagja magánnyugdíj-pénztárnak. A tagok arányának emelkedése csekély volt az előző év hasonló időszaka óta, amikor az adott népességcsoport közel negyede már átlépett valamely magánpénztárba.

Minél fiatalabb valaki, annál nagyobb – *ceteris paribus* –, az érdekeltsége az új rendszerbe történő átlépésre. Ez alapján a fiatalok nagyobb arányú belépésére számíthatunk. Jelen van azonban egy, a belépést befolyásoló, az előzővel ellentétesen ható tényező a korrallal kapcsolatban. Minél idősebb valaki annál nagyobb figyelmet fordít nyugdíjas éveinek előkészítésére. Különösen igaz lehet ez az összefüggés egy olyan társadalomban, ahol az öregségi járulékokra való előtakarékoskodás különböző intézményes formái hagyományok nélkül állnak.

Az 1999. márciusi adatok tanúsága szerint az előző évhez hasonlóan jelentős különbség van a 40 év alatti és feletti lakosság belépési arányában (3.2.1. sz. táblázat). A 49 éves életkor felett már igen kevesen lépnek át a vegyes rendszerbe. Ám nem hagyhatjuk szó nélkül azt a tényt, hogy még az 50-59 évesek között is a nem nyugdíjas népesség 12%-a pénztártag.

A fentebb vázolt két hatás eredőjeként egy fordított U-alakú görbét kapunk a kor és az átlépők arányának összefüggését tekintve. A harmincas éveikben járók léptek át a legnagyobb arányban. Közöttük tíz emberből négy tagja valamely magánnyugdíj-pénztárnak. A 16-29 évesek között, csakúgy, mint a 40-49 évesek korosztályában, minden negyedik ember lépett át az új rendszerbe. Ezen adatok alapján a fiatalok kifejezetten érdektelennek tűnnek, viszonyítva erős anyagi érdekeltségükhöz. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az adott korosztályból még nagyon sokan tanulnak. A munkaerőpiacra kilépettek között pedig jelentős a munkanélküliek aránya. Amennyiben az alkalmazottak átlépési arányait vesszük csak figyelembe, azt láthatjuk, hogy a 30 évesnél fiatalabb dolgozók ugyanolyan arányban tagjai magánpénztárnak, mint a 30-39 évesek. Mindkét korosztály alkalmazottainak bő fele vesz részt az új rendszerben.

A nők várható élettartama magasabb, így tisztán elvi megközelítésből tekintve, jobban kell, hogy foglalkoztassa őket a nyugdíj problémája. Ugyanakkor kevesebb munkában töltött idővel is rendelkeznek, mint a férfiak, ami *ceteris paribus* kisebb érdekeltséget is jelent egyúttal. A kutatás eredményei azt mutatják, hogy némileg nagyobb a nők körében a tagok aránya, mint a férfiak között. A mintában a nők 29,6%-a lépett át az új rendszerbe, míg a férfiak 24,2%-a tette meg ugyanezt. Alaposabb vizsgálatot kívánna annak megismerése, milyen okok húzódnak meg esetlegesen – a fenti, meglehetősen ad hoc feltevések mellett –, az egyébként nem túl jelentős különbség mögött. Előfordulhat, hogy a két nem eltérő munkaerőpiaci elhelyezkedése okozhatja az eltérést a belépési arányokban.

Említettük már, hogy 1998. márciusában számottevő volt az érettségivel alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők lemaradása a pénztárakba belépők arányát tekintve. Akkor

az érettségivel nem rendelkezők 8%-a volt pénztártag, szemben a középiskolát végzettek és a diplomával rendelkezők 24%-os, illetve 29%-os belépési arányával (3.2.2. sz. táblázat). Ezt az akkori elemzések annak tulajdonították, hogy az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők számára költségesebb a tájékozódás. Azt jósolták akkor, hogy a belépés lehetőségének és értelmének, valamint a szükséges feltételeknek közismertté válásával a kevésbé iskolázottak körében is megnő az átlépők száma. Az 1999-es adatok megerősítik ezt a feltételezést. A pénztártagok arányát tekintve a legnagyobb növekedés épp a legkevésbé iskolázottak között tapasztalható. A legfeljebb szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők körében az egy évvel ezelőtti 8%-ról 22%-ra nőtt az átlépettek aránya. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők körében a növekedés nem ilyen drasztikus. Az érettségizettek 31, a diplomások 37%-a tagja valamely pénztárnak.

Az országos mintákon végzett empirikus szociológiai vizsgálatok gyakran kitérnek a válszadók lakóhelye és a kutatásban éppen vizsgált változó kapcsolatára. Feltevésünk szerint, a településtípusnak önmagában nincs nagy szerepe a nyugdíjrendszerek közötti választásban. Azonban a különböző településtípusokon élő népesség igen eltérő demográfiai és jövedelmi viszonyai oda vezethetnek, hogy jelentős különbségek alakulhatnak ki a városokban és a falvakban élők átlépési arányában. Az egyes településtípusokon jellemző körösszetételből és az anyagi helyzetből arra következtethetnénk, hogy a városokban nagyobb a belépők aránya, és a városok között is Budapest rendelkezik a legtöbb pénztártaggal. Nos, az adatok nem igazolják vissza teljes mértékben ezeket a várakozásokat (3.3.3. sz. táblázat). A városokban tényleg több az átlépő, mint a falvakban. Azonban éppen a budapestiek azok, akik az átlagosnál kisebb arányban léptek át az új rendszerbe (3.2.4. sz. táblázat). A mintába került budapestiek közül kevesebben váltak taggá valamely nyugdíjpénztárban, mint a községben lakók köréből. Igaz, az eltérés nem elegendő ahhoz, hogy a népességben valóban meglévő különbségre egyértelműen következtethessünk. Ezek az összefüggések már a korai belépések elemzésekor és feltűntek, és némileg egybecsengenek az orvosválasztás és a lokális egészségügyi piac nagysága közötti kapcsolatról szerzett ismeretekkel (Gál, 1999: 25-26.; Csaba – Gál, 1997). A mechanizmus működését Gál a következőképpen fogalmazza meg (Gál, 1999: 26.):

„...[I]nformációs problémákkal a nyugdíjpénztári tagságról döntő emberek is szembesültek. Még akkor is, ha képesek az átlépés mérlegeléséhez szükséges kalkulációk elvégzésére, jelentős bizonytalansággal kell számolniuk, amit csak speciális szakismerettel rendelkezve lehet mérsékelni. Ezért a nyugdíjszolgáltatók számának bővülése egy ponton túl annyira megnöveli az érintettek tájékozódásának költségeit, hogy a status quo választása marad a legvonzóbb alternatíva. Így a kínálatbővülés csak egy bizonyos piaci mérethez növeli az átlépési hajlandóságot, ettől a ponttól az emelkedő görbe visszafordul.”

3.2.3. Jövedelem és munkahely

Az adatok azt mutatják, hogy a magasabb jövedelműek nagyobb arányban kerülnek a pénztárak tagjai közé. A pénztártagok átlagos személyes jövedelme évi 561 ezer forint, míg a be nem lépetteké mindössze 362 ezer.

Az általunk vizsgált, 16 éves és idősebb, nem nyugdíjas népesség kétharmada volt állásban a kérdezés időpontjában. A várakozásoknak megfelelően az állásban lévők között jóval nagyobb arányban találunk pénztártagokat, mint a munkanélküliek és inaktívok körében. A jelenleg dolgozók 37%-a rendelkezik vegyes rendszerű nyugdíjbiztosítással, míg az állásnélküliek 5%-áról mondható el ugyanez. Az eltérés okai nyilvánvalóak. A belépés keresési és egyéb költségei azt valószínűsítik, hogy a dolgozók a magánnyugdíj-pénztárak potenciális tagjai. Ennek fényében akár figyelemre méltónak is ítélnéljük, hogy a jelenleg munkával nem rendelkezők 5%-a tagja valamely magánpénztárnak. Valószínűsíthetjük persze, hogy közülük számosan dolgozóként léptek át a vegyes rendszerbe.

Az 1998-as vizsgálat eredményei megerősítették azt a feltételezést, hogy a szervezés sajátosságai miatt a nagyobb cégek dolgozói kerülnek elsőként a pénztárakhoz. Ugyanakkor az akkori elemzés készítői felhívták a figyelmet a szervezés szerepének lehetséges csökkenésére. Az 1999-es adatok azt mutatják, hogy a legfeljebb 10 főt foglalkoztató szervezetek munkatársai az átlagosnál kisebb arányban léptek át az új rendszerbe (3.2.4. sz. táblázat). Azonban az ennél nagyobb cégek között nincs érdemi összefüggés a vállalat mérete és a tagok száma között. A legfeljebb tízfős vállalkozások dolgozóinak 24%-a lépett át, míg az ennél nagyobb cégek különböző méretkategóriáiban 39-46% közötti átlépesi arányt regisztráltunk az adatfelvétel során. Úgy tűnik tehát, hogy valóban halványul a vállalatméret szerepe a dolgozók elérésének hatékonyságában.

A vállalatméret hatásairól leírtak alapján nem meglepő, hogy az egyéni vállalkozók körében a legalacsonyabb (mintegy 20%-os) a pénztártagok aránya. Nem található azonban eltérés a többi gazdálkodási formában működő cég dolgozói között. A Kft-knél ugyanannyi az átlépők aránya, mint az Rt-knél vagy a szövetkezeteknél. A gazdálkodási formához hasonlóan, a tulajdonlás típusának sincs szerepe abban, hogy hányan válnak pénztártaggá egy adott munkahelyen. Az állami szervezeteknél is ugyanakkora az átlépők aránya, mint a magánvállalatoknál.

Az 1998. márciusában végzett felmérés alapján arra következtethetünk, hogy akkor a külföldi tulajdonban lévő cégek alkalmazottai nagyobb arányban léptek át a vegyes rendszerbe, mint a magyar vállalatok dolgozói. Ennek lehetséges okairól már volt szó korábban. Az egy évvel később megismételt adatfelvétel eredményei azt mutatják, hogy ez a különbség valószínűleg eltűnt a két vállalatcsoport dolgozói között. Idén tavasszal már a magyar tulajdonú vállalatoknál is ugyanannyi pénztártag volt, mint a külföldiek kezében lévő cégeknél.

3.2.4. Befektetési magatartás

Talán jogos a feltételezés, miszerint azok, akik többet foglalkoznak pénzüik befektetésével, különböző biztosítási formák felkutatásával, azok jobban odafigyelnek arra is, hogy hova kerül kötelezően befizetendő nyugdíjárulékuk. Azok tehát, akiknek többféle befektetésük van, különféle élet- és egyéb biztosításokkal rendelkeznek, az átlagosnál nagyobb arányban fordulnak elő a pénztárak tagjai között. Látni kell persze, hogy a befektetési tevékenység maga is szorosan összefügg az egyének anyagi helyzetével és valószínűsíthetően iskolázottságával is. A jelen fejezet keretében nincs mód arra, hogy ezen hatásoktól elkülönítve vizsgáljuk a befektetési és biztosítási kereslet szerepét a vegyes rendszerbe történő átlépésben.

Az olyan, viszonylag gyakori biztosítási formák választása, mint a CASCO vagy a lakásbiztosítás, nem mutatnak kapcsolatot a nyugdíjárulékkal kapcsolatos döntéssel (3.2.5. sz. táblázat). Ez nem túlságosan meglepő, ismerte ezen biztosítási formák elterjedtségét a társadalomban. Azonban annyit mindenképpen érdemes megjegyeznünk, hogy egyik biztosítás-típus sem fedt le a teljes népességet, CASCO-val az autósoknak is csak egy jelentékeny, de nem döntő hányada rendelkezik. Mindennek fényében érdekesnek tekinthetők az eredmények.

Az emberek néhány százalékát érintő biztosítások esetében más a helyzet. Azok, akik magán-egészségbiztosítást kötnek vagy valamilyen életbiztosítási konstrukciót vásárolnak, lényegesen nagyobb valószínűséggel vesznek részt a vegyes nyugdíjrendszerben. Egyéb befektetések, és üzleti tulajdonlás összefüggése az átlépéssel már nem ilyen egyértelmű. Bizonyos befektetések (pl. részvényvásárlás) esetében jelentős különbségek mutathatók ki a befektetők és a többiek csoportjában nyugdíjbiztosítással kapcsolatos döntések megoszlásában. Más befektetések, mint pl. a kincstárjegy vásárlás vagy a Kft. üzletrész birtoklás esetében ilyen különbséget nem észleltünk.

3.2.5. Az attitűdök

Már a tavalyi vizsgálat idején megfogalmazódtak azok a várakozások, miszerint a magánpénztárakba belépők magabiztosabbak, elégedettebbek életükkel, és pozitívabban ítélik meg maguk és környezetük életesélyeit. Az akkori adatok alapján arra a következtetésre lehetett jutni, miszerint az egyéni elégedettséggel és perspektívákkal valóban összefügg az átlépés esélye, de az ország helyzetéről alkotott véleményekkel nem.

Az 1999-es kutatás alapján azt kell, hogy mondjuk, hogy nincsenek érdemi különbségek az átlépők és a többiek közérzete és várakozásai között. Annyi kimutatható, hogy bizonyos képzeletbeli döntés elé állítva a kérdezetteket, a pénztártagok közül többen válaszolnak kockázatkerülő módon, mint a régi rendszerben maradók körében. Az étellel való elégedettség tekintetében nincs érdemi különbség a két csoport között.

Az egyén saját és az ország perspektívájának megítélését tekintve csak a legrosszabbra számító néhány százaléknyi válaszadóról mondhatjuk el azt, hogy az átlagosnál kisebb eséllyel lépett át a vegyes rendszerbe. Ezt leszámítva nincs különbség a pozitív és a negatív várakozásokkal rendelkezők magatartása között (3.2.6-3.2.7. sz. táblázatok).

3.2.6. Az önkéntes pénztárak és egyéb kiegészítő nyugdíjbiztosítási formák

Talán nem haszontalan, ha tágabb keretek közé helyezjük a magánnyugdíj-pénztárakba történő átlépés háttérének vizsgálatát. Az adatfelvétel eredményeinek ismertetését végigkísérő gondolatmenet egyik fő eleme volt a tudatos öngondoskodás szerepének hangsúlyozása az átlépés meghatározásában. Látni kell azonban, hogy számos egyéb tényező járulhat hozzá az átlépéshez. Például a nyugdíjhoz közeli korosztályok számára nincs érdekeltség a pénztári tagságban. Ugyanakkor nem zárható ki teljesen, hogy néhány munkahelyen a munkavállalók egy része nem elsősorban a várható költségek és hasznok alapos mérlegelésének eredményeképpen, mint inkább a munkatársak döntésének hatására döntött az átlépés mellett. Az viszont egészen bizonyos, hogy az egyénekhez eljutó információ mennyiségében nagy szerepe van az adott munkahelynek. Véleményünk szerint jobban értékelhetővé válnak a fenti eredmények, ha az öregkorral való gondoskodás egy másik, nyilvánvalóbb formáját, a nyugdíjbiztosítást vesszük szemügyre.

Az önkéntes nyugdíjbiztosítások megkötésekor a kötelező járulékon felül vállalnak befizetéseket a biztosítottak. A különböző társaságok sokféle konstrukciót dolgoztak ki. Lehetőség van idősebb korban is elkezdni a befizetéseket, és viszonylag alacsony összeggel is lehet szerződést kötni. A befizetések ütemezésének kérdését is viszonylag rugalmasan kezelik a biztosítók.

Az általunk vizsgált populációban (16 éves és idősebb, nem nyugdíjas népesség) 1999 márciusában nagyjából feleannyi embernek volt kiegészítő nyugdíjbiztosítása, mint amennyi a vegyes nyugdíjrendszerbe lépett át. A relevánsnak tekintett válaszadók 13,3%-a számolt be valamilyen nyugdíjbiztosítási szerződés meglétéről.

A magánnyugdíj-pénztári tagság és az önkéntes kiegészítő biztosítás birtoklása közötti kapcsolat igen szoros, bár korántsem csak a tagok kötnek kiegészítő biztosítást, és a tagoknak is csak egy kisebbsége rendelkezik ilyennel. A vegyes rendszerbe átlépettek 23%-a takarékoskodik valamilyen biztosítási konstrukció segítségével nyugdíjas éveire, míg az át nem lépetteknek csupán 10%-a teszi ugyanezt. A két biztosításfajta eltérő korosztályi érdekeltsége miatt érdemes megnézni a fiatalabb és az idősebb pénztártagok és nem tagok magatartását külön-külön. A 40 évesnél fiatalabbak között némileg nagyobb eltérést tapasztalhatunk, hiszen a magánnyugdíj-pénztári tagok 21%-ának van kiegészítő biztosítása, míg azok közül, akik nem léptek át, csak minden huszadik mondhatja el ezt magáról.

Az imént ismertetett adatokból már sejthető, hogy némileg eltérő adottságú csoportok választják az egyik, illetve a másik biztosítási formát, még akkor is, ha a két biztosítás fajta választása viszonylag szorosan összefügg egymással.

Az első és talán az egyik legfontosabb megemlítendő különbség a két forma választói között, hogy a magánpénztárakba történő belépés az érdekeltség miatt elsősorban a fiatalabbakra jellemző, míg az önkéntes biztosítás lehetőségét a nyugdíjhoz közeledő idősök választják. Adataink megerősítik azt a korábban megfogalmazott feltételezést, hogy a nyugdíj közeledtével több gondot fordítanak az emberek az öregkori anyagi biztonság megteremtésére. A 40 évesnél idősebb, nem nyugdíjas népesség ötöde kötött valamilyen nyugdíjbiztosítást, míg az ennél fiatalabbak között feleakkora arányban vannak biztosítottak. A 40 év felettiek különböző korosztályaiban azonban már nem nő a korrallal a kiegészítő nyugdíjbiztosítással rendelkezők aránya.

Az iskola szerepe a kiegészítő biztosítás megkötésének esélyében ahhoz hasonló mértékben erős, mint amennyire a vegyes rendszerbe történő átlépés meghatározásában volt az első időkben. Az érettségivel nem rendelkezők 7%-a kötött már ilyen biztosítást. A középiskolát végzettek 18, a diplomások 28%-a fizet kiegészítő járulékot.

Településtípus szerint vizsgálva a biztosításkötést, hasonló jelenséget tapasztalunk, mint a magánpénztárak elemzésekor. A budapestiek nem kötnek ilyen biztosítást magasabb arányban mint a vidékiek. A jelenség számunkra még magyarázatra vár.

A jövedelem hatása elég erős. Az önkéntes biztosítások esetében nem az érdekeltség, hanem a megfelelő tartalékok megléte az, ami ahhoz vezethet, hogy a jobb anyagi helyzetben lévők nagyobb arányban választják ezt az előtakarékosági formát. (Bár meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos mértékű jövedelemkülönbség elérése szükséges ahhoz, hogy a biztosítás kötésével jelenleg járó adójóváírást teljes mértékben ki lehessen használni.) A két öszszevetendő népesség közötti jövedelemkülönbség meghaladja a magánnyugdíj-pénztárak tagságának vizsgálatakor tapasztalt mértéket. A biztosítottak átlagos évi jövedelme 731 ezer forint, míg a biztosítást nem kötött válaszolóké átlagosan 369 ezer.

Még drasztikusabb a különbség az állásban lévők és a nem dolgozó (nem nyugdíjas) népesség kiegészítő biztosítás iránti kereslete között. Az idén márciusban munkával rendelkezők közel ötöde kötött valamilyen nyugdíjbiztosítást. A munkanélküliek és az inaktívaknak csupán az 1%-a rendelkezett valamilyen nyugdíjbiztosítási szerződéssel.

A kötelező nyugdíjjárulék kezelésének rendszerével kapcsolatos választások értékelésekor megemlítettük a munkahelyek nem elhanyagolható szerepét a tagok szervezésében. Az önkéntes biztosítások megkötésével kapcsolatos adatok azt sugallják, hogy a kiegészítő szerződések létrejöttében is szerepet kap a munkahely, ahol kisebb költséggel lehet az ügynököknek tevékenykedni, ahol a munkatársak egymásra hathatnak, és ahol némely esetben a vezetés politikájához tartozik a nyugdíj-előtakarékosság támogatása. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a magánpénztárak kiegészítő biztosításokat is kínálnak egyúttal. Amennyiben egy közösséget sikeresen győztek meg ügynökeik az átlépésről, nagyobb eséllyel szerzhetnek klienseket nyugdíjkiegészítő konstrukcióik számára is.

A legfeljebb tíz főt foglalkoztató vállalkozások dolgozóinak csak 12%-a rendelkezik kiegészítő biztosítással. Az 500 főnél többet foglalkoztató cégeknél dolgozók 30%-ának van valamilyen nyugdíjkiegészítő biztosítása. A Kft-k, állami vállalatok, szövetkezetek, kisvállalkozások dolgozóinak csak kis része rendelkezik önkéntes nyugdíjbiztosítással. Az Rt-k és a költségvetési intézmények alkalmazottai közül viszont elég sokan kötöttek már ilyen biztosítást. Nincs különbség a tisztán magyar, illetve teljesen külföldi kézben lévő üzemek dolgozói között a biztosítottság arányát tekintve. Ellenben a vegyes tulajdonú cégek munkatársai az átlagnál nagyobb eséllyel kötöttek valamilyen nyugdíjbiztosítási szerződést. A vegyes tulajdonú cégek, csakúgy mint az Rt-k többnyire nagyvállalatok, így a létszám szerinti adatok következtetéseit erősítik meg. Azt egy ilyen felmérés eredményeiből nem tudjuk kideríteni egyértelműen, hogy a nagyvállalatoknál jellemzően az intenzívebb ügynöki tevékenység vagy a vezetés esetleges döntése játszik-e nagyobb szerepet a nagyarányú szerződésköté-

sekben. Az adatok mindenesetre arra utalnak, hogy jelentős hatása lehet a munkahely kezdeményezésének abban, hogy valaki biztosítottá válik vagy sem.

Vizsgálatunkba bevontuk az attitűdváltozókat is, hasonló megfontolásból, mint a magánnyugdíj-pénztárak elemzésekor. Van némi kapcsolat ugyan a világhoz és a jövőhöz történő pozitív hozzáállás és a biztosításkötés között, de ez általában nem jelentős mértékű – még ha statisztikai értelemben szignifikáns is.

3.2.7. Összegzés

A fejezet a Háztartás TÁRKI Háztartás Monitor felvétel 1999 márciusi adatfelvételén alapult. Ebből következően nem vehettük számításba azokat a változásokat, melyek a magánnyugdíj-pénztárakba történő átlépés határidejét megelőző hónapokban történtek a nagyszámú átlépés következtében.

Ez év márciusában a 16 éves és idősebb, nem nyugdíjas népesség 26,9%-a volt tagja magánnyugdíj-pénztárnak. Legtöbben a harmincas éveikben járók közül döntöttek az átlépés mellett. A magasabb iskolai végzettségűek közül többen választották az új rendszert. Ám az átlépők és a maradók csoportjának iskolázottság szerinti összetételében mutatkozó különbség kisebb, mint egy évvel ezelőtt. Legnagyobb arányban a vidéki városok lakói léptek át az új rendszerbe. A budapestiek körében az átlépési arány alig éri el a községekben jellemző rátát.

A pénztártagok átlagos jövedelme magasabb a régi rendszerben maradókénál, és persze több közöttük az aktív kereső is. A legfeljebb tíz főt foglalkoztató gazdálkodó szervezetek alkalmazottai nagyobb eséllyel maradtak teljesen az állami társadalombiztosítás keretei között.

A CASCO és más széles körben elterjedt biztosítási formák vásárlása és az átlépési döntés között nincs kapcsolat. Az azonban kimutatható, hogy a különböző egészség- és életbiztosítási konstrukciók vásárlói között lényegesen több az átlépő, mint a népesség egyéb csoportjaiban. Az új rendszert választók étellel való elégedettsége és optimizmusa nem mutat szignifikáns és szisztematikus eltérést azokétól, akik megmaradtak a régi rendszer keretei között.

3.2.1. sz. táblázat

Pénztártagok aránya a nem nyugdíjas népesség különböző korcsoportjaiban 1998 márciusában és 1999 márciusában

Életkor	1998			1999		
	Nem tag(%)	Tag (%)	Összesen	Nem tag(%)	Tag (%)	Összesen
16-39	76,2	23,8	100,0	68,7	31,3	100,0
40-59	87,0	13,0	100,0	80,2	19,8	100,0
60-X	100,0	0,0	100,0	86,0	14,0	100,0
Esetszám	1847	453	2300	1710	629	2339

3.2.2. sz. táblázat

Pénztártagok aránya a különböző iskolai végzettségű csoportok körében 1998 márciusában és 1999 márciusában

Végzettség	1998			1999		
	Nem tag(%)	Tag (%)	Összesen	Nem tag(%)	Tag (%)	Összesen
Nincs éretts.	92,2	7,8	100,0	77,5	22,5	100,0
Érettségi	75,5	24,5	100,0	69,0	31,0	100,0
Diploma	71,2	28,8	100,0	63,3	36,7	100,0
Esetszám	1847	453	2300	1701	629	2330

3.2.3. sz. táblázat

Pénztártagok aránya a különböző településtípusok 15 évesnél idősebb, nem nyugdíjas lakosainak körében 1999 márciusában.*

	Nem tag (%)	Tag (%)	Összesen
Község	75,0	25,0	100,0
Város	68,0	32,0	100,0
Megyeszékhely	70,4	29,6	100,0
Budapest	78,7	21,3	100,0
Esetszám	1710	629	2339

* A Chi-négyzet statisztika alapján a két változó közötti kapcsolat 0,05%-os szinten szignifikáns.

3.2.4. sz. táblázat

Pénztártagok aránya a különböző méretű munkahelyeken dolgozó 15 évesnél idősebb, nem nyugdíjas kérdezettek körében*

Dolgozók száma	Nem tag(%)	Tag (%)	Összesen
1-10	76,2	23,8	100,0
11-50	60,7	39,3	100,0
51-100	55,2	44,8	100,0
101-500	59,2	40,8	100,0
500-nál több	54,3	45,7	100,0
Esetszám	972	583	1555

* A két változó közötti kapcsolat minden szokásosan mért szinten szignifikáns. A nominális változók függetlenségét tesztelő Chi-négyzet statisztika értéke 46,6. A dolgozók száma szerinti kategóriák közötti sorrendet figyelembe vevő (az adott változó mérési szintjét ordinálisnak tekintő), hasonló célú Mann-Whitney-féle U statisztika értéke 190449. Technikai okokból a Mann-Whitney próba súlyozatlan adatbázis felhasználásával készült.

3.2.5. sz. táblázat

Pénztártagok aránya a különböző biztosítási és befektetési formákkal rendelkezők és nem rendelkezők körében a 15 évesnél idősebb, nem nyugdíjas kérdezettek körében

	Adott biztosítási/befektetési forma a kérdezettnek...						χ^2 stat.**
	Nincs			Van			
	Közülük magánpénztárban...			Közülük magánpénztárban...			
	Tag (%)	Nem (%)	N*	Tag (%)	Nem (%)	N*	p =
Félretett deviza	27,2	72,8	2154	25,0	75,0	176	0,53
Könyves betét	26,7	73,3	2143	30,6	69,4	177	0,27
Egyéb betétkönyv	26,4	73,6	2185	36,5	63,5	134	0,01
Banki értékpapír	26,8	73,2	2234	31,8	68,2	89	0,30
Befektetési jegy	27,2	72,8	2280	16,7	83,3	43	0,12
Állami értékpapír	26,9	73,1	2270	31,2	68,8	53	0,48
Részvény	26,0	74,0	2200	44,3	55,7	129	0,00
Kárpótlási jegy	26,9	73,1	2274	28,3	71,7	56	0,82
KFT üzletrész	27,1	72,9	2217	23,9	76,1	115	0,46
Egyéb tulajdonrész	26,2	73,8	2207	40,1	59,9	124	0,00
Lakáscélú megtakarítás	25,8	74,2	2097	36,8	63,2	237	0,00
Egészségbiztosítás	26,0	74,0	2245	48,0	52,0	92	0,00
Életbiztosítás	22,5	77,5	1685	38,3	61,7	653	0,00
CASCO	29,6	70,4	1612	31,6	68,4	208	0,57
Lakásbiztosítás	27,0	73,0	279	30,4	69,6	1544	0,27
Továbbtanulási bizt.	29,5	70,5	1729	36,3	63,7	90	0,17
Egyéb biztosítás	27,9	72,1	866	31,8	68,2	957	0,06

*Magánpénztári tagok és a többi 15 évesnél idősebb nem nyugdíjas együttes létszáma

** A két változó függetlenségét tesztelő próba.

3.2.6. sz. táblázat

A pénztártagok aránya a lakosság jövőbeni anyagi kilátásait különbözőképpen megítélő válaszadók körében*

Vélemény	Nem tag(%)	Tag (%)	Összesen
Jelentősen romlik	81,9	18,1	100,0
Romlik	72,5	27,5	100,0
Nem változik	71,4	28,6	100,0
Javul	73,6	26,4	100,0
Esetszám	1616	612	2228

* A Chi-négyzet teszt alapján két változó közötti kapcsolat 48,9%-os szinten szignifikáns (azaz nem szignifikáns). A vélemények közötti sorrendet figyelembe vevő (az adott változó mérési szintjét ordinálisnak tekintő) Mann-Whitney próba alapján a kapcsolat 41,8%-os szinten szignifikáns (azaz nem szignifikáns). Technikai okokból a Mann-Whitney próba súlyozatlan adatbázis felhasználásával készült.

3.2.7. sz. táblázat

A pénztártagok aránya a családjuk jövőbeni anyagi kilátásait különbözőképpen megítélő válaszadók körében*

Vélemény	Nem tag(%)	Tag (%)	Összesen
Jelentősen romlik	85,1	14,9	100,0
Romlik	72,7	27,3	100,0
Nem változik	71,6	28,4	100,0
Javul	73,7	26,3	100,0
Esetszám	1626	611	2237

* A két változó közötti kapcsolat 8,4%-os szinten szignifikáns. A vélemények közötti sorrendet figyelembe vevő (az adott változó mérési szintjét ordinálisnak tekintő) Mann-Whitney próba alapján a kapcsolat 30,5%-os szinten szignifikáns (azaz nem szignifikáns). Technikai okokból a Mann-Whitney próba súlyozatlan adatbázis felhasználásával készült.

3.3. A háztartások vagyoni helyzete (Bukodi Erzsébet)

A társadalmi egyenlőtlenségek kétségkívül „legláthatóbb” megnyilvánulási formáját az anyagi életkörülményekben meglévő különbségek jelentik. Az anyagi életstílus, akár mint a társadalmi rétegződés egyik eleme, akár mint az egyenlőtlenségek egyik következménye, akár mint a társadalmi különbségek nemzedékek közötti átörökítésének közvetítő mechanizmusa jelen van mind a köznapi, mind a társadalomtudományi gondolkodásban. Ezt a fogalmat egy olyan látható viselkedésként foghatjuk fel, amelynek a központi eleme a javak birtoklása, a fogyasztás. Az anyagi életsílus, életmód kétségkívül többdimenziós jelenség, amelynek feltétlenül elkülönítendő alkotóelemeit a jövedelemben, a lakáskörülményekben, fogyasztási szokásokban és a különböző javak birtoklásában meglévő különbségek alkotják.¹ Ebben a tanulmányunkban csak ez utóbbival foglalkozunk.

3.3.1. A háztartások vagyontárgyakkal való ellátottsága – nemzetközi kitekintésben

Első lépésben megvizsgáljuk a háztartások tartós javakkal való ellátottságának főbb arányait, elkülönítve a vagyoni státusz öt elemét (ingatlan, háztartásfelszereltség, „szabadidős” vagyontárgyak, a kincsképzés eszközei, járművek) (3.3.1. sz. ábra); és a rendelkezésre álló összehasonlító adatok alapján elhelyezzük Magyarországot az európai országok rangsorában (3.3.2. sz. ábra).

A háztartások *ingatlanvagyonának* a nagyságát négy változóval mértük, amelyek a mezőgazdasági földterület, a másik lakóingatlan, a nyaraló, illetve az építési telek meglétére vagy hiányára vonatkoznak. Eszerint, a családok csaknem egyötöde rendelkezik mezőgazdasági ingatlannal, öt százalékuknak van másik lakása (is), és csaknem ugyanekkora a nyaralóval (is) bíró háztartások aránya. Építési telke a családok valamivel több mint három százalékának van. Összességében, a háztartások háromnegyede nem rendelkezik a felsorolt ingatlantípusok egyikével sem, több mint kéttizedük mondhat magáénak egyféle ingatlant, és a családok mindössze négy százalékának van többféle ingatlana is. Ami a nemzetközi összehasonlítást illeti, a saját használaton kívüli lakás birtoklására nézve rendelkezésre áll néhány európai ország vonatkozó arányszáma². Az adatokból kitűnik, hogy a magyar háztartások ingatlanvagyonosa az EU-átlag (1994-ben 11%) mintegy felét teszi ki. Nálunk jóval alacsonyabb a második lakással rendelkező családok aránya mint például Franciaországban vagy Portugáliában, de meghaladja a hollandiai arányszámot.

A vagyoni helyzet egy következő dimenziója a különböző *háztartásfelszereltségi* cikkek meglétét vagy hiányát vizsgálja. Az adatsorból világos, hogy a legelterjedtebb tárgy a hűtőgép, hiszen a háztartások több mint 95 százalékában előfordul. A mélyhűtővel, hűtőládával (is) rendelkező családok hányada ennél lényegesebb alacsonyabb, de még mindig hatvan százalék fölötti az előfordulási arány. A mosógép esetében mind a hagyományos, mind az automata változatra vonatkozóan vannak információink. Mindkét esetben kb. ötven-ötven százalék az említési arány. Jóval kevesebb család rendelkezik mikrohullámú sütővel (38%), illetve személyi számítógéppel (15%), és elenyésző a riasztóval, mosogatógéppel, légkondicionálóval (is) felszerelt lakások aránya. A nemzetközi összehasonlítás céljából a mikrohullámú sütővel felszerelt háztartások részarányát mutatjuk be a különböző európai országokban. A vonatkozó adatok szerint Magyarország nem marad le lényegesen az Európai Unió átlagától (1994-ben 42%), ugyanakkor nálunk csupán fele annyi családnak van mikrohullámú sütője, mint az Egyesült Királyságban; de a német, és a holland ellátottsági mutatók

¹ Kolosi és Róbert, évszám nélkül

² A tanulmányban hivatkozott nemzetközi adatok Vogel (1997) jelentéséből származnak.

is jóval magasabbak a magyarnál. Egyedül az uniós perifériaországokat (pl. Portugáliát) „előzzük meg” ebből a szempontból.

A vagyoni státusz harmadik komponense az ún. „szabadidős” tárgyakat foglalja magában. Ezek közül az első helyen a színes televízió szerepel (86%), videóval a háztartásoknak csupán 43 százaléka rendelkezik; ennél is alacsonyabb (20%) a hifi-toronnyal (is) felszerelt lakások részaránya. A színes televízióval bíró háztartások aránya mintegy tíz százalékkal marad el az Európai Unió átlagától, és ez esetben is olyan peremországokkal vagyunk egy sorban mint pl. Portugália. Ugyanez vonatkozik a videómagnóval való ellátottságra is.

A negyedik vagyoni mutató a háztartási „kincsképzést” próbálja feltérképezni. Ezen esetben arra voltunk kíváncsiak, vajon van-e a családban valamilyen értékes műtárgy, nagyértékű hangszer vagy sportfelszerelési cikk, illetve gép. A felsorolt tárgyak a magyar háztartások elenyésző hányadában (1-3%) fordulnak elő. Összességében a családoknak mindössze 8 százaléka képes az említett formákban vagyont felhalmozni.

Végül, vagyoni indexünk ötödik elemeként a *gépjármű-tulajdonlást* vizsgáltuk meg. A megkérdezett háztartások csaknem 40 százaléka nyilatkozott úgy, hogy legalább egy személygépkocsi van a családban. A többféle gépjármű (több autó vagy emellett valamiféle haszonjármű) előfordulása azonban meglehetősen ritka, a háztartások mintegy öt százalékára jellemző.

3.3.2. A háztartások vagyontárgyakkal való ellátottsága néhány demográfiai és munkaerőpiaci jellemző tükrében – leíró elemzés

A „magyarázó” faktorokként szolgáló jellemzők közül a háztartás *ingatlanvagyon*a a legerősebb statisztikai kapcsolatban a családfő foglalkozási csoportjával áll (3.3.1. sz. táblázat). Azaz, amíg a vezetők és az értelmiségiek, valamint a vállalkozók háztartásaiban meglehetősen magas a második lakóingatlan és a nyaralóval rendelkezők aránya (ezeknél a háztartásoknál fordul elő leginkább a többes tulajdonlás is), addig a segédmunkás családok csaknem 90 százalékának nincs semmiféle ingatlanvagyon. A munkaerőpiachoz kapcsolódó magyarázó tényezőkön kívül kíváncsiak voltunk arra is, vajon a háztartásfő korcsoportja, a család lakóhelye, jövedelmi helyzete milyen kapcsolatban áll a háztartási ingatlanvagyon nagyságával. Számításaink szerint az ilyen típusú kapcsolat erőssége valamivel alatta marad a munkapiaci helyzetet meghatározó paraméterek (aktivitás, foglalkozási csoport) és a háztartási ingatlanvagyon között mértnek. Ami a korcsoportok szerinti megoszlást illeti, azoknál a háztartásoknál a legalacsonyabb az ingatlan nem rendelkezők aránya, ahol a háztartásfő 65 év feletti. A lakóhelyi különbségeket illetően talán annyit érdemes kiemelni, hogy minél urbanizáltabb környezetben él a háztartás, annál valószínűbb, hogy van nyaralója és annál ritkábban fordul elő a földtulajdonlás. A család jövedelmi pozíciója és az ingatlanvagyon közötti kapcsolat nem teljesen lineáris, a leglényegesebb különbségek a legfelső ötöd és az ennél alacsonyabb jövedelműek között húzódnak. Ez leginkább a nyaraló és az építési telek birtoklása esetében igaz.

A *háztartásfelszereltségi* cikkek vonatkozásában eredményeink rímelnak az előzőekben leírtakra (3.3.2. sz. táblázat). Minél magasabban helyezkedik el a családfő a foglalkozási hierarchiában, annál valószínűbb, hogy a háztartás fogyasztásicikk-ellátottsága kedvezőbb. Különösen igaz ez az olyan „modern” tárgyak esetében mint a mikrohullámú sütő, a számítógép és az automata mosógép. Ez utóbbi cikk elterjedtségét érdemes összevetni a hagyományos mosógépek előfordulási arányaival a különböző foglalkozási csoportokban. Az adatokból világos, hogy amíg a „modern” változat a vezető és az értelmiségi háztartások több mint 80 százalékában jelen van, addig az „elavultabb” típus a mezőgazdasági fizikai és a képzetlen munkás családokat jellemzi ugyanilyen mértékben. A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottságot illetően éles különbség mutatkozik a munkaerőpiacról kiszorult és az ott aktívan tevékenykedő háztartások között. Amíg a „dolgozó” családok csaknem háromne-

gyedében van mélyhűtő, 68 százalékuk automata mosógéppel (is) rendelkezik, több mint 50 százalékuknál a mikrohullámú sütő (is) előfordul és egynegyedüknek számítógépe (is) van, addig ugyanezek az arányszámok a munkanélküli és a szociális segélyezett háztartások esetében rendre 46, 36, 22 és 7 százalékpontot tesznek ki. A háztartás jövedelmi helyzete és a háztartásfelszereltség közötti kapcsolat ez esetben sem lineáris: a legmarkánsabb különbségek a jövedelmi szempontból „leggazdagabbak” és a „többiek” között jelentkeznek. A településtípusok szerinti differenciák a „modern” javak vonatkozásában a legszembetűnőbbek: a települési lejtőn lefelé haladva csökken az automata mosógéppel, mikrohullámú sütővel, számítógéppel ellátott háztartások aránya. Figyelemre méltóak a korcsoportok szerinti különbségek is. A középkorúak (35–49 évesek) háztartásai a legfelszereltebbek, míg a 65 év felettiéknél a tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság inkább csak a legerjedtebb javakra korlátozódik.

A vagyoni státusz harmadik komponense a „szabadidős” tárgyak birtoklására vonatkozik (3.3.3. sz. táblázat). A „magyarázó” változók szerinti különbségek a fentiekben bemutatott mintát erősítik. Vagyis, a legelőnyösebb foglalkozási pozícióban lévő, a munkaerőpiacon alkalmazotként vagy önállóként dolgozó családfők háztartásaiban a legvalószínűbb a színes televízió, a videómagnó és a hifi torony megléte; míg a kvalifikálatlan, képzetlen munkás családoknál jóval alacsonyabbak az előfordulási arányok. Lényegesek a korcsoportok szerinti különbségek is: a fiatal és a középkorú családoknál a leggyakoribb a „szabadidős” vagyontárgyak említése, míg a 65 év feletti háztartások egytizedében fordul elő videómagnó és csupán csak 2 százalékuknak van hifi tornya. A lakóhelyi differenciák ez esetben is az urbanizációs lejtő szerinti: a fővárosi háztartásoknál a legmagasabb, a községiekénél a legalacsonyabb az említett cikkek elterjedtsége. A jövedelmi helyzet szintén a várt módon hat, azaz, a legfelső ötödbe tartozóknál a legvalószínűbb, hogy a háztartásban előfordul színes televízió, videómagnó, illetve hifi torony, míg a többi esetben az eltérések jóval kisebbek.

A családi „kincsképzés” esetében a háttérparaméterek szerinti megoszlások az előbbieknél megfelelőek (3.3.4. sz. táblázat). A háztartás anyagi helyzetének az ily módon való erősítése az értelmiségi, a vállalkozó és a vezető családokra a legjellemzőbb, míg a segédmunkásoknál szinte elő sem fordul. A lakóhely szerinti különbségek annyiban érdekesek, amennyiben azt jelzik, hogy a megyeszékhelyeken és a fővárosban élőkénél a leggyakoribb, a községekben lakóknál a legkevésbé elterjedt az értékes vagyontárgyak birtoklása. A jövedelmi státuszt illetően talán itt jelentkezik a legmarkánsabban a legfelső ötöd és az ennél szerényebb jövedelmű háztartások közötti differencia.

Végül, megvizsgáltuk a *gépjármű-tulajdonlás* és a különböző, az előzőekben sorra vett magyarázó tényezők közötti összefüggés szorosságát (3.3.5. sz. táblázat). A járművek birtoklása és a munkaerőpiaci tényezők közötti kapcsolat ez esetben is nagyon erős. Jól érzékelhető a munkaerőpiacról kiszoruló hátrányos helyzete: a nyugdíjas és a szociális segélyezett családok nyolcvan százalékának nincs autója vagy egyéb gépjárműje, míg a dolgozóknál ez az arány 50 százalék alatti, és különösen alacsony a vállalkozóknál. Ez utóbbi háztartások több mint egynegyede több gépjárművel is rendelkezik. A foglalkozási csoportok szerinti differenciák esetében az önállóak mellett érdemes kiemelni a vezető és értelmiségi foglalkozásúakat mint olyan rétegeket, ahol szintén elterjedt a járműtulajdonlás. Az autóval való ellátottság a lakóhely típusa szerint változik a legkevésbé. A korcsoportok szerinti különbségek is érdekesek annyiban, amennyiben azt mutatják, hogy a családi „gépjárműpark” megléte a középkorú háztartásoknál a leggyakoribb. A jövedelmi viszonyok és a járműtulajdonlás közötti összefüggés az előzőekben vázoltakkal megegyező: a legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozóknál a leggyakoribb a gépjárművek előfordulása, a „szegényebbek” esetében a differenciák kevésbé szembetűnőek.

3.3.3. A háztartások vagyontárgyakkal való ellátottsága néhány demográfiai és munkaerőpiaci jellemző tükrében – többváltozós statisztikai elemzés

A fentebbiekben bemutatott ellátottsági mutatók alapján létrehoztuk a háztartás vagyoni helyzetének összevont indexét³. A következőkben ezen index segítségével próbálunk meg árnyaltabb képet adni a magyar háztartások vagyoni státuszáról. Hogy jobban érzékeltessük a vagyoni szempontból „leggazdagabbak” és „legszegényebbek” közötti különbségeket, csak a legalsó és a legfelső vagyoni ötödbe tartozás valószínűségét vizsgáljuk többváltozós statisztikai elemzéssel (ún. logisztikus regresszióval). Ez a módszer lehetővé teszi, hogy a lehetséges „magyarázó” változók hatását ne egymástól függetlenül, külön-külön vegyük figyelembe, hanem az egyes tényezőknek a „nettó”, a többi „magyarázó” paraméterrel kontrollált hatására koncentráljunk. Eredményeinket ún. esélyhányadosok formájában közöljük, amelyek azt mutatják meg, hogy egy adott „magyarázó” változó esetében egy bizonyos kategóriához való tartozás milyen mértékben növeli (a mutató értéke nagyobb 1-nél) vagy csökkenti (a mutató értéke 0 és 1 között van) a „legszegényebb”, illetve a „leggazdagabb” vagyoni ötödbe tartozás valószínűségét az ún. referenciakategóriához viszonyítva. Például, a 35 éven aluli családfők háztartásai hányszor nagyobb/kisebb valószínűséggel tartoznak a legfelső vagyoni ötödbe, mint a 35-49 éves családfők háztartásai?

Ahogy az már az egyes részkomponensek áttekintésekor elmondtuk, a háztartások vagyoni helyzete lényeges kapcsolatban áll a családok munkaerőpiaci jellemzőivel (3.3.6. sz. táblázat). Ez az összefüggés különösen igaz a „legszegényebb” vagyoni ötödbe tartozás becslésekor. Eredményeink szerint azok a családok, ahol a háztartásfő nem aktív szereplője a munkaerőpiacnak szignifikánsan nagyobb eséllyel kerülnek a legszegényebb vagyoni státuszúak közé, mint a dolgozó családfőjű háztartások. A legfelső vagyoni ötödbe tartozás valószínűségét azonban nem befolyásolja statisztikailag értékelhető mértékben az a tény, hogy a családfő dolgozik-e vagy sem. Figyelemre méltóak a foglalkozási státusz szerinti különbségek is. A képzetlen munkásokhoz viszonyítva az egyéb foglalkozási rétegbe tartozó háztartásfők családjainak jóval kisebb esélyük van a „legszegényebb” vagyoni kategóriába kerülésre. A skála másik végén, a „leggazdagabbak” között viszont szignifikánsan többen vannak a vállalkozó és a szellemi foglalkozású, különösen a vezető és értelmiségi, családfőjű háztartások.

A háztartási jövedelem és a vagyoni helyzet közötti kapcsolatot illetően az látszik, hogy a legszegényebb jövedelműekhez viszonyítva a már kicsit is „tehetősebbek” sokkal kisebb eséllyel kerülnek a legalsó vagyoni ötödbe, azaz az alacsony jövedelemi szint alacsony mértékű vagyonfelhalmozással jár együtt. A legkedvezőbb vagyoni státuszúakhoz tartozásra viszont csak a legkedvezőbb jövedelmű családoknak van esélyük, ez a valószínűség minden egyéb esetben jóval kisebb.

Figyelemre méltó, hogy a demográfiai, lakóhelyi jellemzők korántsem olyan meghatározók a háztartások vagyoni helyzetére szempontjából, mint a munkaerőpiaci faktorok vagy a háztartási jövedelem. Ezt bizonyítja, hogy a lakóhely településtípusa szerinti különbségek statisztikai értelemben nem szignifikánsak. Ami a háztartásfő életkorának a hatását illeti, a leglényegesebb differenciák a 65 év felettiek és az annál fiatalabbak között húzódnak. A legidősebbek esetében egyértelműen nagyobb a legalsó és kisebb a legfelső vagyoni ötödbe tartozás valószínűsége, mint a referenciakategóriának választott 35-49 éveseknél.

³ Az összevont „vagyoni helyzet” index előállítására a következőképpen történt: Az elemi változók alapján egy olyan mutatókat szerkesztettünk, amelyek nemcsak az adott tárgy meglétét vagy hiányát veszik figyelembe, hanem azt is, hogy az adott dolog milyen „ritkasági értékkel” bír, tekintetbe véve a népesség belüli megoszlását (standardizálás). Például, egy gyakran előforduló tárgy nem ér túl sokat a skálán, hiszen majd mindenkinek van, hiánya viszont erős negatívum (csak keveseknek nincs). Egy kevésbé elterjedt tárgy viszont sokat ér, mert kevesek rendelkeznek vele, hiánya viszont nem nagy negatívum (alig-alig fordul elő). Az így kapott standardizált értékeket azután összeadtuk, így meg tudjuk mondani, hogy az adott háztartás a vizsgált szempontból melyik kvintilisbe tartozik.

Az előbbieken kívül még egy „magyarázó” tényezőt alkalmaztunk mint a háztartások vagyoni helyzetének lehetséges prediktorát, mégpedig a családösszetételt. Statisztikai becsléseink szerint az egyedülállóknak van a legnagyobb esélyük arra, hogy a legszerényebb vagyoni helyzetűek közé kerüljenek. Ez a valószínűség valamelyest kisebb a többgenerációs és az egy szülő gyermekkel típusú családoknál. Őket a gyermeket nem nevelő házaspárok követik, és a gyermekes házaspárok tartoznak a legkisebb valószínűséggel a legalsó vagyoni ötödbe. Szintén ők azok, akik relatíve a legnagyobb eséllyel kerülnek a vagyoni szempontból „leggazdagabbak” közé.

3.3.4. Összegzés

Vizsgálódásunk fő célja a lakosság anyagi életviszonyainak jobb megértése volt, a háztartások tartós javakkal, vagyontárgyakkal való ellátottsága alapján. A rendelkezésünkre álló adatok alapján megpróbáltuk megadni, hogy az egyes társadalmi csoportok hol helyezkednek el a vagyoni egyenlőtlenségek által meghatározott „térképen”⁴. (3.3.3. sz. ábra)

Eredményeink alapján azt mondhatjuk, hogy a háztartások vagyoni helyzete nagyon erősen függ a munkaerőpiaci paramétereiktől. Az egyik leglényegesebb determináns, hogy a családban van-e aktív kereső vagy sem. Ahol a háztartásfő kiszorul a munkaerőpiacról – munkanélkülivé vagy szociális segélyezetté válik, illetve nyugállományba vonul – sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a család vagyoni szempontból is a legszerényebb státuszú háztartásokhoz tartozik, mint az aktív keresős családokban. A foglalkozási hierarchiát illetően vagyoni szempontból egy hárompólusú kép rajzolódik ki: Legkedvezőbb helyzetben a vállalkozók, illetve a vezetők és az értelmiségiek vannak, amennyiben az előbbi csoport esetében a legmagasabb a legfelső vagyoni ötödhöz tartozás valószínűsége és az utóbbi réteg tagjai sorolhatók a legkisebb valószínűséggel a legszerényebb vagyonúak közé. „Középen” helyezkednek el a középszintű szellemi és a szakmunkás háztartások, majd őket erősen leszakadva követik a képzetlen munkás családok.

Figyelemre méltó a különböző jövedelmi kategóriákba tartozó háztartások „térképe” is. Jól látható a legmagasabb jövedelműek kiugró előnye: esetükben a „legszegényebb” vagyoni helyzetűek közé sorolódás meglehetősen ritka, míg jelentős hányaduk tartozik a legmagasabb vagyoni ötödbe. A szerényebb jövedelmű családok közötti vagyoni különbségek már sokkal kevésbé szembetűnőek.

A háztartások „életkora” szerinti differenciák tulajdonképpen egy lejtőt formáznak, ahol a középkorú (35-49 éves) családok vannak a legkedvezőbb helyzetben, őket a fiatal háztartások követik, majd az 50-64 évesek következnek, s végül, jelentősen leszakadva a legidősebbek (a 64 év felettiek) zárják a sort. A családösszetétel szerinti különbségek – a foglalkozási differenciákhoz hasonlóan – hárompólusúak: vagyoni státuszukat illetően a legkedvezőbb helyzetben a gyermeket nevelő párok vannak, a legszegényesebb vagyoni körülmények között az egyedülállók élnek. „Középpütt” helyezkednek el a gyermeket nem nevelő házaspárok, a többgenerációs családok és a gyermekeiket egyedül nevelő szülők.

Természetesen, a családok vagyoni helyzetének értékelésekor arról is szó van, hogy a különböző típusú előnyös, illetve hátrányos helyzetek kumulálódhatnak. Például, a kvalifikálatlanok munkaerőpiaci esélyei szerények, az esetek többségében csak képzetlen munkásként tudnak elhelyezkedni, ugyanakkor nekik van a legnagyobb esélyük arra, hogy kihulljanak a munkapiacról, ami viszont nyilvánvalóan tovább rontja a háztartás anyagi helyzetét, vagyonfelhalmozási képességeit. Vagy, az idősebb, szerény nyugdíjú emberek között van-

⁴ A 3. ábra tartalmazza ezeket a „térképeket”. Előállításuk az előbbieken bemutatott többváltozós statisztikai eljárással (logisztikus regresszióval) történt. Az elemzésbe bevont „magyarázó” változók segítségével megbecsültük, hogy az egyes társadalmi csoportok esetében mi a valószínűsége a legalsó és a legfelső vagyoni ötödhöz tartozásnak, és ezeket a valószínűségeket ábrázoltuk egy olyan koordináta rendszerben, ahol az x-tengely a „legszegényebb”, az y-tengely a „leggazdagabb” vagyoni kategóriához tartozás esélyét jeleníti meg.

nak a legtöbbben az egyedülállók, ami a vagyoni helyzet romlásának az egyik legerősebb rizikófaktora.

Irodalom

Kolosi T. és Róbert P. (évszám nélkül) Az anyagi életstílus mérése. Kézirat.

Vogel, J. (1997). Living conditions and inequality in the European Union 1997. EUROSTAT Working Papers.

3.3.1. sz. táblázat

Van-e a háztartás tulajdonában ...? – Ingatlanvagyon (%)

	Mezőgazdasági ingatlan	Másik lakó-ingatlan	Nyeraló	Építési telek
A háztartásfő korcsoportja				
35 év alatti	15	7	3	3
35-49 év alatti	18	7	4	5
50-64 év alatti	19	5	5	4
65 év feletti	16	3	4	1
A háztartásfő gazdasági aktivitása				
dolgozik	18	8	5	5
nyugdíjas	17	3	3	2
rokkant nyugdíjas	17	1	5	2
munkanélküli, szoc. segélyezett	11	5	2	3
A háztartásfő foglalkozása				
vezető	19	17	11	5
értelmiségi	9	9	11	7
egyéb szellemi	14	5	7	4
vállalkozó	26	11	7	7
szakmunkás	14	4	4	3
betanított munkás	17	3	1	3
segédmunkás	11	2	-	1
mezőgazdasági munkás	35	3	-	2
Háztartástípus				
pár gyermek nélkül	22	5	6	2
pár gyermekkel	20	8	4	6
egyedülálló	9	3	3	2
egy szülő gyermekkel	6	2	1	1
többgenerációs	22	5	3	5
Településtípus				
község	26	4	1	4
város	20	7	2	3
megyeszékhely	12	6	5	3
főváros	2	5	10	3
Egy háztartástagra jutó jövedelem				
legalacsonyabb (1.) ötöd	11	1	1	4
2. ötöd	18	4	1	2
3. ötöd	20	3	3	2
4. ötöd	20	7	4	2
legmagasabb (5.) ötöd	17	11	9	8
N	347	108	81	71

3.3.2. sz. táblázat

Van-e a háztartás tulajdonában ...? – Háztartásfelszereltség (%)

	Hűtőgép	Mélyhűtő	Hagyományos mosógép	Automata mosógép	Mikrohullámú sütő	Számítógép
A háztartásfő korcsoportja						
35 év alatti	94	61	41	58	46	19
35-49 év alatti	97	69	42	65	48	27
50-64 év alatti	96	70	53	49	40	12
65 év feletti	95	57	70	25	16	1
A háztartásfő gazdasági aktivitása						
dolgozik	98	72	38	68	54	26
nyugdíjas	95	60	67	29	21	3
rokkant nyugdíjas	94	63	61	38	32	9
munkanélküli, szoc. segélyezett	89	46	57	36	22	7
A háztartásfő foglalkozása						
vezető	99	73	23	83	63	36
értelmiségi	99	64	18	83	69	43
egyéb szellemi	99	67	35	70	52	20
vállalkozó	97	68	36	71	59	37
szakmunkás	98	71	52	53	41	12
betanított munkás	95	61	68	31	23	2
segédmunkás	92	47	71	22	14	3
mezőgazdasági munkás	87	65	82	12	14	2
Háztartástípus						
pár gyermek nélkül	97	72	60	45	34	6
pár gyermekkel	98	74	42	65	53	27
egyedülálló	92	45	57	31	24	9
egy szülő gyermekkel	97	52	40	65	38	17
többgenerációs	96	70	58	46	32	10
Településtípus						
község	93	74	72	32	28	8
város	96	64	57	46	43	13
megyeszékhely	97	56	43	57	57	19
főváros	99	58	20	77	80	26
Egy háztartástagra jutó jövedelem						
legalacsonyabb (1.) ötöd	91	1	1	38	4	4
2. ötöd	96	4	1	41	2	2
3. ötöd	95	3	3	37	2	2
4. ötöd	98	7	4	52	2	2
legmagasabb (5.) ötöd	99	11	9	79	8	8
N	1939	1312	1032	1005	768	304

3.3.3. sz. táblázat

Van-e a háztartás tulajdonában ...? – „Szabadidős” vagyontárgyak (%)

	Színes tv	Videó	Hifi torony
A háztartásfő korcsoportja			
35 év alatti	89	57	32
35-49 év alatti	91	63	30
50-64 év alatti	86	39	18
65 év feletti	78	11	2
A háztartásfő gazdasági aktivitása			
dolgozik	93	65	33
nyugdíjas	80	14	4
rokkant nyugdíjas	80	36	13
munkanélküli, szoc. segélyezett	76	33	19
A háztartásfő foglalkozása			
vezető	95	57	32
értelmiségi	97	63	43
egyéb szellemi	92	50	24
vállalkozó	90	67	44
szakmunkás	92	53	21
betanított munkás	81	29	9
segédmunkás	66	17	6
mezőgazdasági munkás	69	20	5
Háztartástípus			
pár gyermek nélkül	88	32	11
pár gyermekkel	94	68	35
egyedülálló	72	17	9
egy szülő gyermekkel	91	48	20
többgenerációs	86	42	17
Településtípus			
község	80	36	11
város	85	42	21
megyeszékhely	90	40	25
főváros	93	57	31
Egy háztartástagra jutó jövedelem			
legalacsonyabb (1.) ötöd	79	1	14
2. ötöd	81	4	18
3. ötöd	85	3	16
4. ötöd	90	7	19
legmagasabb (5.) ötöd	94	11	35
N	1734	867	411

3.3.4. sz. táblázat

Van-e a háztartás tulajdonában ...? – „Kincsképzés” (a 100 ezer Ft-nál drágább gép, az értékes műtárgy, az 50 ezer Ft-nál drágább hangszer, a 100 ezer Ft-nál drágább sportfelszerelés közül legalább az egyikkel rendelkezik a háztartás) (%)

A háztartásfő korcsoportja	
35 év alatti	10
35-49 év alatti	10
50-64 év alatti	8
65 év feletti	5
A háztartásfő gazdasági aktivitása	
dolgozik	11
nyugdíjas	4
rokkant nyugdíjas	7
munkanélküli, szoc. segélyezett	7
A háztartásfő foglalkozása	
vezető	18
értelmiségi	29
egyéb szellemi	7
vállalkozó	22
szakmunkás	5
betanított munkás	3
segédmunkás	1
mezőgazdasági munkás	2
Háztartástípus	
pár gyermek nélkül	7
pár gyermekkel	12
egyedülálló	6
egy szülő gyermekkel	3
többgenerációs	6
Településtípus	
község	5
város	7
megyeszékhely	11
főváros	11
Egy háztartástagra jutó jövedelem	
legalacsonyabb (1.) ötöd	3
2. ötöd	6
3. ötöd	4
4. ötöd	6
legmagasabb (5.) ötöd	21
N	167

3.3.5. sz. táblázat

Van-e a háztartás tulajdonában ...? – Járművek (%)

	Személy- gépkocsi	Teherautó, traktor
A háztartásfő korcsoportja		
35 év alatti	38	5
35-49 év alatti	50	4
50-64 év alatti	40	3
65 év feletti	13	1
A háztartásfő gazdasági aktivitása		
dolgozik	52	5
nyugdíjas	18	1
rokkant nyugdíjas	30	2
munkanélküli, szoc. segélyezett	21	4
A háztartásfő foglalkozása		
vezető	54	1
értelmiségi	56	1
egyéb szellemi	40	2
vállalkozó	67	16
szakmunkás	46	2
betanított munkás	19	2
segédmunkás	10	1
mezőgazdasági munkás	18	3
Háztartástípus		
pár gyermek nélkül	37	4
pár gyermekkel	57	6
egyedülálló	12	1
egy szülő gyermekkel	13	-
többgenerációs	36	2
Településtípus		
község	35	5
város	39	3
megyeszékhely	33	2
főváros	38	1
Egy háztartástagra jutó jövedelem		
legalacsonyabb (1.) ötöd	27	2
2. ötöd	31	3
3. ötöd	29	3
4. ötöd	35	5
legmagasabb (5.) ötöd	58	5
N	730	67

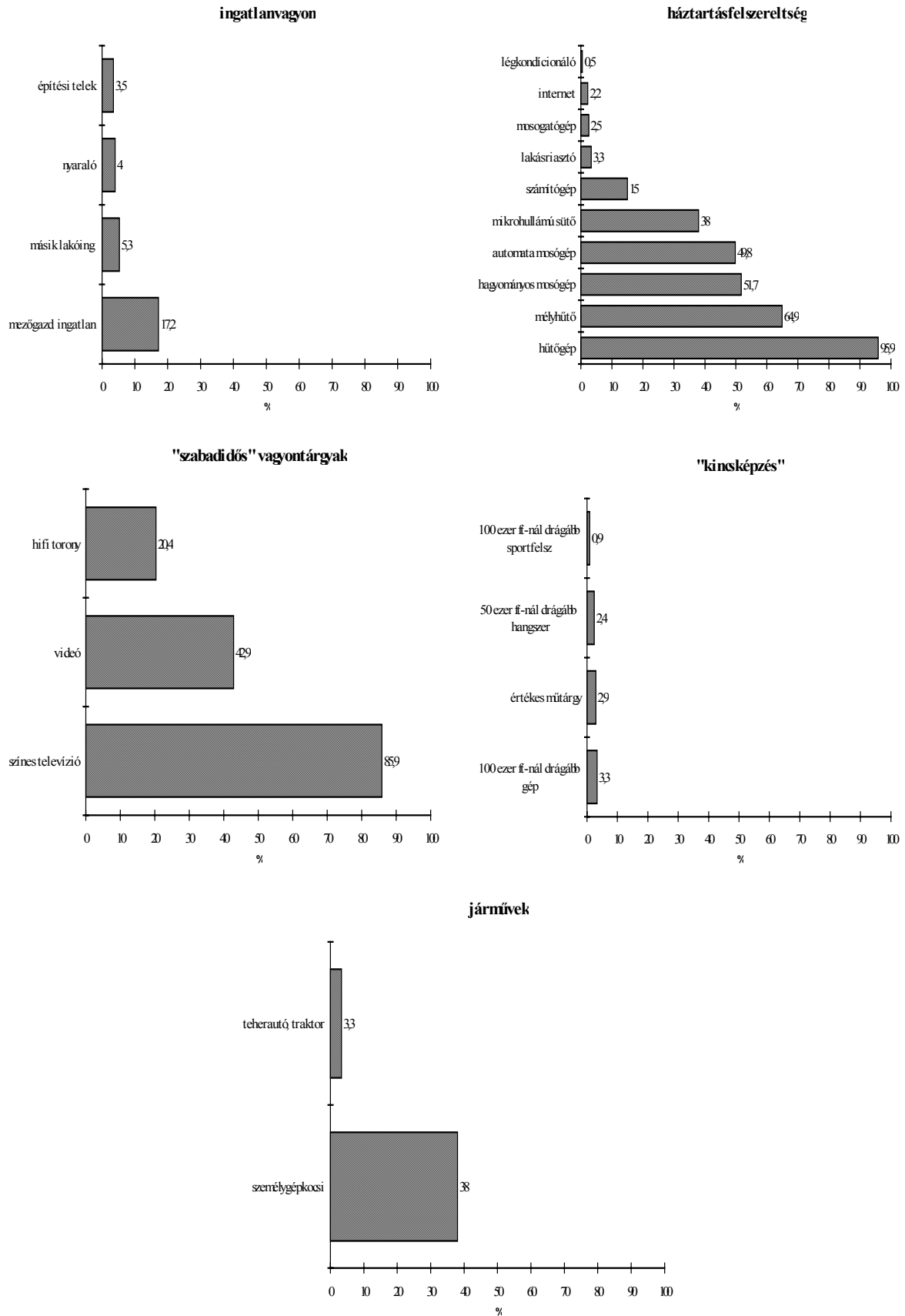
3.3.6. sz. táblázat

Többváltozós elemzés. Logisztikus regressziós becslések a legalsó és a legfelső vagyoni ötödbe tartozás valószínűségére (esélyhányadosok)

	Legalsó vagyoni ötöd	Legfelső vagyoni ötöd
A háztartásfő korcsoportja		
35 év alatti	n.s.	n.s.
35-49 év alatti	1	1
50-64 év alatti	n.s.	.52
65 év feletti	1.64	.23
A háztartásfő dolgozik-e?		
igen	0.52	n.s.
nem	1	1
A háztartásfő foglalkozása		
vezető és értelmiségi	0.23	4.10
egyéb szellemi	0.30	2.22
vállalkozó	0.36	6.05
szakmunkás	0.35	n.s.
képzetlen munkás	1	1
Háztartástípus		
pár gyermek nélkül	1.88	0.46
pár gyermekkel	1	1
egyedülálló	8.30	0.18
egy szülő gyermekkel	2.21	0.13
többgenerációs	3.12	0.41
Településtípus		
község	1	1
város	n.s.	n.s.
megyeszékhely	n.s.	n.s.
főváros	n.s.	n.s.
Egy háztartástagra jutó jövedelem		
legalacsonyabb (1.) ötöd	1	1
2. ötöd	0.51	n.s.
3. ötöd	0.27	n.s.
4. ötöd	0.32	n.s.
legmagasabb (5.) ötöd	0.09	8.63

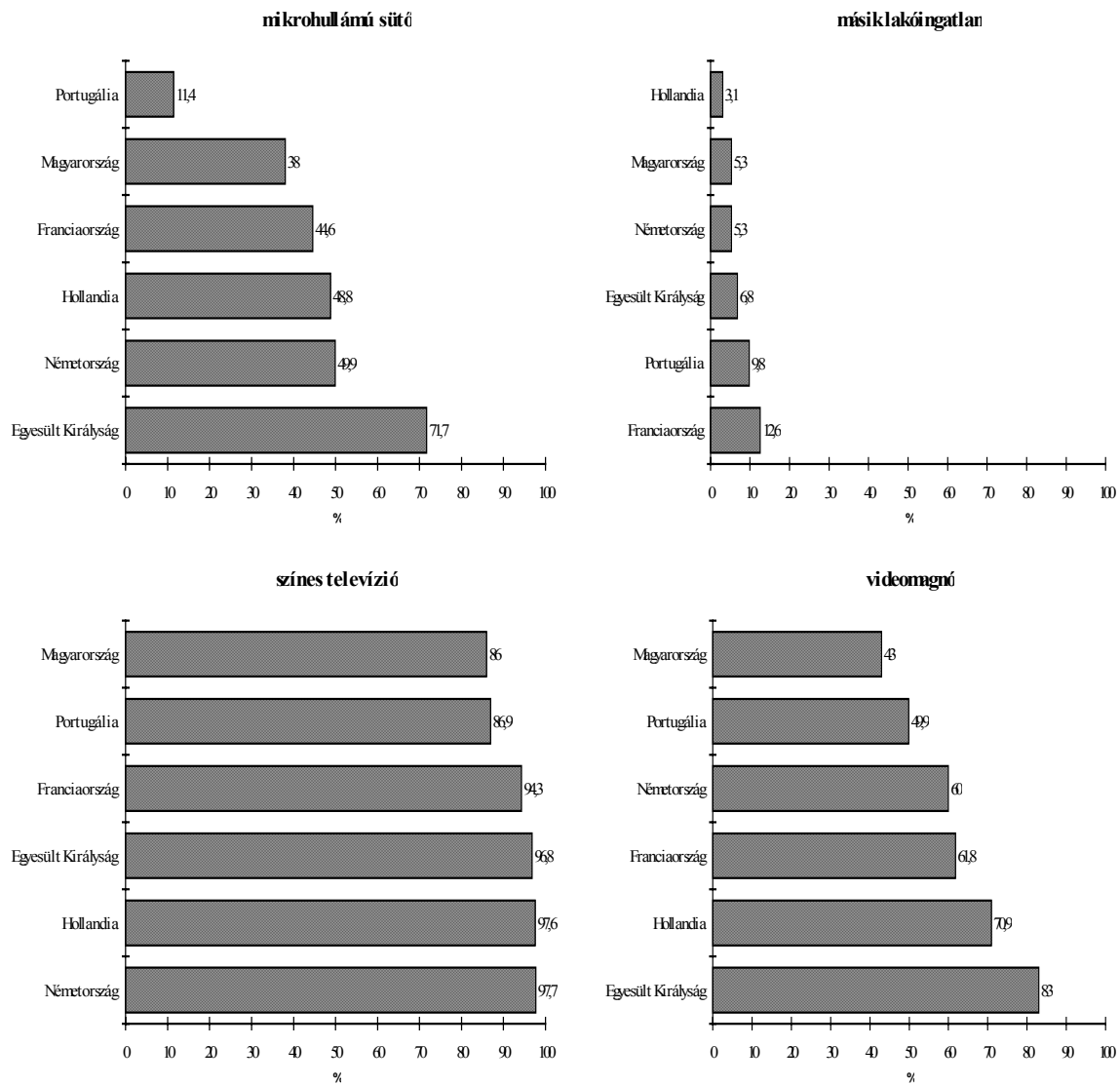
Megjegyzés: A táblában csak a statisztikai értelemben szignifikáns ($p > .05$) különbségek szerepelnek. Ha a választott referenciakategóriához viszonyítva a becslés nem szignifikáns, azt 'n.s.'-sel jelöljük.

3.3.1. sz. ábra Van-e a háztartás tulajdonában ...?

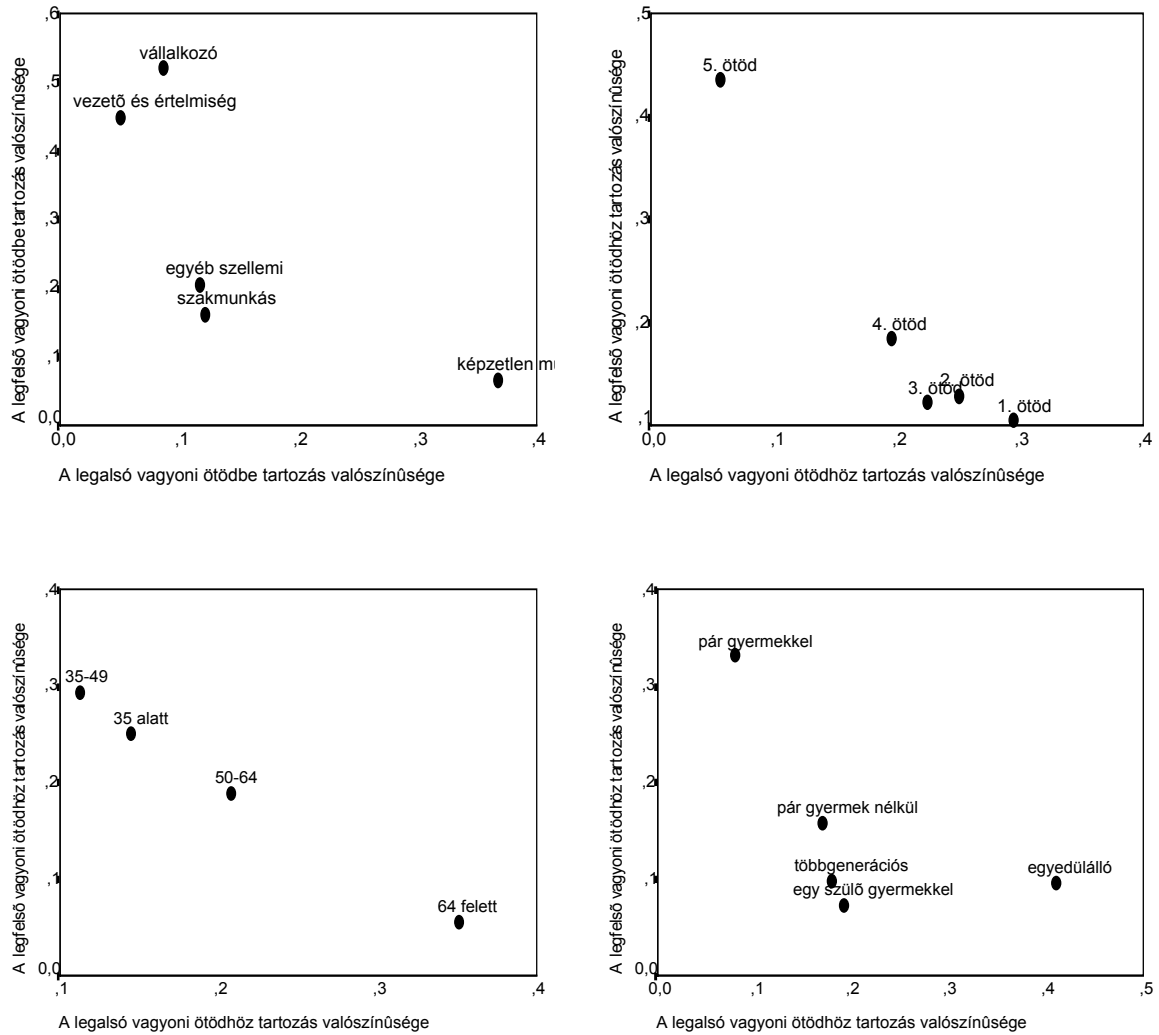
3.3.2. sz. ábra

Van-e a háztartás tulajdonában ...? (nemzetközi összehasonlítás)

3.3.3. sz. ábra

A háztartások becsült vagyoni helyzete különböző jellemzők szerint

4. Társas kapcsolatok és attitűdök

4.1. Szubjektív anyagi helyzet és vonatkoztatási csoportok (Sági Matild)

4.1.1. Bevezetés

Annak ellenére, hogy a poszt-szocialista országok közül az életszínvonal Magyarországon volt a legmagasabb, a nyolcvanas években, a rendszerváltást megelőzően a kelet-európai országok lakosai közül a magyarok voltak a leginkább pesszimisták saját életszínvonaluk jövőbeli alakulását értékelve¹. A rendszerváltás után a magyar lakosok a korábbinál is kedvezőtlenebbnek látták jövedelmi helyzetük jövőbeli alakulását mind saját korábbi értékelésükhöz képest, mind pedig nemzetközi összehasonlításban. A volt szocialista országok közül Magyarországon volt majdnem a legmagasabb azok aránya, akik elégedetlenek voltak életszínvonalukkal (a leginkább pesszimista ukránok után), és akik úgy értékelték, hogy a rendszerváltás utáni életszínvonaluk alacsonyabb, mint amilyen a politikai-gazdasági átalakulást megelőzően volt (az ukránok és a beloruszok után)². A magyarok pesszimista beállítódását önmagában ugyan jól magyarázhatja a rendszerváltást követő – és kisebb mértékben már a nyolcvanas évekre is jellemző – gazdasági recesszió, az ezt követő tömeges elszegényedés, viszont a nemzetközi összehasonlítások eredményei arra hívják fel a figyelmünket, hogy a család jövedelmi helyzetértékelését és jövőképet az objektíve mért gazdasági mutatókon, az egyén objektíve mért jövedelmi helyzetén túlmenően más faktorok is befolyásolják. Hipotézisünk szerint az életszínvonallal, jövedelmi helyzettel való elégedettséget az objektíve mérhető tényezőkön túlmenően jelentős mértékben befolyásolja az egyén *jövedelmi mobilitása*, azaz jövedelme, életszínvonala időbeli változásának trendje, valamint az a *vonatkoztatási csoport*, amihez az egyén saját jövedelmi helyzetét viszonyítja.

A rendszerváltást követően Magyarországon oly mértékű gazdasági válság bontakozott ki, amely a lakosság többségének elszegényedését, de legalábbis életszínvonalának drasztikus romlását eredményezte. Csupán egy kis társadalmi réteg tudta az életszínvonalát megőrizni, s még ennél is kisebb azok aránya, akik a megváltozott gazdasági körülmények között javítani tudtak anyagi-jövedelmi helyzetükön. Egyes csoportok- elsősorban a középrétegek – életszínvonala ugyan csak időlegesen romlott, majd a kibontakozó általános prosperitás hatására újra javulni kezdett³, de a viszonylag kis időszakban az egyének életében bekövetkezett nagy mértékű, és széles körben tapasztalható jövedelmi mozgások valószínűleg arra készítették a lakosságot, hogy saját életszínvonaluk és jövedelmi helyzetük értékelésekor fokozottabban vegyék figyelembe saját családjuk korábbi helyzetét.

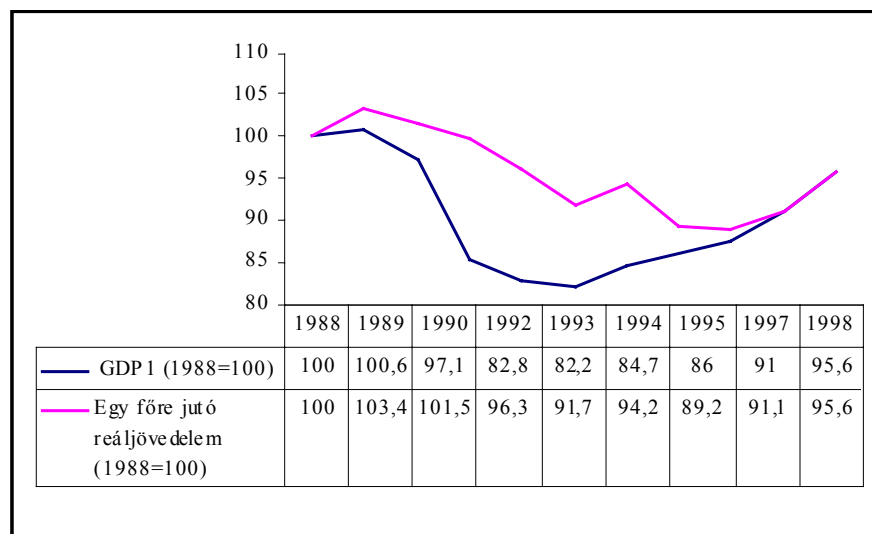
¹ Tóka 1992, Andorka 1994

² Rose és Haerpfer 1994

³ Kolosi és Sági 1996

4.1.1. sz. ábra

A GDP és a lakosság reáljövedelmének alakulása a rendszerváltás után

Forrás: 1988-1997: KSH 1998. 1988: KSH 1999

A kelet-európai átalakuló társadalmak sajátossága az, hogy az egyének saját helyzetüket a „múlt” és a „Nyugat” kettős szűrőjén keresztül értékelik⁴. Hipotézisünk szerint tehát az egyének saját életszínvonaluk, jövedelmi helyzetük, családjuk jövőbeli prosperitásának értékelésekor nem csupán saját jövedelmi mobilitásukat veszi figyelembe, de folyamatosan összehasonlítják helyzetüket a nyugat-európai lakosok helyzetével. Tanulmányunk egyik fő célja éppen az, hogy feltárjuk, hogy a magyarok mennyire, milyen mértékben hasonlítják össze saját helyzetüket a nyugat-európai társaikkal, s a „nyugat”, mint referencia-csoport milyen mértékben befolyásolja helyzetértékelésüket, jövőbeli várakozásaikat.

Magyarország nem csupán átalakuló társadalom, de egyben gazdaságilag kevésbé fejlettségű társadalom is. Az átlagos jövedelmek messze alatta maradnak a fejlettebb nyugat-európai társadalmakétól, sőt, a periférián levő európai országokétól is. Ennek ellenére azon foglalkozások képviselőinek jövedelme, akik piacképes tudással rendelkeznek, és piaci viszonyok között értékesítik azt, nagyságrendjében megközelíti a megfelelő nyugat-európai jövedelmet. Különösen igaz ez azokra, akik külföldi tulajdonú vállalatoknál felelős, és nagy szaktudást igénylő pozíciókat töltenek be. Ugyanakkor a hasonló foglalkozású, de nem a piaci szférában elhelyezkedő kollégáik jövedelme (részben a gazdasági fejletlenség, részben pedig az állam jövedelempolitikája miatt) lényegesen e szint alatt marad. Kézenfekvő tehát az a feltételezésünk, hogy a lakosság – vagy legalábbis annak egy, piacképes szaktudással rendelkező része – saját jövedelmi helyzetét a piaci – nem piaci szféra, mint viszonyítási rendszer mentén is értékeli.

A egyének saját helyzetük értékelésekor nem tudják figyelembe venni az összes releváns információt, ezek közül csak korlátozott számút tekintenek alapnak. A feltűnő, kiugró tényeket inkább hajlamosak figyelembe venni, míg a kevésbé látványos dolgok elkerülik figyelmüket⁵. Több olyan tényező is van, ami valószínűsíti, hogy egy jelenség figyelemfelkeltő, látványos legyen. Ezek közül a legfontosabbnak a *távolságot*, és a *ritkaságot* tekintik a kutatók⁶. A

⁴ Offe 1993.

⁵ Taylor 1981.

⁶ ÍTaylor és Fiske 1978.

rendszerátváltást követő Magyarországon csupán nagyon kis, elzárkózó réteg – többségükben vállalkozók – érték el kiugróan magas jövedelmet, miközben a többség életszínvonala csökkent⁷. A gazdagság, illetve a növekvő jövedelem tehát ritka, következésképpen könnyebben észlelhető az átlagember számára, mint a szegénység. Feltételezzük tehát, hogy az egyének saját jövedelmi helyzetük értékelésekor inkább hajlamosak figyelembe venni a gazdagok és vállalkozók, semmint a szegények jövedelmi viszonyait.

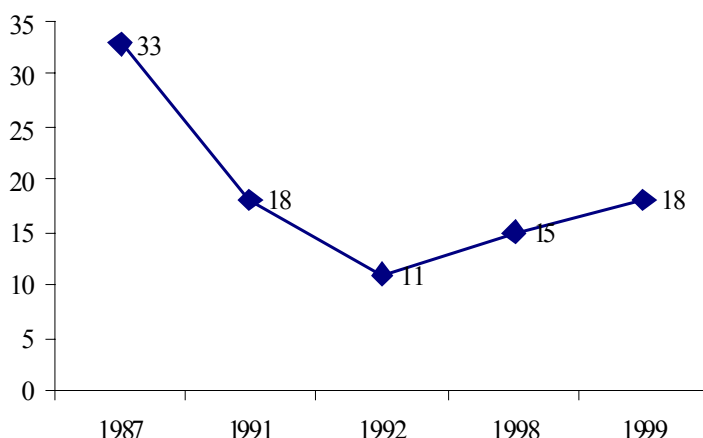
A továbbiakban a jövedelmi helyzet és prosperitás lakossági értékelésének alakulását elemezzük az általunk fontosnak vélt objektív faktorok, referencia-csoportok és a szubjektív jövedelmi mobilitás, mint lehetséges viszonyítási tényezők tükrében.

4.1.2. A lakosság személyes jövedelmi perspektívái

A rendszerátváltást közvetlenül megelőző, illetve azt közvetlenül követő időszakban – párhuzamban a gazdaság objektíve mért mutatóinak és az egyének életszínvonalának mélyrepülésével – a felnőtt magyar népesség egyre kisebb és kisebb aránya nézett bizakodóan a jövőbe, ha saját családja életszínvonalának jövőbeli alakulására gondolt (4.1.2. sz. ábra).

4.1.2. sz. ábra

„Ahogy a dolgok alakulnak Magyarországon, az olyan emberek, mint Ön és családja, jó esélyük van az életszínvonaluk javítására” állítással egyetértők százalékos aránya 1987-1999.

Forrás: 1987, 1992: ISSP Egyenlőtlenségek vizsgálat, 1991: TÁRKI-INTERN, 1998, 1999: TÁRKI-Monитор.

Már 1987-ben is csupán a lakosság egyharmada vélte úgy, hogy neki, és a hozzá hasonló embereknek jó esélyük van az életszínvonaluk javítására, ami – mint korábban említettük – nemzetközi összehasonlításban is roppan alacsony aránynak tekinthető. A rendszerátváltást követő évben csupán alig több, mint fele ennyien (18%) tekintettek optimistának a jövőbe, s a rá következő évre további 7%-kal csökkent azok aránya, akik esélyt láttak az anyagi boldogulásra. A gazdasági válság enyhülését követően a magyarok pesszimizmusa is csökkent. A politikai-gazdasági átalakulás kezdetét követő nyolcadik évben – és 3-4 évvel a gazdasági válság mélypontja után – egyre több és több megkérdezett vált bizakodóvá személyes prosperitását tekintve. 1998-ban a megkérdezettek 15%-a, egy év múlva pedig már a felnőtt lakosság 18%-a vélte úgy, hogy van esély a családja életszínvonalának növelésére.

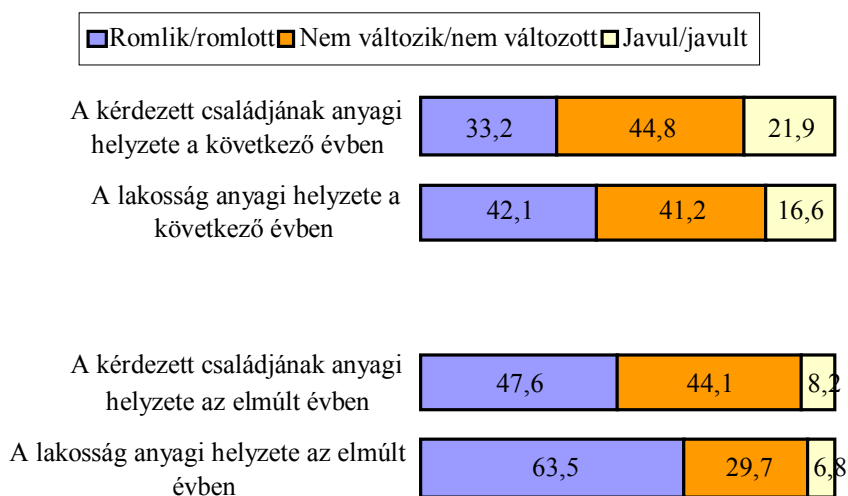
⁷ Ezzel kapcsolatban lásd bővebben: Sági 1996, Tóth I. J. 1995

Ugyan még távolról sem állíthatjuk azt, hogy a magyarok optimistává váltak volna – a megkérdezettek döntő többsége, 82%-a továbbra sem bízik abban, hogy a közeljövőben anyagi fellendülés várna rá, tehát csupán ugyanannyian bizakodnak, mint amennyien a „nagy hangulati zuhanás” derekán, 1991-ben voltak derűlátóak –, viszont a tendencia megfordult, az ország lakossága az általános depresszióból kilábalni látszik.

Hasonló tendenciáról tanúskodnak azon adataink, amelyek a kérdezettek személyes anyagi helyzetének előző évi, illetve következő évre várható alakulását mutatják (4.1.3. sz. ábra).

4.1.3. sz. ábra

A vélemények százalékos megoszlása az ország lakosai és a kérdezett családja anyagi helyzetének előző évi, és következő évben várható alakulásáról.

A megkérdezettek 47%-a úgy ítélte meg, hogy az elmúlt évben családja anyagi helyzete romlott, közel ennyien (44%) változatlanak érzékelték az előző évben családjuk anyagi helyzetét, és 8% számolt be arról, hogy tavaly javultak a jövedelmi viszonyaik. Közel négyszer ennyien (22%) látják úgy, hogy a következő évben jobb anyagi körülményeik lesznek. A változatlanságot jóslók aránya megegyezik az előző évre vonatkozó megfelelő adatokkal, míg romló személyes anyagi helyzetet „csupán” a megkérdezettek harmada jósol magának. *Lényegesen többen várják tehát a következő évben anyagi helyzetük javulását, és kevesebben a romlását, mint amennyien ezt az előző évben észlelték.*

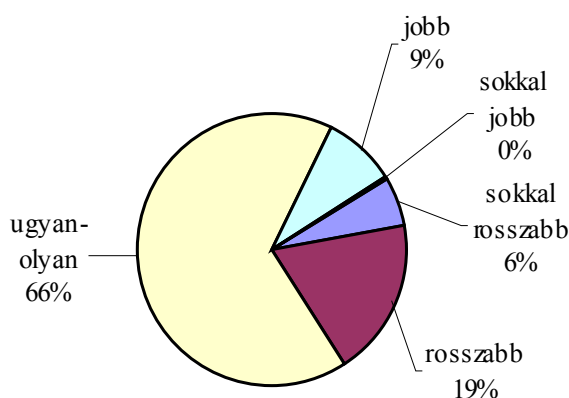
Összevetve a személyes anyagi helyzet múltbeli értékelését és várható jövőbeli alakulását általában a lakosság anyagi helyzete alakulásának percepciójával, illetve ennek a következő évben való alakulásáról alkotott véleménnyel, adataink egyértelműen azt tükrözik, hogy *a lakosság saját anyagi helyzetének trendjét mind a múltban, mind pedig a közeljövőben kedvezőbbnek ítéli, mint a többség helyzetének alakulását.* A megkérdezettek kétharmada vélekedik úgy, hogy az ország lakosainak anyagi helyzete az elmúlt évben romlott (tehát 14%-kal többen, mint amennyien saját anyagi helyzetük romlásáról számoltak be), s az egyéni helyzetértékelésnél valamivel kevesebben (6,8%) vélik úgy, hogy az átlag jövedelmi helyzete javult 1998-ban. Hasonlóképpen, a válaszolók 42%-a véli úgy, hogy a lakosság életszínvonala jövőre (is) romlani fog. Ez az arány 9%-kal nagyobb, mint a megfelelő, egyénekre vonatkozó arányszám. Ugyancsak 5%-kal kevesebben (16,6%) vélik úgy, hogy a következő évben a többség anyagi körülményei javulni fognak, mint ahányan önmaguknak javuló életszínvonalat jósoltak.

4.1.3. Észlelt relatív jövedelmi helyzet

Mindezek alapján úgy vélhetnénk, hogy a többség saját jövedelmi helyzetét az átlagosnál valamivel jobbnak ítéli meg. Adataink azonban ellentmondanak ennek a vélekedésnek. A válaszadók kétharmada úgy véli, hogy saját jövedelmi helyzete körülbelül megfelel az országos átlagnak, további egynegyedük saját jövedelmi helyzetét a többségénél rosszabbnak ítéli meg, s csupán a felnőtt lakosság 9%-a látja úgy, hogy anyagi helyzete valamivel jobb az átlagosnál (4.1.4. sz. ábra).

4.1.4. sz. ábra

A relatív jövedelmi helyzet százalékos megoszlása (Az ország lakosainak többségéhez képest a kérdezett hogyan értékeli a saját anyagi helyzetét.)

Ezt a jelenséget az általános „átlaghoz húzás” vonatkoztatási csoport-elméletből jól ismert jelenségének, valamint a magasabb jövedelmek „látványosabb” voltának (saliency) együttes hatásaként magyarázhatjuk. Az egyének hajlamosak saját közvetlen környezetüket (szomszédaik, barátaik, kollégáik, rokonaik) úgy felfogni, mint a „társadalom” reprezentatív szegmensét, ezért gyakran túlbecsülik e csoportok által reprezentált társadalmi rétegek valós arányát. Mivel az egyének többsége inkább érintkezik hozzá hasonló státuszú egyénekkel, s saját helyzetét közvetlen környezetéhez viszonyítja, hajlamos arra, hogy saját helyzetét is átlagosnak értékelje⁸. Ugyanakkor, mint már a korábbiakban említettük, gazdagság, a magasabb jövedelem látványosabb, mint a szegénység, így a magasabb jövedelműek arányát is hajlamosak felülbecsülni az egyének. Lényegesen többen látják tehát, hogy a társadalmi átlag körül, illetve az átlag alatt vannak, mint ahányan az átlagnál magasabb jövedelműnek vélik magukat (4.1.4. sz. ábra).

A relatív anyagi helyzet részletesebb elemzése pontosan az „átlaghoz tartás” elméletének megerősítését szolgáltatja (4.1.2. sz. táblázat). Adataink szerint minden társadalmi-demográfiai csoporthoz tartozó megkérdezettek legalább fele, de inkább kétharmada átlagosnak tekinti saját jövedelmi helyzetét. Lényeges eltérés csupán abban mutatkozik, hogy a többiek (tehát, akik úgy vélik, hogy saját anyagi helyzetük nem átlagos) inkább átlag fölé, vagy inkább átlag alá sorolják be magukat. Ennek megfelelően a falusi lakosok kétharmada saját jövedelmi helyzetét átlagosnak tartja, bő egynegyede pedig átlag alattinak, míg a budapestiek 62%-a középre sorolja be önmagukat, viszont 15%-uk úgy véli, hogy jövedelmi vi-

⁸ Simpson és tsai 1988, Evans, Kelley és Kolosi 1992.

szonyai valamivel jobbak az átlagosnál. Hasonlóan, a vállalkozók, felső vezetők, alsó vezetők és értelmiségiek többsége az átlagost felülről közelíti meg (azaz bő felük- kétharmaduk átlagosnak észleli saját jövedelmi helyzetét, a többiek viszont többségükben átlag fölöttinek), míg a szakképzetlen munkások és parasztok önbesorolása alulról tart az átlaghoz. Hasonló összefüggéseket mutatnak adataink nem csupán az egyéni jövedelem és a szubjektív relatív jövedelmi helyzet, de a család és így az egyén anyagi-jövedelmi helyzetét árnyaltabban tükröző ekvivalencia-jövedelem⁹ és a szubjektív relatív jövedelmi pozíció között is. Az ekvivalencia-jövedelem alapján számított jövedelmi deciliseket alapul véve is adataink szerint a legszegényebbek 44%-a úgy véli, hogy saját családja anyagi helyzete átlagosnak mondható, csupán minden második nagyon szegény személy vallott úgy, hogy anyagi helyzete átlag alatti (s ezen belül is, csak minden ötödik nagyon szegény értékelte úgy, hogy anyagi helyzete sokkal rosszabb, mint az ország lakosainak többségéé.) Másrészt, az ekvivalencia-jövedelem alapján leginkább jómódúnak számító 10% bő fele (53,8%) úgy véli, hogy jövedelmi helyzete átlagos, s tíz ilyen megkérdezettből csak négyen észlelik, hogy átlag alatti anyagi helyzetűek (4.1.2. sz. táblázat). *Az objektíve mért jövedelmi helyzet, és a relatív jövedelmi helyzetértékelés között tehát csak gyenge kapcsolatot mutatnak adataink.* Ez a jelenség megerősíteni látszik azt a hipotézisünket, hogy az egyének helyzetértékelését nem csupán az objektív tényezők, de a referencia-csoportok is lényeges mértékben befolyásolják.

4.1.4. Jövedelmi feszültség

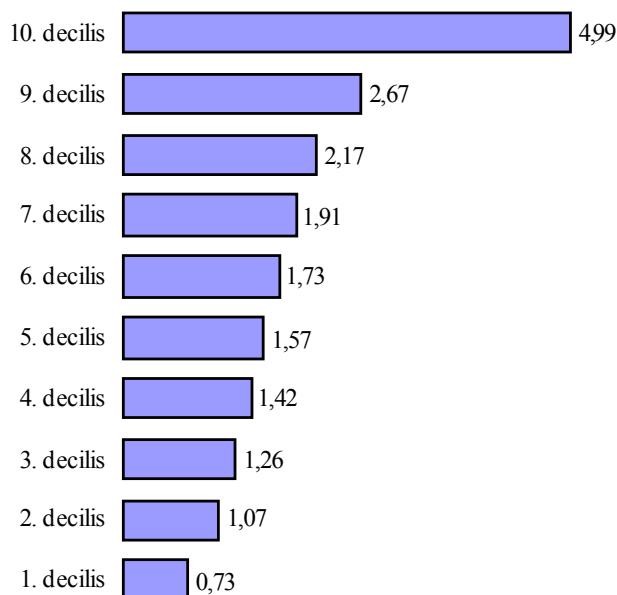
Adatfelvételünk során nem csupán az objektív jövedelmi helyzetet térképeztük fel, de megkérdeztük a kérdezetteket arról is, hogy véleményük szerint mekkora az a jövedelem, ami családjuk számára a tisztas megélhetést biztosítaná. Ez alapján, valamint az általunk objektíve mért családi jövedelem alapján egy olyan jövedelmi feszültséget mérő változót alakítottuk ki, amely a kívánatos családi jövedelem és a ténylegesen mért családi jövedelem arányát mutatja¹⁰. Az így alkotott jövedelmi feszültség-változó értéke tehát 1 körül mozog, ha a kérdezett körülbelül akkora jövedelmet tart családjá kielégítő életszínvonalá számára megfelelőnek, mint amekkorával ténylegesen rendelkezik, 1-nél kisebb, ha kevesebb jövedelmet is megfelelőnek tartana, míg 1-nél nagyobb, ha magasabb jövedelmet tartanak megfelelőnek, mint amekkorá jövedelme jelenleg a családjának van.

⁹ Az ekvivalencia-jövedelmet az $EKJÖV = (\text{családi jövedelem} / (\text{családlétszám} \cdot 0.70))$ képlet segítségével számoltuk ki. Minél nagyobb tehát a család, annál kisebb súllyal estek latba a „további” családtagok az ekvivalencia-jövedelem számításakor.

¹⁰ Tehát a jövedelmi feszültség = a kívánatosnak tartott havi családi jövedelem / a tényleges mért havi családi jövedelem. Ez nem teljesen azonos a kötet 3.1. fejezetében alkalmazott hasonló fogalommal. Lásd az ottani 2. Lábjegyzetet.

4.1.5. sz. ábra

A jövedelmi feszültség mértékének átlagai a jövedelmi feszültség decilisei szerint

Az így képzett jövedelmi feszültség-változót a könnyebb kezelhetőség miatt decilisekbe rendeztük. Adataink szerint minden tizedik megkérdezett kevesebb családi jövedelmet is megfelelőnek tartana, mint amennyivel jelenleg rendelkeznek, a megkérdezettek tizede körülbelül megfelelőnek tartja a családja anyagi-jövedelmi viszonyait, míg a *felőtt magyar népesség elsőprő többsége kisebb-nagyobb mértékben elégedetlen családjá jövedelmével* (4.1.5. sz. ábra).

Átlagosan kétszer akkora családi jövedelmet tartanának a megkérdezettek megfelelőnek, mint amennyivel most rendelkeznek, de a leginkább elégedetlenek ötszörös jövedelmet tartanának csak kielégítőnek családjuk számára (4.1.3. sz. táblázat).

Hasonlóan a relatív jövedelmi helyzet észlelésének elemzésekor tapasztalhoz, a jövedelmi feszültség is csupán gyenge összefüggést mutat az objektíve mért jövedelmi helyzettel (4.1.4. sz. táblázat). Mind az egyéni, mind pedig a háztartás ekvivalencia-jövedelmét véve¹¹ adataink szerint ugyan a jövedelmi helyzet és a jövedelmi feszültség között erős lineáris (fordított irányú) összefüggés van, azaz minél jobb az egyén jövedelmi helyzete, annál kisebb jövedelmi feszültséget él meg, viszont még a legmagasabb jövedelemmel rendelkezők is jelentős mértékű jövedelmi feszültséget élnek meg. Az egyéni jövedelem szerint képzett legalso jövedelmi decilisbe tartozók két és félszer magasabb családi jövedelmet tartanának megfelelőnek, mint amennyivel most rendelkeznek, de még a legfelső decilisbe tartozók is 44%-kal magasabb családi jövedelemmel lennének csak megelégedve, mint amennyijük most van. Az életszínvonalat jobban mérő (és a későbbi, részletesebb elemzés alapját képező) ekvivalencia-jövedelmek alapján létrehozott jövedelmi decilisek szerint vizsgálva a jövedelmi feszültséget, a legszegényebbek három és félszer magasabb családi jövedelmet szeretnének, mint amennyijük most van, viszont még a 9. decilisbe tartozók is csak akkor lennének elégedettek, ha családi jövedelmük a jelenleginél 47%-kal magasabb lenne, s a leginkább jómódúak is átlagosan 14%-os jövedelmi feszültséget élnek meg (4.1.4. sz. táblázat).

¹¹ Az egyéni jövedelmeket mutató változó tartalmazza a jövedelemmel nem rendelkezőket (0 Ft jövedelem), valamint a nagyon alacsony jövedelemmel rendelkező ösztöndíjasokat, szociális juttatásból élőket stb. is.

Adataink szerint a vállalkozók a legkevésbé elégedettek a jövedelmükkel annak ellenére, hogy mind egyéni, mind pedig a háztartás ekvivalencia-jövedelme szerint átlag fölötti anyagi helyzetűek. Ugyanakkor a legidősebbek annak ellenére az átlagosnál kevésbé elégedettek, hogy jövedelmük átlag alatti (4.1.4). Valószínű, hogy az egyes társadalmi csoportok saját jövedelmüket döntően más-más referencia-csoporthoz viszonyítva értékelik – a vállalkozók a nagyvállalkozókhoz vagy nyugati partnereikhez, míg az idősek a magyar átlaghoz, vagy saját korábbi jövedelmi helyzetükhöz, s ez befolyásolja anyagi helyzetük értékelését.

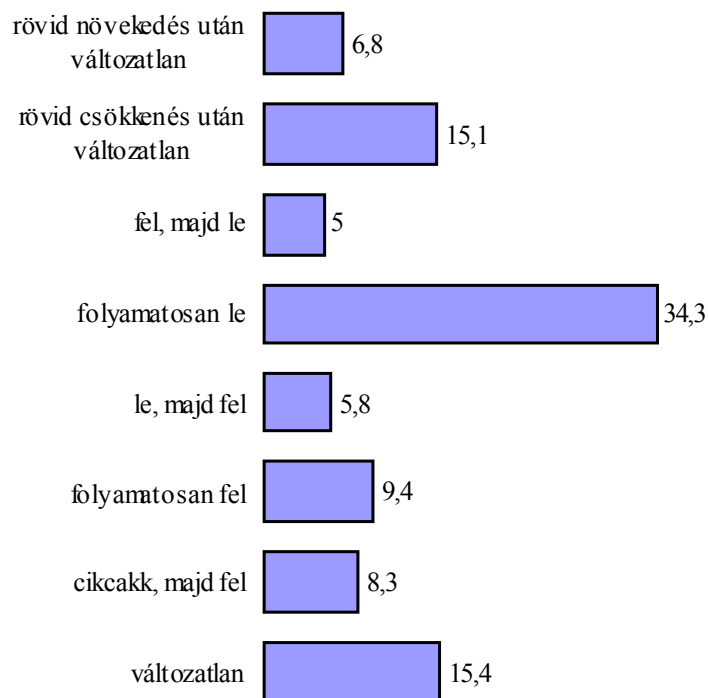
4.1.5. Jövedelmi mobilitás

A továbbiakban figyelmünket a kérdezettek észlelt szubjektív jövedelmi mobilitására (tehát arra a trendre, hogy az elmúlt tíz évben hogyan változott jövedelmi helyzetük saját megítélésük szerint), valamint a jövedelmi helyzet értékelésekor figyelembe vehető, és ténylegesen figyelembe vett referencia-csoportokra koncentrálnak.

Vizsgálatunk során a kérdezetteknek nyolc, lehetséges jövedelmi mobilitást stilizáló ábrát mutattunk¹², és ezek alapján megkértük őket, hogy válasszák ki azt az ábrát, amely leginkább kifejezi azt, hogy hogyan változott saját anyagi helyzetük a rendszerváltás óta. Az észlelt szubjektív jövedelmi mobilitás megoszlása nagyjából megegyezik a magyar társadalomban a rendszerváltást követően lezajlott, az objektíve mért jövedelmi változással. A válaszadók harmada folyamatos életszínvonal-romlást élt meg a rendszerváltás óta, további egyötödük kisebb-nagyobb periódusban anyagi helyzetének romlását *is* átélte. Változatlan anyagi viszonyokról a megkérdezettek 15%-a számolt be, a kérdezettek további egyötöde ideiglenes (felfelé, vagy lefelé mutató) jövedelmi mozgás után gyakorlatilag változatlan anyagi helyzetről számolt be. A megkérdezettek 9%-a a rendszerváltás abszolút nyertesének tekinthető abban az értelemben, hogy a megváltozott gazdasági-politikai körülmények anyagi helyzetük folyamatos javulását eredményezték, végül a válaszolók 14%-a vallott arról, hogy kisebb-nagyobb negatív kilengések után jövedelmük javuló tendenciát mutat (4.1.6. sz. ábra).

¹² Az ábrákat a 4.1.1.sz. melléklet tartalmazza

4.1.6. sz. ábra A szubjektív jövedelmi változás megoszlása

Adataink szerint az észlelt szubjektív jövedelmi mobilitás gyenge kapcsolatban van a jövedelmi feszültség mértékével (4.1.5. sz. táblázat). Ugyan általában elmondható, hogy romló jövedelmi helyzetűek nagyobb, míg a javuló anyagi helyzetűek valamivel kisebb jövedelmi feszültséget élnek meg, de még a folyamatosan növekvő életszínvonalat észlelők is meglehetősen elégedetlenek családi jövedelmük nagyságával (1,7-szeres a jövedelmi feszültség mérőszáma), s a folyamatosan romló anyagi helyzetűek jövedelmi feszültsége sem kiugró mértékű (2,13-szoros). A jövedelmi feszültségre nyilvánvalóan hat az objektíve mért jövedelmi helyzet, s a jövedelmi mobilitás és a jövedelmi helyzet is nyilvánvalóan korrelálnak egymással. A jövedelmi mobilitás „tisztá” hatását többváltozós oksági modelljeinkben elemezzük részletesebben.

4.1.6. Referencia-csoportok

Vizsgálódásunk tulajdonképpeni fókuszában a jövedelmi helyzet értékelése során figyelembe vett referencia-csoportok előfordulásának gyakorisága, és a tipikus referencia-csoportok helyzetértékelést befolyásoló hatása áll. Kérdőívünkben 13 lehetséges referencia-csoportot soroltunk fel, s arra kértük a válaszolókat, hogy a felsorolt tényezők közül választsák kis azt a hármat, amelyeket leginkább figyelembe vesznek anyagi-jövedelmi helyzetük értékelésekor, illetve azt a hármat, amelyet egyáltalán nem vesznek figyelembe. Ezek alapján klaszter-analízist végeztünk, amely olyan tipikus referencia-típusokat eredményezett, amelyek jól elkülönült csoportokra bontják e szempontból a felnőtt magyar népességet.

Adataink szerint a magyarok leginkább a barátok, közelebbi ismerősök életszínvonalát (51,4%), a lakókörnyezetükben élők helyzetét (48%), saját régebbi életszínvonalukat (49%)

és a magyarországi átlagemberek életszínvonalát (43%) veszik figyelembe akkor, amikor saját anyagi-jövedelmi helyzetüket értékelik (4.1.6. sz. táblázat). A kérdezettek egyharmada testvérei, kortárs rokonai anyagi helyzetét is fontos referenciának tekinti. Általában elmondható, hogy a többség nem viszonyítja saját jövedelmi helyzetét a nála magasabb anyagi-társadalmi pozícióban levő személyekhez. A megkérdezettek csupán 3,3%-a viszonyítja jövedelmi helyzetét a főnökéihez, 3%-a a hazai nagyvállalkozókéhoz, 6%-a pedig a magyarországi gazdagokéhoz. Nem keserítik tehát a magyarok feleslegesen az életüket azzal, hogy túlságosan magasra helyezték a mércét akkor, amikor életszínvonalukat, anyagi helyzetüket értékelik.

Sajnos, nincsenek korabeli adataink arról, hogy a rendszerváltást megelőzően, a pártállami rendszerben a magyarok milyen mértékben hasonlították össze saját anyagi-jövedelmi viszonyaikat a többi kelet-európai ország lakosaiéval. Társadalomkutatók és politológusok körében azonban általánosan elfogadott az az állítás, hogy a magyar társadalmi-politikai berendezkedés egyik leginkább hatékony és működő legitimációs mechanizmusa a többi, „szovjet blokkhoz” tartozó ország életszínvonalával való összehasonlítás volt. Magyarországot az itt lakók a „láger legvidámabb (legmagasabb életszínvonalú) barakkjának tekintették, s a többiekhez képest elfogadhatónak tartották az életet hazánkban. Valószínűleg ebben az időszakban a nyugat-európai életszínvonal még olyan távolinak, elérhetetlennek tűnt, hogy az ehhez való viszonyítás a többség számára hasonló mértékű valóságtól való elrugaszkodás lett volna, mint napjainkban az életszínvonalat a nagyvállalkozók anyagi helyzetéhez viszonyítani. Napjainkban azonban, amikor egyes társadalmi csoportok jövedelme megközelíti a nyugat-európai szintet, és az Európai Unió csatlakozás (tehát a szabad munkaerő-áramlás) elérhető közelségbe került, másokkal reálisabbnak tűnik az emberek számára a nyugattal való összehasonlítás, a nyugati életszínvonal, mint referencia figyelembevétele anyagi helyzetük értékelésekor. Ugyanakkor a kelet-európai összehasonlítás irrelevánssá vált. Adataink szerint a többi kelet-európai ország életszínvonalát csupán a megkérdezettek 3%-a választotta be abba a három legfontosabb csoportba, amelyet figyelembe vesznek akkor, amikor saját életszínvonalukat értékelik, ugyanakkor a felnőtt magyar népesség 11%-a a nyugat-európai átlagot (is) fontos referenciának tekinti. Meg kell említenünk még, hogy a képzettség, és a piaci-nem piaci szféra figyelembevétele sem elhanyagolható a lakosok körében életszínvonaluk értékelése során. A válaszadók 15%-a választotta a legfontosabb három referencia-csoport közé a hasonló képzettségű (állami, vagy magánszektorban dolgozó) embereket (4.1.6. sz. táblázat).

Klaszter-analízisünk során a tipikus referencia-típusok hat, jól elkülönülő csoportja tárult a szemünk elé. A legtöbben (31%) a közvetlen környezetükben élő embereket, valamint az átlagot¹³ tekintik legfőbb referencia-körüknek életszínvonaluk értékelése során. Második leggyakoribb tipikus referencia kör (19%) az, amely a környezeten túl a személyes jövedelmi mobilitást is figyelembe veszi¹⁴ az anyagi helyzet értékelésekor. Közel azonos arányban fordul elő a rokoni-baráti szűk környezet¹⁵ és az egyéni jövedelem időbeli változása (13%), az átlag és a jövedelmi mobilitás¹⁶ (13%), valamint a képzettség, szaktudás¹⁷ (14%) alapvető szempontként való figyelembevétele az életszínvonal értékelésekor. Eredményeink szerint jól elkülönült, és nem elhanyagolható létszámú (9,7%) csoportot alkotnak azok, akik saját jövedelmi helyzetük értékelésekor a Nyugat-Európában élő emberek életszínvonalát (is) figyelembe veszik (4.1.7. sz. ábra).

¹³ 1. lakókörnyezetében élők, 2. barátai, közelebbi ismerősei, 3. testvérei, kortárs rokonai, 4. magyarországi átlagemberek figyelembevétele.

¹⁴ 1. a lakókörnyezetében élők, és 1. saját régebbi életszínvonala figyelembevétele

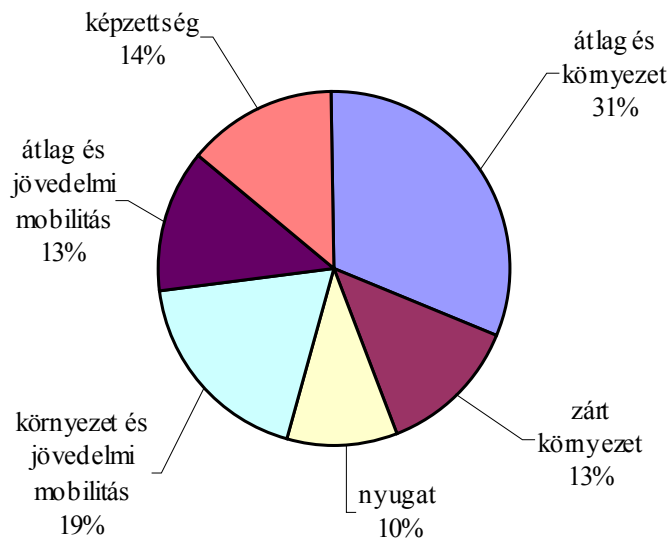
¹⁵ 1. barátai, közelebbi ismerősei, 2. testvérei, kortárs rokonai és 3. saját régebbi életszínvonala figyelembevétele.

¹⁶ 1. saját régebbi életszínvonala és 2. a magyarországi átlagemberek figyelembevétele.

¹⁷ 1. a hasonló képzettségű, állami szektorban dolgozó emberek és 2. a hasonló képzettségű, magáncégnél dolgozó emberek figyelembevétele.

4.1.7. sz. ábra

Az életszínvonal értékelését befolyásoló tipikus referencia-csoportok megoszlása

A csoportok közül részletesebben az „új”, és a nemzetközi összehasonlításban is „speciális” tipikus vonatkoztatási csoport, a nyugati polgárok életszínvonalának, mint referenciának való választását elemezzük (4.1.7. sz. táblázat). Adataink szerint a férfiak közül lényegesen többen (12,6%) viszonyítják saját anyagi helyzetüket a nyugat-európai országok polgáraihoz, mint a nők közül (7,3%). Lényeges összefüggés van az életkor, és e referencia-csoport választása között is. A legfiatalabbak átlagon felül (16,6%) tekintenek Nyugat felé, míg a legidősebbek átlagon alul (5%) választják a Nyugatot vonatkoztatási csoportnak. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál inkább hajlamos arra, hogy saját helyzetét a nyugati polgárokéhoz viszonyítsa. A diplomások 18%-a veszi figyelembe nyugati szomszédaink jövedelmét saját helyzetének értékelésekor. Ugyancsak, a magasabb státuszú (és jövedelmű) foglalkozási csoportba tartozók körében az átlagosnál gyakoribb e referencia választása. A vállalkozók és felső vezetők egyötöde, a beosztott értelmiségieknek pedig 17%-a viszonyítja saját anyagi-jövedelmi helyzetét a nyugatiakéhoz is. Különös módon nem csupán a legmagasabb, de a legalacsonyabb személyes jövedelmi decilishez tartozók is az átlagnál hajlamosabbak arra, hogy helyzetüket nyugati szomszédainkkal hasonlítsák össze. Ennek valószínűleg az az oka, hogy ebbe a csoportba sok fiatal (jövedelem nélküli) diák került, akik életkoruk és (leendő) iskolai végzettségük folytán is az átlagnál hajlamosabbak saját helyzetüket a nyugat-európaiakéhoz viszonyítani. Ugyanakkor a család ekvivalencia-jövedelmét tekintve, adataink erős lineáris korrelációt mutatnak az életszínvonal, és a nyugati polgárok referenciaként való választásával. Különösen nagy arányban (22%) viszonyítanak a Nyugathoz a legmagasabb életszínvonalon élő tíz százalékhoz tartozó személyek. A nyugati nyelvek ismerete (tehát a nyugati piacon való piacképesség szükséges, de nem elegendő feltétele) valamelyest növeli annak a valószínűségét, hogy az egyén a nyugathoz viszonyítja saját anyagi helyzetét, de különös módon más (nem nyugati nagy) nyelv ismerete is megnöveli ezt a valószínűséget. Nem annyira a nyugati nyelv ismeretéről, valószínűleg sokkal inkább az általános kulturális tőke (melynek Magyarországon sajnos meglehetősen releváns indikátora a *bármely* idegen nyelv ismerete) hatásáról van tehát ez esetben szó. (4.1.7. sz. táblázat).

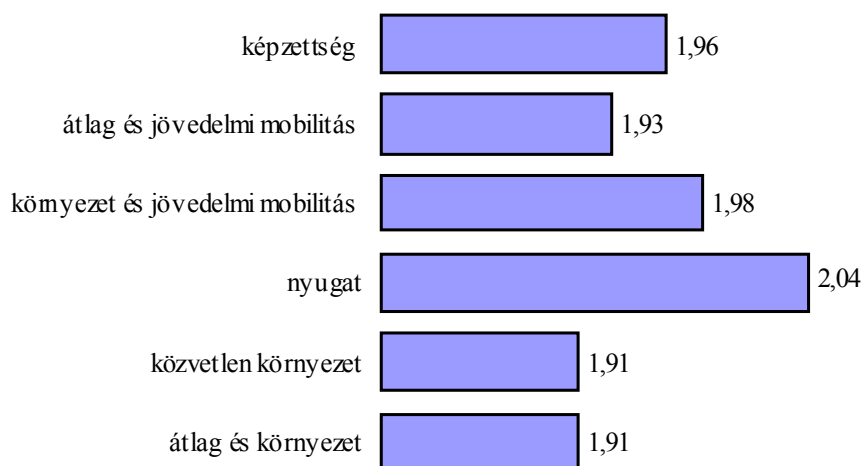
Általában tehát elmondhatjuk, hogy éppen azok a társadalmi csoportok hajlamosak saját anyagi-jövedelmi helyzetüket a (sokkal magasabb életszínvonalal rendelkező) nyugat-európai országok lakóinak életszínvonalához viszonyítani, akik magyar viszonylatban a leg-

jobb anyagi helyzetben vannak. A magasabb életszínvonal tehát azért nem (feltétlenül) eredményez nagyobb elégedettséget, mert egy bizonyos státus és jövedelemszint elérése után az magyarok referencia-csoportot váltanak. Meg kívánjuk jegyezni, hogy valószínűleg hasonló folyamat zajlott le a társadalom kevésbé jómódú rétegei körében is. A rendszerváltás során a többi volt szocialista ország megszűnt referencia-csoportja lenni a magyaroknak. A politikai-gazdasági átalakulást közvetlenül követő időszakban tehát gyors ütemben megszabadultak a legitimitást, és relatív elégedettséget eredményező „láger és ennek legvidámabb barakkja” viszonyítási rendszertől, s ezzel növeltek saját elégedetlenségi faktorukat.

Adataink erőteljesen alátámasztják azt a hipotézisünket, hogy a Nyugat, mint referencia-csoport figyelembevétele erőteljesen növeli a jövedelmi feszültséget. A többi referencia-csoport típust figyelembe vevők átlag körüli jövedelmi feszültséget élnek meg, míg a „nyugatosok” körében ennél nagyobb, 2,04-szeres szorzóval jellemezhető jövedelmi feszültséget regisztráltunk. (4.1.8. sz. ábra).

4.1.8. sz. ábra

A jövedelmi feszültség átlagos értéke a referencia-csoport típusok szerint referencia-típusok:

4.1.7. Oksági modellek

A továbbiakban a már ismertetett lehetséges magyarázó változók bevonásával olyan oksági modelleket építettünk fel, amelyek a jövedelmi feszültséget, illetve a jövőben való anyagi boldogulásba vetett hitet magyarázza oly módon, hogy többváltozós statisztikai modellek alkalmazásával kiszűri a magyarázó változók kereszt-korrelációjából adódó hatást, tehát e változók „tisztá”, önmagukban mért hatásait elemzi.

4.1.7a. A jövedelmi feszültséget befolyásoló faktorok

A jövedelmi feszültség esetében többváltozós OLS regressziós modellt építettünk fel (4.1.9. sz. táblázat), melynek függő változója a jövedelmi feszültség mértéke, magyarázó változói pedig a főbb társadalmi-demográfiai faktorok (nem, életkor, településtípus, iskola és foglalkozási csoport), a munkahely tulajdoni jellege (az inaktívok, illetve a nem teljesen magán tulajdonban levő magyar vállalatnál dolgozók tartoznak a referencia-csoportba), az ész-

lelt szubjektív jövedelmi mobilitást jellemző dummy-változók, a tipikus referenciacsoportok és az ekvivalencia-jövedelem.

Eredményeink szerint – nem meglepő módon – a háztartás ekvivalencia-jövedelme hat legerőteljesebben a jövedelmi feszültség mértékére, mégpedig oly módon, hogy minél magasabb valakinek az életszínvonala, annál kisebb jövedelmi feszültséget él meg. (A standardizált regressziós együttható értéke $-0,35$). A többi jövedelmi feszültséget szignifikánsan befolyásoló tényező közel azonos mértékben (a standardizált regressziós együtthatók értékei $0,4-0,6$ között vannak) hatnak a jövedelmi feszültség mértékére. Az idősebbek önmagából a korukból adódóan kisebb jövedelmi feszültséget élnek meg, mint a fiatalok. Mivel az életkor kontrollálva van a jövedelemmel, a jövedelmi mobilitással és a referencia-csoportokkal, ez a hatás nem abból adódik, hogy az idősebbek más referencia-csoporthoz hasonlítják a jelenlegi helyzetüket, nem is az esetlegesen a többségtől eltérő jövedelmi mobilitásukból – tehát nem a periódus- hatásokból. Ezt a tényt az életkor kohorsz-hatásának kell tehát tulajdonítanunk. A kisebb városokban élők valamivel elégedetlenebbek a jövedelmi helyzetükkel, mint a falusiak, míg a nagyobb városokban (a megyeszékhelyen és Budapesten) élők önmagában attól, hogy nagyvárosban laknak, nem lesznek statisztikailag szignifikánsan elégedetlenebbek. Fel kívánjuk hívni a figyelmet arra, hogy a foglalkozási hierarchia csúcsán való elhelyezkedés lényegesen növeli annak a valószínűségét, hogy az egyén nagy jövedelmi feszültséget él meg. Mivel modellünkben a jövedelem és a referencia-csoportok önálló magyarázó tényezőként szerepelnek, ezt a hatást nem magyarázhatjuk sem e csoportokon belüli meg lehetőségen nagy jövedelmi különbségekkel, sem pedig azzal a ténnyel, hogy ezek azok a foglalkozási csoportok, amelyek tagjai az átlagnál nagyobb arányban hasonlítják saját jövedelmi helyzetüket a nyugat-európai szinthez. Adataink tehát a magasabb foglalkozási pozíció önmagában való feszültség-növelő hatását mutatják.

Korábbi eredményeinknek megfelelően¹⁸ a rendszerváltás óta folyamatosan csökkenő anyagi helyzetet észlelők statisztikailag szignifikánsan nagyobb jövedelmi feszültséget élnek meg, mint a többiek. Ez független az objektíve mért jövedelmi helyzetüktől, valamint attól a tényről is, hogy jelenlegi helyzetüket saját korábbi anyagi viszonyaikhoz mérik, s ez teremt bennük feszültséget. Ez a hatás tehát önmagában a lefele való jövedelmi mobilitás hatása.

Végül, de nem utolsó sorban, eredményünk szerint a Nyugat, mint választott referencia-csoport statisztikailag szignifikánsan, pozitívan hat a jövedelmi feszültség mértékére. Azok tehát, akik ezt a referencia-csoportot választották, lényegesen nagyobb jövedelmi feszültséget élnek meg, mint azok, akik a magyarországi átlaghoz és a környezetükhöz viszonyítják a jövedelmi helyzetüket.

Modellünk magyarázó ereje ugyan nem túl erős (11%-os), tehát léteznek olyan, általunk figyelembe nem vett egyéb tényezők is, amelyek lényegesen befolyásolják a jövedelmi feszültség mértékét, viszont ez az elemzés egyértelműen bebizonyította azt, hogy az egyének jövedelmi helyzetükkel való elégedettségét lényegesen befolyásolja az általuk választott viszonyítási csoport. *A vállalkozók, felső vezetők és a nyugati referencia-csoportot választók tehát jövedelmüktől függetlenül, sőt, ezáltal szinte megerősítve nagyobb jövedelmi feszültséget élnek meg, mint a többiek.*

4.1.7b. A személyes anyagi prosperitást befolyásoló tényezők

A személyes jövedelmi prosperitást mérő változónk mérési szintje (5 fokú ordinális skála) nem tette lehetővé, hogy lineáris regressziós modellel magyarázzuk a személyes életszínvonal várható alakulásával kapcsolatos attitűdöt. Ezért függő változónkat dummy-vá alakítottuk (1, ha a teljesen egyetértett, vagy egyetértett azzal az állítással, hogy „Ahogy a dolgok alakulnak Magyarországon, az olyan embereknek, mint Ön és családja, jó esélyük van életszín-

¹⁸ Sági 1998

vonalkuk javítására, 0 különben), és logisztikus regressziós modell felállításával magyaráztuk ezen attitűd létének valószínűségét (4.1.10. sz. táblázat). Magyarázó változóként a jövedelmi feszültséget magyarázó regressziós modellnél alkalmazott változókon túlmenően a jövedelmi feszültség mértékét is bevontuk.

Ezen modell eredményei szerint is a jövedelem befolyásolja legerőteljesebben a személyes anyagi prosperitásba vetett hitet: minél magasabb a jövedelme valakinek, annál valószínűbb, hogy bizakodóan tekint a jövőbe.

A társadalmi-demográfiai faktorok közül a nem, az életkor, és a vezető beosztás mutatkozott szignifikáns hatásúnak. Ezek szerint tehát a nők és a fiatalabbak lényegesen nagyobb valószínűséggel tekintenek bizakodóan a jövőbe, mint a férfiak és az idősebbek. Ugyanakkor a felső vezető, értelmiségi és nem diplomás szellemi foglalkozást űzők fele akkora valószínűséggel bíznak abban, hogy a közeljövőben életszínvonalukat növelni tudják, mint a szakmunkások.

Eredményeink szerint a rendszerváltás óta folyamatosan növekvő életszínvonalat megélők 2,1-szer nagyobb valószínűséggel tekintenek bizakodón a jövőbe, mint a változatlan anyagi helyzetet regisztrálók csoportja. Ugyancsak bizakodóbbak azok, akiknek jövedelme a rendszerváltást követően „megugrott”, majd ezek után tartani tudták a megnövekedett életszínvonalat. Ezzel egyidőben mindazok, akik (folyamatos, vagy időleges) csökkenő életszínvonalat éltek meg, a változatlan jövedelmi helyzetet regisztráló társaiknál lényegesen kisebb (fele-harmada akkora) valószínűséggel vélik úgy, hogy családjuk életszínvonala a közeljövőben emelkedni fog. A személyes prosperitás észlelését a megélt jövedelmi mobilitás tehát jelentős mértékben befolyásolja.

Ellentétben a jövedelmi feszültséget magyarázó elemzés során tapasztaltakkal, az a tény, hogy valaki a Nyugathoz viszonyítja a saját anyagi helyzetét, nem befolyásolja lényegesen a jövőbeli anyagi boldogulásba vetett hitét. Ugyanakkor új lényeges tényezőként jelent meg a közvetlen, szűk környezet, mint választott referencia-csoport. *Azok az emberek, akik saját jövedelmi helyzetüket csupán legszűkebb baráti-ismerősi-rokoni csoportokhoz viszonyítják, másfélszer nagyobb valószínűséggel tekintenek bizakodón a jövőbe, mint azok, akik a tágabb környezetük és a magyar átlag figyelembevételével értékelik saját anyagi-jövedelmi helyzetüket. Az egyének tehát nagyobb jövedelmi feszültséget élnek meg, ha a nyugatot választják referencia-csoportnak, viszont ez nem jelenti azt, hogy kevésbé lennének bizakodóak saját anyagi boldogulásuk vonatkozásában.*

A jövedelmi feszültség mértékét jelző változónk hatása nem mutatkozik szignifikánsnak az egyéni jövedelmi kilátásokra. *A jövedelmi feszültség és az anyagi boldogulásba vetett hit tehát eredményeink szerint egymástól független tényezők.*

Irodalom

- Andorka, R. (1994): Social Changes and Social problems in Hungary since in 1930s. Economic, Social and Political causes of the Domise of State Socialism. In: A. Seligman (ed.): The transition from State Socialism in Eastern Europe: the case of Hungary. Comparative Social Research, Vol. 14, 49-96.
- Evans, M.; Kelley, J. & Kolosi, T. (1992): Images of class: public perceptions in Hungary and Australia. American Sociological Review. 57: 461–482.
- Kolosi, T. & Sági, M. (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet (System change and social stratification). In: Andorka, R.; Kolosi, T. & Vukovich, Gy. (Eds.): Társadalmi Riport 1996. Budapest: TÁRKI, pp. 149-197.
- KSH (1998): Magyarország Statisztikai Évkönyve, 1997. KSH, Budapest
- KSH (1999): Statisztikai havi bulletin 1988/12. KSH, Budapest
- Offe, Claus (1993): The Politics of Social Policy in East European Transitions, Social Research, Vol. 60. No.4.:649-684
- Róbert P. – Sági M. – Utasi Á. – Kovách I. (1995): A középosztályok nyomában. MTA politikai Tudományok Intézete, Budapest,
- Rose, R. – Haerpfer, Ch. (1994): New Democracies Barometer III. Studies in Public policy, Vol.216. Glasgow, Univeristy of Strattelyde.
- Sági, M. (1996): The Upper Crust of Post-socialist Societies. TÁRKI, Budapest
- Sági, M. (1998): Well-paid or below the value: comparing to what? Objective and subjective determinants of satisfaction with standard of living. Tanulmány a Nemzetközi Szociológiai Társaság 28. sz. kutatócsoportjának "Economic, Political and Cultural Contexts of Stratification and Mobility" elnevezésű konferenciájára. Varsó, 1999 május 5-8.
- Simpson, I. H.; Stark, D. & Jackson, R. A. (1988): Class identification processes. American Sociological Review 53: 284–293.
- Taylor, S.E. & Fiske, S.T. (1978): Saliency, attention and attribution: Top of the head phenomena. In: Berkowitz, L. (Eds.): Advances in Experimental Social Psychology (Vol. 11). New York: Academic Press.
- Taylor, S.E. (1981): The interface of cognitive and social psychology. In.: Harvey, J.H. (Ed.), Cognition, Social Behavior and Environment. Hillsdale, N.J.: Erlbaum.
- Tóka, G. (1992): Dismantling of the social safety net and its political consequences in Central Europe, Budapest, TÁRKI, 1992
- Tóth I. J. (1995): A felső tízezer jövedelmi szerkezeté és adómegoszlása 1994-ben. (Income structure and taxes of the upper crust.) TÁRKI, Budapest

4.1.1. sz. táblázat**A vélemények százalékos megoszlása az ország lakosai és a kérdezett családja anyagi helyzetének előző évi, és következő évben várható alakulásáról.**

	Romlik/ romlott	Nem változik/ nem változott	Javul/ javult	Összesen	N
A lakosság anyagi helyzete az elmúlt évben	63,5	29,7	6,8	100,0	3499
A kérdezett családjának anyagi helyzete az elmúlt évben	47,6	44,1	8,2	100,0	3633
A lakosság anyagi helyzete a következő évben	42,1	41,2	16,6	100,0	3396
A kérdezett családjának anyagi helyzete a következő évben	33,2	44,8	21,9	100,0	3456

4.1.2. sz. táblázat

A relatív jövedelmi helyzet százalékos megoszlása a főbb demográfiai és társadalmi faktorok szerint

	Az ország lakosainak többségéhez viszonyított saját anyagi helyzete...					Összesen	N
	sokkal rosszabb	rosszabb	ugyanolyan	jobb	sokkal jobb		
Nem							
férfi	5,8	18,5	64,7	10,4	0,6	100,0	1632
nő	5,6	19,1	67,9	7,0	0,3	100,0	1952
Életkor							
18-24 éves	5,6	17,6	70,0	6,7	0,0	100,0	466
25-34 éves	4,2	12,1	70,4	13,4	0,0	100,0	542
35-44 éves	3,9	18,6	66,3	9,7	1,5	100,0	637
45-54 éves	6,6	21,1	60,8	10,6	0,9	100,0	679
55-64 éves	5,8	19,8	67,2	7,2	0,0	100,0	528
65- éves	7,4	22,2	66,0	4,4	0,1	100,0	732
Településtípus							
falu	7,0	21,9	65,3	5,6	0,2	100,0	1340
város	3,3	19,8	69,9	6,5	0,4	100,0	870
megyeszékhely	5,0	13,6	69,0	12,4	0,0	100,0	692
főváros	6,7	17,0	61,5	13,3	1,5	100,0	683
Iskolai végzettség							
legfeljebb 8 általános	10,8	26,6	59,5	3,2	0,0	100,0	1355
szakmunkásképző	4,1	19,2	71,6	4,7	0,3	100,0	927
érettségi	1,8	12,0	73,6	11,9	0,7	100,0	897
diploma	0,8	7,5	61,8	28,1	1,8	100,0	405
Foglalkozási viszony							
nem mezőgazdasági önálló							
0,6	4,9	64,8	26,2	3,5	100,0	182	
felső vezető							
0,9	1,1	57,1	39,5	1,4	100,0	81	
közép/alsó vezető							
0,0	5,3	79,1	15,6	0,0	100,0	64	
értelmiségi							
0,8	6,5	64,5	24,6	3,9	100,0	125	
egyéb szellemi							
1,0	5,9	81,7	11,3	0,0	100,0	295	
szakmunkás							
1,7	16,7	72,7	8,7	0,2	100,0	434	
szakképzetlen munkás							
3,3	24,7	68,7	3,3	0,0	100,0	350	
mezőgazdasági fizikai							
7,3	20,3	60,9	11,5	0,0	100,0	89	
inaktív							
8,8	23,5	62,8	4,8	0,2	100,0	1959	
Személyes jövedelmi decilis:							
1. (legalacsonyabb)	8,1	21,0	61,6	8,8	0,4	100,0	356
2.	13,9	27,2	53,7	5,2	0,0	100,0	359
3.	10,8	26,1	59,9	2,9	0,2	100,0	372
4.	5,5	22,8	68,5	3,2	0,0	100,0	365
5.	6,0	25,8	63,5	4,7	0,0	100,0	351
6.	3,3	18,9	74,3	3,6	0,0	100,0	349
7.	4,0	18,4	69,8	7,7	0,0	100,0	358
8.	2,2	12,2	77,8	7,2	0,5	100,0	363
9.	2,0	11,4	77,1	8,2	1,3	100,0	353
10. (legmagasabb)	0,7	4,5	58,3	34,4	2,1	100,0	358
Családi ekvivalencia- jövedelmi decilis:							
1. (legalacsonyabb)	19,5	33,3	44,3	1,9	1,0	100,0	354
2.	11,4	33,1	54,5	1,0	0,0	100,0	354
3.	9,1	29,8	55,9	4,8	0,4	100,0	354
4.	4,8	19,8	71,5	3,9	0,0	100,0	359
5.	3,6	21,1	71,5	3,8	0,0	100,0	356
6.	3,3	15,2	76,1	5,4	0,0	100,0	358
7.	2,7	13,4	78,1	5,8	0,0	100,0	360
8.	0,8	10,5	79,8	8,8	0,0	100,0	363
9.	0,7	9,3	78,5	11,6	0,0	100,0	362
10. (legmagasabb)	0,8	3,7	53,8	38,6	3,2	100,0	359
Együtt							
	5,7	18,9	66,4	8,6	0,5	100,0	3584

4.1.3. sz. táblázat

A jövedelmi feszültség¹⁹ mértékének átlagai a jövedelmi feszültség decilisei szerint

A jövedelmi feszültség szerint képzett decilisek	A feszültség mértékének átlaga	A feszültség mértékének szórása	Érvényes N
1. decilis (legkisebb feszültség)	0,73	0,18	352
2. decilis	1,07	0,06	351
3. decilis	1,26	0,05	353
4. decilis	1,42	0,04	353
5. decilis	1,57	0,04	351
6. decilis	1,73	0,05	353
7. decilis	1,91	0,06	352
8. decilis	2,17	0,09	351
9. decilis	2,67	0,20	352
10. decilis (legnagyobb feszültség)	4,99	3,38	352
Együtt	1,95	1,56	3521

¹⁹ Jövedelmi feszültség=a kívánatosnak tartott havi családi jövedelem/a tényleges mért havi családi jövedelem.

4.1.4. sz. táblázat

A személyes havi jövedelem, a család ekvivalencia-jövedelme, és a jövedelmi feszültség átlagai a főbb társadalmi-demográfiai faktorok szerint

	Személyes havi jövedelem	Ekvivalencia-jövedelem	Jövedelmi feszültség	Jövedelmi feszültség szignifikancia-szintje
Nem				ns
férfi	38 241	42 017	1,95	
nő	28 706	38 942	1,95	
Életkor				
18-24 éves	15 099	39 822	2,06	0,000
25-34 éves	37 715	43 896	1,92	
35-44 éves	43 014	40 100	2,01	
45-54 éves	39 218	43 252	2,11	
55-64 éves	30 877	40 604	1,88	
65- éves	28 359	35 442	1,75	
Településtípus				ns
falu	28 258	36 069	1,93	
város	32 059	39 138	2,06	
megyeszékhely	35 771	42 172	1,92	
főváros	40 926	48 377	1,90	
Iskolai végzettség				0,000
legfeljebb 8 általános	22 664	31 674	1,97	
szakmunkásképző	30 926	37 244	2,06	
érettségi	37 074	45 658	1,95	
diploma	64 095	64 848	1,64	
Foglalkozási viszony				0,04
nem mezőgazdasági önálló	58 825	57 123	2,11	
felső vezető	91 017	70 311	1,75	
közép/alsó vezető	56 393	52 831	1,52	
értelmiségi	67 366	67 435	1,64	
egyéb szellemi	44 650	47 142	2,03	
szakmunkás	40 783	41 511	1,93	
szakképzetlen munkás	32 800	36 911	1,94	
mezőgazdasági fizikai	34 803	43 400	1,80	
inaktív	21 860	34 614	1,98	
Személyes jövedelmi decilis				0,000
1. (legalacsonyabb)	1 612	33 351	2,55	
2.	11 570	28 188	2,46	
3.	18 117	31 116	2,21	
4.	22 271	32 310	1,91	
5.	25 655	34 147	1,91	
6.	29 008	36 131	1,93	
7.	33 763	39 613	1,74	
8.	40 665	43 964	1,68	
9.	51 577	48 663	1,70	
10. (legmagasabb)	97 087	76 183	1,44	
Családi ekvivalencia- jövedelmi decilis:				0,000
1. (legalacsonyabb)	14 455	15 266	3,56	
2.	20 740	22 431	2,33	
3.	24 464	26 541	2,05	
4.	25 973	29 722	2,08	
5.	27 187	32 987	1,89	
6.	31 129	36 893	1,67	
7.	32 742	41 305	1,61	
8.	35 464	46 669	1,72	
9.	43 228	56 954	1,47	
10. (legmagasabb)	75 634	94 622	1,14	
Együtt	33 056	40 345	1,95	

4.1.5. sz. táblázat

A jövedelmi feszültség mértékének átlaga a szubjektív jövedelmi mobilitási csoportokban

Jövedelmi mobilitás	Jövedelmi feszültség átlaga	Jövedelmi feszültség szórása	N
változatlan	1,82	1,31	506
cikcakk, majd fel	2,02	1,51	278
folyamatosan fel	1,76	1,73	309
le, majd fel	1,92	1,37	189
folyamatosan le	2,13	1,38	1140
fel, majd le	2,03	3,22	162
rövid csökkenés után változatlan	1,88	1,01	505
rövid növekedés után változatlan	1,82	1,90	227
Együtt	1,95	1,56	3317

4.1.6. sz. táblázat

Az életszínvonal értékeléséhez kapcsolódó referencia-csoportok említésének százalékos megoszlása (Mind a legfontosabb, mint pedig a legkevésbé fontos referencia-csoport esetében három lehetséges válasz volt)

	Választotta			Össze- sen	N
	Legfonto- sabb 3 közé	Legkevés- bé fontos 3 közé	Nem vá- lasztotta		
Referencia-csoport					
A hasonló képzettségű, állami szektorban dolgozó emberek	15,1	8,1	76,87	100,0	3499
A hasonló képzettségű, magáncégnél dolgozó emberek	15,3	7,8	76,9	100,0	3498
Főnökeik	3,3	32,4	64,3	100,0	3498
Hazai nagyvállalkozók	2,9	57,9	39,1	100,0	3498
A lakókörnyezetében élők	48,0	6,8	45,2	100,0	3507
Barátai, közelebbi ismerősei	51,4	4,2	44,4	100,0	3503
Testvérei, kortárs rokonai	37,3	3,1	59,6	100,0	3503
Saját régebbi életszínvonala	48,7	6,1	45,2	100,0	3506
Magyarországi gazdagok	6,0	58,0	36,0	100,0	3501
Magyarországi átlagemberek	43,1	4,7	52,2	100,0	3501
Magyarországi szegények	11,1	18,4	70,5	100,0	3498
Kelet-európai országok lakói	3,1	37,3	59,6	100,0	3498
Nyugat-európai országok lakói	11,4	50,4	38,1	100,0	3498

4.1.7. sz. táblázat

A tipikus referencia-csoportok százalékos megoszlása a főbb társadalmi-demográfiai faktorok szerint

	Tipikus referencia-csoport						Össze- sen	N
	átlag és környe- zet	közvetlen szűk kör- nyezet	nyugat	környezet és jöve- delmi mo- bilitás	átlag és jövedelmi mobilitás	képzett- ség		
Nem								
férfi	31,0	11,6	12,6	17,4	13,2	14,3	100,0	1597
nő	31,8	14,0	7,3	20,1	12,9	13,9	100,0	1880
Életkor								
18-24 éves	42,2	14,0	16,6	9,2	6,6	11,5	100,0	464
25-34 éves	39,5	13,5	9,4	11,1	9,9	16,6	100,0	547
35-44 éves	32,1	12,9	10,5	17,0	13,1	14,5	100,0	627
45-54 éves	24,8	11,0	11,1	21,5	15,0	16,6	100,0	668
55-64 éves	27,1	13,0	6,8	24,4	16,6	12,0	100,0	507
65- éves	26,5	13,5	5,2	27,0	15,5	12,4	100,0	663
Településtípus								
falu	37,8	10,0	6,1	21,9	10,7	13,6	100,0	1263
város	30,9	13,4	9,3	17,0	14,2	15,2	100,0	861
megyeszékhely	31,1	13,6	10,0	16,2	15,0	14,1	100,0	674
főváros	20,5	17,1	16,8	18,2	14,1	13,3	100,0	679
Iskolai végzettség:								
legfeljebb 8 általános	31,1	13,8	5,1	24,1	11,6	14,3	100,0	1471
szakmunkásképző	36,7	10,8	9,5	17,6	13,2	12,3	100,0	908
érettségi	30,8	12,2	12,4	16,1	14,3	14,2	100,0	892
diploma	22,3	16,4	18,4	11,6	14,5	16,8	100,0	404
Foglalkozási viszony								
nem mezőgazdasági önálló	31,0	12,6	21,4	7,3	15,5	12,2	100,0	181
felső vezető	23,5	14,1	10,9	12,1	22,4	17,0	100,0	82
közép/alsó vezető	23,0	15,0	19,9	1,4	21,5	19,3	100,0	63
értelmiségi	21,2	19,3	17,3	13,6	8,3	20,2	100,0	125
egyéb szellemi	29,7	12,8	13,3	11,9	15,1	17,1	100,0	294
szakmunkás	34,8	13,3	12,3	15,4	9,9	14,5	100,0	436
szakképzetlen mun- kás	36,6	13,6	6,2	16,7	11,3	15,7	100,0	349
mezőgazdasági fizikai	38,3	13,3	3,9	21,0	10,2	13,2	100,0	87
inaktív	31,0	12,2	7,5	23,3	13,4	12,6	100,0	1853
Személyes jövedelmi decilis								
1. (legalacsonyabb)	35,2	11,5	15,7	16,4	8,7	12,5	100,0	353
2.	36,1	14,7	5,2	18,8	11,7	13,5	100,0	343
3.	32,5	11,4	7,6	20,9	11,4	16,2	100,0	356
4.	29,5	11,9	8,1	21,0	16,4	13,1	100,0	348
5.	30,5	13,9	4,7	25,4	12,2	13,3	100,0	328
6.	31,3	11,2	7,5	25,7	13,2	11,1	100,0	334
7.	32,4	12,4	7,9	17,1	14,8	15,4	100,0	345
8.	29,8	16,0	8,7	17,2	13,9	14,5	100,0	360
9.	31,9	11,8	13,0	13,6	15,2	14,4	100,0	356
10. (legmagasabb)	25,0	14,2	18,1	13,3	13,1	16,3	100,0	356
Családi ekvivalencia- jövedelmi decilis:								
1. (legalacsonyabb)	31,6	13,3	7,5	23,7	9,4	14,5	100,0	347
2.	29,5	13,0	4,3	21,3	15,6	16,3	100,0	334
3.	35,6	12,5	6,4	21,4	13,2	11,0	100,0	330
4.	30,4	9,4	8,2	21,0	14,8	16,1	100,0	341
5.	33,3	13,9	6,6	20,9	14,0	11,3	100,0	342
6.	31,6	10,3	7,0	22,6	14,9	13,6	100,0	351
7.	31,6	11,5	9,4	17,6	14,5	15,3	100,0	355
8.	34,3	15,3	11,8	15,2	10,0	13,4	100,0	354
9.	30,2	17,5	13,1	16,1	10,6	12,6	100,0	356
10. (legmagasabb)	27,0	12,3	21,8	9,3	13,5	16,2	100,0	359
Együtt	31,4	12,9	9,7	18,9	13,1	14,0	100,0	3476

4.1.7. sz. táblázat folytatása

A tipikus referencia-csoportok százalékos megoszlása a főbb társadalmi-demográfiai faktorok szerint. (folytatás)

	Tipikus referencia-csoport:						Össze- sen	N
	átlag és környezet	közvetlen szűk kör- nyezet	nyugat	környezet és jöve- delmi mo- bilitás	átlag és jövedelmi mobilitás	kép- zett- ség		
Munkahely tulajdona								
külföldi	35,6	9,0	9,4	14,1	14,0	17,9	100,0	135
részben külföldi	27,4	14,5	16,2	14,7	13,8	13,6	100,0	160
magyar, nem állami	35,2	13,8	14,6	12,1	11,9	12,4	100,0	441
egyéb	29,5	14,0	11,1	14,1	13,7	17,6	100,0	433
nincs munkahelye	31,0	12,2	7,5	23,3	13,4	12,6	100,0	1853
Nyelvtudás								
nem beszél idegen nyelven	31,3	12,2	7,8	20,9	13,5	14,2	100,0	2734
minor nyelvtudás	28,1	16,8	8,0	16,7	16,5	13,8	100,0	142
nyugati nagy* nyelven beszél	32,6	15,0	19,0	10,2	10,1	13,2	100,0	601
Együtt	31,4	12,9	9,7	18,9	13,1	14,0	100,0	3476

*nyugati nagy nyelvek: angol, német, francia

4.1.8. sz. táblázat

A jövedelmi feszültség mértékének átlaga a tipikus referencia-csoportok szerint

	Átlagos jövedelmi feszültség	N
Tipikus referencia-csoport		
átlag és környezet	1,91	1055
zárt környezet	1,91	435
nyugat	2,04	319
környezet és jövedelmi mobilitás	1,98	636
átlag és jövedelmi mobilitás	1,93	438
képzettség	1,96	475
Együtt	1,95	3359

4.1.9. sz. táblázat

A jövedelmi feszültség oksági magyarázata, OLS regressziós modellek standardizált együtthatói

	Standardizált regressziós együttható
Neme*	ns
Kor	-0,05*
Településtípus**	
város	0,04*
megyeszékhely	ns
Budapest	ns
Iskola (elvégzett osztályok)	ns
Foglalkozási viszony***	
nem mezőgazdasági önálló	0,06**
felső vezető	0,04*
közép/alsó vezető	ns
értelmiségi	ns
egyéb szellemi	ns
szakképzetlen munkás	ns
mezőgazdasági fizikai	ns
inaktív	ns
Munkahely tulajdona.****	
külföldi	ns
részben külföldi	ns
magyar, nem állami	ns
Jövedelmi mobilitás*****	
cikcakk, majd fel	ns
folyamatosan fel	ns
le, majd fel	ns
folyamatosan le	0,06**
fel, majd le	ns
rövid csökkenés után változatlan	ns
rövid növekedés után változatlan	ns
Tipikus referencia-csoport*****	
közvetlen szűk környezet	ns
nyugat	0,05***
környezet és jövedelmi mobilitás	ns
átlag és jövedelmi mobilitás	ns
képzettség	ns
Ekvivalencia-jövedelem	-0,35***
Konstans	2,54
R ²	0,11

* referencia-kategória: nő

** referencia-kategória: falu

*** referencia-kategória: szakmunkás

**** referencia-kategória: egyéb

***** referencia-kategória: változatlan

***** referencia-kategória: átlag és környezet

4.1.10. sz. táblázat

A személyes életszínvonal jövőbeli kedvező alakulásába vetett hit oksági magyarázata. Logisztikus regressziós modellek esélyhányadosai

	Esélyhányadosok
Neme*	1,26*
Kor	0,99**
Településtípus**	
város	ns
megyeszékhely	ns
Budapest	ns
Iskola (elvégzett osztályok)	ns
Foglalkozási viszony***	
nem mezőgazdasági önálló	ns
felső vezető	0,44*
közép/alsó vezető	ns
értelmiségi	0,54*
egyéb szellemi	0,64*
szakképzetlen munkás	ns
mezőgazdasági fizikai	ns
inaktív	ns
Munkahely tulajdona****	
külföldi	ns
részben külföldi	ns
magyar, nem állami	ns
Jövedelmi mobilitás*****	
cikcakk, majd fel	ns
folyamatosan fel	2,12***
le, majd fel	ns
folyamatosan le	0,40***
fel, majd le	0,36***
rövid csökkenés után változatlan	0,63**
rövid növekedés után változatlan	1,65**
Tipikus referencia-csoport:*****	
közvetlen szűk környezet	1,44*
nyugat	ns
környezet és jövedelmi mobilitás	ns
átlag és jövedelmi mobilitás	ns
képzettség	ns
Jövedelmi feszültség	ns
Ekvivalencia-jövedelem	1,001***
Konstans	-1,42

* referencia-kategória: nő

** referencia-kategória: falu

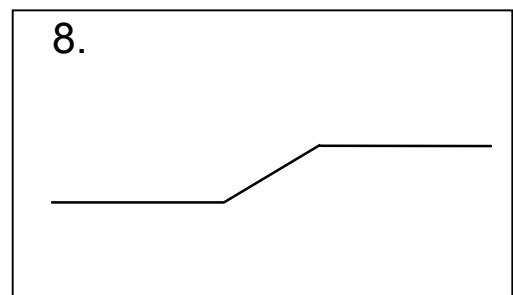
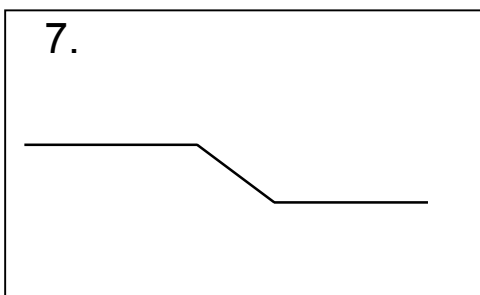
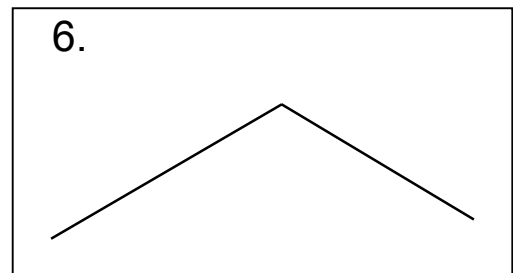
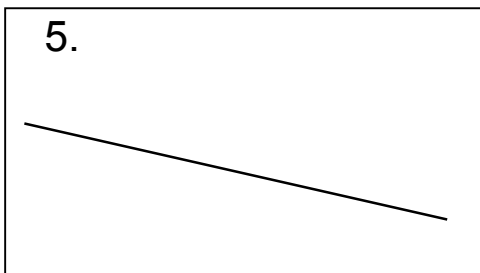
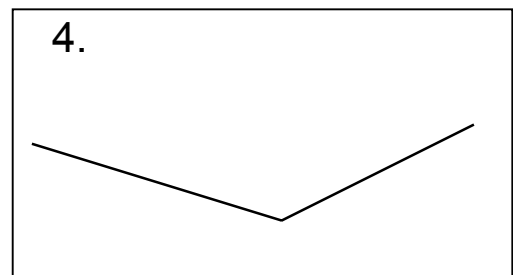
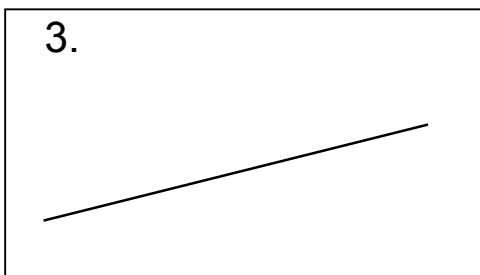
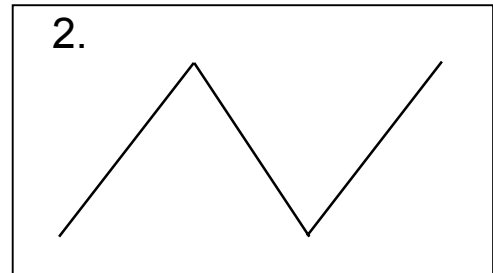
*** referencia-kategória: szakmunkás

**** referencia-kategória: egyéb

***** referencia-kategória: változatlan

***** referencia-kategória: átlag és környezet

4.1.1. Melléklet

4.2. A bizalmas kapcsolatokról (Albert Fruzsina–Dávid Beáta)

Az 1999. évi TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat a társas kapcsolatok feltérképezésére az 1985-ös Egyesült Államok-béli általános társadalmi felmérésben (GSS) használt névválasztó eszközt alkalmazta¹, ami Angelusz Róbert és Tardos Róbert 1997. évi vizsgálatában is szerepelt², így összevetésre is lehetőséget nyújt. Az adatgyűjtés során elhangzott kérdés a következő: „Ha az elmúlt fél évre gondol, kik azok az emberek, akikkel Ön a fontosabb dolgait, problémáit megbeszélte?”. A válaszadó maga ítélt meg, mit is tart fontosnak. Korábbi vizsgálatok alapján várható, hogy ez a kérdés erős, intim és pozitív kapcsolatokat, a „legjobb barát” fogalmához közel álló kötésekkel térképez fel³, viszont kevésbé homályos értelmű, mint például a barátság fogalma⁴. A válaszadók összesen nyolc nevet említhettek, és az említettek nemére, korára, iskolai végzettségére, a kérdezett személyhez való kapcsolatára vonatkozóan is gyűjtöttek adatokat, ezért a bizalmas kapcsolatok hálózata összetételét is vizsgálni lehet.

Az első, sokakat érdeklő kérdés az, vajon igaz-e, hogy Magyarországon csökken a baráti kapcsolatok száma. Erre a kérdésre az 1999-es TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat alapján nem tudunk pontosan válaszolni, mivel a bizalmas kapcsolati kapcsolathálózatok csak részben állnak barátokból. Az Egyesült Államokban az ilyen hálózatok felét teszik ki barátok és másik felét rokonok, de Magyarországon a kérdezettel rokon kapcsolatban állók aránya lényegesen magasabb. Mindenesetre feltételezhetjük, hogy a bizalmas, fontos kapcsolatok hálózata az egyén körül létező legintimebb szférát jelzi, és ennek jellemzőiről beszélhetünk. Pontosán összevethető magyarországi adat 1997-ből áll rendelkezésre: akkor átlagosan 2,2 olyan embert említhettek a válaszadók, akikkel a kutatást megelőző hat hónap során fontos dolgokról beszéltek, míg 1999-ben kevesebbet, átlagosan 1,8-at, ami az egyén körüli interperszonális tér csökkenő tendenciájának folytatódására utal. A teljes mintát tekintve csaknem minden tizedik válaszoló egyáltalán nem nevezett meg olyan személyt, akivel az adatfelvételt megelőző fél évben fontos dolgokról beszélgetett volna. Legtöbbször, csaknem minden második kérdezett, egyetlen egy ilyen személyt említett, a minta negyede 2, ötöde legalább 3 másik emberrel beszélt fontos dolgokról.⁵

1 Id. Marsden, P. 1991a, 1991b

2 Angelusz R. – Tardos R. 1998

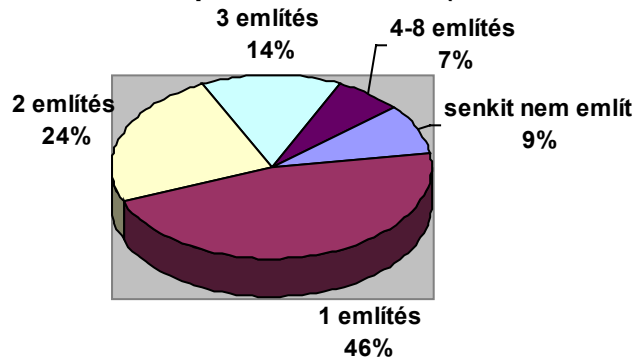
3 Marsden P. 1991a

4 Albert F.-Dávid B. 1999

5 V.Ö.: az 1985-ös amerikai GSS vizsgálatban átlag 3 embert említhettek a válaszadók. Csaknem 25 százalékuknak 0 vagy 1 a hálózatmérete, míg Magyarországon ez az arány 55%. (Id: Marsden P. 1991a)

4.5.1. sz. ábra

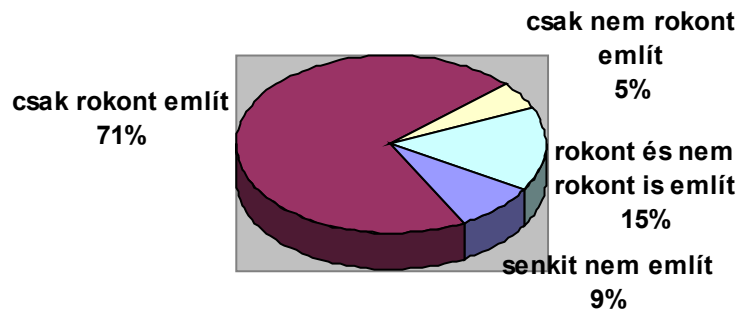
A bizalmas kapcsolatok száma (N=3776)

Míg 1997-ben Magyarországon a bizalmas kapcsolati hálózatokban megemlített személyek 75 százaléka volt a válaszadó családtagja, illetve rokona, 1999-ben ugyanez az arány 85 százalék. Azaz az emberek döntő többsége rokonaival, sőt még pontosabban legszűkebb családtagjaival, házas-, illetve élettársával, szülőjével, gyermekével vagy testvéreivel beszél meg fontos dolgait, a barátoknak ebben a tekintetben sokkal kisebb a szerepe, míg a szomszédoké, munkatársaké elenyésző. A rokonok arányának növekedése az átlagos hálózatméret csökkenésével párhuzamosan azt is jelezheti, hogy pontosan a nem rokoni, azaz dominánsan a baráti kapcsolatok részaránya csökken. Összehasonlításképp: az 1985-ös amerikai GSS vizsgálat szerint egy átlagos bizalmas kapcsolati hálózatban 0,55 volt a rokonok aránya. A hálózatok 30 százaléka csak olyan emberből állt, akiket családi kapcsolat fűzött a válaszadóhoz, csaknem 20 százalékban pedig nem voltak családtagok a hálózatban⁶, míg Magyarországon a válaszadók 71 százaléka csak családi kapcsolatokból álló hálózattal rendelkezik, és csupán 5 százalékuknak vannak kizárólag nem családi kapcsolatokból álló hálózatai.

4.5.2. ábra

A bizalmas kapcsolatok összetétele (N=3776)

6 Id: Marsden P. 1991a

A barátok számának és a kérdezett szocio-demográfiai jellemzőinek összefüggéseivel több tanulmány foglalkozik.⁷ A bizalmas kapcsolatok hálózatának átlagos mérete a barátok számával kapcsolatban már korábban leírt trendekhez hasonlóan változik. A magasabb iskolai végzettségűeknek, a fiataloknak, a nőtleneknek/hajadonoknak, a magas jövedelműeknek nagyobb hálózataik vannak. A nagyobb átlagos hálózatméret ezekben a csoportokban főleg a baráti kapcsolatok nagyobb arányából adódik. (lásd 4.2.1.–4.2.6. sz. táblázat) Míg például a 25 évesnél fiatalabb válaszadóknak átlagosan 1,9 bizalmas kapcsolata van, amiből 0,6 a baráti kapcsolatok átlaga, addig a 36-45 éves korosztály átlag 1,7 bizalmasából 0,2 a baráti kapcsolatok átlaga.

Azok között, akik senkivel sem beszéltek fontos dolgokról az adatfelvételt megelőző fél évben, felülreprezentáltak az idősek, iskolázatlanok, az elváltak és özvegyek (4.2.7. sz. táblázat). A barátok számának korábbi vizsgálataiban azt találtuk, hogy a nőknek a férfiaknál általában kevesebb a barátjuk. Bizalmas beszélgetőtársaik viszont a nőknek inkább vannak: egyrészt a bizalmas kapcsolati hálózataik átlagos mérete is szignifikánsan magasabb a férfiakénál (ld. 4.2.1-4.2.6. sz. táblázatok), másrészt a 35-55 éves korosztály esetében már megfigyelhető az a tendencia, miszerint a férfiaknak dominánsan egy bizalmasuk van, ami az esetek döntő többségében házastársuk/partnerük, míg a nők többségének legalább két bizalmasa van, tehát házastársukon kívül, avagy mellett anyjuk, illetve gyermekeik is megtalálhatók bizalmasaik között. (4.2.8. sz. táblázat) Míg a 35 év alatti korosztályban nincs nagyon jelentős különbség a nemek között, 35 év felett a férfiak körében 20 százalékkal csökken a legalább két bizalmassal bírók aránya, míg a nőknél ez a tendencia nem figyelhető meg: az adatok tehát arra utalnak, hogy a házasság, középkorú férfiak bizalmas dolgaikat leggyakrabban már csak partnerükkel osztják meg.

A bizalmas kapcsolati hálózatok összetétele több tényezőtől függ. Abban az esetben, ha csak egy emberrel beszélt fontos dolgokról a kérdezett, ez a személy leggyakrabban (67%) a házastárs/élettárs, gyermek (10%) vagy szülő (9%) és csak az esetek 6 százalékában barát. A több személyt felsorolt kérdezettek esetében az említett személyek ötöde házasság- vagy élettárs, másik ötöde szülő, negyede a kérdezett gyermeke, 8 százaléka testvér, 7 százaléka egyéb rokon és 16 százaléka barát. A legmagasabb (egyharmad) a barátok aránya a fiatal nőtlen/hajadon válaszadók bizalmasai között. Az elvált kérdezettek bizalmasainak is csaknem ötöde barát, míg a házasságos bizalmasai közt csak 8% a barátok aránya (4.2.17. sz. táblázat).

A bizalmas kapcsolathálózatok homogenitása nem, kor és iskolai végzettség szerint

Angelusz Róbert és Tardos Róbert 1987-ben végzett⁸ vizsgálatából kiderült, hogy a különböző társadalmi-demográfiai „szűrők”⁹ a személyes kapcsolatok alakulását jelentősen befolyásolják. A személyes kapcsolatok létrejötténél elsősorban a lakóhely szerinti „szelektivitás” volt a legerősebb¹⁰. Emellett, kisebb mértékben ugyan, de a nem, kor és iskolai végzettség hatása is érvényesült, leginkább az ún. hasonlósági¹¹- elv alapján. A tanulmány további részében azt vizsgáljuk, hogy a rendelkezésünkre álló három társadalmi-demográfiai

7 Albert F. – Dávid B. 1998.: A barátokról. In: Társadalmi Riport 1998, szerk.:Kolosi T. et al. TÁRKI Budapest, pp.257-276.

8 Ld. Angelusz R.- Tardos R. 1991. Pp.:55-73.

9 Kutatásukban a lakóhely, nem, kor és az iskolai végzettség szerepelt. Az USA-ban a bizalmas kapcsolatok vizsgálatakor az etnikai hovatartozás és a vallási meggyőződés is, mint „szűrő” szerepelt.

(Marsden, P. V. 1991b.)

10 A megnevezett személyek majdnem 90%-a a kérdezettel azonos településen élt. Sajnos a Monitor 99 vizsgálat erre vonatkozólag nem tartalmaz adatokat.

11 Laumann „like-me” kifejezése nyomán (Laumann O.E. 1973.)

„szűrő” (nem, kor, iskolai végzettség) vajon befolyásolja-e és ha igen, akkor hogyan, a bizalmas kapcsolati kapcsolatok létrejöttét.

A bizalmas kapcsolathálózatok homogenitása a kérdezett neme szerint

Az általunk vizsgált adatokból úgy tűnik, hogy a megkérdezett egyének kapcsolataiban a nők aránya magasabb: míg a legalább egy személyt említő megkérdezettek között 45.5 százalék a férfiak aránya, addig az általuk említett összes személy között ez az arány 43.4 százalék. A 4.2.9. sz. táblázatból kiderül, hogy ez a különbség abból adódik, hogy a férfiak kapcsolatai nem szerint kevésbé homogének. A férfiak összes kapcsolatában az azonos neműek aránya 33.9 százalék, míg a nőknél ez az arány közel 50 százalék.

Mindkét nemre vonatkozólag elmondható, hogy a hasonlósági-elv a nem-családi kapcsolatok esetében sokkal jelentősebb mértékben érvényesül: a teljes mintában a nem-rokoni kapcsolatok között az azonos neműek aránya 76.7 százalék. A nem-rokoni kapcsolathálózat nem szerinti homogenitását a kérdezett iskolai végzettsége befolyásolja: 8 osztály alatt a nem-rokoni kapcsolatokban az azonos neműek aránya 91%, a 8 osztályt végzeteknél ez az arány 79%, szakmunkás végzettségnél 72.8%, középfokú végzettségnél 75% és a felsőfokú végzettségűek esetében 79.5%.

A családi kapcsolatok esetében nem szerint a hasonlóság-elv jóval kevésbé érvényesül. A férfiak bizalmas kapcsolati kapcsolathálózatai háromnegyed részben nőkből állnak, aki elsősorban a házas-vagy élettárs, illetve édesanya. A családi/rokoni kapcsolatok részletes vizsgálatakor kiderült, hogy a férfiak több mint 10 százalékkal magasabb arányban említették házas vagy élettársukat, mint a nők. A férfiak családi/rokoni kapcsolataiban a házas vagy élettárs aránya 45.3 százalék volt, ugyanez a nőknél 33.3. A férfiak szüleiket is magasabb arányban említették: esetükben a szülő kétharmad arányban az édesanyját jelenti. A nők ugyanakkor magasabb arányban említették gyermekeiket: lányt és fiút közel azonos mértékben (a nők által említett gyermekek 55 százaléka lány).

A bizalmas kapcsolathálózatok homogenitása a kérdezett kora szerint

A kérdezettek és az általuk említett személyek korcsoport szerinti megoszlását bemutató táblázatokból (4.2.10. sz. és 4.2.11. sz. táblázatok) úgy tűnik, hogy a bizalmas kapcsolatok legkevésbé kor szerint homogének, ami a főként vertikális családi kapcsolatok domináns jelenlétéből adódik. Azaz a heterogenitás, a kor esetében is elsősorban a családi/rokoni kapcsolatokra jellemző. A korcsoport szerinti megoszlásból látszik, hogy a megkérdezett fiatalok (16-25 évesek) és az idősek (66 év felettiek) azok, akik fontos dolgaikat kortársaik helyett főleg középkorú családtagjaikkal beszélnek meg. A családi/rokoni kapcsolatok esetében a férfi megkérdezettek kapcsolatai között magasabb a hasonló korcsoportúak aránya. (Ez elsősorban a házas, illetve élettársak magasabb említési arányának a következménye.) A nem-rokoni kapcsolatok esetében nemek szerint nincs különbség: bizalmas kérdéseikkel a nők inkább barátnőikhez, míg a férfiak inkább barátaihoz fordulnak. A bizalmas kapcsolatok homogenitásának aránya korcsoportonként (4.2.12. sz. táblázat) különbözik: családi/rokoni kapcsolatait tekintve a 26-35 évesek, nem-rokoni kapcsolatait tekintve pedig a 16-25 évesek azok, akik a legmagasabb arányban fordulnak a kortársaikhoz.

12 A nők családi kapcsolataiban a gyermekek említésének aránya 33% volt, ugyanez a férfiaknál 16%. Annak ellenére, hogy a különbség valószínűleg a nők magasabb átlag életkorából is következhet a jelenség mindenképpen figyelemre méltó és elgondolkasztató.

A bizalmas kapcsolathálózatok homogenitása a kérdezett iskolai végzettsége szerint

A megkérdezettek és az általuk említett személyek iskolai végzettségét összehasonlítva úgy tűnik, hogy a szakmunkás és annál alacsonyabb iskolai végzettségű egyének bizalmas kapcsolathálózatában gyakran fordul elő közép-, illetve felsőfokú végzettségű személy (4.2.13. sz. táblázat). Az összes válaszadóra vonatkozólag a homogenitás mértéke iskolai végzettség és nem szerint azonos mindkét esetben 42 százalék (4.2.9. sz. és 4.2.14. sz. táblázat). Különbség viszont az, hogy míg nem szerint a nők kapcsolatai tűnnek homogénebbnek, addig iskolai végzettség szempontjából – a korhoz hasonlóan – a hasonlóság elve inkább a férfiak kapcsolataira jellemző. Az iskolai végzettség esetében is inkább a kérdezettek nem-rokoni kapcsolatai azok, amelyek a hasonlósági-elven alapulnak (4.2.15. sz. táblázat).

Végezetül a három részletesen elemzett társadalmi-demográfiai „szűrő” szelektivitás mutatóit hasonlítjuk össze Angelusz Róbert és Tardos Róbert (1991) már említett kutatásának erre vonatkozó eredményével. A bizalmas kapcsolatok létrejöttében a három „szűrő” érvényesülésének mértékét és az összefüggés szorosságát egyszerű korrelációs együtthatók segítségével számoltuk ki a kérdezett saját és kapcsolatainak nemére, korára és iskolai végzettségére vonatkozólag. (4.2. 16. sz. táblázat) Az így kiszámított korrelációs együtthatók nagysága a különböző tényezők szelekciós erejét és rangsorát is kifejezi.¹³

A 4.2.16. sz. táblázatból látható, hogy a kérdezettek bizalmas kapcsolatainak létrejötténél mindhárom „szűrő” hatása érvényesül. A nem negatív hatása megerősíti azt a megállapítást, hogy a bizalmas kapcsolati kapcsolatok - főleg a férfiak esetében - nem szerint inkább heterogénebbek. A kor és az iskolai végzettség szelektivitás mutatója a teljes populációt tekintve hasonló, a férfiak esetében erősebb hatású: a férfiak bizalmas kapcsolatai e két „szűrő” esetében a nőkhöz képest inkább homogénebbnek tűnnek. A korábbi, az egyén teljes személyes kapcsolathálózatára vonatkozó kutatás eredményeivel összehasonlítva adataink legjelentősebben a nem szerinti szelektivitás mutatója szerint térnek el. Úgy tűnik, hogy a teljes kapcsolathálózatban a személyes kapcsolatok létrejötténél, a kor és az iskolai végzettség mellett a nem szerint is inkább a hasonlósági-elv érvényesül, és ezáltal „eltűnik” a negatív, azaz inkább a másságon alapuló kapcsolatszerveződés.

Összefoglalás

Megállapíthatjuk, hogy Magyarországon az embereknek kevés bizalmasa van, és ezek az emberek döntően a legszűkebb családi körből kerülnek ki, tehát a választott baráti kapcsolatoknak ebben az intim/bizalmas vonatkozásban csekély a szerepe. Jó lenne, ha további vizsgálatok irányulnának az emberi kapcsolatok és az életminőség összefüggéseinek feltárására, illetve, hogy a további adatfelvételek azonos kérdésfeltevéssel az emberi kapcsolatok meghatározott szeletét azonosítsák, hogy az időbeni változás tendenciáit mérni lehessen.

13 Angelusz-Tardos 1991:58

Irodalom

- Albert F.–Dávid B. (1998): A barátokról. In: Társadalmi Riport 1998, szerk.:Kolosi T. et al. TÁRKI Budapest, pp. 257-276.
- Albert F.–Dávid B. (1998): Társas kapcsolatok, magányosság 1998-ban. In: Társadalmi ténykép, 1998, szerk.: Szívós Péter-Tóth István György. TÁRKI Budapest, pp. 211-220.
- Angelusz R.–Tardos R. (1991): A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In: Hálózatok, stílusok, struktúrák ELTE Szociológiai Intézet és Magyar Közvéleménykutató Int., Budapest pp. 55-73.
- Angelusz R.–Tardos R. (1998):A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a kilencvenes években. In: Társadalmi Riport 1998, szerk.:Kolosi T. et al. TÁRKI Budapest, pp. 237-257.
- Laumann, O.E. (1973): Bonds of Pluralism.Wiley.
- Marsden, Peter V. (1991a): Az amerikaiak bizalmas kapcsolati hálózatai. In: Társadalmak rejtett hálózata szerk: Angelusz R.-Tardos R. MKI, Budapest pp. 353-371.
- Marsden, Peter V. (1991b): Homogenitás a bizalmas kapcsolatokban. In: Társadalmak rejtett hálózata szerk: Angelusz R.-Tardos R. MKI, Budapest pp. 72-92.

4.2.1. sz. táblázat

A bizalmas kapcsolati hálózatok átlagos mérete iskolai végzettség szerint, 1999-ben

	Teljes minta			Férfi		Nő	
	N	Átlag	Ebből a barátok átlagos száma	N	Átlag	N	Átlag
8 osztálynál kevesebb	442	1,3		141	1,2	301	1,4
8 általános	1058	1,6	0,2	431	1,6	626	1,6
Szakmunkás	944	1,6	0,2	611	1,5	333	1,8
Középfokú v.	919	1,9	0,4	361	1,7	558	2,0
Felsőfokú v.	413	2	0,4	196	1,8	217	2,2
Összesen	3775	1,7	0,3	1740	1,6	2035	1,8

4.2.2. sz. táblázat

A bizalmas kapcsolati hálózatok átlagos mérete életkor szerint, 1999-ben

	Teljes minta			Férfi		Nő	
	N	Átlag	Ebből a barátok átlagos száma	N	Átlag	N	Átlag
16 -25 év	667	1,9	0,6	356	1,9	311	2,1
26-35 év	548	1,7	0,3	267	1,7	281	1,7
36-45 év	659	1,7	0,3	323	1,5	337	1,9
46-55 év	673	1,8	0,2	315	1,5	358	2,0
56-65 év	536	1,6	0,2	219	1,6	318	1,6
66-75 év	483	1,5	0,1	185	1,4	298	1,5
76 év felett	209	1,3	0,1	77	1,4	132	1,3
Összesen	3776	1,7	0,3	1741	1,6	2095	1,8

4.2.3. sz. táblázat

A bizalmas kapcsolati hálózatok átlagos mérete a kérdezett családi állapota szerint, 1999-ben

	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	Átlag	N	Átlag	N	Átlag
Nőtlen, hajadon	842	1,9	483	1,8	358	2,0
Házass	2219	1,7	1106	1,5	1112	1,8
Elvált	272	1,5	87	1,4	185	1,6
Özvegy	444	1,4	64	1,3	380	1,5
Összesen	3776	1,7	1741	1,6	2035	1,8

4.2.4. sz. táblázat**A bizalmas kapcsolati hálózatok átlagos mérete a háztartás nagysága szerint, 1999-ben**

	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	Átlag	N	Átlag	N	Átlag
1 fő (egyedül élő)	386	1,4	91	1,4	295	1,5
2 fős	1015	1,7	463	1,6	552	1,7
3 fős	810	1,7	404	1,6	406	1,8
4 fős	992	1,8	499	1,7	493	2,0
5 fős vagy nagyobb	573	1,6	284	1,4	290	1,8
Összesen	3776	1,7	1741	1,6	2035	1,8

4.2.5. sz. táblázat**A bizalmas kapcsolati hálózatok átlagos mérete jövedelmi kvintilisek szerint, 1999-ben**

	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	Átlag	N	Átlag	N	Átlag
1 (alsó)	760	1,5	356	1,4	404	1,5
2	756	1,7	350	1,5	406	1,8
3	752	1,5	339	1,4	413	1,6
4	755	1,8	348	1,8	407	1,9
5 (felső)	754	2,0	349	1,8	405	2,1
Összesen	3776	1,7	1741	1,6	2035	1,8

4.2.6. sz. táblázat**A bizalmas kapcsolati hálózatok átlagos mérete a település típusa szerint, 1999-ben**

	Teljes minta		Férfi		Nő	
	N	átlag	N	Átlag	N	Átlag
Község	1400	1,6	657	1,5	743	1,6
Város	912	1,8	425	1,7	487	1,9
Megyeszékhely	748	1,7	339	1,5	409	1,8
Budapest	717	1,8	321	1,7	397	1,8
Összesen	3776	1,7	1741	1,6	2035	1,8

4.2.7. sz. táblázat

Kik azok, akiknek nincs bizalmas kapcsolati hálózata 1999-ben (%)

	Teljes minta		Férfi		Nő	
	%	N	%	N	%	N
Foglalkoztatottság						
Aktív	6	1519	7	827	5	691
Inaktív	10	2030	10	775	9	1255
Munkanélküli segélyből élő	15	227	22	139	5	88
HT nagyság						
1 fős HT	12	760	30	90	21	295
2 fős HT	8	756	6	463	6	552
3 fős HT	9	752	8	405	6	405
4 fős HT	7	754	9	500	3	493
5 fős HT	7	754	13	283	7	290
Iskolai végzettség						
8 ált. Alatt	13	442	11	141	14	301
8 általános	10	1058	11	431	10	627
Szakmunkásképző	6	945	8	611	4	333
Középfokú	8	919	12	361	6	558
Felsőfokú	6	413	7	197	5	217
Kor						
16-25 éves	9	667	12	356	6	311
26-35 éves	8	549	1	267	4	281
36-45 éves	6	659	8	322	5	337
46-55 éves	7	673	7	315	5	357
56-65 éves	8	537	6	218	10	318
66-75 éves	11	483	9	185	12	298
75 év feletti	16	209	14	77	17	133
Településtípus						
Község	8	1400	10	657	7	742
Város	7	912	8	424	6	486
Megyeszékhely	8	748	10	339	7	408
Budapest	10	718	10	321	10	397
Családi állapot						
Nőtlen, hajadon	11	842	13	484	8	358
Házass	5	2219	6	1107	4	1112
Elvált	16	272	21	87	14	185
Özvegy	16	444	22	64	15	379
Jövedelmi helyzet						
Legalsó kvintilis	12	760	14	356	10	403
2.	8	752	10	350	7	406
3.	9	752	11	339	7	413
4.	7	754	6	348	7	407
Legfelső kvintilis	7	754	7	349	6	405

4.2.8. sz. táblázat

A bizalmas kapcsolati hálózatok mérete nem és kor szerinti bontásban, százalékban

	Senkit nem említ	1 említés	2 vagy több említés	Összesen	N
16-35 éves férfi	12	35	53	100	623
nő	5	38	57	100	593
36-55 éves férfi	8	57	35	100	638
nő	5	41	54	100	694
56 év feletti férfi	9	57	34	100	480
nő	12	48	40	100	748

4.2.9. sz. táblázat

Az azonos neműek aránya a családi/rokoni, illetve nem-rokoni bizalmas kapcsolatokban a kérdezett neme szerint (százalék)

	Teljes (N=3454)	Férfi (N=1574)	Nő (N=1880)
Családi/rokoni kapcsolat	35,8	25	44
Nem-rokoni kapcsolat	76,7	79	75
Összes kapcsolat	42	33,9	49,3

4.2.10. sz. táblázat

A kérdezett és az általa bizalmas kapcsolatként említett személyek megoszlása korcsoportonként (%)

	Teljes (N=3455)	Teljes kapcsolat-hálózat	Férfi (N=1574)	Férfi kapcsolat-hálózat	Nő (N=1881)	Nő kapcsolat-hálózat
16-25 év	18	16	20	16	16	17
26-35	15	17	15	17	14	17
36-45	18	21	19	21	17	21
46-55	18	21	18	21	18	21
56-65	14	13	13	13	15	12
66-75	12	8	11	9	14	8
76 + év	5	4	4	3	6	4
Összesen	100	100	100	100	100	100

4.2.11. sz. táblázat

Az azonos korúak aránya a családi/rokoni, illetve nem-rokoni bizalmas kapcsolatokban a kérdezett neme szerint (százalék)

	Teljes (N=3454)	Férfi (N=1574)	Nő (N=1880)
Családi/rokoni kapcsolat	29,2	33,73	25,76
Nem-rokoni kapcsolat	62,96	62	63,6
Összes kapcsolat	34,8	38,3	32,1

4.2.12. sz. táblázat**Az azonos korúak aránya a családi/rokoni, illetve nem-rokoni bizalmas kapcsolatokban korcsoportonként (százalék)**

	16-25 év	26-35 év	36-45 év	46-55 év	56-65 év	66-75 év	76 + év
Családi/rokoni kapcsolat	19,7	40	35,4	28,2	30,7	27,4	12,3
Nem-rokoni kapcsolat	85,1	59,6	49,1	42,9	50,5	40,7	14,7
Összes kapcsolat	40,3	43,5	37,6	29,9	32,5	28,4	12,6

4.2.13. sz. táblázat**A kérdezett és az általa bizalmas kapcsolatként említett személyek megoszlása iskolai végzettség szerint (%)**

	Teljes (N=3451)	Teljes kapcsolathálózat	Férfi (N=1572)	Férfi kapcsolathálózat	Nő (N=1879)	Nő kapcsolathálózat
8 o. alatt	11	7	8	7	14	7
8 osztály	28	23	24	25	30	21
Szakmunkás	26	24	36	23	17	25
Középfokú	24	30	20	29	18	31
Felsőfokú	11	16	12	16	11	16
Összesen	100	100	100	100	100	100

4.2.14. sz. táblázat**Az azonos iskolai végzettségűek aránya a családi/rokoni, illetve nem-rokoni bizalmas kapcsolatokban a kérdezett neme szerint (százalék)**

	Teljes (N=3451)	Férfi (N=1572)	Nő (N=1879)
Családi/rokoni kapcsolat	39,8	43,4	37
Nem-rokoni kapcsolat	56,8	57,6	56,1
Összes kapcsolat	42,5	45,7	40,2

4.2.15. sz. táblázat**Az azonos iskolai végzettségűek aránya a családi/rokoni, illetve nem-rokoni bizalmas kapcsolatokban iskolai végzettség szerint (százalék)**

	8 osztály alatt	8 osztály	Szakmunkás	Középfokú	Felsőfokú
Családi/rokoni kapcsolat	28,4	37,9	39	44,5	45,6
Nem-rokoni kapcsolat	24,8	56	44,7	60	70,6
Összes kapcsolat	28,2	40,6	39,8	38	40,8

4.2.16. sz. táblázat

A társadalmi-demográfiai „szűrők” szelektivitás mutatói (R²)¹⁴

Szűrők	Teljes (N=3451)	Férfi (N=1572)	Nő (N=1879)
Nem	-.38 (.60)*		
Kor	.53 (.47)*	.58	.48
Iskolai végzettség	.52 (.53)*	.57	.49

* A zárójelben lévő három korrelációs együttható értéke Angelusz Róbert és Tardos Róbert 1987-ben 3000 fős országos reprezentatív mintán lekérdezett személyes kapcsolathálózat kutatásából származik¹⁵.

4.2.17. sz. táblázat

A családi/rokon és nem-családi kapcsolatok típus szerinti megoszlása a megkérdezettek családi állapota szerint nemenként (%)

	Férfi				Nő			
	Nőtlen (N=419)	Házass/élettárs (N=1037)	Elvált (N=69)	Özvegy (N=50)	Hajadon (N=328)	Házass/élettárs (N=1070)	Elvált (N=160)	Özvegy (N=321)
Házass/élettárs	5	58	20	8	4	47	8	2
Szülő	47	6	25	-	40	9	14	2
Gyerek	1	18	14	59	1	24	42	65
Testvér	16	3	12	5	12	5	9	7
Egyéb rokon	5	5	7	14	5	5	7	15
Barát	25	8	20	13	36	8	15	5
Egyéb nem rokon	1	3	2	1	2	3	5	4
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

14 (minden együttható esetében sig. p= .000)

15 Angelusz-Tardos 1991:58

4.3. Politika, vallás (Gábos András)

4.3.1. Részvételi hajlandóság

Közel egy évvel az 1998. májusi választások után az általunk megkérdezettek 58,9%-a válaszolta azt, hogy biztosan elmenne egy, a megkérdezés időpontját követő vasárnapon megrendezendő parlamenti választásra. Ez az arány nagyjából megegyezik a tavalyi választások első fordulójában regisztrált részvétellel (56,3%). A megkérdezettek további 17,4%-a bizonytalan volt a részvételben, ám ezen belül kétszer többen vannak azok, akik a részvételt valószínűsítették (11,9%), mint akik a távolmaradást (5,5%). Mindezt figyelembe véve azt mondhatjuk, hogy a magyar felnőtt lakosság szavazási hajlandósága lényegében nem csökkent a választások utáni első évben. Különösen figyelemre méltónak tűnik ez az arány akkor, ha összehasonlítjuk az 1994-es választások után egy évvel mért adatokkal. 1995-ben a „biztos választók” részaránya egész évben valamivel 50% fölött volt, igaz éppen márciusban elérte a 60%-ot¹. Ezek az arányok azonban négy évvel ezelőtt viszonylag nagymértékű csökkenést jeleztek az országgyűlési választásokhoz képest (1994-ben az első forduló részvétel 68,9% volt). Az idén májusban mért magas részvételi szándék vélhetően a jelenlegi kormányzat rendkívüli aktivitásával, a közvélemény érdeklődésére számot tartó ügyek folyamatos napirenden létével volt összefüggésbe hozható.

A viszonylag magas részvételi hajlandóság mellett ugyanakkor a pártok semmiképpen sem számíthatnak a megkérdezettek egyötödére (21,5%): ők határozottan állították, nem vennének részt egy esetleges országgyűlési választáson. Az adatokból (4.3.1. sz. táblázat) az is kiderül, hogy szinte senki sem zárkózott el a választástól (0,8%).

A részvételi hajlandóság és a választók társadalmi-demográfiai jellemzői között szoros kapcsolat mutatható ki. Így az életkor is jelentősen befolyásolja a részvételi szándékot: minél idősebb valaki, annál nagyobb valószínűséggel venne biztosan részt a választásokon. Míg a 60 év felettek közel 63%-a az urnához járulna, a 30 év alattiak csupán fele, 52,4%-a tenné ugyanezt. A fiatal korosztályok tagjai között nagyon magas a bizonytalanok aránya, a 18-29 évesek egynegyede nem tudta biztosan megmondani, hogy elmenne-e a szavazásra vagy otthon maradna. A fiatalok sohasem tartoztak a legaktívabb választók közé, a 60 év felettek között tapasztalt magas arány azonban változást jelent a tavalyi adatokhoz képest². Akkor a választásokon az 50-59 éves korosztály vett részt a legnagyobb arányban (71,2%), csak őket követték a legidősebbek (66%). Az idén áprilisban mért adatok szerint a két korcsoport adatai alig térnek el egymástól (4.3.2. sz. táblázat).

Az életkornál is szorosabb a kapcsolat az iskolai végzettség és a részvételi szándék között. A biztos részvétel valószínűsége szinte lineárisan növekszik az iskolázottsággal, igaz a szakmunkásképzőt végzettek szándékai (biztos részvétel: 55,3%) megegyeznek a legfeljebb általános iskolát végzettekével (54,5%). Az iskolai végzettség hatását tekintve ez jelentős eltérés a tavalyi választásokhoz képest: akkor a szakmunkásképzőt végzettek aránya (63,3%) lényegesen magasabb volt a legfeljebb általános iskolát végzettekhez képest (54%). A másik két kategóriában a tendencia a tavalyihoz hasonló: az érettségizetteknek közel kétharmada (63,7%), a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek pedig több, mint háromnegyede (76,9%) venne részt biztosan a választásokon.

A két faktor, az életkor és az iskolai végzettség együttes hatása jól mutatja a részvételi hajlandóságukat tekintve különösen aktív csoportokat (4.3.4. sz. táblázat). A felsőfokú vég-

¹ Hann (1996)

² Minden, a tavalyi évre vonatkozó, összehasonlításban szereplő adat Minarik-Sági (1998) tanulmányából származik.

zettség hatása nagyon erős, részvételi hajlandóságuk minden életkori csoportban magas, különösen a negyvenes korosztályban (82,2%), igaz az ötvenesek között viszont alatta marad például az érettségizettekének (69,9%). Ugyancsak magas részvételi hajlandóságot mutatnak a nyugdíjaskorúak, bármilyen legyen is a végzettségük, és ez elsősorban a szakmunkásképzőt végzettek esetében érvényesül leginkább: 60 éven felül közel 70%-uk biztosan részt venne a választásokon. A két tényező együttes hatásának eredményeként a másik póluson a 18-29 éves általános iskolát és szakmunkásképzőt végzettek fele sem menne el a szavazásra. Az érettségizettek esetében az iskolázottság hatása már csekélyebb. Igaz ugyan, hogy részarányuk nagyon magas a 30 éven aluliak között, ám éppen esetükben az életkor hatása jóval erősebb, mint az iskolázottságé, csupán 56,7%-uk menne el szavazni. Az érettségi megléte 50 év felettiiek esetében felerősíti ugyan az életkori hatást, a 30-50 évesek között viszont éppen gyengíti azt.

A fentiekből már kikövetkeztethető, hogy a munkaerőpiaci szempontból inaktívak legjelentősebb csoportja, a nyugdíjasok rendkívül aktívnak mutatkoznak a szavazási hajlandóság tekintetében. 62,4%-uk jelezte, hogy részt venne a kérdéses időpontját követő országgyűlési választásokon. A politikai folyamatokat befolyásolásában mutatott elszántságuk és a népességen belüli magas részarányuk teszi őket fontossá a politikai pártok szavazatszerzési törekvései során. Náluk sokkal aktívabbak ugyan a vállalkozók (71,6%), népességen belüli részarányuk azonban meglehetősen alacsony, ezért a választások eredményeire csekély befolyással bírnak.

A jövedelmi helyzet részvételi hajlandóságra gyakorolt hatása is jól megfigyelhető: minél magasabb egy főre jutó jövedelemmel rendelkező háztartás tagja valaki, annál nagyobb valószínűséggel venne biztosan részt a választásokon. Az igazán jelentős különbségek a legalsó és a legfelső jövedelmi ötöd tagjai között mutatkoznak, tőlük szinte egyenlő távolságra, de egymással nagyon megegyező eredményeket produkálva helyezkednek el a középső három ötöd tagjai. Míg a legalsó ötödbe tartozók alig fele (50,9%) menne el biztosan választani, addig a leggazdagabbak között ez az arány 70%. Még nagyobb a két csoport között a különbség, ha a szavazástól való biztos távolmaradást nézzük. Ekkor látható, hogy a legalsó jövedelmi ötöd tagjai között kétszer olyan magas a távolmaradók aránya (28,2%), mint a leggazdagabbak között (15,4%).

A jövedelmi helyzet és az iskolázottság együttes hatását vizsgálva (4.3.5. sz. táblázat) a szavazási hajlandóságra, láthatjuk, hogy a jövedelmi helyzet előbb elemzett hatása csak az érettségizettek között érvényesül. Ebben a végzettségi kategóriában a kapcsolat egyértelmű: minél gazdagabb valaki, annál nagyobb valószínűséggel venne részt biztosan a választásokon. A többi végzettségi kategóriában a jövedelem hatása alig érvényesül. Csupán a legfelső ötödbe tartozó szakmunkásképzőt végzettek és felsőfokú végzettségűek részvételi hajlandósága erősebb a csoport szegényebb tagjainak hasonló szándékánál. Az érettségizettek és a diplomások felülreprezentáltsága a legfelső jövedelmi ötödben magasabb részvételi hajlandóságot eredményez, és fordítva.

A településnagyság és a részvételi hajlandóság kapcsolata már lényegesen gyengébb, és nem is lineáris. A fővárosiak viszonylagos aktivitásával (63%) a megyeszékhelyeken lakók viszonylagos passzivitása (55,6%) áll szemben.

Azt láthatjuk tehát, hogy a társadalom szerkezetében elfoglalt pozíció jelentősen meghatározza a választási részvételre vonatkozó szándékokat. Minél kedvezőbb ez a pozíció, annál valószínűbb, hogy valaki részt szeretne venni egy megtartandó – országos – parlamenti választáson. E többé-kevésbé objektív jellemzők által alkotott képet erősítik azok az adatok is, melyek a megkérdezettek szubjektív – saját maga és családja anyagi helyzetére, lehetőségeire, jövőbeli kilátásaira vonatkozó – helyzetértékeléséről adnak számot. Ezek szerint minél nagyobb esélyt lát valaki életszínvonalára javulására, minél kedvezőbben ítéli meg saját maga és családja anyagi helyzetét az ország lakosságának többségéhez viszonyítva és minél kedvezőbbnek ítéli meg jövőbeli kilátásait, annál nagyobb valószínűséggel menne el szavazni (4.3.8. sz. táblázat). Bár a különbségek nem túl jelentősek, a biztos szavazók ötfő-

kú skálakon mért véleményeinek átlagai minden esetben magasabbak a teljes népességre becsült átlagoknál.

A pártrendszerek egyik legfontosabb szerkezeti elemének, az egyik fő törésvonalnak tekintik a politológusok Magyarországon is a vallásosságot. Éppen ezért nem érdektelen annak vizsgálata, hogy miként befolyásolja az állampolgárok vallásossága a szavazási hajlandóságukat. A háztartás monitor kérdőívében szereplő kérdések a vallásosság méréséhez lehetőséget adnak egyrészt arra, hogy a minta tagjait hívóként vagy nem hívóként azonosítsuk, másrészt a vallásosság intézményi vonatkozására összpontosítva, lehetővé teszik a templomba járás gyakoriságának mérését. Mindkét jellemző esetében tapasztalhatunk összefüggést. Azonban, amíg a hívő-nem hívő kategóriák mentén a különbség nem túl jelentős (hívők között biztos szavazó: 61,1%, nem hívő: 56,9%), addig az intézményi kötődés, tehát a misére vagy istentiszteletekre járás gyakorisága, már lényegesen erősebb hatást mutat. A templomba járás gyakoriságával egyenes arányban nő annak valószínűsége, hogy valaki részt venne a választáson. Míg a templomba soha nem járók csupán 54,6%-a tekinthető biztos szavazónak, addig ez az arány a legalább hetente templomba járók között 70%, és ez nem magyarázható csupán azzal, hogy a gyakrabban templomba járók között magasabb az idős korosztályokhoz tartozók aránya. A 4.3. sz. táblázatból látható, hogy a gyakori templomlátogatók minden korosztályban magasabb részvételi hajlandóságot mutatnak. Ez így van a fiatalabb korosztályokban is, bár náluk az alacsony esetszámok miatt a kapcsolat interpretálásakor óvatosak kell lennünk. Az iskolai végzettség és a templomba járás gyakoriságának a részvételi hajlandóságra gyakorolt hatásának vizsgálatakor láthatjuk azonban, hogy a vallásosság hatása elsősorban a kevésbé iskolázottak között érvényesül, az érettségizettek és a diplomások között a végzettség hatása a döntő (4.3.7. sz. táblázat).

4.3.2. Pártpreferenciák és a pártok szavazóbázisa

A magyar felnőttkorú lakosság 1999. áprilisi-májusi pártpreferenciára vonatkozó kérdés a következőképpen hangzott: „Ha most vasárnap parlamenti választások lennének (és esetleg mégis elmenne szavazni) akkor Ön melyik pártra szavazna?” A válaszadást a megkérdezettek több, mint egynegyede (27,6%) megtagadta, 6,3%-uk pedig nem tudott állást foglalni. A kérdésseltevésből következik, hogy azok is megemlíthették valamelyik párt nevét, akik megelőzően biztosra mondták távolmaradásukat, vagy bizonytalanok voltak szándékukban, a választ pedig azok is megtagadhatták, akik biztosan elmentek volna szavazni a kérdésfeltevés időpontját követően. A 4.3.9. sz. táblázat adatai szerint a pártot nem választók, akik közé a válaszmegtagadókat is besoroltuk, közel kétötöde (38,5%) biztosan mondta, hogy elmenne, a valamilyen pártot választók egytizede pedig, hogy biztosan nem menne el szavazni. Az alábbiakban mind a biztos, mind pedig a bizonytalan szavazók között csak a valamilyen pártot választók pártpreferenciáit elemezzük.

A pártpreferenciákat firtató kérdésre adott válaszokat a teljes népesség, a biztos pártválasztók, a biztos szavazó, valamint a bizonytalan szavazók körében vizsgáljuk. A négy említett sokaságra vonatkozó adatokat a 4.3.10. és a 4.3.11. sz. táblázat. Az első táblázatból látható, hogy a pártok sorrendje minden esetben ugyanaz, csupán a köztük levő távolságok változnak a viszonyítás alapjának változásakor.

A FIDESZ-MPP a teljes népesség egynegyedének (25,7%), a valamilyen pártot választók kétötödének (40,8%) és a biztos szavazók ugyancsak kétötödének (40,5%) szavazataira számíthatott 1999. májusban. Az MSZP esetében ugyanezek az arányok: 23,1%, 36,8%, valamint 37,6%. A különbségek az első két esetben nem a mintavételi eljárás hiányosságaiból adódik, a biztos szavazók esetében a különbség éppen csak, de belül esik a hibahatáron (+/- 1,6%). A valamilyen pártot választók és a biztos szavazók esetében kapott arányok különbözősége abból adódik, hogy az egyes pártok szavazóinak részvételi hajlandósága különböző. Az a tény, hogy a biztos szavazók között a FIDESZ-MPP szavazóinak arány nem növekedett, azt mutatja, hogy a párt potenciális választói májusban kevésbé voltak elszántak

a választásokon való részvételre, mint a szocialisták szimpatizánsai. Ezt láthatjuk akkor is, ha megvizsgáljuk a bizonytalan szavazók között a két párt szavazóinak arányát: a különbség itt már jelentős, közel 10% a FIDESZ-MPP javára (4.3.11. sz. táblázat).

Az adatfelvétel időpontjában a többi párt csupán a biztos szavazatok valamivel több, mint egyötödén osztozhatott. A biztos szavazók között az FKGP és az SZDSZ közötti különbség statisztikailag nem szignifikáns (6,9%, illetve 6,4%), vagyis nem zárható ki legalább 95%-os biztonsággal, hogy az a mintavételi eljárás tökéletlenségéből adódik. A valamilyen pártot választók között ez a különbség viszont szignifikáns: FKGP 7,3%, SZDSZ 5,8%. Itt ismét csak arról van szó, hogy a szabad demokraták szavazói nagyobb arányban vennének részt a választásokon, mint a kisgazda-szimpatizánsok.

A biztos szavazók között, az adatok szerint, az ötödik legnagyobb párt a Munkáspárt volt (2,7%), majd a KDNP és a MIÉP következett 1,9%-kal, ez utóbbi párt esetében azonban számolni kell viszonylag nagyarányú válaszmegtagadással. Az MDF a biztos szavazók 1,5%-ra számíthatott.

Az alábbiakban a négy legnagyobb párt szavazótáborának 1999. májusi összetételét elemezzük. Kétféleképpen jártunk el. Mindegyik párt esetében megvizsgáltuk, hogy az adott magyarázó változók kategóriáiban milyen arányban vannak jelen választók, ebben az esetben az adott pártot választók, illetve nem választók adják ki a 100%-ot. Megnéztük ugyanakkor azt is, hogy az egyes pártok szavazóinak milyen az összetétele a magyarázó változók kategóriái szerint, ekkor a párt választóinak összessége adta ki a 100%-ot.

A megkérdezettek neme a két jelenlegi kormánypárt esetében magyarázza az adott párt választását. A FIDESZ-MPP szavazói felülreprezentáltak a nők, a kisgazda szavazók pedig a férfiak körében.

Az életkor szerepe már sokkal jelentősebb a pártpreferenciák esetében. Ez különösen a két legnagyobb pártnál figyelhető meg. Jól látható, hogy a FIDESZ-MPP esetében a pártra hipotetikusán leadott szavazatok egy U alakot vesznek fel, ha azokat az életkor függvényében vizsgáljuk. Az U-alak egy kissé a legfiatalabbak felé van eltolódva, a 18-29 évesek között a párttal szimpatizálók aránya meghaladja az 50%-ot (53,8%). Az MSZP esetében a helyzet éppen fordított. A középkorúak magasságában a görbe kidomborodik, és a szélek felé leejt, azonban a fiatalok felé jóval erőteljesebben, mint a másik irányba. A szocialistákra szavazók aránya a 18-39 évesek között nem éri el a 30%-ot. A két szavazótábor életkor szerinti összetételének különbsége jól látszik a 4.3.11. ábrán: a FIDESZ esetében a legfiatalabbak és a legidősebbek, a szocialisták esetében pedig a 40 év feletti dominálnak.

A kisgazdák esetében az életkor és a párt választása közötti kapcsolat iránya egyértelmű: minél idősebb valaki, annál nagyobb valószínűséggel választaná őket. A szavazótábor több, mint kétötöde a 60 év feletti korosztályból kerül ki. Az SZDSZ-re leadott hipotetikus szavazatok viszont alig mutatnak kapcsolatot az életkorral, csupán a 60 év feletti között feltűnően alacsony a párt támogatottsága, a 30-39 évesek között viszont a szimpatizánsok aránya valamelyest magasabb, mint a biztosan pártot választók között általában.

Az iskolai végzettség hatása erősebb az életkorénál. Mind a négy párt esetében egyértelműen megmondható, hogy mely végzettségi csoportba tartozók számára szimpatikusak, és melybe tartozók számára nem. A FIDESZ-MPP elsősorban az érettségivel nem rendelkezők között felülreprezentált, a legfeljebb általános iskolát végzetek 41-, illetve a szakmunkásképzőt végzetek 46,1%-a szavazott volna rájuk. A szocialisták esetében ismét fordított a helyzet, a legalább érettségivel rendelkezők között a támogatottságuk meghaladta a 40%-ot (érettségizettek: 41,4%, diplomások 41,9%). Ha a két szavazótábort összehasonlítjuk, látható, hogy májusban a FIDESZ-MPP támogatóinak kétharmada nem rendelkezik érettségivel, az MSZP támogatói esetében viszont ez az arány csupán 57% (a valamilyen pártot választók között 62,5%). Azonban nem csupán a két tábor végzettség szerinti megoszlásának jelentős különbözőségét mutatják az adatok, hanem az egy évvel korábbi állapot megváltozását is. Akkor a két tábor alig különbözött egymástól az iskolai végzettség tekintetében. A FIDESZ-MPP szavazók között a szakmunkásképzőt végzetek már akkor is többen voltak,

ám a diplomások elvándorlása és a legfeljebb általános iskolát végzettek arányának növekedése feltűnő. Az MSZP táborán belül ilyen jelentős folyamatok nem zajlottak le.

Ha a két tábor összetételét egyszerre vizsgáljuk életkori és végzettség szerinti bontásban (4.3.15. sz. táblázat), elkülönülésük mértéke még szembetűnőbb. A FIDESZ-MPP támogatottsága például a 18-29 éves, érettségivel nem rendelkezők között közel 70%-os (legfeljebb általános iskola: 69,9%, szakmunkásképző: 68,9%). A szocialisták támogatottsága viszont a 60 éven felüli diplomások között volt nagyon magas (61,8%). Az iskolai végzettség hatása a pártpreferenciákra a két párt esetében 30 év fölött elég erősen érvényesül: minél alacsonyabb végzettségű valaki annál nagyobb valószínűséggel szavazna a FIDESZ-MPP-re és fordítva.

A kisgazdánál a kapcsolat iránya, az életkorhoz hasonlóan ismét, egyértelmű, ezúttal azonban negatív: minél alacsonyabb valakinek az iskolai végzettsége annál valószínűbb, hogy az FKGP-re szavazna. A párt májusi szavazóinak 84%-a nem rendelkezik érettségivel. Az SZDSZ esetében a helyzet éppen fordított: a párt szavazóinak többsége (53,7%) legalább érettségivel rendelkezik. A párt támogatottsága közel kétszerese a diplomások körében (10,2%), mint a valamilyen pártot választók között (5,8%). A szakmunkásképzőt végzettek körében ugyanakkor rendkívül népszerűtlenek (2,9%).

A fentiek fényében már nem meglepő, hogy az életkorral és különösen az iskolai végzettség kapcsolatot mutató jövedelmi helyzet tekintetében szintén jól megkülönböztethető a két legnagyobb párt szavazótábora. A FIDESZ-MPP támogatottsága a három legsó, míg az MSZP-é a két legfelső jövedelmi ötödbe tartozók között haladja meg a 40%-ot. Az MSZP szavazótáborának közel fele (48%) a két legfelső jövedelmi kvintilisbe tartozik (4.3.13. sz. táblázat).

A jövedelmi helyzet és az FKGP-re szavazás kapcsolata szintén nagyon erős: minél alacsonyabb jövedelmű valaki, annál valószínűbb, hogy a kisgazdákat választja. A párt szavazóbázisának többsége (55,3%) a két legsó jövedelmi ötöd tagja is egyben. A szabad demokraták esetében, bár támogatóik felülreprezentáltak a két legfelső jövedelmi ötödben (a szavazótábor többsége is innen kerül ki), a kapcsolat – az alacsony esetszámok miatt is – statisztikailag nem jelentős.

Érdekes következtetésekre juthatunk a pártok támogattságának településtípus szerinti vizsgálatok is. Az első, ami rögtön szembetűnik, a FIDESZ-MPP támogatóinak magas aránya a községekben élők között (44,5%), valamint a szocialistákat választók felülreprezentáltsága a nagyvárosokban (megyeszékhelyek: 45,1%, Budapest: 43,2%). A tavalyi választásokon a FIDESZ-MPP valóban jobban szerepelt a községekben, mint az MSZP, de akkor a megyeszékhelyeken és a fővárosban is több szavazatot kapott vetélytársánál. Adataink szerint májusban a szocialista szimpatizánsok több, mint kétötöde megyeszékhelyen, vagy a fővárosban élt (40,3%, a négy párt valamelyikét választók között 33,5%), a fideszes szavazók esetében ez az arány idén tavasszal már csak 29,9% volt.

A kisgazdapárt vidékcentrikussága nem meglepetés, az azonban már annál inkább, hogy a szabad demokraták támogatói esetében a választások alkalmával regisztrált erős kapcsolat a település típusával idén tavaszra gyakorlatilag megszűnt. Egy véletlenszerűen kiválasztott községben élő állampolgár ugyanakkora eséllyel lesz SZDSZ-szavazó, mint egy fővárosi. A szabad demokrata választók között a budapestiek aránya a választásokon mértnek a felére esett vissza.

A két legnagyobb párt szavazótábora tagjainak szubjektív helyzetértékelése mentén is élesen elkülönül (4.3.17. sz. táblázat). A fiatal demokraták támogatói jóval biztatóbbnak ítélik meg esélyeiket a megkérdezés időpontjában meglévő feltételek között, mint a szocialista párté. A FIDESZ-MPP vezette koalíciós kormány tudatos, rendkívül aktív, az újraelosztás nyerteseit világosan megnevező politizálásának is betudható a párt átlagos szavazójának a teljes népességhez viszonyított optimizmusa: ötfokú skálán a párt támogatóinak átlagos értékelése 2,79 (a teljes népességben 2,45). Ez ugyan azt jelenti, hogy a támogatók között túlsúlyban voltak azok, akik a meglévő feltételek mellett sem érzik kedvezőbbnek életszínvo-

naluk növekedésének esélyeit, a szocialisták szavazóihoz viszonyítva azonban (átlagérték: 2,34) ez a helyzetértékelés pozitívnak mondható. A szocialisták pesszimizmusában a kiskgazdák is osztoznak (2,38), a szabad demokraták támogatói pedig a két véglet között helyezkednek el (2,59). Nagyjából hasonló a helyzet a választást megelőző egy éves időszak anyagi gyarapodásának értékelésében. Mind a négy szavazótábor többsége helyzetének romlását érezte, közülük is elsősorban a kiskgazda (2,48-as átlag ötfokú skálán) és a szocialista (2,49) szavazók. Érdekes azonban, hogy az SZDSZ és a FIDESZ-MPP támogatóinak helyzetértékelése azonos (SZDSZ: 2,69, FIDESZ-MPP: 2,66). A jövőbeli anyagi helyzetre vonatkozó kilátások azonban erőteljesen függenek a támogatott párt pozíciójától: a kormánypárti szavazók, elsősorban a fiatal demokraták (3,02-es átlag ötfokú skálán, FKGP: 2,89) támogatói jóval optimistábbak, mint az ellenzéki pártoké (MSZP: 2,75, SZDSZ: 2,86).

A FIDESZ-MPP és az MSZP támogatói csupán akkor vélekedtek hasonlóan, mikor kérdezőbiztosaink a megkérdezetteknek a lakosság többségéhez viszonyított anyagi helyzetéről érdeklődtek. Ötfokú skálán a két párt támogatói által adott válaszok átlaga 2,85 volt. Csupán a szabad demokraták szavazótáborába tartozók vélték úgy, hogy anyagi helyzetük a lakosság többségével megegyezik, ahhoz hasonló (3,02). Ebben a vonatkozásban a kiskgazdapárt támogatói értékelték legkedvezőtlenebbül saját helyzetüket (2,59), ami a párt szavazótáborának összetételét tekintve egyáltalán nem meglepő.

A pártszerkezet társadalmi-gazdasági-demográfiai törésvonalai mellett némi figyelmet érdemel a hasonlóan fontos vallási-ideológiai megosztottság is. A kérdőív kitöltésekor arra kértük a válaszadókat, helyezték el saját magukat egy képzeletbeli, tízfokú ideológiai skálán, melyen az 1-es érték a baloldalt, a 10-es a jobboldalt jelölte. Az önbesorolás és általában a bal-jobb skála problematikussága ellenére a kapott eredmények rendkívül beszédesek és jól mutatják az utóbbi években lezajlott, a pártszerkezetet befolyásoló folyamatok eredményét (4.3.17. sz. táblázat). A skála baloldalán a négy párt közül csak az MSZP található, 3,85-ös átlaggal. A szabad demokraták 4,87-es átlaga egyrészt arról árulkodik, hogy támogatóik a mérsékelt politizálás hívei, másrészt arról, hogy a párt vezetői helyesen mérték fel: egyetlen esélyük az eljelentéktelenedéssel szemben a kialakuló két nagy politikai tömb egyikével sem szimpatizálók megnyerése. A kérdés persze csak az, hogy található-e ezen a helyen elegendő szavazó egy harmadik pólus képződéséhez. A jobboldalon már bonyolultabb a helyzet. Az adatfelvétel tanúsága szerint a FIDESZ-MPP átlagos szavazója (átlag: 5,95) ma már a hasonló kiskgazda szavazótól (átlag: 5,80) jobbra áll. Ez az eredmény a tavalyi önbesorláshoz viszonyítva a fiatal demokraták támogatóinak kis mértékű jobbratolódását mutatja.

Ha a vallásosságot a bal-jobb skálán elhelyezkedés egyik ismérvének tekintjük, akkor a vallásosság mértékét mutató adatok tökéletesen alátámasztják a fenti eredményeket. Ha a templomba járás gyakorisága szerint vizsgáljuk a pártok szavazótáborának összetételét (4.3.15. sz. táblázat), láthatjuk, hogy a fiatal demokraták szavazói nem kevésbé vallásosnak mondják magukat, mint a kiskgazdapárt szavazói. Szembetűnő a jelenlegi koalíciós és ellenzéki pártok táborának különbözősége ebben a vonatkozásban. Mindegyik párt szavazótáborának nagyjából fele évente néhányszor jár templomba, ám a koalíciós pártok esetében az ennél gyakrabban templomba járók aránya 30% körül van, az ellenzékieké csupán 15% körül. A szocialisták és a szabad demokraták támogatóinak több, mint 30%-a egyáltalán nem jár templomba.

4.3.3. Összegzés

Egy évvel az 1998. májusi országgyűlési választásokat követően a következőkben lehet összefoglalni a magyar felnőttkorú lakosság részvételi hajlandóságát és pártpreferenciáit:

- A mintából becsült részvételi hajlandóság meglehetősen magas volt, eszerint a választásra jogosultak 59%-a biztosan az urnákhoz járult volna egy hipotetikus választás alkalmával. Ez az arány valamivel magasabb, mint a tavalyi választások első forduló rész-

vételi adata (56,3%), és jóval magasabb, mint az 1994-es választásokat követő évben. További 12%, bár bizonytalan volt, de a részvételét valószínűsítette.

- Az állampolgárok társadalmi-demográfiai jellemzői szoros kapcsolatot mutatnak a részvételi hajlandósággal. Általában azt mondhatjuk, hogy az 50 éven felüliek, a felsőfokú végzettségűek, a legmagasabb jövedelműek és a fővárosiak között az átlagosnál magasabb a biztos szavazók aránya. Bár a vallásukat intézményes keretek között legalább havonta gyakorlóik számszerű kisebbséget alkotnak a társadalmon belül, részvételi hajlandóságuk lényegesen erősebb a többi választóhoz viszonyítva.
- Egy évvel a választásokat követően a FIDESZ-MPP volt a legnépszerűbb politikai párt Magyarországon a teljes népesség, a valamilyen pártot választók és a bizonytalan szavazók között. A biztos szavazók esetében a FIDESZ-MPP szocialistákkal szembeni előnye a statisztikai hibahatáron állt. A választásokat követő egy évben a párt szavazótáborán belül megnövekedett a kevésbé iskolázottak, az alacsonyabb jövedelműek, a vidéken és főleg községekben élők és a vallásos támogatók aránya, az átlagos FIDESZ-szavazó pedig kissé jobbra tolódott az ideológiai bal-jobb skálán.
- A FIDESZ támogatottságának növekedése mellett az MSZP népszerűsége is nőtt a választási eredményekhez képest, így egy év elteltével a két legnagyobb párt már a biztos szavazatok közel 80%-ával rendelkezett. A szocialisták szavazótáborának összetétele azonban alig-alig változott az 1998-as állapotokhoz képest. Támogatóik között felülreprezentáltak az 50 éven felüliek, a felsőfokú végzettségűek, a budapestiek, a két legfelső ötödbe tartozók és a kevésbé vagy egyáltalán nem vallásosak. A szavazótábor összetételéből adódóan a párt a biztos szavazók között arányosan nagyobb támogatottsággal bír, mint a teljes népességben.
- Az FKGP egy év alatt elég jelentősen veszített támogatottságából, de a mindig is karakteres szavazótábor összetétele nem változott. A vidéken, főleg a kistelepüléseken élők, az idősek, alacsonyan iskolázottak és a kisjövedelműek dominálják a támogatók összetételét. A vallásosság mértéke pozitív kapcsolatot mutat a párt támogatottságával, de e tekintetben már nem mutatható ki különbség a fiatal demokrata és a kiscgazda szavazók között, mint ahogy az önbesorolás alapján az átlagos kiscgazda szavazó balra áll a fideszestől az ideológiai bal-jobb skálán.
- A kiscgazdához hasonlóan a szabad demokraták támogatottsága is csökkent a választásokat követő egy évben. Szavazótáboruk összetétele miatt azonban a biztos szavazók között támogatottságuk nem különbözik a kiscgazdákétól. A párt azonban elveszítette egyik nagyon karakteres támogatói csoportjának egy részét, a fővárosiakét. A párt ellenzéki pozíciójának dacára a párt támogatói az átlagosnál jobbnak értékelik családjuk relatív anyagi helyzetét, életszínvonaluk alakulását az eltelt egy évben.

Irodalom

Hann Endre (1996): *A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében*, In: Ágh Attila és társai (szerk.): Magyarország politikai évkönyve, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Budapest, 1996, 602-622.o.

Minarik Tamás–Sági Matild (1998): *Politika, vallás*, In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): Társadalmi tény-kép, 1998, Budapest, TÁRKI, 1998. december, 171-193.o.

4.3.1. sz. táblázat

Részt venne-e egy most vasárnap (1999. májusában) megrendezendő parlamenti választáson?

	N=	%	A válaszadók százalékában
Biztosan elmenne szavazni	2174	58,9	59,4
Valószínűleg elmenne	440	11,9	12,0
Valószínűleg nem menne el	204	5,5	5,6
Biztosan nem menne el	785	21,3	21,5
Nem tudja	54	1,5	1,5
(Összesen)	3657	99,2	100,0
Nem válaszolt	31	0,8	
Összesen	3688	100,0	

Megjegyzés: a továbbiakban használt „bizonytalan” kategóriát a „Valószínűleg elmenne szavazni” és a „Valószínűleg nem menne el szavazni kategóriák összevonásával képeztük.”

4.3.2. sz. táblázat

A biztosan szavazók, a bizonytalanok és a szavazástól távolmaradók társadalmi-demográfiai jellemzői (1999. május)

	Biztos szavazók	Bizonytalanok	Biztosan távolmaradók	Összesen	N=
Nem***					
férfi	62,6	17,7	19,6	100,0	1499
nő	57,2	20,0	22,8	100,0	2158
együtt	59,4	19,1	21,5	100,0	3657
Életkor***					
18-29	52,4	25,7	22,0	100,0	569
30-39	59,4	19,8	20,8	100,0	490
40-49	58,3	17,7	24,0	100,0	733
50-59	61,1	17,5	21,3	100,0	656
60-	62,6	17,4	20,0	100,0	1209
együtt	59,4	19,1	21,5	100,0	3657
Iskolai végzettség***					
legfeljebb általános iskola	54,5	20,4	25,1	100,0	1478
szakmunkás-képző	55,3	19,9	24,8	100,0	880
érettségi	63,7	18,5	17,8	100,0	895
felsőfokú	76,9	13,9	9,2	100,0	403
együtt	59,4	19,1	21,5	100,0	3656
Jövedelmi helyzet***					
legelső ötöd	50,9	20,9	28,2	100,0	727
második ötöd	56,4	20,4	23,2	100,0	730
harmadik ötöd	60,7	19,0	20,2	100,0	731
negyedik ötöd	60,4	19,4	20,2	100,0	728
legfelső ötöd	69,0	15,6	15,4	100,0	736
együtt	59,5	19,1	21,4	100,0	3652
Gazdasági aktivitás***					
alkalmazott	57,8	20,0	22,2	100,0	1288
önálló, vállalkozó	71,6	16,0	12,3	100,0	162
nyugdíjas	62,4	16,7	20,9	100,0	1560
egyéb	52,4	24,0	23,6	100,0	647
együtt	59,4	19,1	21,5	100,0	3657
Településtípus**					
község	58,7	19,2	22,0	100,0	1590
város	61,6	17,3	21,1	100,0	809
megyeszékhely	55,6	23,1	21,3	100,0	680
Budapest	63,0	16,4	20,6	100,0	578
együtt	59,4	19,1	21,5	100,0	3657

* – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,1-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

Megjegyzés: A jövedelmi kvintiliseket az egy főre számított háztartásjövedelmek alapján képeztük. Mivel az egyéni kérdőívre csak a 16 éven felüliek válaszoltak, ráadásul a politikára vonatkozó kérdések elemzését csak a 18 éven felüliek között végeztük el, az egyes kvintilisek elemszáma eltér egymástól.

4.3.3. sz. táblázat

Szavazási hajlandóság vallásosság és felekezeti hovatartozás szerint (1999. május)

	Biztos szavazók	Bizonytalanok	Biztosan távolmaradók	Összesen	N=
Felekezeti hovatartozás					
katolikus	59,3	19,8	20,9	100,0	2636
református	61,0	15,6	23,4	100,0	706
evangélikus	63,2	19,3	17,5	100,0	114
egyéb felekezet	61,5	15,4	23,1	100,0	26
nem jegyezték be	53,8	23,1	23,1	100,0	156
együtt	59,5	19,1	21,4	100,0	3638
Vallásos hit**					
hívő	61,1	18,5	20,3	100,0	1727
nem hívő	56,9	19,8	23,3	100,0	1597
együtt	59,1	19,1	21,8	100,0	3324
Templomba járás gyakorisága***					
soha	54,6	17,5	27,9	100,0	1072
évente	58,9	20,7	20,4	100,0	1799
havonta	64,5	17,1	18,3	100,0	327
hetente	69,9	17,9	12,3	100,0	448
együtt	59,5	19,1	21,4	100,0	781

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

Megjegyzés: A VALLÁSOS HIT változó „hívő” kategóriájába azokat soroltuk, akik jelenleg hívőnek vallották magukat, függetlenül attól, hogy korábban is azok voltak vagy sem. Ugyanígy „nem hívők”-nek tekintettük azokat, akik jelenleg annak vallották magukat, függetlenül attól, hogy korábban hívők voltak-e vagy sem.

4.3.4. sz. táblázat

A biztos szavazók megoszlása életkor és iskolai végzettség szerint (1999. május)

	Biztos szavazók	Bizonytalanok	Biztosan távolmaradók	Összesen	N=
18-29 évesek**					
legfeljebb általános iskola	45,2	28,1	26,7	100,0	146
szakmunkásképző	48,3	25,6	26,1	100,0	180
érettségi	56,7	25,6	17,7	100,0	203
felsőfokú	74,4	17,9	7,7	100,0	39
együtt	52,3	25,7	22,0	100,0	568
30-39 évesek***					
legfeljebb általános iskola	53,9	19,6	26,5	100,0	102
szakmunkásképző	58,6	17,8	23,6	100,0	174
érettségi	54,1	23,0	23,0	100,0	135
felsőfokú	77,2	19,0	3,8	100,0	79
együtt	59,4	19,8	20,8	100,0	490
40-49 évesek***					
legfeljebb általános iskola	50,6	17,4	32,0	100,0	178
szakmunkásképző	51,4	20,5	28,2	100,0	220
érettségi	60,3	17,5	22,2	100,0	234
felsőfokú	82,2	12,9	5,0	100,0	101
együtt	58,3	17,7	24,0	100,0	733
50-59 évesek***					
legfeljebb általános iskola	52,8	22,6	24,7	100,0	235
szakmunkásképző	53,0	19,3	27,7	100,0	166
érettségi	76,2	11,0	12,8	100,0	172
felsőfokú	69,9	13,3	16,9	100,0	83
együtt	61,1	17,5	21,3	100,0	656
60- évesek***					
legfeljebb általános iskola	57,6	19,1	23,3	100,0	817
szakmunkásképző	69,3	15,0	15,7	100,0	140
érettségi	72,8	15,2	11,9	100,0	151
felsőfokú	78,2	9,9	11,9	100,0	101
együtt	62,6	17,4	20,0	100,0	1209

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

4.3.5. sz. táblázat

A biztos szavazók megoszlása jövedelmi helyzet és iskolai végzettség szerint (1999. május)

	Biztos szavazók	Bizonytalanok	Biztosan távolmaradók	Összesen	N=
Legfeljebb 8 általános					
legelső ötöd	49,2	20,8	30,0	100,0	370
második ötöd	53,7	22,2	24,1	100,0	352
harmadik ötöd	59,5	19,8	20,7	100,0	358
negyedik ötöd	56,8	18,6	24,6	100,0	264
legfelső ötöd	54,1	19,5	26,3	100,0	133
együtt	54,6	20,4	25,1	100,0	1477
Szaktanulmányozó					
legelső ötöd	51,0	21,5	27,5	100,0	200
második ötöd	56,0	19,4	24,6	100,0	191
harmadik ötöd	57,4	18,6	23,9	100,0	188
negyedik ötöd	51,6	23,7	24,7	100,0	186
legfelső ötöd	66,1	12,5	21,4	100,0	112
együtt	55,5	19,7	24,7	100,0	877
Érettségizett**					
legelső ötöd	52,9	21,4	25,7	100,0	140
második ötöd	58,8	19,6	21,6	100,0	148
harmadik ötöd	63,6	17,4	18,9	100,0	132
negyedik ötöd	66,5	18,2	15,3	100,0	203
legfelső ötöd	70,1	17,3	12,5	100,0	271
együtt	63,8	18,6	17,7	100,0	894
Felsőfokú					
legelső ötöd	70,6	11,8	17,6	100,0	17
második ötöd	73,7	13,2	13,2	100,0	38
harmadik ötöd	73,6	18,9	7,5	100,0	53
negyedik ötöd	78,7	14,7	6,7	100,0	75
legfelső ötöd	78,2	12,7	9,1	100,0	220
együtt	76,9	13,9	9,2	100,0	403

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

4.3.6. sz. táblázat

A biztos szavazók megoszlása a templomba járás gyakorisága és életkor szerint (1999. május)

	Biztos szavazók	Bizonytalanok	Biztosan távolmaradók	Összesen	N=
18-29 évesek					
soha	43,9	29,4	26,7	100,0	187
évente	55,5	24,3	20,3	100,0	301
havonta	54,8	23,8	21,4	100,0	42
hetente	66,7	20,5	12,8	100,0	39
együtt	52,4	25,7	22,0	100,0	569
30-39 évesek*					
soha	52,4	18,9	28,7	100,0	164
évente	61,7	20,5	17,8	100,0	264
havonta	66,7	21,2	12,1	100,0	33
hetente	71,4	17,9	10,7	100,0	28
együtt	59,5	19,8	20,7	100,0	489
40-49 évesek***					
soha	53,6	17,4	28,9	100,0	235
évente	57,3	18,1	24,7	100,0	393
havonta	81,8	9,1	9,1	100,0	55
hetente	61,2	26,5	12,2	100,0	49
együtt	58,2	17,8	24,0	100,0	732
50-59 évesek**					
soha	59,3	11,9	28,8	100,0	177
évente	61,8	18,5	19,7	100,0	346
havonta	61,0	18,6	20,3	100,0	59
hetente	63,9	25,0	11,1	100,0	72
együtt	61,3	17,4	21,3	100,0	654
60- évesek***					
soha	60,2	12,9	26,9	100,0	309
évente	58,8	22,2	19,0	100,0	495
havonta	61,6	16,7	21,7	100,0	138
hetente	73,5	13,8	12,7	100,0	260
együtt	62,6	17,4	20,0	100,0	1202

* – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,1-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

4.3.7. sz. táblázat

A biztos szavazók megoszlása templomba járás gyakorisága és iskolai végzettség szerint (1999. május)

	Biztos szavazók	Bizonytalanok	Biztosan távolmaradók	Összesen	N=
Legfeljebb általános iskola***					
soha	46,9	16,8	36,4	100,0	382
évente	53,3	23,6	23,1	100,0	675
havonta	60,5	18,0	21,5	100,0	172
hetente	66,3	18,5	15,2	100,0	243
együtt	54,6	20,3	25,1	100,0	1472
Szakmunkásképző***					
soha	47,8	21,3	30,9	100,0	249
évente	54,4	20,7	24,9	100,0	502
havonta	71,4	15,7	12,9	100,0	70
hetente	75,4	12,3	12,3	100,0	57
együtt	55,2	19,9	24,8	100,0	878
Érettségi					
soha	60,7	17,6	21,7	100,0	318
évente	65,8	18,1	16,0	100,0	430
havonta	57,6	22,0	20,3	100,0	59
hetente	68,6	22,1	9,3	100,0	86
együtt	63,7	18,6	17,7	100,0	893
Felsőfokú					
soha	76,2	12,3	11,5	100,0	122
évente	75,0	16,1	8,9	100,0	192
havonta	88,5	3,8	7,7	100,0	26
hetente	80,6	14,5	4,8	100,0	62
együtt	77,1	13,9	9,0	100,0	402

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

4.3.8. sz. táblázat

A megkérdezettek szubjektív helyzetértékelése politikai nézetükre, lehetőségeikre és anyagi helyzetükre vonatkozóan szavazási hajlandóságuk szerint (átlagok) (1999. május)

	Biztos szavazók	Bizonytalanok	Biztosan nem szavaznak	Teljes népesség átlaga
Politikai nézet a bal-jobb skálán	5,03	4,97	4,97	5,01
N=	1708	462	448	2618
Esély az életszínvonal javulására a dolgok jelenlegi alakulása szerint	2,54	2,45	2,18	2,45
N=	2135	658	754	3547
Jelenlegi anyagi helyzete az ország lakosainak többségéhez képest	2,85	2,74	2,60	2,78
N=	2140	689	765	3594
Családja anyagi helyzetének alakulása az elmúlt 12 hónapban	2,58	2,48	2,40	2,52
N=	2165	693	777	3635
Családja anyagi helyzetének alakulása a következő 12 hónapban	2,89	2,80	2,64	2,82
N=	2058	655	734	3447

Megjegyzés: a politikai önbesorolás tízfokú skálán történt (1-baloldali, 10-jobboldali).

A többi négy kérdés a következőképpen hangzott el:

- „Kérem mondja meg, hogy mennyire ért egyet ezzel a kijelentéssel: Ahogy a dolgok alakulnak Magyarországon, az olyan embereknek, mint Ön és a családja jó esélyük van az életszínvonaluk javítására. (5 – teljesen egyetértek, 1 – egyáltalán nem értek egyet).”
- „Az Önök jelenlegi anyagi helyzete az ország lakosainak többségéhez képest....5 – sokkal jobb, 1 – sokkal rosszabb.”
- „Kérem mondja meg, hogy az elmúlt 12 hónapban hogyan alakult az Ön családjának anyagi helyzete? 5 – jelentősen javult, 1 – jelentősen romlott.”
- „Kérem mondja meg, hogy az elmúlt 12 hónapban hogyan fog alakulni az Ön családjának anyagi helyzete? 5 – jelentősen javul, 1 – jelentősen romlik.”

4.3.9. sz. táblázat

A részvételi hajlandóság és a pártválasztás kapcsolata (1999. május)

	Biztosan elmenne szavazni	Bizonytalan, nem tudja	Biztosan nem menne el szavazni	Összesen	N=
Valamilyen pártot választók	73,2	16,1	10,7	100,0	2309
Pártot nem választók	38,5	26,0	35,5	100,0	1239
Együtt	61,1	19,5	19,4	100,0	3548

4.3.10. sz. táblázat

Pártpreferenciák a teljes népesség és a valamilyen pártot választók körében (1999. május)

	Teljes népességben		Valamilyen pártot választók között
	N=	%	%
FIDESZ-MPP	946	25,7	40,8
MSZP	852	23,1	36,8
FKGP	170	4,6	7,3
SZDSZ	134	3,6	5,8
MIÉP	45	1,2	1,9
MDF	34	0,9	1,5
Munkáspárt	62	1,7	2,7
KDNP	43	1,2	1,9
MDNP	5	0,1	0,2
Más párt	26	0,7	1,1
(Összesen)	2317	62,8	100,0
Nem tudja	232	6,3	
Megtagadta a választást	1019	27,6	
Nem válaszolt	120	3,3	
Összesen	3688	100,0	

4.3.11. sz. táblázat

Pártpreferenciák a biztos és a bizonytalan szavazók körében (1999. május)

	Biztos szavazók			Bizonytalanok		
	N=	%	Érvényes %	N=	%	Érvényes %
FIDESZ-MPP	685	31,5	40,5	162	23,2	43,7
MSZP	635	29,2	37,6	126	18,1	34,0
FKGP	116	5,3	6,9	36	5,2	9,7
SZDSZ	109	5,0	6,4	14	2,0	3,8
MIÉP	34	1,6	2,0	4	0,6	1,1
MDF	25	1,1	1,5	6	0,9	1,6
Munkáspárt	41	1,9	2,4	9	1,3	2,4
KDNP	29	1,3	1,7	8	1,1	2,2
MDNP	1	0,0	0,1	2	0,3	0,5
Más párt	16	0,7	0,9	4	0,6	1,1
(Összesen)	1691	77,8	100,0	371	53,2	100,0
Nem tudja	95	4,4		44	6,3	
Megtagadta a választást	382	17,6		278	39,8	
Nem válaszolt	6	0,3		5	0,7	
Összesen	2174	100,0		698	100,0	

4.3.12. sz. táblázat

Pártpreferenciák megoszlása az egyes társadalmi-demográfiai csoportokban (1999. május)

	FIDESZ-MPP	MSZP	FKGP	SZDSZ
Nem	**		***	
férfi	37,9	36,2	10,5	5,0
nő	43,1	37,2	4,9	6,4
együtt	40,8	36,8	7,3	5,8
N=	946	852	170	134
Életkor	***	***	**	*
18-29	53,8	28,7	4,4	6,0
30-39	46,7	29,3	6,0	8,5
40-49	37,7	41,1	7,1	6,2
50-59	38,0	40,4	7,3	5,9
60-	45,1	39,4	9,6	4,2
együtt	40,8	36,8	7,3	5,8
N=	946	852	170	134
Iskolai végzettség	***	***	***	***
legfeljebb általános iskola	41,0	32,5	11,9	5,2
szakmunkásképző	46,1	36,1	6,8	2,9
érettségi	38,5	41,4	3,9	7,3
felsőfokú	34,5	41,9	1,4	10,2
együtt	40,8	36,8	7,3	5,8
N=	945	852	170	134
Jövedelmi helyzet	***	***	***	
legalsó ötöd	41,8	33,2	13,2	4,6
második ötöd	46,2	32,2	8,0	4,5
harmadik ötöd	43,9	34,6	6,2	5,3
negyedik ötöd	36,6	41,7	4,3	7,3
legfelső ötöd	36,5	41,3	5,6	6,9
együtt	40,8	36,8	7,3	5,8
N=	946	852	170	134
Gazdasági aktivitás	***	**	***	*
alkalmazott	41,4	37,8	4,8	6,8
önálló, vállalkozó	45,9	29,7	8,1	9,9
nyugdíjas	36,0	39,2	9,5	4,6
egyéb	49,4	31,2	7,0	5,6
együtt	40,8	36,8	7,3	5,8
N=	946	852	170	134
Településtípus	**	***	***	
község	44,5	31,8	9,6	5,7
város	39,1	35,3	8,9	5,8
megyeszékhely	36,4	45,1	3,2	5,3
főváros	38,3	43,2	3,6	6,3
együtt	40,8	36,8	7,3	5,8
N=	946	852	170	134

* – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,1-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

4.3.13. sz. táblázat

Az egyes pártok szavazóbázisának összetétele (1999. május)

	FIDESZ-MPP	MSZP	FKGP	SZDSZ	Együtt	N=
Nem	**		***			
férfi	41,0	43,4	62,9	38,1	43,6	916
nő	59,0	56,6	37,1	61,9	56,4	1186
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2102
N=	946	852	170	134	2102	
Életkor	***	***	**			
18-29	21,8	12,9	10,0	17,2	16,9	356
30-39	15,6	10,9	11,2	20,1	13,7	287
40-49	18,1	21,8	18,8	20,9	19,8	417
50-59	17,1	20,2	18,2	18,7	18,6	390
60-	27,4	34,2	41,8	23,1	31,0	652
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2102
N=	946	852	170	134	2102	
Iskolai végzettség	**	***	***	***		
legfeljebb általános iskola	38,2	33,6	61,8	34,3	38,0	798
szakmunkásképző	27,3	23,7	22,4	11,9	24,5	514
érettségi	24,1	28,8	13,5	32,1	25,7	539
egyetem, főiskola	10,4	14,0	2,4	21,6	11,9	250
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2101
N=	945	852	170	134	2101	
Jövedelmi helyzet	***	***	***			
legalsó ötöd	19,0	16,8	33,5	14,9	19,0	400
második ötöd	22,6	17,5	21,8	15,7	20,0	421
harmadik ötöd	20,3	17,7	15,9	17,2	18,7	393
negyedik ötöd	18,1	22,9	11,8	25,4	20,0	420
legfelső ötöd	20,0	25,1	17,1	26,9	22,3	468
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2102
N=	946	852	170	134	2102	
Gazdasági aktivitás	***	***	***	*		
alkalmazott	35,4	35,9	22,9	41,0	35,0	735
önálló, vállalkozó	5,4	3,9	5,3	8,2	4,9	104
nyugdíjas	36,8	44,5	54,1	32,8	41,1	863
egyéb	22,4	15,7	17,6	17,9	19,0	400
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2102
N=	946	852	170	134	2102	
Településtípus	**	***	***			
község	47,5	37,7	57,1	43,3	44,0	925
város	21,9	21,9	27,6	23,1	22,5	472
megyeszékhely	15,9	21,8	7,6	16,4	17,6	371
főváros	14,0	18,5	7,6	17,2	15,9	334
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2102
N=	946	852	170	134	2102	

* – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,1-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

Megjegyzés: A sor szerinti elemszámok, illetve az együttes megoszlások a négy párt támogatóinak összességéhez viszonyítva értelmezendők.

4.3.14. sz. táblázat

Pártpreferenciák megoszlása vallásosság és felekezeti hovatartozás szerint (1999. május)

	FIDESZ-MPP	MSZP	FKGP	SZDSZ
Felekezeti hovatartozás	*	***	**	***
katolikus	42,6	34,5	7,2	5,8
református	36,9	42,3	9,6	3,4
evangélikus	33,8	44,2	6,5	9,1
egyéb felekezet	27,8	39	-	33,3
nem jegyezték be	38,8	43,9	1	8,2
együtt	40,9	36,7	7,3	5,8
N=	946	849	170	133
Vallásos hit	***	***	**	*
hívő	47,4	27,4	8,9	4,6
nem hívő	34,7	45,6	6,4	6,5
együtt	41,2	36,3	7,7	5,5
N=	875	770	163	117
Templomba járás gyakori-sága	***	***		
soha	30,8	48,1	6,5	6,8
évente	42,3	36,4	6,7	6,2
havonta	44,1	32,4	9,5	4,1
hetente	52,4	19,3	10,0	3,5
együtt	40,8	36,8	7,3	5,8
N=	944,0	852,0	170,0	134,0

* – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,1-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

4.3.15. sz. táblázat

Az egyes pártok szavazóbázisának összetétele vallásosság és felekezeti hovatartozás szerint (1999. május)

	FIDESZ-MPP	MSZP	FKGP	SZDSZ	Együtt	N=
Felekezeti hovatartozás	**	**	**	***		
katolikus	75,3	67,8	71,2	72,9	71,8	1506
református	17,4	22,3	25,3	11,3	19,6	412
evangélikus	2,7	4,0	2,9	5,3	3,4	72
egyéb felekezet	0,5	0,8	-	4,5	0,9	18
nem jegyezték be	4,0	5,1	0,6	6,0	4,3	90
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2098
N=	946	849	170	133	2098	
Vallásos hit	***	***	**	*		
hívő	59,0	38,7	59,5	42,7	49,9	961
nem hívő	41,0	61,3	40,5	57,3	50,1	964
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	1925
N=	875	770	163	117	1925	
Templomba járás gyakorisága	***	***	**			
soha	20,1	34,7	23,5	31,3	27,0	568
évente	52,2	49,8	45,9	53,7	50,8	1067
havonta	10,4	8,5	12,4	6,7	9,5	200
hetente	17,3	7,0	18,2	8,2	12,6	265
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	2100
N=	944	852	170	134	2100	

* – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,1-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,05-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

*** – a megoszlások a független változó kategóriáiban 0,01-es szignifikanciaszinten eltérnek egymástól

4.3.16. sz. táblázat

A FIDESZ-MPP és az MSZP szavazóinak aránya életkor és iskolai végzettség szerint (1999. május)

	FIDESZ-MPP	MSZP	Összesen	N=
18-29 évesek				
legfeljebb általános iskola	69,9	30,1	100,0	73
szakmunkásképző	68,9	31,1	100,0	103
érettségi	59,1	40,9	100,0	115
felsőfokú	62,5	37,5	100,0	24
együtt	65,1	34,9	100,0	315
30-59 évesek				
legfeljebb általános iskola	59,6	40,4	100,0	240
szakmunkásképző	54,0	46,0	100,0	276
érettségi	45,7	54,3	100,0	278
felsőfokú	44,9	55,1	100,0	138
együtt	51,6	48,4	100,0	932
60 év felettek				
legfeljebb általános iskola	50,0	50,0	100,0	334
szakmunkásképző	46,9	53,1	100,0	81
érettségi	41,3	58,8	100,0	80
felsőfokú	38,2	61,8	100,0	55
együtt	47,1	52,9	100,0	550

4.3.17. sz. táblázat

Az egyes pártok szavazóinak politikai önbesorolása a bal-jobb skálán, szubjektív helyzetértékelése(átlagok) (1999. május)

	FIDESZ-MPP	MSZP	FKGP	SZDSZ	Együtt
Politikai nézet a bal-jobb skálán	5,95	3,85	5,80	4,87	5,02
N=	735	713	130	117	2634
Esély az életszínvonal javulására a dolgok jelenlegi alakulása szerint	2,79	2,34	2,38	2,59	2,45
N=	928	832	165	133	3577
Jelenlegi anyagi helyzete az ország lakosainak többségéhez képest	2,85	2,85	2,59	3,02	2,78
N=	936	837	166	132	3622
Családja anyagi helyzetének alakulása az elmúlt 12 hónapban	2,66	2,49	2,48	2,69	2,52
N=	944	850	168	134	3664
Családja anyagi helyzetének alakulása a következő 12 hónapban	3,06	2,75	2,89	2,86	2,82
N=	916	813	160	131	3476

4.3.18. sz. táblázat**Születésekor milyen vallásban keresztelték meg vagy jegyezték be? (1999. május)**

	N=	%	Érvényes százalék
Római katolikus, görög katolikus	2652	71,9	72,3
Református	712	19,3	19,4
Evangélikus	115	3,1	3,1
Izraelita, zsidó	8	0,2	0,2
Egyéb felekezet	19	0,5	0,5
Nem keresztelték meg, nem jegyezték be	162	4,4	4,4
(Összesen)	3668	99,5	100,0
Nem tudja	13	0,4	
Nem válaszolt	7	0,2	
Összesen	3688	100,0	

4.3.19. sz. táblázat**Melyik állítás jellemzi legjobban Istennel kapcsolatos hitét? (1999. május)**

	N=	%	Érvényes százalék
Mindig is hívő, vallásos ember voltam	1561	42,3	42,8
Régebben nem voltam vallásos, de most az vagyok	177	4,8	4,9
Valamikor hívő, vallásos ember voltam, de most már nem vagyok az	444	12,0	12,2
Sosem voltam vallásos, hívő ember	1171	31,8	32,1
Egyéb válasz	290	7,9	8,0
(Összesen)	3643	98,8	100,0
Nem tudja	24	0,7	
Nem válaszolt	21	0,6	
Összesen	3688	100,0	

4.3.20. sz. táblázat**Milyen gyakran jár templomba, misére, istentiszteletre? (1999. május)**

	N=	%	Érvényes százalék
Soha	14	0,4	0,4
Ritkábban, mint évente	54	1,5	1,5
Évente néhányszor	382	10,4	10,4
Havonta egyszer	130	3,5	3,5
Havonta kétszer-háromszor	199	5,4	5,4
Minden héten	1038	28,1	28,2
Minden héten	1038	28,1	28,2
Hetente többször	776	21,0	21,1
Naponta	1083	29,4	29,5
(Összesen)	3676	99,7	100,0
Nem válaszolt	12	0,3	
Összesen	3688	100,0	

F.1. Az adatfelvétélről (Csizér Kata)

A Magyar Háztartás Panel hagyományait követve immár második éve kerül sor a Háztartás Monitor kutatás adatfelvételére. A tavalyi Monitor vizsgálathoz hasonlóan idén is a kutatás középpontjában a munkaerőpiac és jövedelmi viszonyok feltérképezése állt. Ezen felül azonban a kutatás vizsgálta a fogyasztási szokásokat, a vagyontárgyak meglétét, a politikai pártválasztást és vallási hovatartozást is.

Kérdőív

Idén is két fajta kérdőív készült az adatfelvételhez: egy háztartás és egy egyéni kérdőív. A kérdőívek szerkesztését, a vezető kutatókkal együttműködve, az adatfelvétel egyik munkatársa végezte. A háztartás kérdőívet minden mintába került háztartásban le kellett kérdezni. Erre a kérdőívre válaszolhatott bármelyik családtag, aki tájékozott volt a háztartás ügyeiben. Az nem okozott gondot, ha más családtag is beleszólt a beszélgetésbe, hiszen a kérdések a háztartás egészére vonatkoztak. (Kérdezőknek jelölniük kellett a kérdőív végén, hogy egy vagy több személy válaszolt-e a kérdésekre, különös tekintettel a jövedelmekre vonatkozó kérdések esetében.) A háztartás kérdőív a háztartás egészére vonatkozó adatokat gyűjt a kiadásokkal, jövedelmekkel, megtakarításokkal, vagyontárgyakkal, ingóságokkal kapcsolatban, illetve rögzíti a lakásra vonatkozó adatokat.

Az egyéni kérdőívet a kiválasztott háztartások azon tagjaitól kellett lekérdezni, akik 1983-ban, vagy előtte születettek. Az egyéni kérdőív az egyénekre vonatkozó adatokat tartalmaz a következő témakörökben: egyéni jövedelmek, gazdasági aktivitás, egészségi állapot, szabadidős tevékenységek, nyugdíjpenztári tagság.

A kérdőívek végleges változatának elkészítését egy budapesti próba-kérdezés előzte meg (6 háztartásban), amelynek során kiszűrtük a kérdőív logikai és tartalmi hibáit, illetve az egyes blokkok hosszát mértük.

A kérdőívek kapcsán újdonságot jelentett, hogy idén először nem volt helyettesítő kérdőív. A helyettesítő kérdőív funkciója az volt az elmúlt évek során, hogy a háztartás jelen nem lévő tagjairól is információkat szerezzünk. Fő probléma az volt a helyettesítő kérdőívekkel, hogy sok háztartásban megtagadták a helyettesítő kérdőív kitöltését, ami többek között az egyéni és háztartás jövedelmekben nagy arányú hiányt eredményezett. A helyettesítő kérdőívek helyett egy részletesebb családi táblát terveztünk, amely a háztartás kérdőívben kapott helyet. A kérdezés első lépése ennek a táblázatnak a kitöltése volt. Ebben az összes háztartás tagot fel kellett sorolni név szerint és rögzíteni a hozzájuk tartozó legfontosabb kemény szociológiai változókat, úgymint családi állapotot, iskolai végzettséget és jövedelmet. Ha az adott személlyel nem készült egyéni kérdőív, akkor annak okát (16 éven aluli, válaszképtelen, válaszmegtagadó, ideiglenes távollévő) a kérdezőknek szintén a családi táblában kellett feltüntetni. Az egyének kérdezése minden esetben avval kezdődött, hogy a családi tábla adatait egyeztetették, és ha kellett javították.

Minta

A monitor kutatás mintáját szintén az adatfelvétel egyik munkatársa készítette. Első lépésként egy lakás adatokra épülő minta készült. A lakásokra vonatkozó adatokat a TSTAR95 adatbázisából nyertük, amely a KSH állított össze és magyarországi települések statisztikai adatait tartalmazza.

A minta többlépcsős, arányosan rétegzett kiválasztással készült. A két változó mentén rétegeztük a településeket: régiókként és a települések lakásszáma szerint. Az országot 8 régióra bontottuk: Nyugat, Közép-Nyugat, Délnyugat, Északkelet, Közép-Kelet, Délkelet, Pest megye, Budapest. A településeket 5 kategóriába osztottuk lakásszám szerint: 0-999 lakás, 1000-9999 lakás, 10000-99999 lakás, 100000 vagy több lakás, és Budapest.

Az első lépcsőben a településeket választottuk ki az előbbi két változó szerint rétegezve, lakás-számmal arányosan. Azt előre elhatároztuk, hogy minden mintába került településről 10 lakást fogunk kiválasztani.

A Központi Nyilvántartó és Választási Hivatal adataiból egy olyan alapsokaságot készítettek, ahol minden mintába került településen minden lakást egy ember képviselt, majd ebből vettek véletlen mintát, így a lakásoknak egyforma esélyük volt a mintába kerülésre. A minta ún. fogyó minta volt, azaz a minta vásárlásakor előre bekalkuláltuk a kieső címeket is. Azért döntöttünk a fogyó minta mellett, mert azon minták esetében, ahol pótcímeket használunk a kiesések pótlására nem tartható a valószínűségi minták feltétele, azaz, hogy a mintaegységeknek egyenlő esélyük legyen a mintába kerülésre.

Az így elkészített minta 3500 lakást tartalmazott.

Válaszadási arány

Kérdezőink 2024 háztartással vették fel sikeresen a kapcsolatot. A háztartás és egyéni kérdőívek számát, illetve a kieséseket a következő táblázat tartalmazza. Az összehasonlítás érdekében az 1998-as adatokat is közöljük.

	MONITOR 1998	MONITOR 1999
összes háztartás kérdőív	1922	2024
elkészült egyéni kérdőív	3792	3776
összes háztartástag	5293	5440
16 éven aluliak	879	826
Nem készült egyéni kérdőív:	622	838
Ebből: Válaszképtelen	51	73
Válaszmehtagadó	142	298
Ideiglenesen távol	328	436
Egyéb/Nincs adat	101	31

Terepmunka

Adatfelvétel ideje: 1999. április 20 – május 17.

Megkérdezettek száma: 2024 háztartás és 3776 egyén.

Települések száma: 130.

Körzetek száma: 24, kérdezők száma: 245, utómunkások száma: 19.

Kérdezőkre vonatkozó legfontosabb adatok a Háztartás kérdőívekben:

	Átlag	Minimum	Maximum
nem javítható hiba	1,15	0	22
javítható hiba	0,24	0	25
interjúidő (perc)	40,61	15	105
kérdőív (darabszám)	8,33	1	32

Kérdezőkre vonatkozó legfontosabb adatok az Egyéni kérdőívekben:

	Átlag	Minimum	Maximum
nem javítható hiba	0,77	0	25
javítható hiba	0,98	0	16
interjúidő (perc)	35,86	15	90
kérdőív (darabszám)	15,41	1	60

Hibák megoszlása a Háztartás kérdőívekben:

Nem javítható hibák esetén		
Egy kérdőívben lévő hibaszám	Kérdőív darabszám	Százalék
0	790	39,1
1	497	24,6
2	290	14,3
3	161	8,0
4	100	4,9
5	62	3,1
6	50	2,5
7	21	1,0
8	20	1,0
9	8	0,4
10 vagy több	24	1,2
összesen	2023	100.0

javítható hibák esetén		
egy kérdőívben lévő hibaszám	kérdőív darabszám	százalék
0	1359	67,2
1	378	18,7
2	137	6,8
3	57	2,8
4	33	1,6
5	14	0,7
6	13	0,6
7	9	0,4
8	6	0,3
9	5	0,2
10 vagy több	12	0,5
missing	1	---
összesen	2024	100.0

Hibák megoszlása az Egyéni kérdőívekben:

Nem javítható hibák esetén		
Egy kérdőívben lévő hibaszám	Kérdőív darabszám	Százalék
0	2083	55,2
1	924	24,5
2	390	10,3
3	163	4,3
4	78	2,1
5	56	1,5
6	27	0,7
7	22	0,6
8	13	0,3
9	5	0,1
10 vagy több	14	0,3
összesen	3775	100.0

javítható hibák esetén		
egy kérdőívben lévő hibaszám	kérdőív darabszám	százalék
0	2623	69,5
1	596	15,8
2	225	6,0
3	121	3,2
4	62	1,6
5	34	0,9
6	40	1,1
7	16	0,4
8	10	0,3
9	10	0,3
10 vagy több	38	1,2
missing	1	---
összesen	3776	100.0

A minta összehasonlítása ismert demográfiai eloszlásokkal

15 évnél idősebb egyéni kérdőívre válaszoló személyekre

Az összehasonlítás statisztikai illeszkedésének tesztelésére a standardizált residuális (SR) értékét használtuk fel.

Nem szerinti illeszkedés:

Nem	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
férfi	1770	1566	-4.844
nő	2006	2210	4.550

Chi²: 44.165

DF: 1

Korcsoport szerinti illeszkedés:

Korcsoportok	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
16 – 19 év	285	199	-5.117
20 – 29 év	700	483	-8.191
30 – 39 év	603	492	-4.513
40 – 49 év	725	735	0.381
50 – 59 év	551	656	4.488
60 – 69 év	477	614	6.265
70 év és több	435	597	7.738

Chi²: 233.079 DF: 6**Iskolai végzettség szerinti illeszkedés:**

Iskolai végzettség	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
Érettségi alatt	2464	2470	0.123
Érettségi	907	899	-0.262
Felsőfokú	404	406	0.090

Chi²: 0.092 DF: 2**Településtípus szerinti illeszkedés:**

Településtípus	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
Község	1395	1642	6.610
Város	988	838	-4.771
Megyeszékhely	660	705	1.747
Budapest	733	591	-5.238

Chi²: 96.945 DF: 3*15 évnél idősebb mintatagokra (függetlenül az egyéni kérdőív meglététől)*

Nem szerinti illeszkedés:

Nem	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
férfi	2160	2110	-1.100
nő	2450	2501	1.033

Chi²: 2.278

DF: 1

Korcsoport szerinti illeszkedés:

Korcsoportok	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
16 – 19 év	349	315	-1.799
20 – 29 év	854	757	-3.331
30 – 39 év	736	601	-4.980
40 – 49 év	885	860	-0.841
50 – 59 év	672	755	3.183
60 – 69 év	583	667	3.494
70 év és több	532	656	5.384

Chi²: 91.187 DF: 6**Iskolai végzettség szerinti illeszkedés:**

Iskolai végzettség	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
Érettségi alatt	3007	2985	-0.400
Érettségi	1107	1125	0.548
Felsőfokú	493	497	0.168

Chi²: 0.489

DF: 2

Településtípus szerinti illeszkedés:

Településtípus	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
Község	1704	1930	5.485
Város	1206	1031	-5.051
Megyeszékhely	806	875	2.427
Budapest	895	775	-4.006

Chi²: 77.537

DF: 3

A háztartások illeszkedése

Régiók szerinti illeszkedés:

Régió	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
Nyugat	189	223	2.446
Közép-Nyugat	211	213	0.123
Délnyugat	193	212	1.340
Északkelet	252	269	1.054
Közép-Kelet	293	306	0.797
Délkelet	290	297	0.448
Pest megye	183	145	-2.806
Budapest	413	359	-2.663

Chi²: 24.703

DF: 7

Háztartáslétszám szerinti illeszkedés:

Háztartáslétszám	Mikrocenzus 1996 alapján elvárt esetszám	A minta megoszlása	SR érték
1 fő	529	442	-3.758
2 fő	571	627	2.339
3 fő	400	378	-1.106
4 fő	353	382	1.530
5 vagy több fő	171	195	1.825

Chi²: 25.184

DF: 4

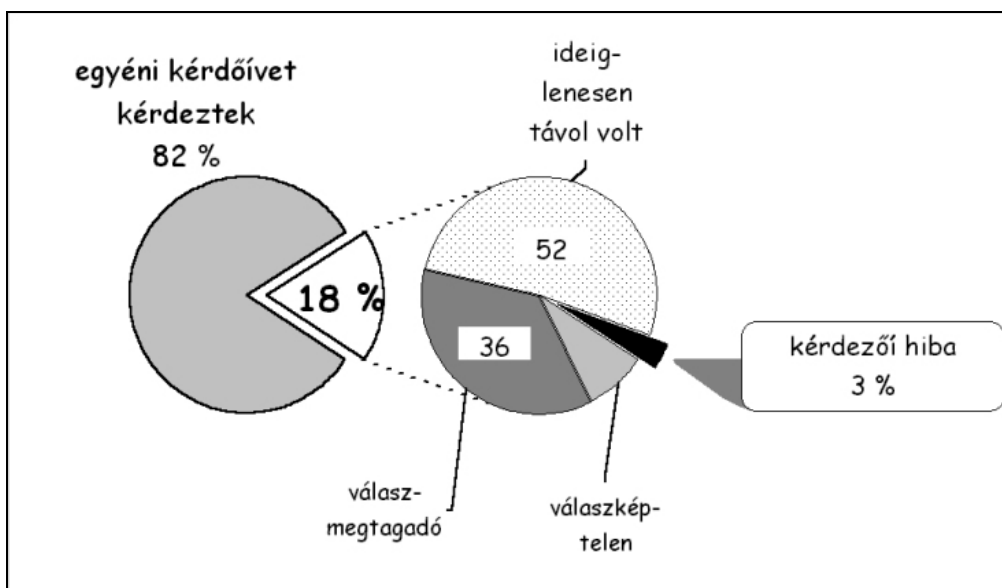
F.2. Az adatfelvétel jellemzői és amit a jövedelem-számításról tudni kell (Fábián Zoltán)

A Magyar Háztartás Panel (MHP) vizsgálat hat évében (1992-1997) a 15 évesnél idősebb háztartástagok esetében átlagosan 93 százalékban sikerült egyéni kérdőívet lekérdezni. A tavalyi, 1998. évi Háztartás Monitor vizsgálatban ez az arány 87 százalék volt, idén pedig 82 százalék. (F.2.1. sz. táblázat) Mivel a részletes jövedelem adatoknak a forrása az egyéni kérdőív, a csökkenő sikeres kérdezési arány a jövedelemszámítást is befolyásolja. A legfontosabb gyakorlati következmény az, hogy növekszik azon háztartástagok aránya akiknek csak a becsült vagy az imputált összes személyes jövedelmét ismerjük, de a részjövedelmeiket nem.

Feltételezhető, hogy az egyéni kérdőívek kérdezésének csökkenő sikerességi aránya mögött a kérdőíves vizsgálatokkal – különösen pedig a jövedelemvizsgálatokkal – kapcsolatos lakossági attitűdök változása állhat. Erre utal az, hogy míg a tavalyi Monitor vizsgálatban a „válaszmehtagadó” személyek aránya a nem válaszolók között 23 százalék volt, addig idén, 1999-ben 36 százalék. (vö. I. sz. ábra és F.2.2. sz. táblázat)

I. sz. ábra

Az egyéni kérdőívet kitöltők aránya és a megíúsult interjúk oka

Korábbi háztartás vizsgálatainkhoz képest lényeges változást jelentett a helyettesítő kérdőívek elhagyása az 1999. évi Háztartás Monitor vizsgálatból. A háztartás kérdőív elején található ún. háztartástábla kérdéseinek bővítésével a helyettesítő kérdőívek információtartalma pótolható volt. A háztartástáblában ugyanis minden háztartástagról rögzítettük az alapvető társadalmi-demográfiai jellemzőket, beleértve a háztartástag becsült havi nettó jövedelmét. Ezeket az információkat a háztartás kérdőívre válaszoló személytől nyertük, „aki tájékozott a háztartás ügyeiben”. (F.2.1. sz. ábra)

Az 1999. évi TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatban a jövedelemfajtákat hasonló részletességgel kérdeztük, mint a korábbi háztartásvizsgálatokban. (Ezt mutatják be az F.2.2-F.2.8. sz. ábrák) Az eddigi gyakorlattal összhangban a személyek és a háztartások összes

A kötet szerzői:

Albert Fruzsina	MTA Szociológiai Kutató Intézet
Blaskó Zsuzsa	Ph.D. hallgató
Bukodi Erzsébet	KSH Társadalomstatistikai főosztály
Csizér Kata	TÁRKI
Dávid Beáta	MTA Szociológiai Kutató Intézet
F. Varga Noémi	
Fábián Zoltán	TÁRKI
Gábos András	Ph.D. hallgató
Janky Béla	Ph.D. hallgató
Kolosi Tamás	TÁRKI
Medgyesi Márton	TÁRKI
Nagy Gyula	BKE Emberi Erőforrás Tanszék
Róbert Péter	TÁRKI
Sági Matild	TÁRKI
Sik Endre	TÁRKI
Szivós Péter	TÁRKI
Tóth István György	TÁRKI

Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, 1093 Budapest, Fővám tér 8.

Központi Statisztikai Hivatal, 1024 Budapest, Keleti Károly u. 5-7.

Társadalomkutatási Intézet Rt, 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1014 Budapest, Úri u. 49.

jövedelmének kiszámítása során figyelembe vettük a fogyasztói árindex alakulását a referencia időszakban. A számításhoz szükséges időszakban, a referencia időszak közepétől 1998. szeptembertől 1999. márciusig az infláció 106,6% volt.

A jövedelmek kérdezése során azonban lényegesen eltértünk az eddigi gyakorlattól. A változás lényege, hogy a jövedelemgyakoriságokat (mely hónapokban kapott / szerzett jövedelmet) kevésbé részletesen kérdeztük, ezáltal mind a kérdezés, mind pedig a jövedelem-számítás egyszerűbb lett.

Korábbi háztartás vizsgálatainkban mind a helyettesítő kérdőív, mind pedig az egyéni kérdőív tartalmazott egy átfogó jövedelemkérdést a vonatkozó személy havi nettó jövedelméről. A helyettesítő kérdőív jövedelmét automatikusan beleszámoltuk a háztartás összes jövedelmébe. Az egyéni kérdőív átfogó jövedelem adatát csak akkor használtuk fel, ha a kérdezett nem válaszolt a részletes jövedelemkérdésekre, vagy alacsonyabb értéket számítottunk ki neki, mint amennyit ő előzőleg becsült. (Ez az oka annak, hogy a részjövedelmek összege már az MHP vizsgálatban sem volt egyenlő az összes személyes jövedelemmel.)

Jelen vizsgálatunkban is lényegében ezt az eljárást követtük. Az egyéni kérdőív azonban nem tartalmazott átfogó jövedelemkérdést, így a háztartástábla adatát használtuk fel (F.2.1. sz. ábra). Magyarán nem a személy saját becslését, hanem a háztartás kérdőívre válaszoló véleményét vettük figyelembe. A háztartás kérdőívől helyettesítettünk be, ha (1) a személy számított jövedelme zéró volt. Ez abból származhatott, hogy (1.1) egyáltalán nem válaszolt egyéni kérdőívre, vagy „csak” (1.2.) a jövedelemmel kapcsolatos kérdéseink megválaszolása előtt tért ki. Szintén behelyettesítés történt akkor, ha (2) a személy számított jövedelme kisebb volt, mint a háztartás kérdőívre válaszoló személy által becsült jövedelme. Az első alapesetbe 565 eset tartozott, a másodikba pedig 885. Ez az arány viszonyítható a 15 évesnél idősebbek számához (4611). (F.2.3. sz. táblázat)

Kitérésképpen megemlítenőd, hogy a 15 évesnél idősebbek esetében a személyek 5 százaléka esetében az átfogó jövedelemkérdésre nem kapunk érvényes választ a kooperativitás hiánya vagy a kérdezői hibák miatt. A jövedelemmel nem rendelkezők 60 százaléka tanuló. (F.2.4. sz. táblázat)

Fontos kérdés az, hogy a behelyettesítés hogyan hat a jövedelmek nagyságrendjére. Az F.2.5. sz. táblázat szociológiailag nem értelmezhető, mert súlyozatlan adatokat tartalmaz és a teljes mintára vonatkozik, de az kiderül belőle, hogy a jövedelmek volumenét 16-18 százalékkal növeli a behelyettesítés összességében.

A jövedelmek imputációjáról

A jövedelmek imputálása során is a tavalyi eljárást követtük, tehát az alkalmazottaknak, a vállalkozóknak és a nyugdíjasoknak imputáltunk összes személyes jövedelmet. A jövedelemprogram futtatása során elsőként megvizsgáltuk azt, hogy hány olyan eset van, ahol az átfogó jövedelemkérdésre nem volt érvényes válasz, továbbá az egyéni kérdőív alapján sem lehetett kiszámítani a személyes jövedelmet. Az ilyen esetek száma 641 volt a 16 éves és idősebbek között. Ez a szám azonban magába foglalta azokat is, akik még tanulók voltak, tehát személyes jövedelmük nem lényegesen befolyásolja a háztartás összjövedelmét. A 641 problematikus esetből 78 alkalmazott, 30 önálló vállalkozó és 24 nyugdíjas volt. Az imputálás során hozzájuk rendeltünk összes személyes jövedelmet a nem problematikus esetek életkor, településtípus és iskolai végzettség szerinti súlyozott átlagjövedelme alapján.¹ Ez összesen 132 esetet jelent, tehát a problematikus esetek ötödét.

¹ Az iskolai végzettségnek három kategóriáját (érettségénél kevesebb, érettségi, felsőfokú) az életkornak szintén három kategóriáját (30 év alatti, 30-59 éves, 60 éves és idősebb), végül pedig a településtípusok két kategóriáját (Budapest, nem-Budapest) különböztettük meg az átlagok megállapítása során.

Sor került egy ún. jövedelemkorrekcióra is, amely az átlagnál magasabb jövedelműeket, a felső- (N=5) és középvezetőket (N=2), valamint önálló vállalkozókat (N=20) érintette. Olyan eseteket korigáltunk, mikor e csoportokba tartozók összes személyes jövedelme a csoport mediánjövedelme alatti volt úgy, hogy nem mondták meg főmunkahelyi jövedelmüket. Ekkor összes személyes jövedelmüket a mediánjövedelmmel helyettesítettük be.

Figyelembe véve a jövedelemkorrekciót nem meglepő, hogy a jövedelemimputálás a társadalmi hierarchiában feljebb elhelyezkedő csoportokat érintette elsősorban. (F.2.9. sz. ábra)

F.2.1. sz. táblázat
A mintanagyság és a lekérdezett egyéni és helyettesítő kérdőívek száma és százalékos aránya a TÁRKI Háztartás vizsgálatában, 1992-1999*

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Teljes mintanagyság	7265	6674	6220	5493	4807	3778	5293	5440
15 éves és fiatalabb	1449	1301	1197	1048	915	710	864	826
15 éven felüliek száma	5816	5373	5023	4445	3892	3068	4429	4614
ebből								
egyéni kérdőívet kitöltők száma	5424	4998	4641	4140	3626	2836	3827	3776
helyettesítő kérdőív	347	362	333	257	233	201	565	0
semmilyen kérdőívet nem töltött ki	45	13	49	48	33	31	37	838
Összesen (15 évnél idősebbek)	5816	5373	5023	4445	3892	3068	4429	4611
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	93,3	93,0	92,4	93,1	93,2	92,4	86,4	81,8
	6,0	6,7	6,6	5,8	6,0	6,6	12,8	0,0
	0,8	0,2	1,0	1,1	0,8	1,0	0,8	18,2

* *Súlyozatlan* esetszámok.

F.2.2. sz. táblázat

Az egyéni kérdőívre nem válaszolók válaszhány szerinti megoszlása*

	1998		1999	
	szám	százalék	szám	százalék
15 éven felüliek száma	4429	100,0	4611	100,0
egyénit nem kérdeztek	602	13,6	838	18,2
ebből				
válaszképtelen	51	8,5	73	8,7
válaszmegtagadó	140	23,3	298	35,6
ideiglenesen távol volt	327	54,3	436	52,0
kérdezői hiba az életkor meghatározásban	15	2,5	20	2,4
hiányzó adat (kérdézői hiba)	69	11,5	11	1,3
összesen	602	100,0	838	100,0

* Súlyozatlan esetszámok.

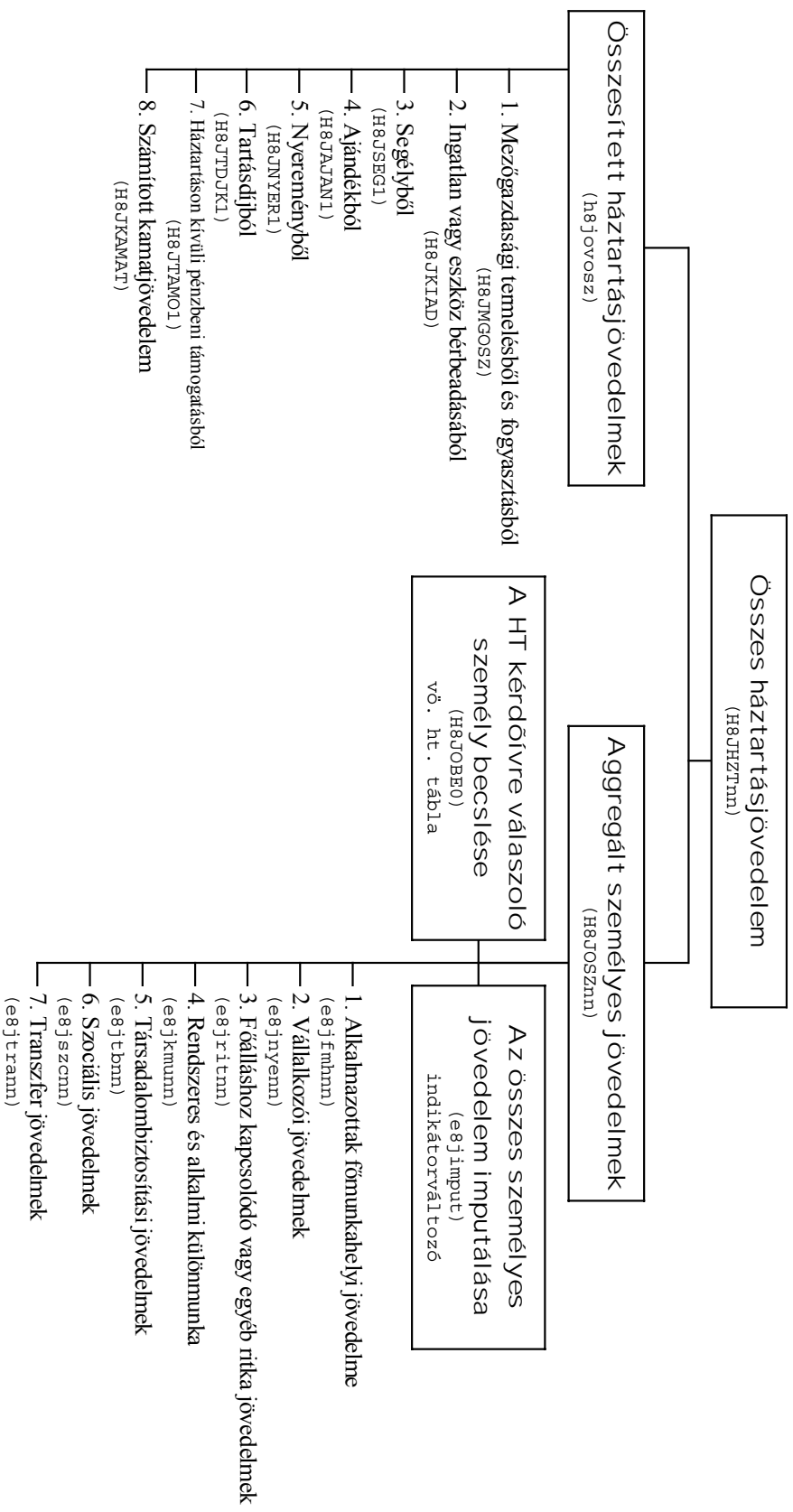
F.2.1. sz. ábra

A háztartástábla átfogó jövedelemkérdése

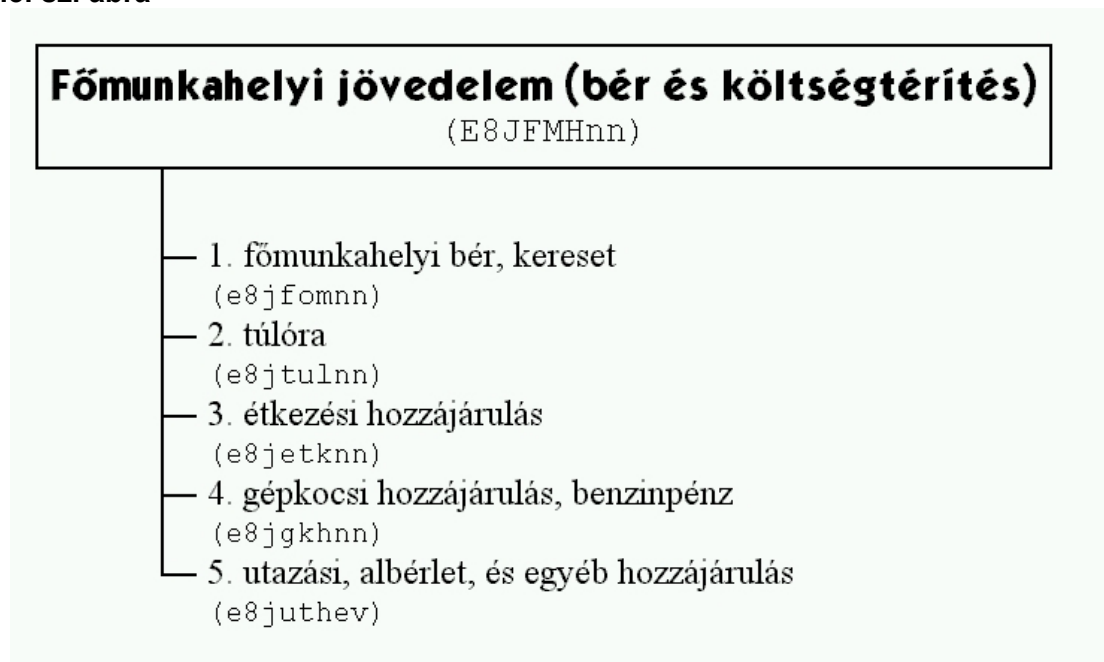
KÉRDŐ- VÁLASZOLT KÓDOK: szülő interjú képtelen megtagadó enesen távol en aluli l. 31. után	08 - szakközépiskola 09 - gimnázium 10 - egyéb középfokú iskola 11 - állást kereső, munkanélküli 12 - egyéb eltartott (csecse- mő, iskoláskorú, de nem jár iskolába) 14 - főiskola, egyetem	Ha ilyen tagja nincs a háztartásnak: a legidősebb aktív korú nő (18-62 év) Ha nincs a háztartásnak aktív korú tagja: a legidősebb nyugdíjas korú férfi Ha ilyen tagja sincs a háztartásnak: a legidősebb nyugdíjas korú nő	01 - háztartásfő 02 - házastársa 03 - élettársa 04 - gyermeke 05 - szülője 06 - anyósa-apósa 07 - unokája 08 - egyéb rokona 09 - nem rokona 10 - nagyszülője 11 - testvére 12 - menyje - veje	IGEN 1 - elkés NEM 2 - válasz 3 - válasz 4 - ideigle 5 - 16 évi (1983. 12 született)
--	---	---	--	--

Egyéni kérdőívre válaszolt? KÓD	Sor- szá- ma	HA TANULÓ VAGY EGYÉB ELTAR- TOTT (Dolgozik-e 16. és 17. kód) Nem jár? KÓD	Ha minden jövedelmét összeadja, mennyi lehet mostanában a havi nettó jövedelme (amit hazahoz)? forint/hó	Háztartásfőhöz viszonyított családi állása KÓD	Háztartás kérdőívre válaszolt?		k vi
					igen	nem	
	01.		Ft/hó 8 - M 9 - NT X -		1	0	

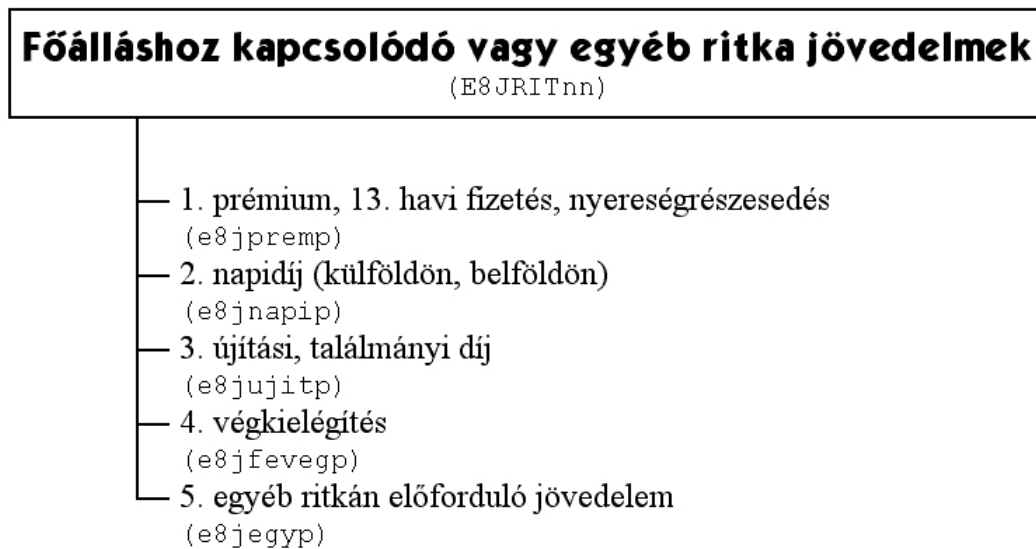
F.2.2 sz. ábra
Az összes háztartásjövédelem fő összetevői és a jövedelembehelyettesítés

F.2.3. sz. ábra

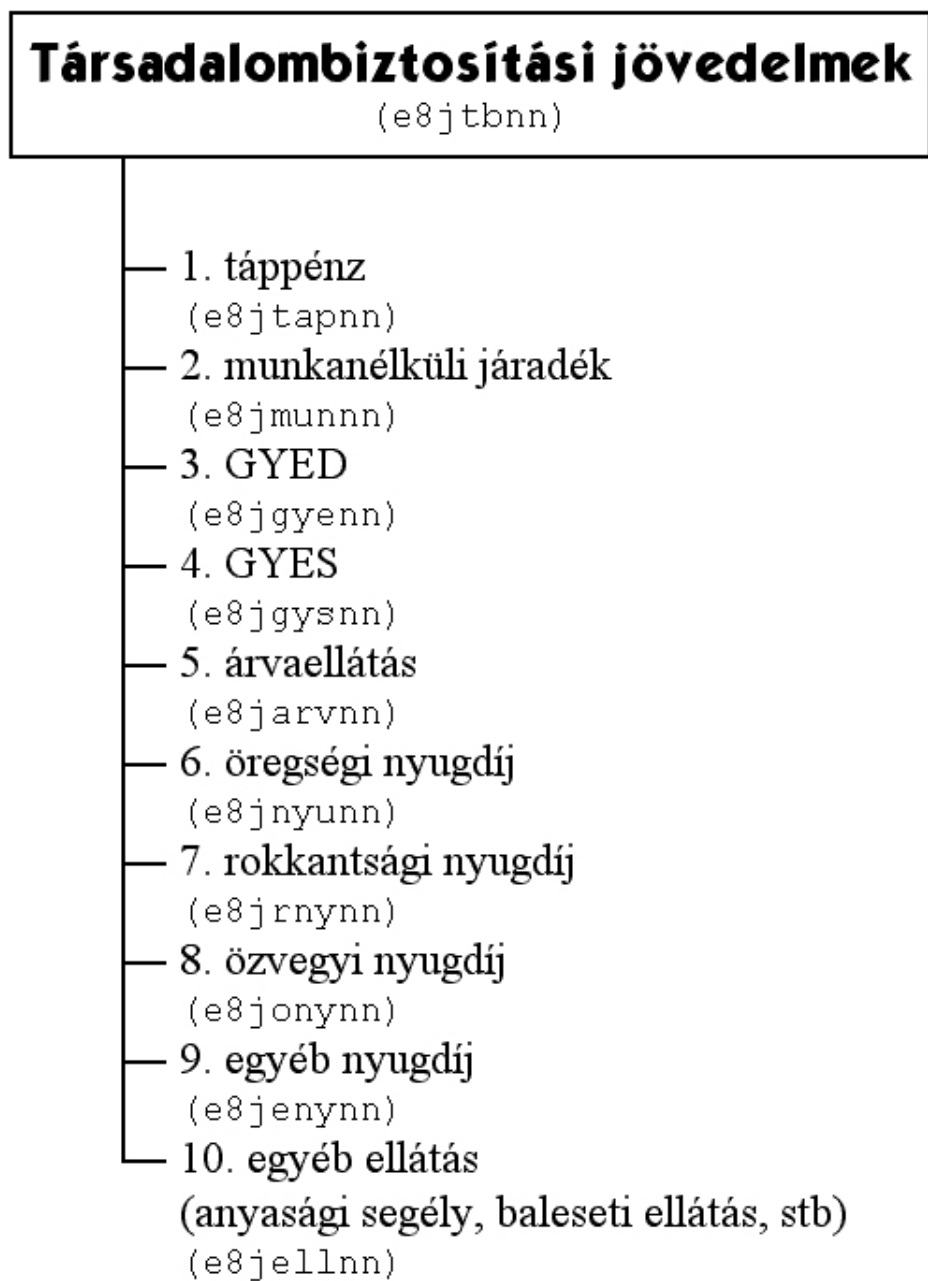
F.2.4. sz. ábra

F.2.5. sz. ábra

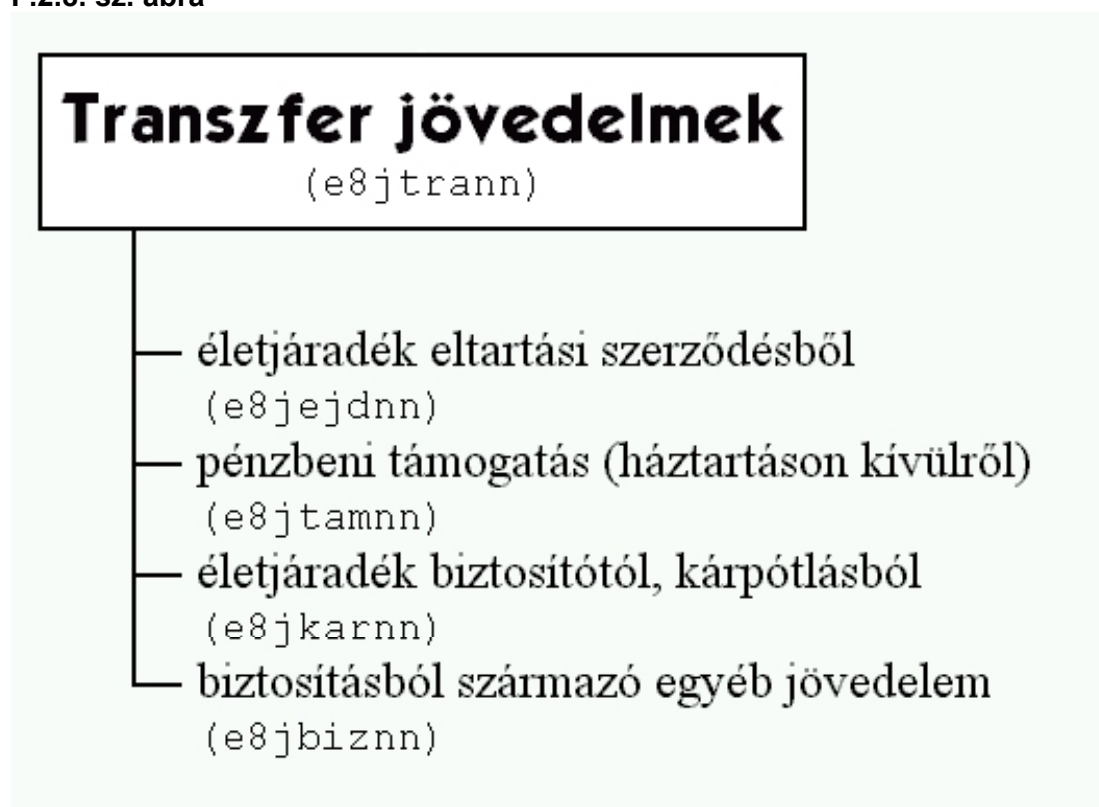
F.2.6. sz. ábra

F.2.7. sz. ábra

F.2.8. sz. ábra

F.2.3. sz. táblázat

A jövedelem behelyettesítés a háztartástáblából

15 évnél idősebbek száma	4611	100,0
számított jövedelem zéró és érvényes a becslött jövedelemadat	565	12,3
számított jövedelem nagyobb, mint zéró, de a becslött jövedelem nagyobb mint a számított	885	19,2

F.2.4. sz. táblázat

A háztartástábla átfogó jövedelem kérdésére adott válaszok megoszlása

	N	%
15 éven felüliek száma	4611	100,0
ebből		
átfogó jövedelemkérdést nem tették fel (kérdézői hiba)	41	0,9
átfogó jövedelemkérdés NEM TUDJA válasz	84	1,8
átfogó jövedelemkérdés MEGTAGADJA a választ	102	2,2
átfogó jövedelemkérdésre 0 Ft válasz	541	11,7
átfogó jövedelemkérdésre érvényes nem 0 válasz	3843	83,3
összesen	4611	100,0

F.2.5. sz. táblázat

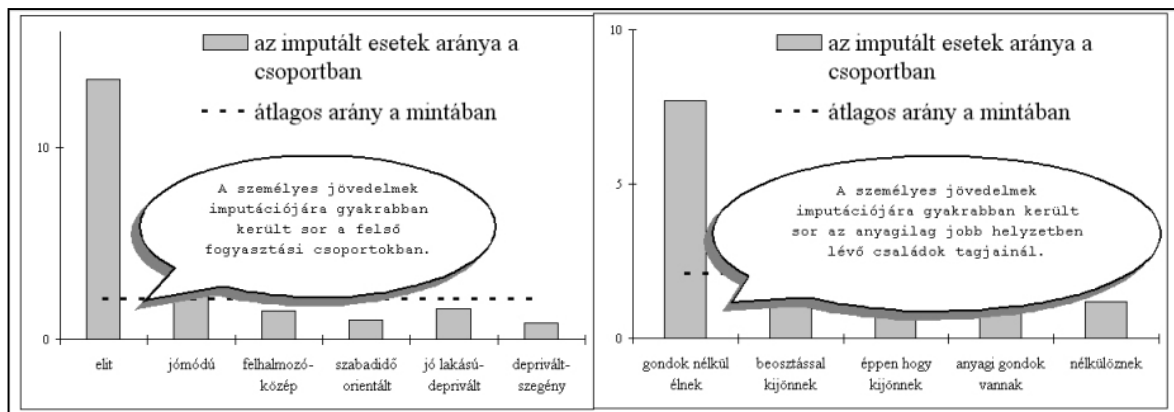
Az éves és a márciusi összes személyes jövedelmek átlaga a behelyettesítés előtt és után

	Behelyettesítés előtt	Behelyettesítés után
Éves	253 230	292 978
Márciusi	23 145	27 250
Index		
Éves	100	116
Márciusi	100	118

Megjegyzés: N=5440.

F.2.9. sz. ábra

Az imputált esetek százalékos aránya fogyasztási csoportok és a szubjektív anyagi helyzet szerint*

* Súlyozott megoszlások, személyek.